№47

АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ

ARCHIVES DES ETABLISSEMENTS HUMAINS

ARCHIV FÜR SIEDLUNGSFORSCHUNGEN

ARCHIVES FOR SETTLEMENTS STUDIES

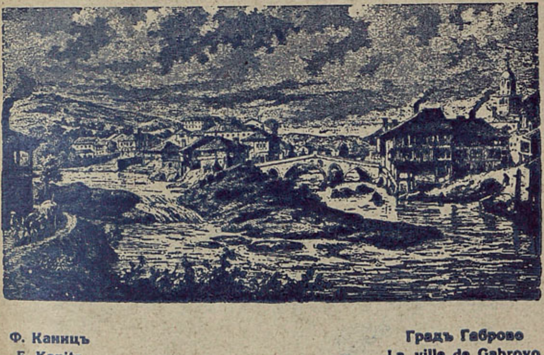

Ф. Каницъ
F. Kanitz

Градъ Габрово
La ville de Gabrovo

СОФИЯ II год. 3-4 кн. 1939/40 II année 3-4 fasc. SOFIA

Редакцията на списанието „Архивъ за поселищни проучвания“ доставя следнитѣ излѣзли до сега отпечатъци на статии:

1. **Поселищно-географскитѣ проучвания. Постижения и задачи,** отъ Гунчо Ст. Гунчевъ. Стр. 37.
Цена 15 лв.

2. **Кюстендилъ.** Приносъ къмъ поселищногеографскитѣ проучвания на нашитѣ градове, отъ Йорданъ Захариевъ. Стр. 60. Цена 20 лв.

3. **Румелия и Босна.** Географско описание отъ Мустафа бенъ Абдулахъ Хаджи Калфа. Превелъ отъ нѣмското издание на **Иосефъ фонъ Хамеръ** и снабдилъ съ обяснителни бележки Стоянъ Аргировъ. Стр. 150.
Цена 50 лв.

4. **Изчезналитѣ селища въ България.** Приложение. Кратъкъ въпросникъ за изследване на изчезналитѣ селища въ България, отъ Гунчо Ст. Гунчевъ. Стр 18.
Цена 10 лв.

5. **Стари пѫтешествия презъ българскитѣ земи, преведени на български езикъ,** отъ Василъ Миковъ. Стр. 14. Цена 8 лв.

6. **Нѣколко турски документи отъ XVI в. по продоволствието на султанската войска съ овце отъ български селища,** отъ Д-ръ Петъръ Миятевъ. Стр. 8. Цена 5 лв.

7. **Харманли. Поселищно-географски проучвания,** отъ Димитъръ Ст. Николовъ. Стр. 43. Цена 15 лв.

Освенъ това редакцията продължава записването на абонати за **втората година** на списанието. Въ **книга втора** отъ втората година сѫ помѣстени слѣднитѣ статии:

Димитъръ Ст. Николовъ — Харманли. Поселищно-географски проучвания. Описание на България отъ 1640 год. на архиепископа Петъръ Богданъ (По случай 300-годишнината). Преводъ и обяснения отъ Д-ръ Ив. Дуйчевъ. Пш. Зволински — Произходъ на мѣстното име Копривщица. Василъ Атанасовъ — Крепостьта, некрополътъ и пещерниятъ манастиръ при с. Молаали — Св. Петъръ, Видинско. Книжовни оценки.

Всички суми предназначени за списанието да се изпращатъ само чрезъ Пощенската чекевп смѣтка 37-65 за „АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ“ — София

Адресътъ на редакцията и администрацията е:

„АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ“
Ул. „Трапезица“ № 2, I ет., София.

ГУНЧО СТ. ГУНЧЕВЪ

АРХИВЪ
ЗА
ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ

Archives des Établissements humains
Archiv für Siedlungsforschungen
Archives for Settlements Studies

Редакторъ:
Д-ръ ЗДР. ГУНЧЕВЪ

Sous la direction
de Dr ZDR. GUNČEV

II ГОДИНА ANNEE
КНИГА FASC. 3-4

СОФИЯ — SOFIA
Печатница „КУЛТУРА“ — Imprimerie „CULTURA“
1941

Откакъ свѣтъ свѣтува, мѫдреци и философи сѫ се занимавали съ въпроситѣ за живота и смъртьта. Въпроси дълбоки, неразрешими, тайнствени и недостѫпни все пакъ за човѣка и за човѣшкия умъ. Та какво нѣщо е животътъ, какво представлява смъртьта? Кѫде свършва единиятъ, за да започне другата?

Ето една хубава лѣтна привечерь. Разхождаме се трима: Г. Гунчевъ, Ив. Лековъ и азъ. Разговаряме весело, задушевно, непринудено. Кой можеше да допустне тогава, че задъ веселия, жизнерадостния, непринудения и никога незабравимия приятель и човѣкъ е дебнѣла косата на смъртьта, коварната и никога ненаситна смърть, която изъ засада и неочаквано граби това, което животътъ съ толкова непосилни мѫки гради и създава? Сѫщата нощь само нѣколко часа по-късно Г. Гунчевъ получи жестокия смъртоносенъ ударъ.

Последна и никога незабравима нощь съ още по-незабравимия Гунчо Гунчевъ. Ние приказвахме тогава съ него на разни теми, но главниятъ въпросъ се въртѣше около любимото му списание „Архивъ за поселищни проучвания“, което той имаше тъй присърдце и при администрирането на което азъ му бѣхъ единъ отъ близкитѣ помощници. Това хубаво и сериозно списание на Гунчева бѣ плодъ на голѣмата и всеотдайната му любовь къмъ географията, на която той се бѣ посветилъ още въ ранни младини и на още по-голѣмата му любовь къмъ скѫпата Родина, която той беззаветно обичаше и въ служба на която посвети цѣлия си животъ. Та нали и незабравимиятъ „Щастливецъ“ нѣкога бѣ казалъ, че „за да обичаме Родината си, трѣбва да я опознаемъ“. На това начало Гунчевъ посвети цѣлата си научна дейность, като даде проникновени трудове за разни краища на родната земя.

Тази голѣма и беззаветна любовь на Гунчева къмъ Родината е ясно подчертана въ всички негови трудове, подредени въ настоящия сборникъ по реда на обнародването имъ. Въ всички тѣхъ, отъ най-ранния, писанъ въ младежка възрасть, до най-последния, неговата предсмъртна монография, която сега излиза за първи пѫть отъ печатъ, тази за желѣзодобивната индустрия въ Самоковъ, проличава като червена нищка обичьта му къмъ Отечеството и къмъ хубавитѣ негови краища Вакарелъ, Орѣхово, Кюстендилъ, София, Габрово, Самоковъ и пр.

Тукъ трѣбва да изкажемъ благодарностьта на цѣлия редакционенъ съветъ къмъ всички, които се отзоваха на неговия зовъ и дадоха своето ценно сътрудничество било съ написването на оригинални статии, посветени на скѫпата паметь на Г. Гунчева, било съ преводи на нѣкои отъ трудоветѣ му.

Тукъ трѣбва сѫщо да подчертаемъ голѣмата любовь на майката, братята и сестритѣ на Гунчева, която тѣ питаятъ къмъ своя най-голѣмъ братъ и стълбъ на високопросвѣтеното имъ и родолюбиво семейство и тѣхната готовность да жертвуватъ толкова много, за да се продължи издаването на списанието. Въ това тѣхно дѣло се криеше, може би, пророческа далновидность. Казвамъ пророческа далновидность, защото сега особено, когато се създава велика и мощна България, разпрострѣла се отъ Черно море до Охридското езеро и отъ Дунава до Бѣломорието, се явява наложителна необходимость да сѫществува списание, което да ни запознава съ миналото и настоящето на прекраснитѣ кѫтове отъ всички краища на обединената и честита Родина.

Нека се надѣваме, че именно сега голѣмото и неоценимо дѣло на Гунчева ще бѫде достойно оценено и подкрепено и ще може да просѫществува за доброто на родъ и Родина.

София, 24. май 1941 год.

Ив. Сарафовъ

Гунчо Ст. Гунчевъ

Животописъ, обществена дейность и научно творчество.

Отъ

Д-ръ Здравко Ст. Гунчевъ

На 2. юний 1940 г., въ 4 часа следъ обѣдъ, следъ кратка, но тежка болезнена криза, почина милиятъ ни братъ Гунчо Стефановъ Гунчевъ.

Младъ, жизнерадостенъ, трудолюбивъ, преданъ всецѣло на науката си и на Университета, като редовенъ доцентъ по география, той ни напусна съвсемъ неочаквано, въ началото на своята плодовита научна дейность и въ разцвѣта на своитѣ духовни и научни сили.

Голѣмата ни скръбь, на майка, две сестри, петь братя, много роднини и близки приятели, бѣ сподѣлена отъ Университета, отъ много люде отъ разни градове и села, предимно учители по география и история, отъ близкитѣ приятели на покойния и отъ нѣколко научни институти и дружества.

Казаха се, писмено и устно, телеграфически и чрезъ печата, много сърдечни съболезнования за неизмѣримата загуба, която претърпѣхме близкитѣ му и българската географска наука.

Похвалнитѣ думи за голѣмото дѣло на милия ни братъ, колкото и да ни успокояватъ въ голѣмата ни скръбь, не могатъ да запълнятъ празднината, която остава въ сърдцата ни, защото той бѣше първенецътъ и духовниятъ наставникъ на рода ни. Винаги веселъ и жизнерадостенъ, съ топлитѣ си слова, той напѫтстваше и успокояваше, съ безкрайна любовь и себераздаване, всички, които се обръщаха къмъ него, и особено насъ, по-малкитѣ му петь братя и две сестри. Така се създаде помежду ни една особено здрава духовна връзка, която оказа решително влияние за изграждането на разбиранията на всѣки единъ отъ насъ.

Неуморимиятъ трудъ на братъ ни, неговата голѣма любовь къмъ книгата, неговиятъ устремъ къмъ дирене истината въ живота и науката, неговата голѣма обичь къмъ човѣка и българина и къмъ отечеството ни, неговата вѣра въ доброто на свѣта и въ нравственитѣ сили на нашия народъ, оказваха влияние навредъ — върху братя и сестри, върху близкитѣ му приятели, съученици, студенти, а по-късно върху неговитѣ студенти и колеги — учители по история и география.

Отъ ранни младини братъ ни започна да се създава самъ: съ свѣтла вѣра въ бѫдещето, съ денонощенъ трудъ и постоянство. Той винаги имаше „нѣщо“ за постигане, винаги имаше „работа“, „конференции“, „срещи“, „екскурзии“, „реферати“ и пр., и въпрѣки това всѣкога намираше време да чете, да се интересува отъ широкото поле на всички културни и общонародни прояви и да изработва свое собствено отношение къмъ всичко.

Животътъ му, така както ние близкитѣ му го познаваме, бѣше единъ постоянно увеличаващъ се потокъ отъ непрекѫсната умствена работа и нестихваща нравствена енергия къмъ дирене истината въ живота, обществото и науката.

Точно така ще се потрудимъ да дадемъ животописа, обществената дейность и научното творчество на покойния ни братъ, като се придържаме строго въ хронологическия редъ на развитието на неговитѣ умствени, духовни и научни сили.

Родословие и произходъ.

Гунчо Стефановъ Гунчевъ е роденъ на 9. мартъ 1904 г. (ст. ст.) въ гр. Бѣла, като първи синъ на Д-ръ Стефанъ Гунчевъ, медицински лѣкарь, сега покойникъ, и Велика д-ръ Стефанова Гунчева, родена Христо К. Конкилева.

Произходътъ и родословието на Гунчо Ст. Гунчевъ даваме въ отдѣлна родословна таблица, отъ която се вижда, че последнитѣ сѫ известни отъ 250 години насамъ. (Вж. стр. 8 и 9).

По баща Гунчо Ст. Гунчевъ произхожда отъ учителско и свещеническо колѣно, родоначалникъ на което е прапрадѣдото попъ Стою Бончевъ отъ с. Гургусовецъ, Княжевацъ, днешна Югославия, който се е заселилъ въ Габрово, вѣроятно въ края на XVII или въ началото на XVIII вѣкъ (между 1680 и 1730), като ергенъ. Тукъ той първоначално е билъ учитель, после се е оженилъ и запопилъ. Прапрадѣдото попъ Стою Бончевъ е ималъ 4 сина и 2 дъщери, отъ които прадѣдото попъ Иванъ попъ Стоевъ става сѫщо свещеникъ въ старата габровска църква „Св. Иванъ Предтеча“. Като втори синъ на прадѣдото попъ Иванъ попъ Стоевъ и прабаба ни Ана, е дѣдо ни хаджи Гунчо попъ Ивановъ, който е притежавалъ презъ срѣдата на XIX вѣкъ, презъ турското робство и въ началото на освобождението, прочутъ ахтарски дюкянъ (ахтарница) и освенъ търговията съ лѣчебни и медицински срѣдства (подобно на днешнитѣ аптекари) е изпълнявалъ отчасти и лѣкарска служба. Дѣдо ни, хаджи Гунчо попъ Ивановъ, е ходилъ, по стара семейна традиция, презъ 1868 г. въ Света Гора, презъ 1884 г. въ Св. Ив. Рилски и презъ 1887 г. на Божия Гробъ (на хаджилъкъ). Той е билъ грамотенъ и епитропъ на църквата „Св. Троица“ въ Габрово. Като втори синъ на дѣдо ни хаджи Гунчо попъ Ивановъ и баба ни хаджи Иванка Нено Хасекиева, дъщеря на Нено Хасекиевъ, бояджия на текстилни материали, и Минка Донкова, и двамата отъ Габровско, е баща ни д-ръ Стефанъ Гунчевъ.

По майка Гунчо Ст. Гунчевъ произхожда отъ занаятчийско и търговско колѣно, родоначалникъ на което е прападѣдото Христо отъ с. Парчевци, Габровско, който е преведенъ въ с. Грълевци, Габровско, гдето се е оженилъ за прапрабаба ни, единствената дъщеря на попъ Иванъ отъ Грълевци. Прапрадѣдото Христо е ималъ 4 сина, отъ които вториятъ синъ е прадѣдо ни Колчо Христовъ, роденъ около 1815 г. въ с. Грълевци, който е билъ грамотенъ чехларь и гайтанджия. Прадѣдо ни Колчо Христовъ се заселва въ Габрово, гдето се оженва за прабаба ни Велика Станчева отъ гр. Габрово, и има 2 сина, отъ които единиятъ е дѣдо ни, Христо Колчевъ Конкилевъ, който е билъ известенъ габровецъ още презъ турското робство, първоначално като представитель на чехларския еснафъ, после като „епитропъ на училището“, като участникъ въ издаването на сатирическия листъ „Ракъ“, като актьоръ и като участникъ въ Габровския революционенъ комитетъ и единъ отъ седемтѣ подчетници въ четата на Цанко Дюзтабановъ, а по-късно като опълченецъ, кметъ на Габрово, околийски управитель и народенъ представитель отъ Габровско. Първоначално дѣдо ни Христо К. Конкилевъ е билъ чехларь и гайтанджия, а после става единъ отъ основателитѣ на габровската индустрия. Дѣдо Христо К. Конкилевъ се оженва за баба ни Донка Станчо Паякова, дъщеря на прадѣдото Станчо Цончевъ Паяка, който е билъ грамотенъ кръчмарь, бакалинъ, свѣщарь, дръндаринъ и епитропъ въ църквата „Св. Троица“, и синъ на прапрадѣдото Цончо Паяка отъ с. Поповци, Габровско, и прапрабабата Велика отъ с. Думницитѣ, Габровско. По майка, баба Донка Станчо Паякова произхожда отъ Цоню Овена, отъ Габрово, чехларь и устабашия (главенъ майсторъ) на чехларитѣ. Прапрадѣдото Цоню Овена, като главенъ майсторъ на чехларитѣ, е приемалъ на Спиридоновъ день всички чехлари, като той е сѣдалъ на дюшекъ и ги е черпилъ по случай праздника. Като първородна дъщеря на дѣдо Христо Колчевъ Конкилевъ и баба Донка Станчо Паякова е майка ни Велика д-ръ Стефанова Гунчева.

Баща ни, д-ръ Стефанъ Гунчевъ, е завършилъ като извънреденъ ученикъ В.-Търновската гимназия „Св. Кирилъ“ презъ учебната 1887/88 година. На следната година (1888/89) той става основенъ учитель въ едно поповско село, а презъ учебната 1889/1890 г. съ специаленъ контрактъ, съставенъ между Поповския градски общински кметъ и Училищното настоятелство отъ една страна и баща ни отъ друга страна, той става класенъ учитель въ Поповското околийско училище, като сжщевременно е билъ и старши учитель. Въ гр. Попово баща ни учителствува до 31. августъ 1894 г., като презъ учебната 1892/93 г. съ приказъ отъ Министра на народното просвѣщение бива назначенъ за учитель и директоръ на Поповското трикласно мжжко училище (народна непълна гимназия), която длъжность изпълнява и презъ следната 1893/94 учебна година, когато напуска учителството и заминаваза гр. Лилъ,

Семейството на д-ръ Стефанъ Гунчевъ и Велика Хр. К. Конкилева. Отъ дѣсно на лѣво: Гунчо, Христо, Иванъ, Колю, Здравко, Цоню, Донка, Анастасия (седналата).

Франция, за да следва медицина. Следъ успѣшното завършване на медицината презъ 1899 година, баща ни бива назначенъ за Троянски околийски лѣкарь на 17. януарий 1900 год. Въ началото на 1903 г. той бива назначенъ за градски лѣкарь въ гр. Габрово, гдето се оженва за майка ни, Велика Христо К. Конкилева. Следъ това, като държавенъ медицински лѣкарь, баща ни е служилъ въ различни градове: Бѣла, гдето се ражда братъ ни Гунчо и следнитѣ двама по голѣми братя, гр. Пирдопъ, гр. Панагюрище, гр. Трѣвна, гр. Плѣвенъ, гр. Котелъ, гр. Шуменъ и др. По всички тѣзи мѣстослужения, заедно съ баща ни се движи и семейството му. Поради това, особено братъ ни Гунчо и другитѣ по-голѣми братя, ние сме расли при постоянно смѣняващи се другари, учители и нови за насъ градове.

Баща ни почина на 25. мартъ 1928 г. въ гр. Габрово, като остави живи и здрави шесть сина и две дъщери. Гунчо Ст. Гунчевъ току що бѣше завършилъ Университета и урежидаше въпроса съ специализацията си, трѣбваше отведнажъ, като най-голѣмъ, да отдѣля време и за насъ, по-малкитѣ братя и сестри.

Ученичество.

Гунчо Ст. Гунчевъ започна основното си образование въ гр. Габрово, при родителитѣ на майка ни, дѣдо Христо и баба Донка, гдето учи първо и второ отдѣления. Трето отдѣление учи въ гр. Котелъ, а четвърто отдѣление, прогимназия и първи и втори класъ на гимназията учи въ гр. Шуменъ. Следъ премѣстването на баща ни въ гр. Плѣвенъ, той учи тамъ, въ Плѣвенската мѫжка гимназия, трети, четвърти и пети класове на гимназията и завърши презъ учебната 1922/23 год. гимназиалното си образование съ добъръ успѣхъ ($4^{3}/_{7}$).

Презъ време на ученичеството си въ гимназията на гр. Шуменъ (1918—1920), Гунчо Ст. Гунчевъ взема дейно участие въ живота на новооснованото (на 7. мартъ 1918 г.) Юношеско туристическо дружество „Плиска“. Отъ Шуменъ той започва своитѣ първи пѫтувания за опознаване на нашата страна. Близкитѣ околности на Шуменъ, Преславъ, Мадара и др. изобилствуватъ съ старини, които сѫ първитѣ обекти на младитѣ туристи. Но, едва 15 годишенъ, Гунчо Ст. Гунчевъ прави и нѣколко по-голѣми пѫтувания: отъ Шуменъ до добруджанския черноморски градъ Каварна и до гр. Котелъ.

За пѫтуването си до гр. Котелъ Гунчо Ст. Гунчевъ си е водилъ дневникъ, озаглавенъ: „До Котелъ и назадъ“. Пѫтуването се е състояло отъ 20. до 26. августъ 1919 г. Отъ Шуменъ до Ески-Джумая (Търговище) туриститѣ отиватъ съ влакъ. Гунчо Ст. Гунчевъ описва града така: „Гр. Ески-Джумая е разположенъ на р. Врана. Прочутъ е съ панаира си, който става презъ месецъ май. Презъ 1913 г. стана жертва на едно голѣмо наводнение“. Отъ Ески-Джумая туриститѣ тръгватъ пеша за гр. Османъ-Пазаръ (Омортагъ), движейки се по шосето, което е разположено по лѣвата страна на р. Врана. Така тѣ достигатъ до Дервентския боазъ и оставатъ на почивка въ дервентското ханче. За гр. Османъ-Пазаръ (Омортагъ) Гунчо Ст. Гунчевъ пише: „Навлѣзохме въ прочутата османъ-пазарска курия, прочута съ голѣмитѣ си дървета и хубостьта си. О. Пазаръ е разположенъ на единъ ридъ. Западналъ градъ. Направи ни особено лошо впечатление съ своитѣ лоши улици, стари кѫщи, турско и просто население“.

На 22. августъ 1919 г., презъ с. Тича, туриститѣ пристигатъ въ гр. Котелъ. Гунчо Ст. Гунчевъ пише: „Хиляди мисли се въртѣха въ главата ми. Въ Котелъ съмъ прекаралъ две отъ детскитѣ си години“. Тукъ той обикаля „лично познатитѣ семейства и другаритѣ си отъ детинство“. Въ дневника си отъ 23. августъ 1919 г. той дава „малко география за Котелъ“, като пише: „Градътъ е разположенъ въ една котловина (затова, може би, носи името Котелъ — отъ котелъ), заграденъ е съ голи хълмове. Изключение правятъ югозападнитѣ хълмове. Подъ северозападнитѣ хълмове се намиратъ Котленскитѣ извори. Котелъ само съ тѣхъ може да се похвали. Градътъ е родно мѣсто на мнозина български родолюбци: Петъръ Беронъ, Софроний Врачански, Гавраилъ Кръстевичъ, Г. С. Раковски и др. Презъ цѣлото турско робство тукъ се е развѣвало крепко знамето на българизма. Котелъ е принадлежалъ къмъ селата наречени „войнишки“ и се е ползувалъ съ особени привилегии“.

Въ дневника си отъ следния день той дава описание на котленската носия, която е направила дълбоко впечатление на всички туристи: „Днесъ е недѣля. Всички туристи отидохме на църква. Направиха ни голѣмо впечатление по-старитѣ котленки съ своята запазена народна носия. Пола и блуза отъ чиста коприна. Върху тѣхъ дълго елече, което достига до колѣната. Върху него божигробска престилка. На шията връвь съ жълтици, а на главата забрадка отъ черна коприна. Това е носията на по-богатитѣ котленки. Въ носията на по-беднитѣ котленки се забелязватъ нѣкои измѣнения. Така божигробската престилка се замѣня съ мѣстноизтъкана престилка, особена изработка съ много разноцвѣтни редове и редове сърма и съ особено сърмено коланче. Полата и блузата могатъ да не бѫдатъ копринени. Сѫщо липсва и връвьта съ жълтицитѣ. Но традиционното елече е всѣкога на пръвъ планъ.“

Въ тѣзи първи бележки на Гунчо Ст. Гунчевъ проличава неговиятъ интересъ къмъ изучаване на нашата страна, селищата ѝ, бита и носиитѣ на българина, който интересъ по-късно се развива извънредно много. Увлѣченъ въ новоститѣ, които му се представятъ презъ време на пѫтуванията, и обичащъ книгата, той се рови изъ богатата библиотека на баща ни и почва да чете и да допълня, чрезъ самообразование, гимназиалното си образование. Между другитѣ книги, той попада и на две системи за международенъ езикъ „Идо“ и „Есперанто“, които му направятъ силно впечатление. И той се заема да изучи „Есперанто“.

Като туристически деецъ въ Шуменъ, презъ периода 1918—1920 г., Гунчо Ст. Гунчевъ е държалъ следнитѣ реферати и беседи:

„За вѫтрешното състояние на туристическото дружество Плиска“; „Планината, планинскиятъ климатъ и непосещаването имъ въ връзка съ физическото недоразвитие на младежьта“; „Мисли и бележки на велики люде за природата, туризма, туристическитѣ дружества и ползата отъ тѣхъ“. Въ Шуменъ Гунчо Ст. Гунчевъ отпечатва първата си статия на тема: „Природата като елементъ на щастие“, въ списание „Отзвукъ“, периодическо младежко списание, год. I, кн. 1, стр. 12 – 15 отъ месецъ февруарий 1920 г. Въ тази статия, пълна съ цитати отъ К. Фламарионъ, Жанъ Фино, Байронъ, Ив. Вазовъ, Л. Бобевски, Б. С. Пиеръ и др., той възторжено пише за природата и нейнитѣ хубости, които единствени сж въ състояние да дадатъ истинско и непокварено щастие. Тукъ изпъква и голѣмата начетеность, съ която се отличаваше братъ ни.

Отъ книгитѣ, които намира въ бащината ни библиотека, Гунчо Ст. Гунчевъ се запознава добре и съ проблемитѣ на алкохолизма и тютюнопушенето, т. е. съ въздържателната идея и става членъ на „Просвѣтното въздържателно дружество“ при гимназията въ Шуменъ. Все по сжщото време, той събира и подрежда намѣренитѣ пощенски марки изъ книжата на баща ни и започва да събира нови пощенски марки. Така той се оформя и като добъръ филателистъ (маркаджия).

Но, най-много Гунчо Ст. Гунчевъ се увлича въ изучаването на езицитѣ: френски, нѣмски и есперанто. Въ това отношение той намира отличенъ съветникъ въ лицето на баща ни, който бѣше полиглотъ и освенъ отличното владѣене на френски езикъ, познаваше добре нѣмски, английски, италиански, латински и всички славянски езици.

Гунчо Ст. Гунчевъ презъ 1920 г. като есперантистски и въздържателенъ деецъ.

Тѣзи интереси на Гунчо Ст. Гунчевъ се разрастватъ постоянно и презъ време на ученичеството му въ гр. Плѣвенъ (1920—1923) се оформятъ като една здрава младежка идеология, поради което въ Плѣвенъ той навлиза съ неизчерпаема енергия въ есперантското и въздържателното ученически движения. Успоредно съ тѣзи интереси, той засилва много и своята филателистична дейность: издава своя „Ценоразписъ за купуване и продаване на пощенски марки“, организирва вжтрешна и международна размѣна на пощенски марки и специална кореспонденция, на есперанто и български, за тази цель.

Като даровитъ ученикъ и съ разностранни интереси Гунчо Ст. Гунчевъ не се задоволява само съ тѣсната дейност на учениче-

Произходъ н

(1)

Гунчо
Редовенъ доцентъ
Роденъ на 9.
Починалъ на 2.
Образова

(2) *Баща.*

Д-ръ Стефанъ Гунчевъ
Учитель и после медицински лѣкарь.
Роденъ на 18. ноемврий 1868 г. въ гр. Габрово.
Починалъ на 25. мартъ 1928 г. въ гр. Габрово.
Образование — висше въ гр. Лилъ — Франция.

(4) *Дѣдо.*

Хаджи Гунчо попъ Ивановъ
Търговецъ на лѣчебни срѣдства, епитропъ на църквата „Св. Троица“ въ гр. Габрово. Ходилъ е въ Св. Гора презъ 1864 г., въ монастира Св. Ив. Рилски 1884 г. и на Божия гробъ (хаджилъкъ) 1887 г.
Роденъ презъ 1816 г. въ гр. Габрово.
Починалъ презъ 1902 г. въ гр. Габрово.
Образование — грамотенъ.

(5) *Баба.*

Хаджи Иванка Нено Хасекие
Домакиня.
Родена презъ 1833 г. въ гр. Габр
Починала презъ 1903 г. въ гр. Габ
Образование — грамотна.

(8) *Прадѣдо.*

попъ Иванъ попъ Стоевъ
Свещеникъ въ църквата „Св. Иванъ Предтеча“ въ гр. Габрово.
Роденъ въ Габрово.
Починалъ въ Габрово.
Образование— грамотенъ.

(9) *Прабаба.*

Яна . . . . ?
Родена ?
Починала ?
Образование ?

(10) *Прадѣдо.*

Нено Хасекиевъ
Бояджия на текстилни материали. Произходъ отъ с. Хасекиитѣ, Габровско.
Роденъ въ с. Жълтешъ, Габровско.
Починалъ въ гр. Габрово.
Образование— грамотенъ.

(11) *Прабаба.*

Минка До
Домаки
Родена въ гр.
Починала ?
Образовани

(16) *Прапрадѣдо.*

Попъ Стою Бончевъ
Учитель, после свещеникъ.
Родомъ отъ с. Гургусовецъ, Княжевацъ, Сърбия.
Починалъ въ гр. Габрово.

(17) *Прапрабаба ?*

(18) *Прапрадѣдо ?*

(19) *Прапрабаба ?*

(20) *Прапрадѣдо ?*

(21) *Прапрабаба ?*

(22) *Прапрадѣдо ?*

(23) *Прапрабаба ?*

о Ст. Гунчевъ

Гунчевъ
въ Университета.
ст.) въ гр. Бѣла.
ст.) въ гр. София.
въ София.

айка.

Велика Христова Конкилева
Домакиня.
Родена на 31. януарий 1882 г. въ гр. Габрово.
Жива.
Образование — V класъ.

ѣдо.

Христо Колчевъ Конкилевъ
анджия, подчетникъ въ четата на Цанко Дюзновъ, опълченецъ, кметъ, околийски началъ и народенъ представитель отъ Габрово, индустриалецъ.
Роденъ около 1848 г. въ гр. Габрово.
Починалъ презъ 1912 г. въ гр. Габрово.
Образование — грамотенъ.

(7) *Баба.*

Донка Станчо Паякова
Домакиня.
Родена презъ 1864 г. въ гр. Габрово.
Починала презъ 1915 г. въ гр. Габрово.
Образование — грамотна.

Прадѣдо.

олчо Христовъ
ехларь, гайтанджия.
нъ около 1815 г. въ
ръблевци, Габровско.
иналъ около 1862 г.
зование — грамотенъ.

(13) *Прабаба.*

Велика Станчева
Домакиня.
Родена въ гр. Габрово.
Починала ?
Образование ?

(14) *Прадѣдо.*

Станчо Цончевъ Паяка
Кръчмарь, бакалинъ, свѣщарь, дръндаринъ, епитропъ на църквата „Св. Троица“.
Роденъ около 1823 г. въ Габрово.
Починалъ на 15. августъ 1881 г. въ Габрово.
Образование — грамотенъ.

(15) *Прабаба.*

Цана Цонева
Домакиня.
Родена презъ 1834 г. въ Габрово.
Починала на 1. януарий 1909 г. въ Габрово.
Неграмотна.

Прапрабаба ?
Отъ с. Парчевци, Габровско, преведенъ въ с. Гръблевци, Габровско.

(25) *Прапрабаба.*
. . . попъ Иванова
Единствена дъщеря на попъ Иванъ отъ с. Гръблевци, Габровско.

(26) *Прапрадѣдо ?*

(27) *Прапрабаба ?*

(28) *Прапрадѣдо.*
Цончо Паяка
Отъ с. Поповци, Габровско.
Дръндарь (халачъ), кръчмарь, бакалинъ, сладкаринъ.
Умрѣлъ при I-та холера въ Габрово.

(29) *Прапрабаба.*
Велика
Отъ с. Думницитѣ, Габровско.

(30) *Прапрадѣдо.*
Цоню Овена
Чехларь, уста-башия на чехларитѣ (главенъ майсторъ).
Умрѣлъ на 80 г. възрасть.

(31) *Прапрабаба.*
Гана
Родена ?
Починала ?

скитѣ дружества въ гимназията, а разширява дейностьта си и вънъ отъ гимназията, на обществена почва, и почва една широка пропаганда за есперанто и въздържанието.

Презъ 1921 г. той основава въ гр. Плѣвенъ есперантско бюро „Свѣтовникъ“, което си поставя следнитѣ задачи: да пропагандира и разпространява есперанто и есперантската книжнина, да уреди есперантска библиотека за ползуване отъ всички есперантисти, да урежда курсове за изучаване на есперанто, да води картотека съ точнитѣ адреси на български и чужди есперантисти и др. п. Есперантското бюро започва да издава „Есперантска пропагандическа библиотека Свѣтовникъ“, отъ която за годинитѣ 1921—1923 излизатъ, подъ редакцията на Гунчо Ст. Гунчевъ, десеть брошурки, отъ които № 1 е неговъ преводъ: „Какъ се роди есперанто“ отъ д-ръ Л. Л. Заменхофъ.

Презъ сѫщото това време Гунчо Ст. Гунчевъ взима живо участие въ ученическото въздържателно движение и води обширна лична кореспонденция съ много есперантисти отъ различни държави и краища на свѣта. По този начинъ той засилва своитѣ познания, обогатява своята душа и разширява своитѣ интереси.

Презъ юлий 1922 г., едва 18 годишенъ, завършилъ седми класъ на гимназията въ гр. Плѣвенъ, Гунчо Ст. Гунчевъ отива въ Финландия, като представитель на българскитѣ есперантисти, за да вземе участие въ „XIV Всемиренъ есперантски конгресъ“, състоялъ се отъ 8. до 16. августъ 1922 г. въ Хелзингфорсъ (Хелзинки), Финландия. Пѫтуването за Финландия е станало презъ следнитѣ страни: Югославия, Австрия, Германия и Естония, като той е заминалъ презъ месецъ юлий и се е завърналъ въ началото на месецъ септемврий 1922 г.

Гунчо Ст. Гунчевъ презъ 1922 г. следъ завръщането си отъ Финландия.

Въ беседитѣ, които е държалъ следъ връщането си отъ Финландия, рѫкописитѣ на които сѫ запазени подъ общо име „Впечатления отъ Финландия“, Гунчо Ст. Гунчевъ пише за тази страна така:

„Споменитѣ, които имамъ отъ тази дивна страна на хилядитѣ езера, азъ така ревниво ги пазя, както малко дете пази обаянието отъ нѣкоя вълшебна приказка. Животътъ, страната, природата, всичко туй е оставило въ мене неизгладими отпечатъци“ . . .

„. . . Една ранна утринь презъ августъ, леко потрепервайки отъ неразгонения отъ слънцето сутришенъ студъ, азъ скочихъ на финландския брѣгъ, гордъ, поради изпълнението на единъ блѣнъ, и силенъ да завоювамъ свѣта съ тогавашнитѣ си 18 години. И надали Колумбовитѣ моряци сѫ били пълни съ такъвъ възторгъ, когато сѫ видѣли очертанията на сушата, съ какъвто възторгъ азъ бѣхъ пъленъ при виждането на финландския брѣгъ“.

Съ този жизнерадостенъ ентусиазъмъ къмъ дирене на истината и човѣчностьта, Гунчо Ст. Гунчевъ разглежда географията, народа, литературата, бита, обичаитѣ и културата на Финландия. Той се спира подробно и върху впечатленията си отъ „Въздържателна Финландия“.

Следъ връщането си отъ Финландия, вече ученикъ въ последния класъ на гимназията, братъ ни окончателно опредѣли своето бѫдеще — да стане географъ.

Като есперантски и въздържателенъ деецъ, презъ ученичеството си въ Плѣвенъ, Гунчо Ст. Гунчевъ е държалъ множество реферати, беседи, речи и сказки, отъ които, по редица бележки оставени отъ това време, можахме да възстановимъ следнитѣ: 1. „Тютюнопушенето и последицитѣ отъ него“; 2. „За въздържанието и въздържателната идея“ — предъ ученицитѣ въ гр. Бѣла-Слатина; 3. „Илиядата и Одисеята на Хомера“; 4. „Алкохолизмътъ и последицитѣ отъ него“ — предъ ученицитѣ отъ Ловечската гимназия; 5. „Жената и алкохола“ — предъ ученичкитѣ отъ педагогическото училище въ гр. Ловечъ; 6. „Ролята на алкохола въ семейството“ и 7. „Женското въздържателно движение въ свѣта“ — предъ ученичкитѣ отъ Плѣвенската девическа гимназия; 8. „Нѣщо за есперанто“ — предъ ученичкитѣ отъ педагогическото училище въ гр. Ловечъ; 9. „Заменхофъ и животътъ му“; 10. „Молиеръ“ — беседа, държана на „Молиеровото утро“ устроено отъ VII-тѣ класове на мѫжката гимназия въ гр. Плѣвенъ на 8 априлъ 1922 г.; 11. „Речь за закриване въздържателната конференция въ София“, състояла се презъ месецъ априлъ 1922 г.; 12. „Поздравление отъ името на българскитѣ есперантисти предъ XIV Всемиренъ есперантски конгресъ“, състоялъ се въ Хелзинки, Финландия, презъ августъ 1922 г.; 13. „Българското въздържателно движение“, речь произнесена на Есперанто предъ въздържателната конференция на XIV Всемиренъ есперантски конгресъ, състоялъ се въ Финландия; части отъ тази речь сѫ отпечатани въ чужди въздържателни списания; 14. „XIV Всемиренъ есперантски конгресъ“ — предъ Есперантската група въ гр. Плѣвенъ; 15. „Въздържателната конференция въ Хелзингфорсъ“ — предъ въздържателитѣ въ гр. Плѣвенъ; 16. „Въ

Финландия — страната на забраната"; 17. „Мисли и впечатления отъ Финландия"; 18. „Въздържателното движение въ Финландия"; 19. „Езикътъ на бждещето— Есперанто"—предъ ученици въ гр. Плѣвенъ и гр. Свищовъ; 20. „Къмъ въздържание" — речь произнесена предъ въздържателната вечеринка въ с. Турски Тръстеникъ (сега с. Славяново); 21 „Есперанто и журналистиката"; 22. „Истинскиятъ есперантистъ"; 23. „За есперантското движение въ Франция"; 24. „Есперанто и туризмътъ"; 25. „Свѣтлина въ бездната на многоезичието"; 26. „Нуждата отъ централизиране на въздържателната книжнина" и мн. др.

Вѣроятно има и други сказки, беседи и реферати, държани отъ покойния ни братъ, както има и редица статии и бележки съ пропаганденъ характеръ, печатани въ издаванитѣ отъ въздържателитѣ и есперантиститѣ списания и вестници, но казанитѣ до тукъ, споредъ насъ, сж достатъчни да очертаятъ онзи потокъ отъ високо-нравствени чувства и енергия, който непрестанно блика въ гърдитѣ му.

По това време, следъ връщането си отъ Финландия, той отпечатва въ месечното списание за художествена и литературна критика „Чайка", год. I, кн. 6, една статия подъ насловъ: „Калевала", епопеята на финландския народъ — продуктъ на общото му колективно творчество.

Всичко написано до сега дава представа за непрекжснатия изворъ на умствена работа и обществена дейность на Гунчо Ст. Гунчевъ презъ време на ученичеството му. Той оформя своя мирогледъ, научава се да говори и пише живо и съ сърдцето на живота, дири истината, красотата и вѣчното въ дѣлата, въ обществото, въ държавата и въ живота. Развива своята голѣма любовь къмъ българина и особено къмъ българската младежь и пъленъ съ жизнерадость и ентусиазъмъ, съ свѣтла вѣра въ бждещето и готовъ за жертва и неуморимъ трудъ за културното издигане на българина и отечеството ни, той се обрича въ служба на географската наука.

Студентство

На 19. октомврий 1923 г. Гунчо Ст. Гунчевъ се записва за редовенъ студентъ по география въ Историко-филологическия факултетъ на Университета въ София, кждето следва два семестра, а следната учебна 1924/25 година отива въ Франция, кждето записва зимното полугодие въ Университета на Греноблъ, а лѣтното полугодие въ Университета на Клермонъ. Презъ учебната 1925/26 година той се връща въ София и продължи висшето си образование по география въ Софийския университетъ „Св. Климентъ Охридски“, който завърши презъ февруарий 1928 г. съ отличие.

Съ записването си за студентъ по география презъ октомврий 1923 година, Гунчо Ст. Гунчевъ, успоредно съ учебнитѣ си занимания, отдѣля още доста време за ученическитѣ си идеали — есперанто и въздържание. Той става секретарь на Студентското есперантско дружество и работи въ Студентското въздържателно дружество. По това време той ратува за създаването на една нова младежка организация „Български съюзъ за сближаване на младежьта“, чиято цель е да работи за прѣкото сближаване и опознаване на младежьта отъ разнитѣ народи и застава начело на тази организация. Заедно съ това, Гунчо Ст. Гунчевъ за втори пжть става издатель-редакторъ. Той започва издаването на вестникъ „Младежки вестникъ“, ратникъ за културното сближение на младежьта. Въ поканата пустната за вестника презъ месецъ ноемврий 1923 г. се казва:

„Разклатено отъ свѣтовната война, човѣчеството преживява критически моменти. То преценява всичко сжществуващо и търси нови пжтища, които биха могли да го изведатъ отъ това непоносимо положение, като му осигурятъ едно спокойно бждеще на трудъ, свобода и прогресъ. И естествено е, защо очитѣ на всички сж обърнати къмъ младежьта — хората на бждещето. Това е за всички страни, това е и въ България. На днешната младежь лежи великата задача да подготви и поведе къмъ културно творчество страната ни, защото само по този начинъ ние ще можемъ да постигнемъ това, което канонадата на топоветѣ не бѣ ни дала.“

Гунчо Ст. Гунчевъ презъ 1923 г. като студентъ по география въ Софийския университетъ.

Въ обширната програма на „Младежки вестникъ“ се отдѣля доста мѣсто за следнитѣ отдѣли: младежки движения и организации (ученически, студентски, спортни, туристически, есперантски, въздържателни и стенографски); статии за разнитѣ народи (страна, животъ, нрави, обичаи, религия, култура и др.); литература; културенъ прегледъ; поуки; хуморъ и сатира; изъ живота на знаменититѣ хора и пр. Следъ три месеца сжществуване, поради финансови затруднения, „Младежки вестникъ“ спира да излиза.

Освенъ чрезъ вестника, чрезъ беседи и сказки държани предъ различни младежки организации въ София и провинцията, Гунчо Ст. Гунчевъ ратува за културното сближéние на младежьта. Навсѣкждe той вдъхновено говори за утрешната ржководителка на сждбинитѣ на човѣчеството — младежьта, и смѣло издига девиза: „Нагоре, къмъ слънчевитѣ висини“!

Презъ юлий 1924 г. Гунчо Ст. Гунчевъ взема участие въ конгреса на Българското есперантско дружество, състоялъ се въ гр. Русе и отъ тамъ заминава за Виена, за да вземе участие, като представитель на България, въ Международната студентска есперантска конференция, състояла се отъ 8. до 11. августъ. Той бива избранъ за подпредседатель на тази конференция.

Гунчо Ст. Гунчевъ презъ 1925 г. като студентъ по география въ Франция.

Презъ 1925 г., презъ студентството си въ Франция, той взема участие въ есперантския конгресъ, състоялъ се презъ лѣтото въ Клермонъ, и бива удостоенъ съ подпредседателското мѣсто на конгреса.

Следъ връщането си отъ Франция, гдето желаеше да остане още, за да продължи образованието си въ Сорбоната, Гунчо Ст. Гунчевъ започна сериозно да се занимава и подготвя за първия си университетски изпитъ по география. Заедно съ това, той намалява много своитѣ ученически увлѣчения и започва да работи почти изключително въ Студентското географско дружество, на което става и председатель.

Отъ тукъ нататъкъ Гунчо Ст. Гунчевъ започва да се създава като географъ Като председатель на Студентското географско дружество, той замисля една широка програма за самообразованието на състудентитѣ си, за пжтуванията имъ и създава връзка между Студентското географско дружество и Юношеския туристически съюзъ.

Презъ лѣтнитѣ ваканции на 1926, 1927 и 1928 г. Гунчо Ст. Гунчевъ, като студентъ по география, придружава д-ръ Хербертъ Луизъ отъ Берлинския университетъ, презъ време на изучаванията му изъ Пиринъ. Въ доклада си отъ 25. февруарий 1927 г. до Началника на отдѣлението за минитѣ, кариеритѣ и пр. при Министерството на търговията, което е подпомогнало съ парични срѣдства пжтуванията на братъ ни, Гунчо Ст. Гунчевъ очертава ясно цельта, която си е поставилъ д-ръ Х. Луизъ, и маршрута, който сж направили отъ 14. августъ до 15. септемврий 1926 г.

„Цельта на д-ръ Х. Луизъ бѣ двояка, а именно: направяне карта на цѣлата Пиринска область, заключаваща се между рѣкитѣ Струма и Места, и изследването ѝ въ геологическо и геоморфоложко отношение, съ специаленъ огледъ на следитѣ оставени отъ заледяването на планината въ началото на кватернера“.

По-интересни изводи, дадени въ този докладъ, сѫ за посоката на Пиринъ, за ревизията на височинитѣ на върховетѣ „Елъ-тепе“, „Кутело“, „Мангъръ-тепе“ и „Каменица“, за изследване следитѣ отъ заледяването на Пиринъ, за измѣрването на циркуситѣ (височина, голѣмина, дължина и посока) и мн. др. Този докладъ е направенъ възъ основа на подробнитѣ пѫтни бележки, които Гунчо Ст. Гунчевъ е държалъ за всичкитѣ си пѫтувания съ д-ръ Х. Луизъ. Въ тѣзи пѫтни бележки, освенъ наблюдаванитѣ отъ него характерни земноповръхни форми, той е отбелязалъ и всички мнения на Д-ръ Х. Луизъ и нѣкои свои заключения и цитати отъ прочетени автори, като изрично отбелязва, да се провѣри дали цитираното е точно така.

Презъ лѣтото на 1927 г. д-ръ Х. Луизъ пише две писма на Гунчо Ст. Гунчевъ, съ които се уреждатъ всички предварителни работи за продължаване на изучаванията и на 5. августъ двамата заминаватъ презъ гр. Дупница за Рилскитѣ езера, в. Ай-Гедикъ, с. Горне и Долне Драглище и пр.

Презъ цѣлата 1927 г. Гунчо Ст. Гунчевъ работи усилено върху семинарната си работа за втори университетски изпитъ на тема: „Плана-планина“ и на 21. декемврий 1927 г. на редовното семинарно упражнение въ Географския институтъ, подъ рѫководството на г. проф. А. Иширковъ, той прочита една часть отъ първата си научна работа, а именно: „Името на Плана-планина“. Въ протоколната книга за семинарнитѣ упражнения, която се води редовно въ Географския институтъ на Университета, се предава накратко съдържанието на реферата и по-важнитѣ заключения на референчика. Въ края на протокола е написано:

„Дебати по реферата отъ страна на студентитѣ нѣмаше. Господинъ проф. А. Иширковъ каза, че работата е много старателно разработена и добре аргументирана. Той препорѫча на референчика да отиде при проф. Ст. Младеновъ, който най-добре би могълъ да се произнесе върху новата етимология на думата планина. Господинъ професорътъ прибави, че работата може да бѫде напечатана въ сп. „Българска речь“, понеже представлява интересъ“.

По-късно, презъ 1931 г., Гунчо Ст. Гунчевъ, като асистентъ по география, отпечата тази глава отъ семинарната си работа въ Годишника на Софийския университетъ, историко-филологически факултетъ, кн. XXVII, 6. 1930/31, подъ заглавие:

„Плана-планина. Приносъ къмъ историческото развитие на славянскитѣ земеписни имена“.

Презъ февруарий 1928 г. Гунчо Ст. Гунчевъ полага втория си университетски изпитъ по география и завършва съ отличие висшето си образование по география.

Радостьта му е голѣма. Всички му сърадватъ. Свѣтлото бѫдеще го чака. Въ едно писмо отъ 21. февруарий 1928 г. единъ отъ братята ни му пише: „Четохме съ радость, че благополучно си привършилъ изпита. „Азъ съмъ вишистъ“ — тия три думи съдържатъ огроменъ трудъ и изпълватъ всички ни съ гордость. Нека и за въ бѫдеще сѫдбата те покровителствува, за да достигнешъ това, което си предначерталъ“.

И действително Гунчо Ст. Гунчевъ е очерталъ ясно своето бѫдеще. Въ едно негово писмо отъ 21. февруарий 1928 г. до вуйчо ни, покойния д-ръ Г. Паяковъ, тогава лѣкарь въ гр. Ловечъ, той пише: „Презъ току-що преминалата февруарска сесия издържахъ и последнитѣ изпити, съ които завършихъ университетското си образование. Сега желая да замина поне за една година въ Германия, кѫдето да поработя въ известни опредѣлени области, за да бѫда по-добре подготвенъ за бѫдещата ми научна работа. Заелъ съмъ се да си издействувамъ една стипендия. Въ Берлинъ сѫществува една специална нѣмска фондация Alexander von Humboldt Stiftung. Тя отпуща стипендии на студенти или на току що завършили, както е случая съ мене, за една или даже за повече години, да следватъ или да се специализиратъ въ нѣкой отъ нѣмскитѣ университети“. Голѣмото желание на Гунчо Ст. Гунчевъ да бърза и да желае да се специализира веднага следъ свършването на Университета се диктува отъ две причини: 1) липсата на млади научни сили, работящи въ крѫга на географскитѣ дисциплини и 2) по-скоро добивайки нуждната подготовка да почне да работи и поеме часть отъ издръжката на голѣмото ни семейство.

Специализация и кандидатъ-учителство.

Презъ втората половина на м. юний 1928 г. Академическиятъ съветъ на Университета въ София, по препорѫка на проф. А. Иширковъ, решава да изпрати Гунчо Ст. Гунчевъ въ гр. Дебреценъ, Унгария, кѫдето да прослуша лѣтнитѣ ваканционни курсове, които поменатиятъ университетъ урежда. Поради това, презъ юлий и августъ 1928 г. той прекарва въ Унгария като гостъ-стипендиантъ на Дебреценския лѣтенъ университетъ. За престояването си тамъ той е оставилъ рѫкописъ, озаглавенъ: „Въ Унгария“, въ който пише така:

„Унгария е една малко позната у насъ страна. Въ нашата книжнина ние не бихме могли да намѣримъ цѣлостенъ трудъ, който достатъчно добре да ни осведоми върху нейната география, история, икономическа структура и културенъ животъ“.

По-нататъкъ Гунчо Ст. Гунчевъ разглежда племенното и расовото родство между унгарци и българи; описва гр. Дебреценъ и околностьта му, като се спира подробно върху минералнитѣ бани, чиято вода се добива отъ изкуствено изкопана дупка, дълбока 1173 м.; описва обширната плоска равнина, въ която тече р. Тиса и нейнитѣ притоци и дава интересни сведения за Пустата и за скотовъдството; той проследява накратко икономическото положение на Унгария и дава нѣкои интересни епизоди отъ нейната история и данни за основаването на университета „Стефанъ Тиса“ и мн. др.

Презъ времестоенето въ Унгария, Гунчо Ст. Гунчевъ напечатва на унгарски въ в. Дебреценъ, броятъ отъ 29. юлий 1928 г., една статия озаглавена „Hungario kaj Bulgario“, въ която се спира върху културнитѣ връзки между Унгария и България. Тази статия той е написалъ на есперанто и отъ есперанто е преведена на унгарски.

Следъ завръщането си отъ Унгария, Гунчо Ст. Гунчевъ придружава за трети пжть д-ръ Хербертъ Луизъ при проучванията му изъ Пиринската область, а следъ привършване на пжтуванията и връщането му въ София, той намира съобщение отъ фондацията Александъръ фонъ Хумболдъ-Щифтунгъ, че му се отпуща една стипендия отъ по 100 марки месечно съ трайность отъ 1 октомврий 1928 г. до 30 септемврий 1929 г.

Желанието е постигнато. Специализацията въ Берлинъ е осигурена и Гунчо Ст. Гунчевъ заминава и пристига въ Берлинъ на 10 октомврий 1928 г., кждето на 22 октомврий 1928 г. издържава „единъ истински писменъ и устенъ изпитъ по нѣмски езикъ“ при Deutsches Institut für Ausländer an der Universität, Berlin и на 29. октомврий 1928 г. се записва въ Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, Fakultät Philosophiesche, като кандидатъ за докторски изпитъ.

Времето за спокойна научна работа е настжпило. Въ едно писмо до покойния професоръ Жеко Радевъ отъ ноемврий 1928 г., което се отнася и за проф. А. Иширковъ, Гунчо Ст. Гунчевъ, следъ като дава подробни сведения за „какъ съмъ се наредилъ“ (жилище, обѣдъ, вечеря, пжтуване съ подземната желѣзница и др.), съобщава подробно за „какъ сж тръгнали заниманията ми“, като пише:

„Представихъ се самъ на проф. Кребсъ. Поблагодарихъ му за дадената препоржка предъ Хумболдъ-Щифтунгъ, за да ми бжде отпусната стипендия.

„Записалъ съмъ този семестъръ и посещавамъ следнитѣ лекции: Krebs — Geomorphologie; Penck — Bewegungen der Erdkruste; Defant — Ebbe und Flut, Wellen und verwandte Erscheinungen и Mittel und Methoden zur Bearbeitung naturwissenschaftlichen Beobachtungsmaterials; E. Fischer — Systematische Antropologie. Имамъ сжщо така предвидъ следнитѣ публични лекции: Friedenthal — Menschleitskunde и Pompeckj — Theorien vom Werden des Erdbildes. Geographisches Colloquium, който става всѣки вторникъ, ми се особено хареса и затова нѣма да отсжтствувамъ отъ него. На географскитѣ упражнения ще ходя споредъ интереса и новото за мене.

Свободното си отъ лекции време прекарвамъ въ Ost-Bibliothek. Прегледахъ всички тазигодишни нѣмски и чужди географски списания, които има тамъ, за да се ориентирамъ въ периодичната географска литература, която малко или повече ми е била чужда. Прегледахъ отдѣла за България и си отбелязахъ нѣкои неизвестни за мене книги. Къмъ него ще се повърна пакъ. Прегледахъ нѣкои нови антропогеографски студии, отъ които си вземахъ бележки. Бележки впрочемъ вземахъ отъ всичко, за материалъ, за планъ, за идеи и пр. Прегледахъ и преглеждамъ разни стари карти и атлази, които има въ института специално за докторската ми работа за Вакарелъ, а покрай това отбелязвамъ всичко, което намирамъ интересно въ тѣхъ. Запознаването съ тѣхъ ме въвежда въ старитѣ поселищни отношения и топонимия, както и въ топографскитѣ и картографски схващания на миналитѣ вѣкове. За Вакарелъ специално намирамъ, че е отъ особено значение да се знае, кога за пръвъ пжть се появява неговото име въ картитѣ или въ старитѣ пжтеписи, съ което ще се хвърли, покрай други нови факти, разбира се, свѣтлина върху теориитѣ на Вайгандъ и др. учени, за образуването на румънската народность въ старата Dacia mediterranea.

„Прочетохъ сжщо така нѣкои антрtoположки общи и уводни трудове. Отдѣлямъ време и за антропология, защото мисля, че малкото или повече занимаване съ нея може да допринесе, при липса на регионални антроположки монографии за България, за по-ясно схващане на много антропогеографски проблеми въ повечето отъ нашитѣ покрайнини, кждето е сжществувала отъ историческо време насамъ, смѣна, смѣшение или съживуване на разни етнически елементи“.

Въ едно второ писмо до покойния проф. Жеко Радевъ, Гунчо Ст. Гунчевъ дава „нови сведения“ за специализацията си отъ ноемврий 1928 г. до априлъ 1929 г. Той пише така:

„Презъ този периодъ заниманията ми сж били насочени предимно въ една насока: да се запозная съ методитѣ на работа и новитѣ идеи, които внисатъ съвременитѣ германски автори въ антропогеографскитѣ, специално поселищнитѣ проучвания. Прегледалъ съмъ или съмъ прочелъ малко или повече отъ трудоветѣ на H. Hassinger, R. Gradmann, R. Stieger, B. Dietrich, F. Braun и др. Съ това целя веднага следъ завръщането си да почна по-подготвенъ разработването на докторската си работа върху Вакарелъ. Естествено е, че покрай горнитѣ трудове, нѣкои отъ които сѫ печатани въ списания и сборници, преглеждамъ и други такива, представляващи интересъ за мене, ако не за сега, то поне за въ бѫдеще. Отъ всичко се снабдявамъ съ нуждннитѣ бележки. По този начинъ съмъ достигналъ напр. до указания, обясняващи неясни до тогава за мене въпроси отъ областьта на Плана планина и горния Искъръ, къмъ които възнамѣрявамъ да се повърна веднага следъ свършването на докторската си работа.

„Обръщамъ особено внимание върху всичко писано за българскитѣ земи или Балканския полуостровъ изобщо и ако не чета всичко изцѣло, то поне го преглеждамъ и отбелязвамъ. Прегледахъ сѫщо така нѣкои сръбски географски издания, които въ България не сѫ ми попадали на рѫка.

„Географскиятъ колоквиумъ, нѣкои сказки или лекции, разговори съ географи и пр. сѫщо така допринасятъ за опознаване съ нѣщо ново или за разширение на познанията ми. Като жаденъ, нека употрѣбя едно сравнение, се нахвърлямъ върху богатството отъ книги, къмъ което библиотеката на Географския институтъ, Университетската библиотека и Пруската държавна библиотека ми позволяватъ достѫпъ. Това ровене на всички страни азъ си позволявамъ сега, защото мисля, че имамъ нужда отъ едно всестранно, макаръ и съвсемъ общо ориентиране върху работеното въ разнитѣ географски области, една обща географска култура, ако мога така да се изразя, която, като всѣка обща култура, ще ми позволи едно по-добро схващане на специалнитѣ въпроси, върху каквито би могло да се работи. Една друга причина е сѫщо мисъльта, че никога голѣмата часть отъ тия книги не ще мога да имамъ подъ рѫка въ България.

„Останалото време, което ми остава тука (до м. августъ, вѣроятно), ще посветя на допреглеждане на всичко, което съмъ си предопредѣлилъ и представлява много близъкъ интересъ за мене, и на физическата география, като за тази цель имамъ предъ видъ нѣкои общи трудове — геоложки и физикогеографски (Kaiser, Salomon, Philipson, Passarge и пр.). Die morphologische Analyse на W. Penck почнахъ да чета. Ще участвувамъ сѫщо така на нѣкои отъ лимноложкитѣ упражнения на Sakrower See.

„Д-ръ Х. Луизъ реферира презъ единъ отъ географскитѣ колоквиуми на тема: „Геоложки и геоморфоложки проучвания въ областьта на Западнитѣ Родопи.“ Следъ като показа съ свѣтливи картини и описа нѣкои черти на Пиринъ, Рила и Западнитѣ Родопи, показващи, че сѫ млади планини, той даде редица профили, особено отъ котловинитѣ по течението на р. Струма, въ които именно младотерциернитѣ пластове показватъ малко или по-голѣмо повдигане къмъ планинитѣ, сочещо пъкъ отъ своя страна едно младо издигане на самитѣ планини. Въ краткитѣ разисквания участвуваха Penck, Krebs и др. Рефератътъ прави по-друго впечатление, отколкото статията му Pirin-Gebirge въ Zeitsch d. G. f. Erdkunde. Това ще е вѣроятно сѫщностьта на неговитѣ досегашни геоморфоложки и геоложки проучвания.

„Презъ 9. и 10. февруарий участвувахъ въ една екскурзия до о. Рюгенъ, кѫдето отидохме да наблюдаваме замръзването на Балтийско море. На 10. февруарий 1929 г. преживѣхме найстудения день на годината, а специално за Берлинъ презъ последнитѣ 200 години, съвсемъ на открито, при непоносимъ вѣтъръ и повече отъ 30° студъ. Трѣбваше да ходимъ около 6 часа пешъ, отъ селището, кѫдето пренощувахме, до найблизката ж. п. станция. Когато пристигнахме тамъ, всѣки отъ насъ имаше нѣщо замръзнало: рѫка, кракъ, бузи, долна челюсть, уши и пр. Азъ бѣхъ въ категорията на последнитѣ и то между най-леко пострадалитѣ. Замръзнала ми бѣ горната половина на лѣвото ухо. По-късно бѣха и двете ми уши надути, но следъ 5—6 дена всичко се оправи. Отъ видѣното, ново за мене, и преживѣното, сега съмъ доволенъ.

„Берлинъ, музеитѣ и забележителноститѣ му, както и близката му околность, горе-долу опознахъ. Затова допринесоха много и общитѣ посещения и малки екскурзийки, които се уреждатъ отъ Хумболдъ-Щифтунгъ за степендиантитѣ.

„Бѣхъ каненъ презъ януарий на вечеря у проф. Кребсъ, а презъ февруарий — у проф. Каснеръ. Билъ съмъ на чай сѫщо така у проф. Каснеръ, д-ръ Х. Луизъ, Д-ръ Цимерманъ, както и други мои познати. За Коледа между другитѣ, получихъ подаръци и отъ проф. Кребсъ: книгата му „Süddeutschland“ и студията „Zur Geomorphologie von Hochkroatien und Unterkrain“ отъ д-ръ Луизъ и жена му една книжка „Du sollst den Werktag heiligen“ отъ Karl Scheffler (по-рано бѣхъ получилъ Die neue Karte von Albanien), отъ Д-ръ Х. Леманъ (асистентъ) студия върху Пелопонесъ и др. Всичко това сѫ малки признаци на внимание, които за мене сѫ много ценни“.

Отъ тѣзи две писма се виждатъ ясно мислитѣ, които занимаватъ Гунчо Ст. Гунчевъ презъ време на специализацията му въ Берлинъ и се очертава неговиятъ неуморимъ и ежечасенъ стремежъ къмъ географската наука. Многобройнитѣ тетрадки, бележки и азбучници, оставени отъ него, сочатъ за голѣмия му интересъ къмъ обширната географска научна литература, която той намира въ научнитѣ библиотеки на Берлинъ. Презъ цѣлото време на специализацията си той се готви съ голѣма любовь и жизнерадость за научното поприще, за което се смѣта предопредѣленъ отъ сѫдбата. Като червена нищка, между многобройнитѣ библиографски и научни бележки, се промъкватъ литературата и бележкитѣ върху „Вакарелъ“ — трудътъ, който готви като дисертация. Освенъ бележкитѣ за Вакарелъ, намиратъ се бележки и за други планирани идеи за разработване: „Лозенската планина“, „Стара-планина“, „София“, „Балканскиятъ полуостровъ“, „За българската кѫща изобщо“, „Габрово“, „Граници на България“, „Плана-планина“, „Софийско поле“, „Балкански полуостровъ — име“, „Стари карти“, „Финландия“, Льосъ“, „Бордеи“, „Дунавска България“, „Задруги“, „Винга“ (Банатъ), „Българска география — библиография“, „Стари пѫтувания“, „Българи въ Цариградъ“, „Български селища“, „Градове — Габрово“, „Пиринъ — име“ и мн. др., отъ които се идва до заключение, какви идеи и теми за разработване сѫ интересували Гунчо Ст. Гунчевъ по това време. Той е събиралъ материали, литература и оставялъ бележки, които да се използуватъ при разработването имъ въ бѫдеще. Много отъ тѣзи бележки по-късно сѫ влѣзли въ работа при публикуването на научни трудове, студии и статии.

Въпрѣки голѣмото желание да остане втора година на специализация въ Берлинъ и да защищава дисертацията си въ Берлинския университетъ, по стечение на редъ причини, Гунчо Ст. Гунчевъ е принуденъ да се завърне въ България и да се примири съ мисъльта да защищава дисертацията си предъ Софийския университетъ.

Презъ юлий 1929 г. Гунчо Ст. Гунчевъ се завръща въ България. Презъ августъ сѫщата година той прави постѫпки предъ Министерството на народното просвѣщение и на 11. септемврий 1929 г. бива назначенъ „кандидатъ-учитель по география, съ заплата, въ III-та Софийска девическа гимназия“.

Като кандидатъ-учитель Гунчо Ст. Гунчевъ продължава и задълбочава научната си подготовка и връзкитѣ си съ своитѣ учители — професоритѣ А. Иширковъ и Ж. Радевъ. Той ревностно се подготвя за преподавателска дейность и усилено работи върху лекциитѣ, които трѣбва да изнася предъ ученицитѣ въ гимназиитѣ. За да очертаемъ неговата голѣма любовь къмъ работата му като кандидатъ-учитель по география, споредъ насъ, е достатъчно да отбележимъ, че той е оставилъ единъ пъленъ „Списъкъ на лекциитѣ, преподадени отъ Гунчо Ст. Гунчевъ, кандидатъ-учитель по география презъ 1929—1930 учебна година“, а сѫщо и множество бележки, отъ които личи старателната разработка на лекциитѣ. Той е преподавалъ география въ образцовата III-та девическа и въ II-ра мѫжка гимназии на София.

Веднага следъ връщането си отъ Германия, и презъ време на кандидатъ-учителството си, подъ рѫководството на проф. А. Иширковъ, Гунчо Ст. Гунчевъ започва „всестранното антропогеографско проучване на 20-тѣ Вакарелски махали, интересни въ много отношения". Той се кани лѣтната ваканция на 1930 г. да посвети изключително на тѣзи изучавания, като пропжтува цѣлата Вакарелска покрайнина. Но, непосрѣдствено следъ свършването на кандидатъ-учителството и вземането на съответнитѣ изпити за сжщото, Гунчо Ст. Гунчевъ постжпва въ Софийския университетъ като асистентъ по география.

Асистентство

Следъ назначаване за редовенъ доцентъ по география асистента г. Ив. Батаклиевъ, асистентското мѣсто при Географския институтъ на Универсистета въ София се освобождава.

Професоръ А. Иширковъ съ докладъ отъ 1. юний 1930 г. до Съвета на историко-филологическия факултетъ на Университета въ София, като изтъква голѣмата нужда отъ асистентъ при Географския институтъ, за ржководство на практическитѣ и семинарнитѣ упражнения и за пазене на институтския имотъ, предлага „да бжде избранъ за асистентъ по география г. Гунчо Ст Гунчевъ". Следъ като дава кратки биографически бележки и се спира върху специализацията на Гунчо Ст. Гунчевъ въ Берлинъ при виднитѣ професори Penck, Krebs, Möller и др., проф. А. Иширковъ дава следната своя преценка за покойния ни братъ:

„Близо една година Гунчевъ изучава ревностно Вакарелскитѣ махали (20) въ антропогеографско отношение. Съ тая научна работа, която Гунчевъ смѣта да завърши къмъ края на тая година, ще се яви на докторски изпитъ.

„Г-нъ Гунчевъ е билъ нашъ много добъръ студентъ, има голѣмъ интересъ къмъ географскитѣ изучавания, познава сносно френски и нѣмски езици и ще бжде добъръ асистентъ по география. Затова го предлагамъ за такъвъ, като вѣрвамъ, че господа членоветѣ на съвета ще се съгласятъ да бжде той назначенъ за асистентъ по география".

Гунчо Ст. Гунчевъ презъ 1930 г. като кандидатъ-учитель и току-що назначенъ асистентъ по география.

Факултетниятъ съветъ, въ заседанието си отъ 1. юний 1930 г. разглежда доклада на проф. А. Ишírковъ и всички присжтствуващи 19 души сж дали писмено съгласие за назначаването на Гунчо Ст. Гунчевъ за асистентъ по география. Съ заповѣдь отъ 14. юлий 1930 г., възъ основа на това решение на факултетния съветъ, което е одобрено и отъ Академическия съветъ на Университета, Министрътъ на народното просвѣщение назначава Гунчо Ст. Гунчевъ на тази длъжность.

Най-после дълбоко таеното желание за научна работа е постигнато. Свѣтлото бѫдеще чака младия наученъ работникъ и той съ неспиренъ пламъ развива вѫтрешнитѣ си духовни сили. Съ голѣма любовь, жизнерадость и постоянство той се отдава на науката.

Всички, които го познаватъ, му сърадватъ. Но най-много се радваме ние, неговата майка, неговитѣ сестри, неговитѣ братя и роднини, ние, които знаемъ какъ и съ какъвъ неуморимъ и упоритъ трудъ е достигналъ до това научно мѣсто и съ цената на колко жертви и лишения отъ страна на покойния ни баща и по-голѣмитѣ ни братя е постигнатъ този успѣхъ—гордость и радость на цѣлото ни семейство. За да предадемъ изразъ на тази тогавашна наша тиха радость, ще предадемъ следното писмо, писано отъ едната ни сестра до брата ни, по случай избирането му за асистентъ по география:

„... а сълзитѣ на майката
бѣха свещени...“

„Драги братко,

„Съ днешната поща получихме радостната весть. Една нова звезда блѣсна въ дома ни. Всички почувствувахме голѣмата радость. Мама подаде писмото на бати Христо съ сълзи на хубавитѣ си синьо-зелени очи, които бѣха сълзи на радость. Тя бѣ наистина щастлива въ тоя моментъ....

„... Ехъ, то наистина е радостно нѣщо това. Пожелаваме ти всичко красиво и най-хубаво въ новия ти пѫть. До сега бѣ пъленъ съ тръни, но отъ сега нататъкъ ще бѫде усѣянъ съ благоуханни рози, които ще пръскатъ свояароматъ наоколо. О! колко се радваме на всичко това! Но, где е сега татко! Колко би се радвалъ той! Уви, той ни остави твърде рано, за да види първия плодъ на своя трудъ увѣнчанъ съ красивъ ореолъ. Но, сѫдба!...

„Вѣрваме, че вече си спокоенъ и сигуренъ“.

И действително, Гунчо Ст. Гунчевъ е спокоенъ и сигуренъ. Той е съ ясно очертанъ пѫть предъ себе си. Той използува лѣтната ваканция на 1930 г. и усилено обикаля 20-тѣ Вакарелски махали и всички съседни на тѣхъ области, за да прави проучвания, да събира нови материали, да допълва физикогеографската часть на работата си и да очертае географскитѣ граници на старитѣ изчезнали носии.

Презъ октомврий учебнитѣ занятия въ Университета започватъ. Гунчо Ст. Гунчевъ, като младъ асистентъ, полага голѣмо старание при разработване материала необходимъ за практически географски упражнения (по картография) и за семинарнитѣ занятия на студентитѣ. Подъ вещото рѫководство на професоритѣ А. Иширковъ и Ж. Радевъ, той навлиза съ жаръ въ преподаването и влага много свое при разработването на тази материя.

Останалото свободно време, день и нощь, Гунчо Ст. Гунчевъ посвещава на разработката на първата си научна студия „Вакарелъ“.

На 10. ноемврий 1930 г. Гунчо Ст. Гунчевъ публикува въ в. „Миръ“ статията „Слугинството въ Вакарелско“, съ която, както пише той: „ще се постараемъ да дадемъ бѣгла представа за слугинството въ Вакарелско, чиито селища, процентно взето, даватъ вѣроятно най-много слугини въ България“.

На 22. ноемврий 1930 г. той отпечатва въ в. „Литературенъ гласъ“, бр. 90, „Поменъ за единъ младъ ученъ“ — доцента по география Д-ръ Крумъ Дрончиловъ, който „почина младъ, на 36 години, и поради това неможа да даде всичко, което се очакваше отъ подготовката и голѣмата му любознателность“.

На 11. декемврий 1930 г., предъ научно събрание на Българското географско дружество, Гунчо Ст. Гунчевъ изнесе първата си научна сказка на тема: „Геоморфоложкитѣ изучвания на д-ръ Х. Луизъ въ Югозападна България“. Понеже той придружаваше д-ръ Х. Луизъ при тѣзи му изучвания, то сказката бѣше оживѣна и стоплена отъ личното му участие въ изучванията. Тази сказка, въ съкратенъ видъ, излѣзе отпечатана въ сп. „Македонски прегледъ“, год. VII, кн. 1, 1931, стр. 160—166, като рецензия на студията на D-r Herbert Louis — „Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien“.

Презъ януарий 1931 г. Гунчо Ст. Гунчевъ отпечатва на есперанто въ сп. „Balkana konkordo“, год. I, № 1, органъ на балканскитѣ есперантисти, статия на тема: „La nomo de la Balkana duoninsulo“. Тази статия, по-късно, подъ заглавието „Името на Балканския полуостровъ“, излѣзе въ сп. „Български туристъ“, год. XXIII, кн. 8, стр. 121—123, 1931.

Презъ май 1931 г. Гунчо Ст. Гунчевъ взима, за пръвъ пѫть, участие въ конференцията на учителитѣ по история и география. До края на живота си той вземаше участие въ тѣзи научни екскурзии-конференции и съ особена любовь говорѣше за тѣхъ и за голѣмата поука и опрѣсняването, които се извличатъ отъ сѫщитѣ.

На 15. юний 1931 г. въ бр. 3582 на в. „Зора“, Гунчо Ст. Гунчевъ публикува статия на тема: „Колко е високъ в. Мусалла“, въ която дава исторически данни за най-високия връхъ на Балканския полуостровъ, спира се на двата съперника „Олимпъ“ (2918 м.) и „Мусала“ (2923 м.) и правдиво отбелязва, че поради чисто локално-патриотични съображения, особено въ гр. Самоковъ, отъ кѫдето обикновено се потегля за в. „Мусала“, се пускатъ между неосведомената публика нѣколко числа, които посочватъ една по-голѣма височина на този връхъ. И, понеже научната съвѣсть у Гунчо Ст. Гунчевъ е голѣма, то той по-нататъкъ пише:

„Ясно е, прочее, че всички по-голѣми височини, които се даватъ на Мусалла напоследъкъ сѫ резултатъ на желания, които нѣматъ нищо общо съ науката. Тѣ оставятъ въ широката публика убеждението, че височинитѣ на върховетѣ у насъ не сѫ точно опредѣлени и че измѣрването имъ е много лесна задача. Това допринася за косвено дискредитиране на нашитѣ научни институти, които работятъ въ тази область.“

Понеже, по поводъ на горната статия, Самоковското туристическо дружество въ бр. 9285 на в. „Миръ“ отъ 24. юний 1931 г. помѣства опровержение за височината на в. „Мусала“, то Гунчо Ст. Гунчевъ дава нови разяснения „За височината на в. Мусала“ печатани въ бр. 9293 на в. „Миръ“ отъ 3. юлий 1931 г., като се спира и върху начинитѣ за измѣрване на височинитѣ.

Презъ лѣтната ваканция на 1931 г. Гунчо Ст. Гунчевъ прави следнитѣ научни обиколки:

1. Презъ м. юлий, нѣколко пѫти малки обиколки изъ Вакарелско, за да се запознае съ севернитѣ склонове на Ихтиманска Срѣдна гора. За тази цель е ходилъ къмъ Гълѫбецъ, между Ихтиманска Срѣдна Гора и Стара-планина, Пирдопъ и Златица.

2. Презъ м. августъ прави едно осведомително пѫтуване изъ нѣкои части на льосовата область отъ Дунавска България, чиито проучвания е започналъ. Първомъ обикаля часть отъ Бѣленска околия, кѫдето констатирва, че льосътъ се простира значително по на югъ, отколкото се отбелязва въ геологическата карта на Г. Златарски. Следъ това отива въ гр. Русе, който е разположенъ отъ къмъ Дунава върху значително дебели льосови отложения, съ типичното за тѣхъ вертикално сѣчение. За сѫщата цель отива и изъ Никополска околия (с. с. Гулянци, Брѣстъ, Гигенъ, Бешлии и др.).

3. Презъ м. септемврий отива въ гр. Орѣхово, за да проучи характернитѣ свличания на льоса, върху които сѫ разположени части отъ самия градъ.

Отъ тѣзи научни обиколки Гунчо Ст. Гунчевъ извлича ценни впечатления и събира много научни материали, които заедно съ материалитѣ събрани презъ следващитѣ години, служатъ, по-късно, за основа на нѣколко научни публикации.

Следъ всѣко завръщане отъ научнитѣ си пѫтувания, Гунчо Ст. Гунчевъ работи усилено върху студията: „Антонъ Страшимировъ като географъ и народоведъ“, която излѣзе печатана въ сборника „Антонъ Страшимировъ, личность и дѣло“, по случай 60-та година отъ рождението му — чествуванъ на 15. ноемврий 1931 г. Гунчо Ст. Гунчевъ отдѣли доста време и голѣма любовь при разработването на тази студия. Презъ цѣлото време на работата той подържаше лична връзка съ юбиляра Антонъ Страшимировъ, който му бѣ много полезенъ съ нѣкои разяснявания както върху географскитѣ и народоведскитѣ трудове, така и за съставяне на „Книгописъ на географскитѣ и народоведскитѣ трудове на Антонъ Страшимировъ“, нѣщо, което е било доста трудно, тъй като самъ Страшимировъ не е водилъ бележки за печатнитѣ си работи.

Гунчо Ст. Гунчевъ преценява А. Страшимирова като едничъкъ отъ всички български писатели, който съ непрекжсната обичь се е занимавалъ съ географски и народоведски въпроси, като съ нѣкои свои географски описания се много доближава до школата известна като художествена география. Поради всичко това, Гунчо Ст. Гунчевъ смѣта, че Антонъ Страшимировъ не принадлежи само на литературата, но, че принадлежи и на науката.

На 11. ноемврий 1931 г. предъ научно събрание на Българското географско дружество Гунчо Ст. Гунчевъ изнесе втората си научна сказка, посветена на „Антонъ Страшимировъ, като географъ и народоведъ“, въ в. „Литературенъ гласъ“ год. IV, бр. 129 отъ 15. ноемврий 1931 г. даде кратко съдържание на тази сказка, а въ сп. „Български туристъ“, год. XXIV, кн. 1, посвети още една статия на тема: „Антонъ Страшимировъ и българската природа“.

Съ това топло отношение къмъ географското и народоведско дѣло на скромния А. Страшимировъ, Гунчо Ст. Гунчевъ показа на дѣло какъ трѣбва младитѣ научни работници да се отнасятъ съ обичь къмъ дейностьта на творцитѣ въ областьта на литературата и науката.

Презъ зимата на 1931 г. и презъ първата половина на 1932 г. Гунчо Ст. Гунчевъ работи усилено и методично, преработва окончателно „Вакарелъ“ и го подготвя за печатъ. Презъ сжщото това време, той започва да работи и върху събранитѣ презъ лѣтото научни материали и да се справя съ научната литература, необходима му за другитѣ научни студии, които е набелязалъ и върху които вече работи.

Освенъ това, като прѣка задача, той отдѣля доста време за правилното обучение на студентитѣ. Отъ прегледа на протоколитѣ за семинарнитѣ упражнения на студентитѣ по география, който можахме да направимъ, установихме много интересни научни мнения изказани отъ покойния ни братъ, като младъ асистентъ, върху семинарнитѣ работи на студентитѣ.

Така, при разглеждането на „Антропогеографското описание на градоветѣ Г. Орѣховица и Лѣсковецъ“, Гунчо Ст. Гунчевъ е направилъ бележки въ следния смисълъ:

„Много наши автори, доморасли историци, въ старанието си да издигнатъ жителитѣ на нѣкое селище, му предписватъ потекло и права, които не могатъ да се докажатъ съ никакви документи. Затова, може би, е нуждна по-голѣма предпазливость при използуването мненията на подобни автори.“

На 25. ноемврий 1931 г. при разглеждане на „Антропогеографското изучаване на гр. Бѣлоградчикъ“, Гунчо Ст. Гунчевъ отбелязва, че: „1. Не е обхванатъ методично цѣлиятъ материалъ; 2. Не сѫ преглеждани турскитѣ документи; 3. Миналото на града е трѣбвало да се нареди въ хронологически редъ; 4. Не е отбелязано мѣстото на находкитѣ и латинското имъ название; 5. Не е описана първобитната кѫща“ и др. п..

Освенъ казанитѣ примѣри за застѫпени научни мнения отъ Гунчо Ст. Гунчевъ, има доста много други мнения, изказани презъ време на шесть годишното му асистентство, но посоченитѣ примѣри вземаме отъ времето, когато е билъ младъ асистентъ, за да се види, че той влиза оформенъ, и съ лично отношение къмъ много научни въпроси, въ университета. Гунчо Ст. Гунчевъ дава на студентитѣ и ценни указания за разнообразната и богата географска литература, необходима имъ при разработката на семинарнитѣ си работи, той имъ дава планове за работи, преглежда имъ предварително работитѣ, посочва имъ сѫщественитѣ грѣшки, които трѣбва да оправятъ, обръща имъ внимание върху стилнитѣ и правописнитѣ грѣшки и дава напѫтствия за всичко, за което го питатъ или което той смѣта за необходимо. Всичко това очертава Гунчо Ст. Гунчевъ като единъ отличенъ познавачъ на географската научна и научно-популярна литература, и като добъръ педагогъ и филологъ.

Презъ лѣтото на 1932 г. Гунчо Ст. Гунчевъ прави научни пѫтувания съ двояка цель: 1. За всестранното опознаване на пропѫтуванитѣ мѣста, така необходимо му, като още младъ работникъ въ полето на географията и 2. За проучване на опредѣлени географски обекти.

Между 25. юлий и 10. августъ 1932 г. той прави първото си пѫтуване изъ Черноморското крайбрѣжие. Посещава градоветѣ: Бургасъ, Василико (Царево), Созополъ, Анхиало (Поморие), Месемврия (Несебъръ) и Варна. Освенъ това обикаля крайбрѣжието около р. Ропотамо и ходи въ гр. Малко Търново. Презъ това пѫтуване, което има общоосведомителенъ характеръ, той си поставя за цель да се запознае съ крайбрѣжнитѣ дюни и пѣсъци, а сѫщо така да проучи и простонароднитѣ типове кѫщи, нѣщо, което систематически прави презъ всичкитѣ си пѫтувания изъ България. Въ Царево, Созополъ и Несебъръ той посещава стари гръцки, а въ последния градъ и стари турски кѫщи. За сѫщата цель той отива и въ М. Търново, който е познатъ съ интереснитѣ си кѫщи. Тамъ той установява новъ типъ простонародни кѫщи („Странджански типъ“), въ които личи влиянието на гръцката кѫща.

Между 15. и 21. августъ, заедно съ проф. А. Иширковъ и доцента Ив. Батаклиевъ, той прави една обиколка изъ Луковитско и Тетевенско, като посещаватъ заедно: гр. Луковитъ, извора Глава Панега, с. М. Брѣстница, с. Т. Изворъ, с. Галата, гр. Тетевенъ, с. Рибарица и др. По тѣзи мѣста Гунчо Ст. Гунчевъ се интересува отъ простонароднитѣ кѫщи. Особено впечатление му правятъ кѫщитѣ въ с. Галата, кѫдето има възможность да види първотипа на „балканската кѫща“, и старитѣ кѫщи на гр. Тетевенъ, интересни съ своитѣ строителни подробности.

Третото пѫтуване презъ 1932 г. Гунчо Ст. Гунчевъ прави изъ Орѣховско, съ цель — физикогеографски проучвания на гр. Орѣхово и близкитѣ му села. Особено внимание той обръща на льосовитѣ наслаги и свлачища въ гр. Орѣхово и на хидрографията, съ особенъ огледъ на подземнитѣ води, които иматъ голѣмо значение за града. Тукъ той обикаля землището на града и землищата на съседнитѣ села Островъ, Селановци, Лѣсковецъ, Сараево и Букьовци.

Следъ завръщането си отъ лѣтнитѣ научни обиколки, Гунчо Ст. Гунчевъ обработва събранитѣ материали за физикогеографскитѣ проучвания въ гр. Орѣхово, реферира върху тѣхъ на 6. априлъ 1933 г. предъ научно събрание на Българското географско дружество, и представя студията си за отпечатване въ юбилейния сборникъ въ честь на проф. А. Иширковъ, по случай 35 годишната му професорска дейность. Студията излиза отъ печатъ презъ втората половина на 1933 г. подъ името: „Физикогеографски проучвания въ гр. Орѣхово и околностьта му“.

Презъ началото на 1933 г. излиза отъ печатъ въ кн. 2, год. XXXII, на „Списание на Българското икономическо дружество“ студията му „Слугинството въ Вакарелъ“, единъ първи по рода си у насъ и оригиналенъ приносъ къмъ географията на труда въ България, а къмъ края на сѫщата година въ кн. XXIX, 8, на Годишника на Софийския университетъ, историко-филологически факултетъ, излиза отъ печатъ обемистия, дългоочакванъ и любимъ трудъ на Гунчо Ст. Гунчевъ „Вакарелъ. Антропогеографски проучвания“. Този трудъ братъ ни посвети на скѫпата паметь на баща ни — д-ръ Стефанъ Гунчевъ.

Съ „Вакарелъ“ Гунчо Ст. Гунчевъ се очерта окончателно като оформенъ наученъ работникъ, цененъ отъ своитѣ учители, професоритѣ А. Иширковъ и Ж. Радевъ. Така, проф. А. Иширковъ, като уредникъ на Географския институтъ при Университета, въ доклада си отъ 26. юний 1933 г. до Съвета на историко-филологическия факултетъ, относно продължаването на „службата на асистента по география г. Гунчо Гунчевъ“, пише дословно така:

„г. Гунчо Гунчевъ навършва вече 3 години, откогато е асистентъ по география въ нашия университетъ. Въ това време той помагаше на г. Ж. Радевъ въ неговитѣ практически упражнения и менъ въ просеминарнитѣ и семинарнитѣ упражнения. Той изпълняваше сѫщевременно и кустоска служба при Географския институтъ, чиито сбирки се постоянно увеличаватъ. Останалото свободно време той използуваше за студии, пѫтувания и писане.

„Най-важната негова научна работа бѣше „Вакарелъ, антропогеографски проучвания“.

„Презъ лѣтнитѣ ваканции 1930 и 1931 г. Гунчевъ обходи въ гѫста мрежа Вакарелската покрайнина, а и всѣки другъ пѫть, когато му оставаше време, той отива въ тая покрайнина, за да допълни или провѣри нѣкои нѣща. Плодъ на тѣзи негови изучавания е обемистиятъ трудъ за Вакарелъ който се отпечатва сега въ Годиш. на Соф. унив., ист.-фил. ф-тъ, кн. XXIX, 8. Досега сѫ отпечатани 6 коли. Излизането отъ печатъ на този голѣмъ трудъ на Гунчева закъснѣ не по негова вина, а на печатницата, която не можеше да достави, поради девизни причини, уговорената хартия.

„Съчинението на Гунчевъ за Вакарелъ, макаръ и да е антропогеографско, се придружава съ обстоенъ физико-географски прегледъ, цѣли 50 страници. Разглежда се първо орографски Ихтиманска Срѣдна-гора, за да се изтъкне отпосле какво мѣсто заема въ нея Вакарелъ. Подробно се разглежда Вакарелския ридъ въ орографски и хидрографски прегледъ, геоложки и петрографски строежъ, обликъ и генезисъ на земноповръхнитѣ форми, климатъ, животенъ и растителенъ свѣтъ. Завършватъ физико-географскитѣ отношения на Вакарелъ. Отпосле ще излѣзнатъ отъ печатъ поселищногеографскитѣ отношения и пр.

„Вакарелската покрайнина, която разглежда Гунчевъ, има 154 кв. км. На пръвъ погледъ прави впечатление, че авторътъ е употрѣбилъ твърде много време и положилъ голѣмъ трудъ за такава малка область. Но само така може да се представи методически една малка покрайнина. Тя може да се проучи добре и да послужи на студентитѣ-географи като образцова работа за антропогеографски изучавания.

„Освенъ тази научна работа на г. Гунчо Гунчевъ, която е приготвилъ за докторска работа, той е отпечаталъ още нѣколко работи, отъ които по-важни сѫ: „Плана-планина“, печатана въ Год. Соф. унив., ист.-фил. ф-тъ, XXVI, 6, стр. 20. Тя представлява добъръ приносъ къмъ историческото развитие на славянскитѣ земеписни имена. „Антонъ Страшимировъ като географъ и народоведъ“, печатана въ юбилейната книга за Страшимирова (стр. 24—26). Въ тази статия г. Гунчевъ разглежда търпеливо и съ умение географско-етнографскитѣ трудове на Страшимирова, на брой 52. Въ „Списанието на

Българското икономическо дружество“, год. XXXII, кн. 2, стр. 93—103, г. Гунчевъ е напечаталъ статия: „Слугинството въ Вакерелско“ — приносъ къмъ географията на труда.

„Освенъ това г. Гунчевъ е напечаталъ по-малки трудове въ сп. „Български туристъ“ и рецензии въ различни списания. Заслужава да се спомене, че той е усърденъ сътрудникъ на Bibliographie Géographique за годинитѣ 1930, 1931 и 1932.

„г. Гунчевъ има готова статия за печатане въ Известията на Българското географско дружество подъ надсловъ: „Физикогеографски проучвания въ гр. Орѣхово и околностьта му.“

„Въ заключение ще кажа, че г. Гунчевъ проявява голѣмъ интересъ къмъ географската наука, следи я и това, което е написалъ, се отличава съ методичность и добро познаване на материята.“

Съ молба отъ 3. юний 1933 г. до Съвета на историко-филологическия факултетъ Гунчо Ст. Гунчевъ иска разрешение да използува набора на труда си върху „Вакарелъ“, намиращъ се подъ печатъ, за да се отпечататъ допълнително 250 екземпляра на негови разноски. По-нататъкъ той пише така: „Съ намѣрение съмъ да представя тоя си трудъ предъ почитаемия факултетъ, за да добия учената степень докторъ. Споредъ чл. 4 отъ Правилника за полагане на академически (докторски) изпитъ при Историко-филологическия факултетъ, дисертацията на кандидата може да бѫде и печатанъ трудъ“. Разрешение се дава и Гунчо Ст. Гунчевъ отпечатва 250 броя. Обаче, той не можа да вземе докторатъ по стечение на редица обстоятелства: едногодишния отпускъ по болесть на проф. А. Иширковъ, смъртьта на проф. Жеко Радевъ, починалъ на 24. I. 1934 г. и напускането на Университета завинаги отъ проф. А. Иширковъ отъ 1. X. 1934 г., за да се пенсионира.

Така едно дълго и търпеливо съхранявано желание на Гунчо Ст. Гунчевъ остава неизпълнено, но човѣкътъ на науката бѣ достатъчно оформенъ, за да се помири съ това положение.

Презъ лѣтната ваканция на 1933 г. Гунчо Ст. Гунчевъ извършва следнитѣ научни пѫтувания:

1. Въ началото на м. августъ той обикаля, съ осведомителна цель, Кюстендилската котловина, която възнамѣрява да проучи физикогеографски.

2. Между 22. августъ и 5. септемврий той пѫтува въ областьта заключена между долнитѣ течения на р. Искъръ и р. Огоста. Освенъ физикогеографскитѣ проучвания, които извършва, той събира предимно материали за проучване на уземнитѣ (бордейнитѣ) жилища.

3. Въ края на септемврий той прави осведомително пѫтуване по долината на р. Струма, отъ гр. Горна-Джумая нанадолу, въ който край не е пѫтувалъ.

4. Въ началото на октомврий той прави едно малко пѫтуване въ видинско (с. Видболъ, с. Търняне, с. Буковецъ, с. Татарджикъ, гр. Видинъ).

Извънъ тѣзи главни пѫтувания, презъ течение на учебната година, той прави десетина малки пѫтувания по 1—2 дена изъ много мѣста на Дунавска България, за да допълня и систематизира материалитѣ си за уземнитѣ жилища, чието бързо и повсемѣстно изчезване го подтиква да не отлага изучаването имъ, защото следъ нѣкоя и друга година ще бѫде невъзможно да се намѣрятъ запазени образци отъ тѣхъ, безъ каквито изучаването имъ не може да бѫде пълно.

Следъ завръщането отъ научнитѣ си обиколки, по случай 35 годишната професорска дейность на любимия му учитель, проф. д-ръ А. Иширковъ, чествуванъ презъ декемврий 1933 г., Гунчо Ст. Гунчевъ написва нѣколко статии подъ надсловъ: „Професоръ д-ръ Анастасъ Иширковъ“ въ сп. „Отецъ Паисий“, год. VI, кн. XI и XII, 1933; въ в-къ „Миръ“, бр. 10,029 отъ 16. XII. 1933 и въ сп. „Завети“, год. I, кн. I, януарий 1934 г. Тѣзи статии сѫ пропити съ сърдечна обичь и голѣмо познаване на обширното научно дѣло на професора, учителя и човѣка д-ръ Анастасъ Иширковъ.

Презъ декемврий 1933 г. Гунчо Ст. Гунчевъ е самъ въ Географския институтъ на Университета, който е просто въ трагично положение: професоръ А. Иширковъ отъ една година е въ отпускъ по болесть и се кани да напуска Университета, професоръ Ж. Радевъ внезапно заболява тежко, а доцентътъ Ив. Батаклиевъ отсѫтствува, поради специализацията си въ Виена.

Едва току що престанали вестницитѣ да пишатъ за скромното юбилейно тържество въ честь на многоуважавания и многозаслужилъ проф. д-ръ А. Иширковъ, на 24. януарий 1934 г., като грѣмъ отъ ясно небе, се разнася отъ вестницитѣ: „Професоръ Жеко Радевъ почина!“ Гунчо Ст. Гунчевъ остава сломенъ. Съ смъртьта на Жеко Радевъ се нанася силенъ ударъ на младата българска географска наука, особено на физическата география. На Гунчо Ст. Гунчевъ се пада тежка работа и отговорность по погребението и уреждането на научното наследство и другитѣ работи около смъртьта на професоръ Жеко Радевъ. Той посвещава на свѣтлата му паметь три статии подъ надсловъ: „† Проф. Ж. Радевъ“ въ сп. „Български туристъ“, год. XXVI, кн. 1, въ в. „Зора“, бр. 4369 отъ 27. януарий 1934 г. и въ „Литературенъ гласъ“, бр. 221 отъ 11. февруарий 1934 г. Въ тѣзи статии Гунчо Ст. Гунчевъ разглежда съ болка въ душата и съ дълбоко проникновение научното дѣло на професора-покойникъ.

Въпрѣки преживѣнитѣ тревоги и непосилната работа въ Географския институтъ по това време, Гунчо Ст. Гунчевъ работи усилено, приготви и отпечата научнитѣ си изследвания върху „Уземнитѣ кѫщи въ Дунавска България“ (Год. Соф. унив., ист.-фил. ф-тъ, кн. XXX, 14, 1934). Този наученъ трудъ е първи по оригиналность въ нашата географска наука и е резултатъ отъ дългогодишни проучвания на българската простонародна кѫща.

Презъ лѣтната ваканция на 1934 г. Гунчо Ст. Гунчевъ продължава работата си отъ миналата лѣтна ваканция. Той обикаля изъ западната часть на Срѣдна България, а именно изъ Кюстендилската котловина, Осоговската планина, Коньовската планина, Лисецъ планина, Земенския проломъ на р. Струма и Краището. Направенитѣ проучвания той излага въ труда си: „Кюстендилската котловина и оградинитѣ й части“. Приносъ къмъ морфологията на западна Срѣдна България. (Год. Соф. унив., ист.-фил. ф-тъ, кн. XXXI, 2, 1934).

Презъ ноемврий 1934 г. Гунчо Ст. Гунчевъ посвещава нѣколко статии (въ в. „Дѫга“, бр. 47, в. „Литературенъ гласъ“ бр. 251, и сп. „Български туристъ“, год. XXVI, кн. 9) на проф. д-ръ К. Каснеръ, берлински професоръ по метеорология, по случай 70-годишнината му. Той изтъква, че проф. К. Каснеръ е първиятъ пропагандаторъ на българскитѣ природни и културни забележителности, още отъ времето, когато никой у насъ не се е замислялъ за подобна пропаганда. Той се спира и върху ценното приятелство, което е сѫществувало между проф. К. Каснеръ и проф. А. Иширковъ.

Отъ началото на новата 1935 г. до май на сѫщата година, Гунчо Ст. Гунчевъ извършва нѣколко по-малки пѫтувания до гр. Самоковъ и Искроветѣ (селата въ най-горното течение на р. Искъръ), до гр. Пловдивъ и Хисаря, до гр. Асеновградъ и Бачковския манастиръ и др. Презъ това време той прави и три малки пѫтувания въ западната часть на Софийската котловина (Сливница, Алдомировци, Опицвѣтъ, Петърчъ, Гурмазово, Банкя и др.) съ общо осведомителна цель за бѫдещата му работа върху Софийската котловина.

Презъ лѣтната ваканция на 1935 г. Гунчо Ст. Гунчевъ прави пѫтуване изъ Бѣленско, Дели-Ормана, Русенско, Варненско и въ околноститѣ на с. с. Бѣла-Черква и Павликени. Освенъ интереснитѣ физикогеографски проучвания, той има възможность да направи наблюдения и върху голѣмата промѣна въ поселищногеографскитѣ отношения, особено, въ Дели-Ормана. Съ тѣзи пѫтувания изъ Северна България, която той изучава подробно презъ последнитѣ 3—4 години, Гунчо Ст. Гунчевъ се завръща съ богати материали върху разпространението на льоса въ тази часть на нашата страна. Презъ есеньта той усилено обработва научнитѣ материали и на 26. XII. 1935 г. предъ добре посетено научно събрание на Българското географско дружество изнася четвъртата си научна сказка на тема: „Льосътъ въ Северна България“, която излѣзе, следъ това, отъ печатъ подъ сѫщото име въ кн. II на „Известия на Българското географско дружество“. Въ тази научна студия Гунчо Ст. Гунчевъ отдава особено внимание на значението на льоса за оформяне на днешнитѣ земноповръхни отношения въ Северна България.

„Льосътъ въ Северна България“ Гунчо Ст. Гунчевъ представи на 10. I. 1936 г. като специаленъ хабилитационенъ трудъ при конкурса за редовенъ доцентъ по физическа география. За него, обаче, не бѣ представенъ отъ рецензентитѣ благоприятенъ докладъ, следствие на което, за доцентъ по физическа география бѣ избранъ младиятъ и цененъ отъ братъ ни географъ, д-ръ Димитъръ Ярановъ, неговъ студентъ.

Този неуспѣхъ на Гунчо Ст. Гунчевъ му струва много тревоги и огорчения. Той изпадна въ особено, потиснато душевно състояние, което даже го доведе до мисъльта да се раздѣли, въпрѣки голѣмата му обичь къмъ науката, съ Географския институтъ на Университета. Неговитѣ братя, близкитѣ му приятели и професори, а сѫщо и рецензентътъ проф. Ив. Батаклиевъ, положиха много усилия за да го успокоятъ и успѣха да го разубедятъ отъ това му намѣрение, като изтъкваха голѣмитѣ вреди, които ще се нанесатъ на географската наука и на Географския институтъ, съ които той е вече така здраво свързанъ и съ които той не трѣбва и нѣма да се раздѣли.

Гунчо Ст. Гунчевъ, макаръ бавно и болезнено, изживѣ тази тревога и се успокои. Но, най-голѣма утѣха и спокойствие му донесе обявяването (на 17. юний 1936 г.) на конкурса за редовенъ доцентъ при катедрата по обща и културно-политическа география при Историко-филологическия факултетъ на Университета, съ срокъ 1. декемврий 1936 г.

Презъ това тревожно време въ живота на Гунчо Ст. Гунчевъ, въ София се състоя, отъ 15 до 21 августъ 1936 г., IV-ий конгресъ на славянскитѣ географи и етнографи. Гунчо Ст. Гунчевъ взема голѣмъ дѣлъ въ предварителната организационна работа и въ непосрѣдственото изнасяне на сложната дейность на конгреса. Следъ тържественото закриване на конгреса, гоститѣ, подъ рѫководството на български учени, предприеха дълги научни екскурзии изъ страната. Гунчо Ст. Гунчевъ, заедно съ проф. д-ръ Ст. Бончевъ, взема участие въ водачеството на третата географска екскурзия: София, Бѣлоградчикъ, Видинъ, Ломъ, Орѣхово, Сомовитъ, Плѣвенъ, В. Търново, Габрово и Варна. За тази екскурзия той приготви и се отпечата на нѣмски отъ бюрото на конгреса „Пѫтеводитель за северобългарската екскурзия, географски прегледъ“ (Reiseführer der nordbulgarischen Exkursion, Geographische Übersicht), кѫдето сбито и пълно дава необходимитѣ географски сведения за всички градове, села, мѣстности и характерни географски обекти, които ще се посетятъ или покрай които ще се мине отъ екскурзиантитѣ. Презъ цѣлото време на екскурзията Гунчо Ст. Гунчевъ полага много грижи и старания за настаняването, храната и доброто пѫтуване на гоститѣ-чужденци. Презъ времепѫтуванията той най-внимателно е записвалъ впечатленията на виднитѣ чужденци, а следъ завръщането си въ София, тѣзи на участницитѣ въ другитѣ екскурзии. Тѣзи впечатления той предаде като репортажъ въ бр. 5168 на в. „Зора“ отъ 19. септемврий 1936 г. подъ надсловъ: „България, наблюдавана и преценена отъ чужди учени. Впечатления на участници въ IV конгресъ на славянскитѣ географи и етнографи отъ екскурзиитѣ имъ въ България“.

Презъ 1936 г. Гунчо Ст. Гунчевъ отпечатва на български и на нѣмски: „Орохидрографски прегледъ на България“. Тази статия излѣзе въ книгата „Погледъ върху социално-икономическата структура на българското земедѣлско стопанство“, излѣзла на български и нѣмски подъ редакторството на проф. Ян. С. Молловъ. Презъ сѫщата година, заедно съ Ан. Ст. Бешковъ, сега професоръ по стопанска география при Висшето търговско училище въ Свищовъ, отпечата на полски въ сп. „Wiadomosci służby geograficznej“ zeszyt (cahier) 2, 1936, Warszawa, една книга върху „България“ (Bulgarja), кѫдето се разглежда: географското положение на страната, граници, орография, хидрография, климатъ, флора и фауна, население, селища, стопанско-географски райони, земедѣлие, животновъдство, промишленость и пр. Освенъ това, винаги отзивчивъ къмъ свѣтовнитѣ географски събития и съ желание да запознава българското общество съ последнитѣ, Гунчо Ст. Гунчевъ публикува, следъ присъединяването на Абисиния къмъ италианскитѣ колониални владения, въ бр. 5063 на в. „Зора“ отъ 16. май 1936 г., една статия на тема: „Италианската колониална империя. Какво представлява тя. Възстановяване на старата римска империя. Мѣстото, което заема сега Италия въ свѣта“, а въ бр. 5246 на в. „Зора“ отъ 20. декемврий 1936 г., втора статия по случай „25 години отъ откриването на южния полюсъ (16. XII. 1911—16. XII. 1936)“. По този начинъ, посрѣдствомъ нашитѣ голѣми ежедневници, Гунчо Ст. Гунчевъ умѣло пспуляризираше свѣтовнитѣ географски събития, безъ съ това да засегне научнитѣ достойнства на любимата си наука.

Презъ свободното си време и презъ лѣтната ваканция и есеньта на 1936 г. Гунчо Ст. Гунчевъ започна своитѣ обиколки за основното опознаване на Софийската котловина, въ която много географски проблеми съвсемъ не сѫ докоснати до сега, и осведомителни обиколки изъ басейна на р. Янтра, най-гѫсто населената часть на България.

Доцентство.

На 1. декемврий 1936 г. Гунчо Ст. Гунчевъ представи любимия си трудъ „Вакарелъ“, като специаленъ хабилитационенъ трудъ при конкурса за редовенъ доцентъ по обща и културно-политическа география. Той получава на 16. януарий 1937 г. благоприятенъ докладъ отъ рецензентитѣ и бива избранъ за редовенъ доцентъ по география при Университета въ София.

Гунчо Ст. Гунчевъ презъ 1937 г. като доцентъ по география при Софийския университетъ.

Въ доклада си до Съвета на историко-филологическия факултетъ, рецензентътъ проф. Ив. Батаклиевъ дава следната преценка за научната дейность на Гунчо Ст. Гунчевъ:

„Господинъ Гунчевъ представя за хабилитационна работа книгата си „Вакарелъ — антропогеографски проучвания“, 188 стр. и пр. . . Това е единъ много важенъ приносъ въ нашата антропогеографска литература, който по замисъль и изпълнение заслужава подражание. Селището Вакарелъ, което се състои отъ 20 села и колиби, по своето развитие и сегашно състояние, заслужава такова специално проучване“.

Следъ това, г. проф. Ив. Батаклиевъ разглежда отдѣлнитѣ дѣлове на „Вакарелъ“, като се спира на научнитѣ придобивки и поважнитѣ приноси на Гунчо Ст. Гунчевъ въ тѣзи дѣлове. Проф. Ив. Батаклиевъ завършва рецензията си за „Вакарелъ“ така:

„Отъ изложеното е ясно, че както по планъ, така и по изпълнение, разглежданата книга на г. Гунчевъ е една сериозна научна антропогеографска работа, написана съ необходимата научна вещина“.

По-нататъкъ проф. Ив. Батаклиевъ разглежда редъ други научни трудове на Гунчо Ст. Гунчевъ. Ето преценката му за нѣкои отъ тѣзи трудове:

„Важна негова антропогеографска работа е „Уземнитѣ кѫщи въ Дунавска България“, 76 стр. и пр. . . Тази работа, ако и да има доста етнографски характеръ, представя сѫщо важенъ приносъ въ нашата научна антропогеографска литература. Тя е първа по своя характеръ у насъ. Въ нея се посочватъ точно границитѣ на разпространението на уземнитѣ кѫщи въ миналото и днесъ въ България“.

„Важна антропогеографска работа на г. Гунчевъ е и тази: „Плана-планина — приносъ къмъ историческото развитие на славянскитѣ земеписни имена“, 20 стр. и пр. Проследяватъ се земитѣ обитавани отъ славяни, разпространението на топографскитѣ имена планъ, плана, планове, планина и пр., които сѫ имена на планински пасища. Днесъ името „планина“ замѣства името „гора“.

„Кандидатътъ г. Гунчевъ е написалъ следнитѣ физикогеографски научни трудове: 1. „Физикогеографски проучвания въ гр. Орѣхово и околностьта му“, печатана въ юбилейния сборникъ за проф. А. Иширковъ, 1933 г.; 2. „Кюстендилската котловина и оградннитѣ й части“. — Приносъ къмъ морфологията на западна Срѣдна България“, печатана въ Год. на Ун, ист. фил. ф. кн. XXXI, 2, 1934 г.; 3. „Льосътъ въ Северна България“, печатана въ кн. II на „Известия на Българското географско дружество“, 1935 г. Тѣзи трудове сѫ важни приноси въ географската ни литература, ако и въ известни отношения да търпятъ критика“.

Следъ като изброява следъ това още 7 „по-второстепенни статии съ антропогеографски и общо географски характеръ“, рецензентътъ проф. Ив. Батаклиевъ завършва доклада си предъ Съвета на историко-филологическия факултетъ така:

„Ясно е отъ всичко гореизложено, че г. Гунчевъ е работилъ доста много въ областьта на нашата географска наука. Както съмъ изтъквалъ и други пѫть предъ васъ, той се е проявилъ особено добре съ научната си работа въ антропогеографския клонъ на географията. Като асистентъ по география цѣли 6 години той даде достатъчно доказателства за самостоятелна и умѣла научна и преподавателска работа. Всичко това дава основание, че той и въ бѫдеще ще бѫде добъръ работникъ въ нашата география, затова азъ смѣло го препорѫчвамъ за редовенъ доцентъ при катедрата по обща и културно-политическа география“.

Възъ основа на чл. 302 отъ Закона за народното просвѣщение и решението на Академическия съветъ при Софийския държавенъ университетъ, съ указъ № 26 отъ 20. февруарий 1937 г. Гунчо Ст. Гунчевъ е назначенъ за редовенъ доцентъ при катедрата по обща география и културно-политическа география.

Най-после отдавна заслуженото повишение е дошло. Заедно съ него идва спокойствието и се засилва нестихващето желание за научна работа. Радостьта ободрява Гунчо Ст. Гунчевъ, а многото сърадвания на майка, сестри, братя, роднини, приятели, професори, учители, студенти и др. се натрупватъ въ сърдцето му и той дава самъ предъ себе си обетъ за беззаветна служба на географската наука.

Съ жизнерадость и бодрость започна Гунчо Ст. Гунчевъ научно-преподавателската работа въ Университета. Той разработи и прочете встѫпителната си лекция на тема: „Изчезналитѣ селища въ България“. Тази лекция излѣзе отъ печатъ презъ 1938 г. кн. II на основаното отъ него списание „Архивъ за поселищни проучвания“.

На 6. априлъ 1937 г., завърши земния си пѫть проф. д-ръ А. Иширковъ, най-крупната фигура всрѣдъ българскитѣ географи. За свѣтлата паметь на покойния и любимъ учитель Гунчо Ст. Гунчевъ написа въ кн. IV на „Известия на българското географско дружество“ една статия „† Проф. д-ръ Анастасъ Т. Иширковъ. Животъ и обществена дейность“. Той се спира върху общественитѣ заслуги на Иширкова и неговото значение като защитникъ на националната кауза. Гунчо Ст. Гунчевъ изтъква, че географско-етнографскитѣ изследвания на Иширкова сѫ една пълна научна обосновка на идеалитѣ на българския народъ за национално и държавно обединение.

Като младъ доцентъ Гунчо Ст. Гунчевъ полагаше много усилия и търпеливость за приготвяне на лекциитѣ си. Денонощно и непрекѫснато, съ голѣма любовь и разбиране, той работи, прави справки, чете и пише, за да даде на студентитѣ последнитѣ постижения на географската наука. Той съ умение разработва лекциитѣ си и прави четенето имъ художествено, разнообразно и одухотворено съ едно собствено отношение къмъ разглежданитѣ страни и географски обекти. Той умишлено се старае да избѣгне сухия и скученъ начинъ на преподаване, при който се претрупва материята съ цифри и данни, безъ да се свързватъ последнитѣ въ едно стройно и закономѣрно, художествено и културно цѣло, който начинъ не може да привърже студентитѣ къмъ разглежданата материя.

Като редовенъ доцентъ по география Гунчо Ст. Гунчевъ изработва обширенъ планъ за бѫдещата си научна дейность. Той смѣта, че е време вече да напустне границитѣ на страната и да започне научни обиколки изъ чужбина. Като първа задача той си поставя да направи едномесечно пѫтуване изъ Ромъния, като посети Букурещъ, за да се запознае по-подробно съ ромънската географска книжнина върху Долно-Дунавския басейнъ. Освенъ това, ако не сѫществуватъ прѣчки, той възнамѣрява да посети нѣкои български селища въ Ромъния, на първо мѣсто тия въ Банатъ, които отъ културно-географско гледище представляватъ голѣмъ интересъ. За да се приготви за това си научно пѫтуване, той преглежда почти всичката литература за Долно-Дунавския басейнъ, за банатскитѣ българи, а даже си набавя два речници, френско-ромънски и нѣмско-ромънски и ромънска граматика, за да може самъ да се справя съ ромънската географска книжнина. Освенъ това, той лично и писмено влѣзна въ връзка съ нѣкои лица, които сѫ посетили Банатъ и можа да почерпи отъ тѣхъ доста интересни сведения по много въпроси.

Но, преди да замине за Румъния, Гунчо Ст. Гунчевъ, заедно съ проф. Ив. Батаклиевъ и една голѣма група географи, членове на Българското географско дружество, посети отъ 11. юлий до 18. августъ 1937 г. международното изложение въ Парижъ. Следъ връщането си отъ тамъ той, съ една живость и сладкодумность, на много пжти ни разправяше за всичко видѣно, преживѣно и случило се съ екскурзиантитѣ презъ пжтуванията. При това, той винаги намираше начинъ да разграничи величавото и сериозното отъ дребното и смѣшното и да ни обогати съ знания, впечатления и картини за посетенитѣ страни (Югославия, Италия, Франция и пр.), мѣста, забележителности и за срещнатитѣ интересни люде.

Отъ 3. до 25. септемврий 1937 г. Гунчо Ст. Гунчевъ извършва научното си пжтуване изъ Румъния. Следъ завръщането си, предъ научно събрание на Българското географско дружество, състояло се на 28. октомврий 1937 г., той съобщи наблюденията си съ една сказка на тема: „Впечатления отъ научното пжтуване изъ Румъния“. Освенъ това, специално за банатскитѣ българи, той публикува въ в. „Зора“, год. XX, бр. 5743, една статия: „Въ Винга — културното срѣдище на банатскитѣ българи. Кога е заселено. Външниятъ му видъ. Поминъкъ. Културенъ животъ. Националенъ духъ“, а въ сборника по случай „250 години отъ Чипровското възстание, 1688—1938“, втора статия подъ надсловъ „Винга. Едно чипровско селище въ Банатъ“. Отъ всички събрани материали за банатскитѣ българи и селищата имъ, и следъ ново и подробно проучване на научната литература, Гунчо Ст. Гунчевъ смѣташе да приготви специална студия.

Съ започването на научната си дейность като редовенъ доцентъ по география, Гунчо Ст. Гунчевъ реши да реализира съкровеното и отдавна замислено дѣло — създаване на специално списание за проучване на селищата въ България. Следъ като работи доста много въ това отношение, въ края на 1937 г. той разпрати изъ цѣлата страна, до отдѣлни лица, общини, читалища и пр. въ близо 5,000 броя, Предизвестие-програма и покана за записване на абонати за списанието „Архивъ за поселищни проучвания“. Съ това Гунчо Ст. Гунчевъ стана за трети пжть въ живота си редакторъ-издатель, но вече на едно чисто научно списание.

Програмата на списанието, накратко казано, е следната:

1. Поселищна география.
2. Поселищна история.
3. Стопанска история.
4. Поселищно-стопанска география.

Въ първата книжка на списанието Гунчо Ст. Гунчевъ написа основна и програмна студия подъ надсловъ: „Поселищно-географскитѣ проучвания въ България. Постижения и задачи“.

Благородното намѣрение на списанието, да проучва селищата на българскитѣ земи, намѣри отзвукъ на много мѣста. Въ редакцията на списанието започнаха да постжпватъ редица изучавания на села и градове, които мжчно биха видѣли бѣлъ свѣтъ другаде. Гунчо Ст. Гунчевъ работи съ голѣма любовь върху изпратенитѣ му ржкописи. Той нанасяше стилни и фактически поправки, като оставяше свобода въ научнитѣ възгледи на авторитѣ. Тамъ, кждето се налагаше нѣкой ржкописъ да се „допълва“, „сбива“ и „съкращава“ или да се провѣрятъ нѣкои исторически и други данни, които поради „локаленъ патриотизъмъ“ сж преувеличени, Гунчо Ст. Гунчевъ пишеше на автора, посочваше му основнитѣ грѣшки, изказваше своето мнение върху последнитѣ, посочваше литературни източници за справка и оставяше на автора самъ да нанесе необходимитѣ поправки, допълнки, сбивания, съкращавания и пр. По този начинъ, Гунчо Ст. Гунчевъ се стремѣше да запази, както научната истина, така и „особеното“ и „своето“ въ становищата и изучаванията на отдѣлнитѣ автори. Така той работѣше самоотвержено и съ радость, и създаде около списанието една дружинка отъ 40—50 люде, която работѣше безвъзмездно и съ идеализъмъ за вдълбочаване въ българознанието, чрезъ засилване проучванията на българскитѣ селища.

Но, относно разпространението на списанието и увеличаване на абонатитѣ, а отъ тамъ и осигуряване на срѣдствата за редовното му излизане, Гунчо Ст. Гунчевъ полага много грижи и преживѣ доста разочарования. Отъ прѣкитѣ си опити да спечели за абонати общинитѣ и читалищата, той има горчивъ опитъ и материални загуби. Но той едва се сдържаше да изказва винаги и навсѣкжде, кждето това бѣ необходимо, голѣмата си благодарность отъ българския учитель, на първо мѣсто къмъ гимназиалнитѣ учители по история и география, които се отзоваха, въпрѣки оскжднитѣ си срѣдства за преживяване, на поканата му и съставляватъ най-важната дружинка срѣдъ абонатитѣ на списанието.

Презъ началото на 1938 г. Гунчо Ст. Гунчевъ взима участие, като членъ на комисията за произвеждане на държавенъ изпитъ по география, а по-късно, като членъ на комисията за произвеждане на състезателенъ изпитъ за учители по география при гимназиитѣ въ София и Пловдивъ. Съ специална министерска заповѣдь той е назначенъ сжщо за членъ въ комисията по изработване на програмата по география за народнитѣ срѣдни училища. Той работи съ удоволствие въ това направление.

Отъ 22. до 29. май 1938 г. Гунчо Ст. Гунчевъ взема участие въ конференцията-екскурзия на преподавателитѣ по история и география при гимназиитѣ, уредена съ съдействието на Министерството на народното просвѣщение, историческото и географското дружества. При тази конференция-екскурзия се посещаватъ следнитѣ мѣста: Плѣвенъ, Ловечъ, Троянъ и Троянския манастиръ, Севлиево, Габрово, Трѣвна, Дрѣново и Дрѣновския манастиръ и В. Търново. Въ гр. Габрово, на 27. май 1938 г. Гунчо Ст. Гунчевъ реферира на тема: „Габрово и Габровско“. Тази студия излѣзе по-късно отъ печатъ въ сп. „Родина“, год. II, кн. II, 1939 г.

Отъ 18. до 28. юлий 1938 г. въ Амстердамъ, Холандия, се състоя международния конгресъ по география. Гунчо Ст. Гунчевъ представляваше Софийския университетъ на този конгресъ. Той замина на 16. юлий съ аеропланъ отъ Божурище, презъ Берлинъ, за Амстердамъ и се завърна въ България съ влака на 5. августъ. Гунчо Ст. Гунчевъ представи предъ III-та секция на конгреса докладъ подъ надсловъ „Die Beziehungen der Stadt Sofia zum Lande“, който наученъ докладъ бѣше отпечатанъ въ Comptes rendues du Congrès internationale de Géographie, Amsterdam 1938, Tome premier. Actes du Congrès. Leiden 1938.

Впечатленията си отъ Холандия, страната отъ която можемъ да почерпимъ поука, Гунчо Ст. Гунчевъ сподѣли съ читателитѣ на в. „Зора“, бр. 5738 отъ 9. августъ 1938 г. и съ членоветѣ на Българското географско дружество, предъ който реферира на 10. ноемврий с. г. на тема „Въ Холандия“. Съ едно дълбоко културно чувство Гунчо Ст. Гунчевъ говори и пише за разпредѣлението на обработваемата земя въ Холандия, за грандиознитѣ постижения на отводнителното дѣло, за изкуственото отглеждане на зеленчуци и плодове, за холандския пейзажъ, за високохудожествената и практична наредба на холандскитѣ кѫщи, за „вѣтренитѣ мелници“, съ помощьта на които се отпомпва излишната вода отъ земята, която посрѣдствомъ специална водопроводна инсталация се отправя къмъ голѣмитѣ канали, и пр.

На 22. януарий 1939 г., по случай 40 години отъ създаването на Географския институтъ при Университета и 20 години отъ основаването на Българското географско дружество, се състоя тържествено събрание въ аудитория № 15 на Университета, на което говориха: Ив. Батаклиевъ, Гунчо Ст. Гунчевъ и Ан. Сп. Разбойниковъ. Гунчо Ст. Гунчевъ говори на тема: „Българската география до освобождението“. Той проследява развитието на географскитѣ знания у насъ, защото за географска наука по онова време не може да се говори, и дава нѣкои примѣри за географски описания въ старата българска литература: изъ „Шестоднева“ на Иоанъ Екзархъ, житията на светиитѣ, изъ различнитѣ сборници съ смѣсено (религиозно и свѣтско) съдържение и др. Особено значение на географията сѫ давали нашитѣ възрожденци. Споредъ Гунчо Ст. Гунчевъ, първиятъ български учебникъ по география е написанъ отъ Неофитъ Бозвели и отпечатанъ въ 1835 г. Тази студия на Гунчо Ст. Гунчевъ излѣзе отпечатана въ кн. VI на „Известия на Българското географско дружество".

Отъ 10. до 19. априлъ 1939 г. Гунчо Ст. Гунчевъ взима участие въ екскурзията-конференция на гимназиалнитѣ учители по история и география до Гърция. Следъ завръщането си, той съ голѣмо майсторство ни разказваше за видѣнитѣ останки отъ славното гръцко минало, за днешна Гърция, която съ такава жилавость се справя съ огромната вълна отъ бѣжанци, за хубоститѣ на Гърция, възпѣти отъ толкова именити поети, за синевината на морето и бѣлотата на сушата, за организацията на гръцкитѣ градове, които въпрѣки огромнитѣ промѣни презъ вѣковетѣ, още пазятъ отпечатъка на античнитѣ πολις и мн. др.

Презъ май 1939 г. Гунчо Ст. Гунчевъ взима живо участие въ подготовката и непосрѣдствената работа по изнасяне 50 годишния юбилей на Университета. Освенъ това, той бѣше членъ въ комисията за пѫтуванията, екскурзиитѣ и пр. и главенъ водачъ на екскурзията, устроена за гоститѣ-чужденци до Варна, за която положи много грижи и неимовѣренъ трудъ.

Презъ августъ 1939 г. Гунчо Ст. Гунчевъ направи едно кратко осведомително пѫтуване до гр. Цариградъ и околноститѣ му.

Понеже отъ постѫпването си въ Университета презъ юний 1930 г., почти цѣли 9 години, по редица причини, Гунчо Ст. Гунчевъ не е ималъ възможность да вземе по-продължителенъ наученъ отпускъ, който да прекара въ научни занимания въ чужбина, то той прави съответни постѫпки за заминаване на специализация въ Северо-американскитѣ съединени щати. Отпускъ му е разрешенъ отъ 1. X. 1939 г. до 1. X. 1940 г.

За специализацията си въ Северо-американскитѣ съединени щати, кѫдето географската наука се намира на голѣма висота, както по отношение на научното издирване, така и по отношение на методитѣ и организацията на научната работа, освенъ опознаването на единъ другъ континентъ, така необходимо за всѣки университетски преподаватель по география, Гунчо Ст. Гунчевъ е разработилъ специаленъ планъ:

а) Да преработи курса за Северна Америка, който чете въ Университета, за да може следъ това да бѫде отпечатанъ.

б) Да проучи въ географско и социално отношение българската емиграция, за която малко и недостатъчно знаемъ.

в) Да се запознае съ методитѣ и постиженията на антропогеографскитѣ и географскитѣ изучвания, и

г) Да събере предмети за сбиркитѣ на Географския институтъ.

Но поради избухване на войната отъ 1. септемврий 1939 г. и забърканото международно положение, Гунчо Ст. Гунчевъ не можа да замине за Северо-американскитѣ съединени щати.

На 8. декемврий 1939 г., по случай Университетския праздникъ „Св. Климентъ Охридски“, Гунчо Ст. Гунчевъ е награденъ отъ Н. В. Царя съ кавалерския кръстъ съ корона отъ народния орденъ „За гражданска заслуга“. Този знакъ на високо благоволение донесе много радость и насърдчение на Гунчо Ст. Гунчевъ. Радостьта на близкитѣ и познатитѣ му, обаче, бѣше много по-голѣма, защото макаръ и много младъ, той е получилъ високо и заслужено отличие.

На 1. февруарий 1940 г. предъ научно събрание на Българското географско дружество, Гунчо Ст. Гунчевъ реферира, по случай войната между С. С. С. Р. и Финландия, на тема: „Финландия“, която сказка излѣзе следъ това отпечатана въ сп. „Просвѣта“, год. V, кн. 5. Тази статия представлява последната печатана работа преди смъртьта му.

И не е ли тука игра на сѫдбата? Съ отиването си като ученикъ въ Финландия, едва 18 годишенъ, той се опредѣли да стане географъ, работи усилено, стана човѣкъ на географската наука, и само нѣколко месеца преди смъртьта си, пазейки още живи споменитѣ си отъ тази страна, той държи сказка за нея. Тази сказка излиза отъ печатъ и представлява последната му печатана статия!

По Великдень на 1940 г., по покана на Околийското просвѣтно дружество въ гр. Орѣхово, предъ околийска педагогическа конференция, Гунчо Ст. Гунчевъ реферира на тема: „Българскитѣ селища“. Тази тема много близка до неговитѣ научни занимания, възбуди голѣмъ интересъ между участницитѣ на педагогическата конференция. Рѫкописътъ е запазенъ и ще бѫде отпечатанъ като следсмъртна публикация.

Вѣренъ на своята голѣма обичь къмъ българския учитель, Гунчо Ст. Гунчевъ взима участие презъ май 1940 г., нѣколко дена преди смъртьта си, въ конференцията-екскурзия на учителитѣ по история и география. Въ гр. Самоковъ той реферира на тема: „Самоковъ и желѣзодобивната му индустрия“. Това е последната научна сказка на Гунчо Ст. Гунчевъ, която ще бѫде, сѫщо така, дадена като следсмъртна публикация.

Следъ връщането си отъ тази конференция-екскурзия, Гунчо Ст. Гунчевъ, непосрѣдствено до фаталната вечерь, работи усилено върху втората книга отъ списанието си „Архивъ за поселищни проучвания“, чиято втора кола оставя окончателно привършена и готова да се прати на печатницата, когато смъртьта, неочаквано отъ никого, а наймного лично отъ него и отъ близкитѣ му, го отдѣли за винаги отъ земния животъ и го изпрати въ вѣчностьта и пантеона на науката.

Като университетски доцентъ по география, Гунчо Ст. Гунчевъ е челъ редовно курсоветѣ: География на материцитѣ: Азия, Австралия, Америка (Северна и Южна) и Океания — и География на полярнитѣ земи, а замѣствайки своитѣ колеги, е челъ курсоветѣ върху Обща етнография и Океанография. Отъ всички курсове ръкописитѣ сѫ запазени и подредени. Отъ множество допълнителни прибавки, бележки, нови цитати, справки и указания на нова използувана литература, се вижда съ какво старание и ежедневно следене на научната географска литература той се стреми да допълня и усъвършенствува лекциитѣ си.

Като географъ, Гунчо Ст. Гунчевъ презъ цѣлия периодъ на научната си дейность, е работилъ въ настоятелството на Българското географско дружество и не единъ пѫть е билъ уредникъ на „Известията“ на това дружество. Освенъ това, той е билъ отличенъ сътрудникъ и членъ на музейния комитетъ при Народния Етнографски музей и членъ основатель на Българския националенъ комитетъ за география и Българското народоучно дружество.

Но, освенъ строгонаучнитѣ си работи и лекции, въ които Гунчо Ст. Гунчевъ влагаше цѣлата си любовь и прецизность къмъ географската наука, той работѣше, писмено и говоримо, и за популяризацията, но обоснованата на истината и съ научна съвѣсть популяризация, на географията. Винаги отзивчивъ къмъ географскитѣ събития и човѣкъ съ най-широки интереси, той следѣше всѣки фактъ отъ българската културна и обществена действителность и взимаше къмъ него свое лично и мотивирано отношение. Така той набираше не само голѣмъ запасъ отъ географски знания, но и запасъ отъ всичко, което интересуваше българския народъ, като дирѣше начини, съ своята широка просвѣтна дейность, да се постави въ услуга на българския народъ. Вдъхновенъ отъ тази благородна мисъль и чувствуващъ нужда да подѣля натрупания запасъ отъ знания, Гунчо Ст. Гунчевъ стана единъ добъръ и желанъ сътрудникъ на Радио София.

Презъ периода отъ 1936 г. до смъртьта си, той е произнесълъ предъ микрофона въ Радио София много радиосказки на различни актуелни теми. Първата му радио-сказка, произнесена на 16. юлий 1936 г. въ 12·45 часа по обѣдъ, е на тема: „Значението на географията“. Следъ това следватъ редица радио-сказки на теми: Четвъртия конгресъ на славянскитѣ географи и етнографи въ София; Днешна Югославия; Днешна Чехославия; Днешна Полша; Испания; Мадридъ — географска скица на единъ оспорванъ градъ; Южниятъ полюсъ — по случай 25 години отъ откриването му; Леополдъ Косилковъ — духовниятъ водачъ на банатскитѣ българи; Антонъ Страшимировъ като географъ и народоведъ; Руската полярна експедиция 1937 г. (въ две радио-сказки); Въ Винга — културното срѣдище на банатскитѣ българи; Единъ великъ покойникъ — полярния изследователь д-ръ Жанъ Шарко; Северната полярна область (Северниятъ полюсъ) и др. Нѣкои отъ тѣзи радио-сказки, ржкописитѣ на които сж запазени, ще бждатъ отпечатани като следсмъртни публикации.

За единъ периодъ отъ 20 години, т. е. отъ излизането на първата му печатана статия презъ февруарий 1920 г., когато е билъ на 16 годишна възрасть, до излизането на последната му печатана статия презъ февруарий 1940 г. и до деня на смъртьта му, когато е билъ на 36 годишна възрасть, Гунчо Ст. Гунчевъ е публикувалъ 19 основни и голѣми студии, надъ 30 статии и надъ 80 рецензии изъ областьта на географската наука, а сжщо така е рефериралъ на научни теми и главно върху своитѣ проучвания надъ 15 пжти, държалъ е надъ 20 популярни сказки и радио-сказки изъ областьта на географията и надъ 60 сказки беседи, речи и реферати, като общественъ деецъ въ областьта на туризма, есперантизма и въздържанието. Освенъ това, той има множество идеологически статии печатани изъ разнитѣ органи на съответнитѣ обществени формации. Като прибавимъ къмъ това, неговото редактиране и издаване на „Есперантската пропагандическа библиотека Свѣтовникъ", на „Младежки вестникъ" и „Архивъ за поселищни проучвания", неговитѣ университетски лекции и ржководството на семинариитѣ и други упражнения, неговата работа въ разнитѣ научни дружества и институти, както и безбройнитѣ пжтувания, презъ които се изразходва грамадна физическа и умствена енергия, ще може да се извади една сборна представа за грамадната умствена енергия, жизнеспособность и вжтрешно чувство за работа, което като буенъ балкански потокъ, непрестанно увлича Гунчо Ст. Гунчевъ и го оформя, макаръ и много младъ, като единъ първостепененъ общественъ деецъ и даровитъ ученъ.

Незавършено дѣло.

Нѣма да бжде закржгленъ творческия образъ на покойния ни братъ, ако, макаръ и на кратко, не се спремъ върху неговия начинъ за набиране на географски материали и върху започнатитѣ приживе, но, поради преждевременната му смърть, незавършени научни студии.

Преди всичко, Гунчо Ст. Гунчевъ четѣше изобилно, пжтуваше безбройно много и мислѣше за работата си денонощно.

Той четѣше всичко, което би имало, макаръ и най-слаба връзка съ поставенитѣ задачи за проучване, като се стремѣше да си набави всѣка книга, която би му била полезна. По този начинъ той си създаде една ценна общокултурна и научна библиотека.

За да може бързо да се справя съ различнитѣ научни студии на единъ и сѫщъ авторъ, той приготви специални картонени кутии (дебели 6 см., широки 22 см. и високи 30 см.), въ които слагаше отпечатъцитѣ и отдѣлнитѣ книги на единъ авторъ. Тѣзи картонени кутии представляваха нѣщо като научно досие за всѣки отдѣленъ авторъ. Такива досиета той имаше за около 30 чужди и български автори изъ областьта на географията, геологията, етнографията, историята, петрографията, археологията, почвознанието и пр. Въ други подобни картонени кутии, той слагаше отпечатъци и отдѣлни книги отъ различни автори, но отнасящи се за единъ и сѫщъ географски обектъ, за една и сѫща покрайнина или страна. Така той имаше събрани научни досиета за географията на Македония, Добруджа, Тракия, Моравско и другитѣ български земи извънъ границитѣ на днешната държава; имаше отдѣлни досиета за всѣка балканска страна, за славянскитѣ страни и за нѣкои други страни, за книги върху монастиритѣ, за друговѣрци и другородци въ България, за библиографии по географскитѣ науки и мн. др.

Освенъ отпечатъци и отдѣлни книги, Гунчо Ст. Гунчевъ набираше много изрѣзки отъ вестници и списания, които подреждаше по единство на материала въ специални папки наименовани така: Библиография; Габрово и Габровско; Социални и стопански проблеми на нашето село; История на българската география; Льосъ и Северна България; Черноморски проблеми; Общи статии засѣгащи нашето минало и мн. др.

Отъ друга страна, въ специални азбучници, надъ 20 на брой, всѣки отъ които е номериранъ и датиранъ, Гунчо Ст. Гунчевъ вписваше отъ прочетенитѣ книги много библиографски, географски, етнографски и др. данни, които му сѫ потрѣбни за бързи справки. Така, ако отворимъ азбучникъ № 2 отъ февруарий 1930 г., ще намѣримъ следнитѣ интересни данни, напримѣръ на буква Б: за Балканския полуостровъ, за думата Балканъ, за с. Брацигово, за Бѣло море, за бинокълъ за географи, за българи въ Гърция и мн. др. Четенето само на тѣзи богати съ данни азбучници, които могатъ лесно да се сложатъ въ джобъ, представлява едно голѣмо удоволствие и лесно справяне съ много интересни нѣща въ областьта на географията и общата култура, както за любителя, така и за специалиста. Но независимо отъ тѣзи азбучници, които винаги носѣше презъ пѫтуванията си, Гунчо Ст. Гунчевъ приготвяше на отдѣлни малки листчета (10 на 12 см.) картотека на срещнатата и прочетена географска литература. На едната страна на листчето се записва презимето и името на автора, названието на студията и всички библиографски данни, а на другата страна (на гърба) сѫ дадени кратки и ценни сведения отъ нѣкои глави на отбелязаната студия, кратко съдържание, нѣкои бележки за нея и др. п.

Заедно съ така събирания материалъ за справки, Гунчо Ст. Гунчевъ събираше безбройно много илюстровани картички съ изгледи, забележителности и особености отъ всички села и градове на страната, както и той самъ лично презъ всичкитѣ си пѫтувания съ помощьта на фотографическия апаратъ приготвяше най-разнообразни снимки на географски обекти. Така той събра една богата колекция, която умело използуваше при своята научна и преподавателска работа.

Като ученъ, Гунчо Ст. Гунчевъ се отличаваше отъ колегитѣ си, че работѣше дълго време върху поставенитѣ си за проучване обекти. Обикновено нему бѣха необходими 3—4 години, за да събере научнитѣ материали, да ги разработва и допълва и следъ това да ги публикува. Въ това отношение, той си бѣше изработилъ една лична метода на проучвания, която му даваше възможность, преди да направи главната публикация, да се отклони отъ нея и да проучи нѣкои подвъпроси, които иматъ тѣсна връзка съ последната, и следъ успѣшното разрешаване на тѣзи подвъпроси, да завърши и публикува основната студия. Обикновено, преди отпечатването на научнитѣ си студии, Гунчо Ст. Гунчевъ реферираше върху тѣхъ предъ нѣкое научно събрание на Българското географско дружество, и следъ това, докато се стигне до печатницата, още доста дълго време работѣше и усъвършенствуваше научнитѣ си студии.

Поради това именно, Гунчо Ст. Гунчевъ остави много започнати, но незавършени окончателно, научни работи. Както се каза на друго мѣсто, още презъ лѣтото и есеньта на 1936 г. той започна своитѣ научни обиколки за основното проучване на Софийската котловина. Събранитѣ научни, материали презъ тѣзи обиколки, и презъ следващитѣ 3 години той бѣше започналъ да обработва въ една голѣма студия „Софийската котловина“, която смѣташе презъ 1940 г. да представи предъ Академическия съветъ на Университета за повишението му въ степень извънреденъ професоръ. Преждевременната му смърть го завари да работи върху тази студия, много глави отъ която сѫ започнати, но за съжаление, незавършени въ окончателенъ видъ. Една съвършено малка и схематична часть отъ тази студия Гунчо Ст. Гунчевъ можа да представи като докладъ предъ международния конгресъ по география, състоялъ се въ Амстердамъ, Холандия, презъ юлий 1938 г. Този докладъ излѣзе отпечатанъ въ първия томъ на сборника отъ конгреса подъ надсловъ „София и отношенията ѝ къмъ околнитѣ земи“. Много интересното съдържание на тази студия, макаръ и сбито, дава почти завършена представа за голѣмия планъ на Гунчо Ст. Гунчевъ за всестранното географско проучване на Софийската котловина, като стопанска область на растящата българска столица.

Въ връзка съ проучванията върху селищата въ България, Гунчо Ст. Гунчевъ започна да проучва географската локализация на виднитѣ българи: професори, писатели, поети, генерали, министри и други лица. Малко преди смъртьта си той приключи подготвителната работа за проучване мѣстопроизхода на българскитѣ професори. Отъ съставенитѣ отъ него, за известни околии, таблици за мѣстопроизхода на професоритѣ се вижда, че най-много професори въ Софийския университетъ сѫ по произходъ отъ Габрово и Габровска околия и следъ това отъ следнитѣ околии: Котленска, Еленска, Карловска, В.-Търновска, Кюстендилска, Троянска, Пирдопска и пр.

По-важни заключения на Гунчо Ст. Гунчевъ относно мѣстопроизхода на българскитѣ професори, отбелязани въ бележкитѣ му, сѫ следнитѣ: 1. Много отъ професоритѣ сѫ завършили Априловската гимназия въ Габрово. 2. Отъ всички български покрайнини (Бесарабия, Македония, Тракия, Банатъ, Добруджа, Поморавия), свободни или поробени, има професори. 3. Отъ Бесарабия преобладаватъ хуманитариститѣ, което, споредъ него, вѣроятно се дължи на влиянието на Болградската гимназия. 4. Градоветѣ, въ миналото и сега, известни съ материална и духовна култура, даватъ повече професори.

Освенъ това, Гунчо Ст. Гунчевъ бѣше започналъ да проучва и мѣстопроизхода на работницитѣ, заети въ Габровската индустрия, съ цель да установи онази тѣсна стопанска и локална връзка, която сѫществува между индустриалнитѣ заведения и областитѣ, отъ които тѣ си набавятъ работна рѫка. Това е единъ подвъпросъ отъ основната научна студия, която той подготвя за Габрово и Габровско, и за която вече бѣше направилъ едно предварително съобщение въ сп. „Родина“, год. II, кн. 2.

Гунчо Ст. Гунчевъ бѣше вече подробно скициралъ друга основна научна студия подъ надсловъ „Антропогеографски проучвания на басейна на р. Янтра“, който е най-гѫсто населения басейнъ въ България. Споредъ него, въ басейна на р. Янтра влизатъ 11% отъ българскитѣ градове (10 града — Габрово, Трѣвна, Дрѣново, Севлиево, Елена, В. Търново, Г. Орѣховица, Лѣсковецъ, Омортагъ и Бѣла) и на единъ градъ се падатъ 784 кв. клм., когато въ цѣла България се падатъ по 1063·3 кв. клм. на единъ градъ, нѣщо което говори за голѣма гѫстота на населението, която пъкъ е признакъ на по-висока материална и духовна култура. Поради това, въ областьта на басейна на р. Янтра, обработването на земята става интензивно (зеленчукъ и лозя), водитѣ се използуватъ напълно (стружни, чаркове за гайтанъ, занаяти, индустрия и др.) и пр. Характернитѣ особености на този басейнъ, споредъ Гунчо Ст. Гунчевъ, сѫ резултатъ отъ далечно, но безспорно влияние на старата столица Велико Търново, защото около столицитѣ винаги има по-гжсто население.

Други започнати, но незавършени, научни статии на Гунчо Ст. Гунчевъ сж на следнитѣ теми: „Голѣмина, брой и разпредѣление на голѣмитѣ села въ България", „Кои села биха могли да се обявятъ за градове", „Горната граница на селищата въ нашитѣ високи планини", „Новообразувани селища следъ 1879 г.", „Друговѣрци и другородци въ България" (турци, черкези, арменци, татари и други народности) и „Образна географска карта на България", която се приготвяше подъ негово ржководство отъ художника Никола Тузсузовъ.

Това е, което Гунчо Ст. Гунчевъ остави следъ себе си, което може да се обхване отъ множеството писмени документи, но това не е всичко, защото съ него си отиде и онази огромна мисловна машина, мозъкътъ, който чертаеше постоянно нови идеи, който денонощно творѣше, обобщаваше, дирѣше истината, анализираше и синтезираше, но който не оставя документи за онова, което се крие въ неговитѣ нѣжни и многобройни гънки и което може да се роди въ бждеще.

Но само това не е всичкото.

Неочакваната смърть спрѣ отведнъжъ буйния потокъ отъ непрекжснатата умствена енергия и нестихваща жизнерадость за неуморна работа и дирене истината въ живота, обществото и науката. Тя откжсна, заедно съ това, отъ майка, сестри, братя и роднини, първенеца и духовния водачъ, отъ приятелитѣ и другаритѣ единъ цененъ, съ дружбата си и съ чара на културата човѣкъ, отъ студентитѣ — любимия преподаватель, наставникъ и сърдеченъ другарь, а отъ Университета — единъ трудолюбивъ и всецѣло преданъ на науката си работникъ.

Макаръ и младъ, едва 36 годишенъ, Гунчо Ст. Гунчевъ изпълни дълга си къмъ семейството, къмъ ученолюбивитѣ и родолюбивитѣ си дѣди, къмъ обществото и къмъ географската наука, на която се бѣ обрекълъ самъ отъ най-хубавитѣ си младежки дни.

Богъ да го прости!

Гунчо Ст. Гунчевъ, като антропогеографъ

Отъ

Ив. Батаклиевъ

Жестока сѫдба лиши българската географска наука отъ единъ нейнъ достоенъ представитель — Гунчо Ст. Гунчевъ, редовенъ доцентъ по география въ Университета ни. Неговата загуба е непоносима по редъ причини: 1) Гунчевъ си отиде много рано — въ разцвѣта на своята зрѣла научна дейность, 2) мѫчно се създаватъ български учени при нашитѣ условия за научна работа, 3) небивалъ случай съ друга българска наука — въ кратко време смъртьта покоси живота на нѣколцина отъ първитѣ работници въ полето на нашата география и 4) защото значението на географската наука бързо расте, за отстояването на което трѣбватъ повече научно подготвени работници.

Въпрѣки тежкитѣ условия за научна работа у насъ, Гунчевъ ни остави нѣколко научни труда, които представятъ важни приноси въ нашата млада наука. Той работи, както въ областьта на антропогеографията, така и въ областьта на физическата география, защото е труденъ дѣлежътъ между тѣхъ. Но все пакъ Гунчевъ работи повече като антропогеографъ и нашата задача тукъ е да разгледаме антропогеографскитѣ му трудове.

Първиятъ наученъ трудъ на Гунчевъ е статията му Плана-планина, приносъ къмъ историческото развитие на славянскитѣ земеписни имена. Годиш. на Унив., Истор.-филол. фак., кн. XXVII, 6, 1931 г., стр. 1—20. Най-напредъ, той опредѣля коя е тази планина, именно, че тя е самоятоятелна планина, която се намира на югоизтокъ отъ Витоша. Следъ това, възъ основа на обилна литература проследява въ кои славянски и неславянски страни се срѣщатъ топографскитѣ имена Планъ, Плана, Планова, Планина и др. и забелязва, че въ земитѣ на Югославия се срѣщатъ много повече тѣзи имена, отколкото въ България. Въ неславянскитѣ земи тѣ се намиратъ именно въ нѣмскитѣ земи, въ които нѣкога е живѣло гѫсто славянско население. Почти въ всички славянски езици тѣзи земеписни имена водятъ началото си отъ корена план, отъ който произходнитѣ думи значатъ поле, равнина, пасище, мѣстность безъ горска растителность. Въ българския езикъ отъ този коренъ е произлѣзла почти само името планина, което е означавало до новитѣ времена планинско пасище и което е измѣстило името гора. Последното е имало днешното значение на планина. Дори и днесъ още се казва у насъ, че добитъкътъ е изпратенъ на планина — на лѣтна паша въ нѣкоя планина: Стара-планина, Рила, Родопитѣ, Витоша и др.

Гунчевъ отхвърля тълкуването на нѣкои автори, че посоченитѣ земеписни имена имали значение и на диви безплодни мѣстности и че такъвъ смисълъ нѣма думата планина въ южнославянскитѣ езици. Интересно е, че отъ първоначалното значение равенъ, равнина за планина, днесъ се влага противоположенъ смисълъ на това понятие.

Плана-планина значи заравнена пасищна планина, каквато си е. И умѣстно заключава Гунчевъ, че природнитѣ отношения въ цѣлото тѣхно неизчерпаемо разнообразие играятъ много по-важна роля при географскитѣ наименувания, отколкото човѣкътъ и всестранната му дейность.

Най-голѣмиятъ и най-ценenъ наученъ трудъ на Гунчевъ е Вакарелъ, антропогеографски проучвания. Годиш. на Унив. Истор.-филол. фак., кн. XXIX, 8 (1933), съ 23 фигури въ текста, 4 карти, 22 фотогр., снимки и 118 стр. Интересното възникване и развитие на голѣмото колибарско село Вакарелъ е привлѣкло вниманието на Гунчевъ и той му посвещава единъ сравнително голѣмъ трудъ.

Този трудъ, ако и антропогеографски, има съответенъ физиогеографски дѣлъ, 46 страници, гдето най-подробно съ карти-скици и профили се разглежда орографията, рѣчната мрежа, геоложкиятъ и петрографски строежъ, обликътъ и генезисътъ на земеповръхнитѣ форми и климатътъ на Вакарелския ридъ, часть отъ Ихтиманска Срѣдна гора, върху който е разположенъ Вакарелъ. Най-голѣмата височина на този ридъ е 1,099 м., а височината при село и гара Вакарелъ, гдето има едно огъване на рида, което улеснява преминаването на важния международенъ пѫть, е 822 м. Геоложкиятъ съставъ на рида не е много сложенъ; състои се отъ стари кристалинни шисти, палеозойски шистови пластове и триаски пѣсъчници. Различаватъ се две твърди заравнени денудационни повръхнини: по-стара съ височина 1,050—950 м. и по-млада, долна, 900—700 м. Въ долинитѣ на рѣкитѣ се намиратъ четири групи тераси, чието номериране по обратенъ на Гунчевия редъ е по-правилно. Въ морфогенезиса се изтъква, че релефътъ на Вакарелския ридъ се дължи на тектонични движения, денудация и седиментация отъ плиоценско време насамъ, въ които отношения нѣма разлика между Вакарелския ридъ и околнитѣ области.

Трудно може да се характеризира климатътъ на Вакарелъ, защото нѣма метеорологическа станция и нѣма близка сходна станция, чиито данни да се редуциратъ къмъ надморската височина на Вакарелъ. Гунчевъ си е послужилъ за тази цель по необходимость съ даннитѣ на Панагюрище, макаръ неговото топографско положение и това на Вакарелъ да не си приличатъ напълно. Така, срѣдната януарска температура на Вакарелъ е изчислена — 1·9°C, срѣдната юлска температура 18·3° и срѣдна годишна 7·9°. Срѣдниятъ годишенъ валежъ въ Вакарелско е близъкъ до този на цѣла България — 645 м. м. Вакарелскитѣ селища падатъ въ областъ, която много често се бие отъ градушка и е представена една карта на хода на градоноснитѣ облаци. Въ Вакарелско сѫществуватъ вертикални въздушни течения, на които се дължатъ нѣкои аеропланни злополуки. Вакарелскитѣ селища климатично принадлежатъ къмъ Югозападна България.

За пълнота Гунчевъ се спира и на природната растителна покривка и животния свѣтъ, гдето си служи съ най-важната литература и съ свои изобилни наблюдения. Представя карта за разпространението на горитѣ презъ миналия вѣкъ и днесъ, отъ която се вижда, колко много тѣ сж намалѣли.

Главната, антропогеографската часть на труда си, която Гунчевъ нарича поселищно-географски отношения, той започва съ природнитѣ основи на съобщенията между Софийско поле и Маричината низина. Тукъ най-подробно той се занимава съ голѣмото значение на така наречения „диагоналенъ пжть", който минава презъ Вакарелската седловина. Този пжть, който, може да се каже, е най-важенъ не само въ България, но и въ цѣлия Балкански полуостровъ, е игралъ най-голѣма роля за възникването и развитието на Вакарелъ.

Следъ това, Гунчевъ минава върху въпроса за положението, границитѣ и повърхнината на Вакарелъ като покрайнина, гдето се изтъква, че последната обхваща 153·9 кв. клм. Относно миналата и сегашна административна и епархиална принадлежность се посочва, че Вакарелско като кръстопжтна покрайнина въ миналото е принадлежала къмъ различни административни и епархиални области. Вакарелскитѣ селища (села и махали), които произлѣзли отъ едно село, били 20, групирани въ 5 общини.

По-нататъкъ Гунчевъ прави прегледъ на поселищнитѣ отношения въ миналото, гдето се занимава съ населението и селищата презъ предисторическата, ранноисторическата, срѣдновѣковната и турската епохи. Презъ ранноисторическата и дори презъ срѣдновѣковната епохи Вакарелската область бива ромънизувана, което се вижда преди всичко отъ обстоятелството, че името Вакарелъ е ромънско, което значи „говедарче“. Първото заселване на Вакарелъ е станало въ началото на турското робство, между 1396 и 1433 г., като дервенджийско село. Турцитѣ го наричали Аладжа клисе (шарена черква), поради шарената му черква. Въ 1737 г., по време на австрийско-турската война, Вакарелъ бива опустошенъ отъ турски войски. Населението му се пръска въ близкитѣ гори, гдето се туря начало на сегашнитѣ вакарелски махали. Но часть отъ населението остава да възобнови селото наблизу до първото му мѣсто.

Подъ заглавие сегашни поселищни отношения Гунчевъ обяснява, че вториятъ Вакарелъ билъ нападанъ въ кърджалийско време и опустошенъ, поради което наново часть отъ населението му се пръска по махалитѣ, а друга часть образува днешното село. Движение на населението и прегрупирване на махалитѣ става по-сетне и поради нападения на чума.

Относно положението на селищата (махалитѣ) Гунчевъ изтъква, че тѣ сж бѣгали отъ пжтищата и се разполагали по заравненитѣ денудационни повръхнини, после при изворитѣ. Вакарелскитѣ селища сж купни. Отъ тѣхъ се изселва население, но не се преселва.

Следъ това Гунчевъ се занимава съ стопанскитѣ отношения на Вакарелъ. Въ турско време вакарелци се занимавали съ земедѣлие и вжглищарство. Днесъ последното занятие е изчезнало и замѣнено съ отиване на всѣкаква работа вънъ отъ селото, особено по желѣзния пжть, а женитѣ — въ София, гдето се занимаватъ съ слугинство. Най-после сж демографскитѣ бележки (гжстота на населението, прирѫстъ и др.) и етнографскитѣ бележки, гдето се разглежда само носията. На края трудътъ се придружава отъ геоложкопетрографска и морфоложка скици и нѣколко фотографски сиимки.

Отъ изложеното е ясно, че както по методъ, така и по съдържание, този трудъ на Гунчевъ научно е напълно издържанъ. Чрезъ цѣлата литература и най-грижливи собствени изследвания, всички въпроси сж всестранно и най-подробно изложени. Може да се каже, че въ българската антропогеографска литература този трудъ е една рѣдкость въ това отношение. Наистина, „Вакарелъ“ е единъ отъ най-ценнитѣ образци въ тази литература.

Другъваженъ трудъ на Гунчевъ е Уземнитѣ кжщи въ Дунавска България. Годиш. на Унив., Истор.-филол. факултетъ, кн. XXX. 14. София 1934; 76 страници, 1 карта и 38 скици и фотогр. картини. Той има, освенъ антропогеографски, и етнографски характеръ. Представя първото обстойно научно изследване на този видъ кжщи въ Дунавска България.

Отначало Гунчевъ съобщава кои сѫ се занимавали съ въпроса за нашитѣ уземни кѫщи, като съобщава, че това е правилъ и сръбскиятъ географъ Цвиичъ, който е допусналъ редъ грѣшки, защото познавалъ въпроса само кабинетно. Следъ това се даватъ исторически сведения за тѣзи жилища у насъ, като се посочва, че въ древно време били наричани троглодити, което име възприелъ и Ф. Каницъ. Съ уземнитѣ кѫщи въ Дунавска България сѫ се занимавали още: Иречекъ, Д. Мариновъ (който ги нарича бурдели), архитектъ Т. Златевъ, Нидерле и Хаберландтъ. По-нататъкъ се обяснява що е у́земна кѫща, именно, че тя е кѫща вкопана въ земята, на която само покривътъ се издига надъ повръхностьта. Доста различни имена се даватъ на у́земнитѣ кѫщи: бурде́и, борде́и, бурде́ли, борде́ли, пръстенѝци, зимнѝци, землянки, коптори, троглодитни кѫщи и пр.

За разпространението на у́земнитѣ кѫщи Гунчевъ е представилъ подробни карти. До началото на XIX в. тѣ сѫ били разпространени почти навсѣкѫде въ Видинско и Ломско покрай Дунава, а до срѣдата на сѫщия вѣкъ тѣ сѫ заемали Дунавската равнина на изтокъ до р. Янтра, като на югъ сѫ стигали до градоветѣ Фердинандъ и Луковитъ. Причинитѣ за изчезването на тия жилища трѣбва да се търсятъ най-напредъ въ слизането въ равнината на население отъ Балкана, следъ това въ повдигането на общото материално и културно равнище на населението.

Най-географската часть на този трудъ на Гунчевъ сѫ „природнитѣ основи на сѫществуването на у́земни кѫщи въ Дунавска България и политико-историческитѣ причини за задържането имъ до наше време“. Като първа причина, която е благоприятствувала създаването на у́земнитѣ кѫщи, е льосътъ, който лесно се копае, не се срутва лесно и не задържа за дълго време влага. Втора природна причина за тѣзи кѫщи е много студената и вѣтровита зима въ Дунавска България, за борба съ която сѫ удобни именно топлитѣ у́земни кѫщи. Трета причина е безлесието въ цѣлата область, поради което е липсвалъ дървенъ материалъ, който е необходимъ въ голѣмо количество за днешнитѣ кѫщи. Различаватъ се, относно начина на строежа, четири разновидности у́земни кѫщи: ломска, никополска, плѣвенска и крайдунавска. Дадени сѫ найподробни планове и хубави фотографни снимки на всѣка разновидность.

По-нататъкъ Гунчевъ ни съобщава, че у́земнитѣ постройки сѫ служили, освенъ за жилища, още и за училища, църкви, кръчми и ханове, помѣщения за добитъка („зимници“), изби, курници, кочини за свине и хамбари за храни, изобщо за всички стопански нужди на жителитѣ имъ. Отъ кѫщата-у́земъ Гунчевъ различава кѫщата-зимнѝкъ, която била наполовина вкопана въ земята и въ която жилището за човѣка е свързано съ помѣщението за добитъка. Разпространението на този видъ кѫщи е на изтокъ отъ Свищовско до Добруджа. Тѣ наподобявали кѫщитѣ на славянитѣ въ южна Русия.

Къмъ края Гунчевъ ни посочва съ какъвъ типъ кѫщи се замѣнятъ у́землитѣ, като пакъ подчертава, че това сѫ балканджиитѣ слѣзли въ равнината, които строятъ високи кѫщи; при това се изтъкватъ неудобствата на живота въ у́земнитѣ кѫщи и съ картини се представя физиономията, която тѣ сѫ давали на селата. Най-после Гунчевъ ни занимава съ културноисторическото значение на у́земнитѣ кѫщи. Тѣ принадлежали къмъ най-старитѣ човѣшки жилища и иматъ връзка съ тѣзи отъ ореняшката епоха. Въ началото на историческо време тѣ сѫ били господствуващъ типъ жилища у индогерманцитѣ. Уземнитѣ кѫщи въ Дунавска България сѫ въ връзка съ тѣзи въ румънската низина и съ тѣзи въ Срѣднодунавската низина.

Ясно е отъ изложението, че и този трудъ на Гунчевъ, както по планъ, така и по съдържание, е сѫщо напълно наученъ. Въ всѣки редъ личи голѣмата наблюдателность и широката научна осведоменость на Гунчевъ по въпроситѣ, които се разглеждатъ. Въ литературата за у́земнитѣ кѫщи въ България този неговъ трудъ е най-голѣмиятъ наученъ приносъ. Дълго време той ще служи за образецъ на тия, които ще искатъ да работятъ не само върху въпроситѣ за у́земнитѣ кѫщи, но изобщо върху въпроситѣ за българската кѫща.

Малка, но интересна и единствена по характера си въ нашата литература, е работата Слугинството въ Вакарелско — приносъ къмъ географията на труда въ България. Сп. на Бълг. ик. д-во, год. XXXII, кн. 2, 10 страници. Тукъ Гунчевъ е събралъ подробни данни за времето, отъ кога датува слугинството въ Вакарелско, за неговитѣ размѣри и стопанско значение за тази бедна планинска покрайнина. То датувало именно още отъ турско време, отъ 130—150 години, когато вакарелки отивали да слугуватъ въ Самоковъ въ кѫщитѣ на турскитѣ бегове и български чорбаджии. Първоначално вакарелки били повече насила взимани за слугини у турскитѣ бегове, но отпосле това станало навикъ, който сѫществува до днесъ въ най-широки размѣри. Следъ освобождението на България Самоковъ запада, защото запада преди всичко желѣзодобивната му индустрия, и вакарелки се отправятъ въ близката столица София, за да упражняватъ слугинското си занаятие. Къмъ 1930 г. отъ вакарелскитѣ селища излизали около 3500 слугини, които внасяли въ селата си около 2,300,000 лева, които не сѫ малко за поминъка на тѣзи бедни села. Рѣдко е вакарелско момиче да не става слугина въ София, а се случва нѣкои да отиватъ за такива въ чужбина. Най-после Гунчевъ се спира на културтрегерската роля на слугинството въ Вакарелско.

Антонъ Страшимировъ като географъ и народоведъ — статия въ сборника на Антонъ Страшимировъ по случай 60-годишния му юбилей. София 1931, стр. 26—44. Това е една възторжена статия на Гунчевъ за нашия голѣмъ писатель, койтс се занимаваше и съ нѣкои географски въпроси. Съ нея Гунчевъ доказа, че познава добре и нашата научно-популярна географска литература, че е отзивчивъ къмъ общитѣ интереси на нашата общественость и че умѣе добре да пише, което е необходимо качество и за учения.

Името на Балканския полуостровъ. Сп. Бълг. туристъ, год. XXIII (1931), кн. 8. Възъ основа на литературни данни Гунчевъ съобщава, че това име се е появило въ началото на XIX. вѣкъ.

Проф. А. Иширковъ. Сп. „Отецъ Паисий“, кн. XI и XII, 1933 г. Въ тази си статия Гунчевъ обрисува научната дейность и заслугитѣ за българската географска наука на своя учитель по география по случай юбилея му въ 1933 г.

Отъ разгледанитѣ до тукъ трудове на Гунчевъ е ясно, че, като антропогеографъ, той се прояви най-вече въ изучаването на селищата. Но тази негова дейность се подчерта особено чрезъ основаването отъ него на специално списание за изучването на селищата, именно „Архивъ за поселищни проучвания“. Съ това той доказа, че е вѣренъ на завета на нашия учитель по антропогеография проф. Иширковъ, които неуморимо работи за изучването на българскитѣ селища и постоянно подканяше своитѣ ученици за работа въ това направление. И, наистина, географията на селищата е отъ най-важнитѣ части на антропогеографията. Селищата сѫ синтезъ на взаимнитѣ отношения между човѣка и природата.

Въ програмната си статия на списанието, год. I, кн. 1. — Поселищно-географскитѣ проучвания въ България. Постижения и задачи, Гунчевъ най-напредъ мотивира идеята си. — Въ сегашнитѣ не особено радостни дни на България, за нейния възходъ до голѣма степень е необходимо тя да бѫде опозната отъ своя народъ, трѣбва добре да се изучи нейната земя, жители и селища. И се цитира проф. Иширковъ, който е казалъ: „за да можемъ да изучимъ нашия народъ, трѣбва преди всичко да изучимъ неговитѣ селища — най висшиятъ изразитель на материалната му култура“. Следъ това Гунчевъ прави прегледъ на досегашното проучване на нашитѣ селища, като започва отъ времето на нашето възраждане, отъ когато започватъ да се явяватъ описания на наши селища, и съобщава за почти всички трудове до днесъ върху тѣхъ, както и за тѣхнитѣ автори. По-нататъкъ Гунчевъ посочва какъ трѣбва да се изучаватъ селищата, напр. посочва, че това трѣбва да става по географски покрайнини, като прилага една карта на тѣзи покрайнини въ България и пр.

Изчезналитѣ селища въ България. Архивъ за посел. проучвания, год. I (1938), кн. 2, стр. 38—55. Съ тази си статия Гунчевъ препоржчва изучаването на изчезналитѣ селища, защото по този начинъ може да се разбератъ по-лесно днешнитѣ поселищни отношения, които сж толкова сжщественъ елементъ на културния ландшафтъ. Българскитѣ земи, които принадлежатъ къмъ най-стария културенъ кржгъ на Европа, сж видѣли да се основаватъ, цъвтятъ и следъ това да пропадатъ редица градове и села, на чиито останки се натъкваме на много мѣста. Тия развалини, както изобщо и всички свидетелства за миналата дейность на човѣка, представятъ интересъ за географитѣ, които възстановяватъ миналия културенъ ландшафтъ. Гунчевъ смѣта, че българскиятъ географъ, проучвайки изчезналитѣ селища въ България, трѣбва да обхване главно цѣлата епоха на турското владичество и да стигне до Второто българско царство.

Следъ това Гунчевъ изтъква голѣми етнични и селищни промѣни въ България, които е предизвикало турското нашествие и оттегляне, както и многобройнитѣ войни между турци и руси и пр. После дава опредѣление на понятието изчезнало селище: „то е това селище, при което общностьта между жители, кжщи и землище е нарушена“. Установяването на изчезналитѣ селища става чрезъ обиколки въ областьта имъ и чрезъ проучване на писменитѣ паметници за тѣхъ: царски грамоти, жития на светци, турски документи, пжтеписи, стари карти, стари и нови описания на отдѣлни селища и селищни области. Разбира се, за установяването на изчезналитѣ селища спомага изучаването на археологически находки: остатъци отъ градища, крепости, селища, черковища и пр. Посочватъ се нѣкои причини за напущане на селища: разбойнически нападения (кърджалийски), природни стихии, болести (чума, холера) и др. Най-после се изтъква, че отъ пепелищата на унищожени селища сж се раждали нови, за да служатъ като блѣскавъ доказъ, че понѣкога географскитѣ условия сж посилни отъ вѣчно промѣнящитѣ се политико-исторически причини.

На края се прилага кратъкъ въпросникъ за изследване на изчезналитѣ селища въ България.

Споредъ насъ, при изучаването на изчезналитѣ, както и на сжществуващитѣ селища, не трѣбва да се прекалява съ историята, защото географията е наука за настоящето. Историческитѣ данни не трѣбва да превишаватъ географскитѣ и трѣбва да служатъ като срѣдства, а не — цель.

Като участникъ въ международния конгресъ по география въ Амстердамъ, 1938 г., Гунчевъ представи рефератъ на тема: Die Beziehungen der Stadt Sofia zum Lande (Отношенията на гр. София къмъ околностьта му), който се отпечати въ Comptes-rendus на конгреса, томъ I (Actes du congrès), Leiden

1938, стр. 269—274. Както се вижда отъ заглавието на реферата, въпросътъ, който се разглежда, е отъ областьта на селищната география. Проследяватъ се демографскитѣ, стопанскитѣ, социалнитѣ и културнитѣ отношения на София и близкитѣ ѝ и по-далечни области. Трѣбва да забележа, че тази работа на Гунчевъ е оригинална — първа по рода си въ нашата географска литература.

Отначало се съобщава, че София е старъ градъ, датува отъ преди повече отъ 2000 години преди Христа. Игралъ е значителна роля въ живота не само на България, но на цѣлия Балкански полуостровъ. Константинъ Велики е възнамѣрявалъ да пренесе столицата си отъ Римъ въ София, но направилъ това въ Цариградъ. Отъ XV до XVIII в. София е била седалище на румелийския бейлербегъ въ полуострова. Следъ Освобождението на България въ 1880 г. София е ималъ 20,856 жители — четвърти по голѣмина следъ Пловдивъ, Русе и Варна. Но като столица на България бързо почва да расте и въ 1934 г. има 287,000 жители. София разширява постепенно пазарната и стопанската си область отъ 3,000 кв. клм. на 10,000 кв. клм. съ около 847,000 жители, които съставятъ 14% отъ населението на България. Изтъква се, отъ кои краища на областьта си София какви материали си доставя и какви работници идватъ въ нея. Освенъ това, съобщава се, какви съестни и други произведения си доставя София отъ далечни краища на България, напр. риба отъ Дунавскитѣ и Черноморскитѣ ни пристанища. Приложени сѫ следнитѣ картискици: 1) За границитѣ на увеличаващата се пазарна и стопанска область на София; 2) за мѣстата, отъ които София си доставя електричество, вода, дърва за горене и вѫглища; 3) за мѣстата въ България, отъ които София си доставя зеленчуци, овощия, картофи, малки животни и говеда за месо; и 4) за автомобилнитѣ и желѣзопѫтни съобщения на София.

И този трудъ на Гунчевъ е отъ най-добритѣ му научни трудове.

Последенъ печатанъ трудъ на Гунчевъ е хубавата му статия върху родното мѣсто на неговитѣ родители Габрово и Габровско, сп. „Родина“, год. II, (1939), кн. II, стр. 95—106. Тя не е голѣма, но е много съдържателна, и е написана съ вещина и съ голѣма любовь къмъ родното мѣсто на ролитѣ му и къмъ поселищната география.

Отначало Гунчевъ изтъква, че Габрово е единъ отъ найизвестнитѣ български градове, което се дължи на голѣмото му стопанско значение, видно участие въ борбитѣ за духовно възраждане и политическо освобождение на българския народъ и на многобройнитѣ анекдоти, съ които се свързва животътъ на габровци. Въ тѣзи анекдоти той вижда проява на умъ, съобразителность, хитрость, бързо справяне съ неочаквани обстоятелства и пр. Следъ това Гунчевъ обяснява, че животътъ и развитието на гр. Габрово сѫ били всѣкога тѣсно свързани съ колибарскитѣ селища около него, които съставятъ Габровско. Областьта на Габрово и Габровско съвпада съ границигѣ на Габровска околия, която се простира по горното течение на Янтра и отчасти въ порѣчието на Росица.

Природнитѣ предпоставки за заселването на Габрово и Габровско сѫ: 1) заравненитѣ части въ планината, 2) изобилието на валежъ (900 литри), необходимъ за сочна трева за скотовъдството, за повече гори и за повече вода въ рѣкитѣ, която да се използува като двигатель за индустриални цели; 3) Шипченскиятъ проходъ, презъ който минаватъ важни пѫтища.

По-нататъкъ Гунчевъ се спира на въпроса за произхода на населението на Габровско и възникването на Габрово. По първия въпросъ дохожда до заключение, че населението на Габровско се е преселило отъ различни мѣста: Търновско, околнитѣ области, особено Севлиевско, отъ Тракия — Казанлъшко и единични случаи отъ далечни краища на България. Населението, дошло отъ Търновско се отличавало съ по-голѣма интелигентность. Основателитѣ на габровскитѣ колиби сѫ имали най-различни занаяти, но най-много отъ тѣхъ сѫ били овчари.

За основаването на Габрово сѫществуватъ разни предания. Най-разпространеното измежду тѣхъ е, че е основано отъ Рачо Ковача, дошелъ отъ с. Боженци. Най-старата градска часть на Габрово се нарича и сега „Ковашката махала". Началото на Габрово не може да бѫде турено по-рано отъ XV вѣкъ. Заселването на ковачитѣ е станало, за да се обслужватъ пѫтницитѣ, които идвали или отивали за Шипченския проходъ. Възникватъ ханове при ковачницитѣ и пѫтя, за почивка и пренощувки. По-нататъшното развитие на града се дължи, обаче, на пазарището, което се създава, за да обслужва околнитѣ колиби, и на занаятитѣ, които се развиватъ въ него. Увеличението на града става чрезъ прииждане на заселници отъ колибитѣ. Мнозинството отъ габровскитѣ семейства и до сега знаятъ, ако и да сѫ минали нѣколко поколѣния, точно отъ кои колиби произхождатъ. На мѣстото на Габрово не е имало по-старо селище. Габрово има скаровидна поселищна структура.

Известно е активното участие на Габрово въ борбитѣ ни за духовно възраждане и политическо освобождение. Главниятъ поминъкъ на Габрово и Габровско се състои въ занаятията, едрата индустрия и търговията; земедѣлието е на второ мѣсто въ това отношение. Измежду важнитѣ занаяти на габровскитѣ колибари на първо мѣсто трѣбва да се отбележи кърджийството. Кърджиитѣ сѫ дребни търговци, които купуватъ габровски стоки, продаватъ ги въ разни краища на

България и се връщатъ съ други, закупени, за да ги препродадатъ въ Габрово и Габровско. Друга категория чужбинари сж зидаритѣ, които отиватъ дори въ други страни. Измежду заседналитѣ занаятия на габровскитѣ колибари най-важни сж: дърводѣлството, ножарството, грънчарството и гайтанджийството. Презъ 1870 г. се наброявали 800 чарка за плетене на гайтанъ. Чрезъ гайтанджийството се преминава къмъ модерната фабрична индустрия. Въ 1882 г. се основава първата тъкачна фабрика за шаеци, сукна и гайтани. Днесъ въ Габрово и Габровско има 97 индустриални заведения: за вълнени и памучни платове и прежди, за кожи и гьонъ, за трикотажъ, пасмантерия, барутъ, копчета, кожухарски издѣлия, тухли, желѣзарски издѣлия и др. Рѣдъкъ случай у насъ: колибари да успѣятъ да се издигнатъ въ стопанския животъ отъ обикновени занаятчии въ едри индустриалци и достигнатъ най-висшата форма на производството.

Въ заключение трѣбва да се забележи, че Гунчевъ за сравнително кратко време ни остави доста антропогеографски трудове. И характерно е, че тѣ не сж шаблонни, защото той изучаваше старото, но вървѣше по нови пжтища. Гунчевъ бѣше богатъ съ идеи, които не трѣбва да се забравятъ при бждещитѣ антропогеографски изследвания на България. Изобщо, Гунчевъ остави трайни следи въ българската антропогеографска наука. Неговото мѣсто въ последната може би за дълго ще остане праздно.

Приноситѣ на Гунчо Ст. Гунчевъ за изучаване геоморфологията на България

Отъ

Димитъръ Ярановъ

Покойниятъ Г. Гунчевъ се отличаваше съ извънредно голѣма добросъвестность не само въ личнитѣ си отношения, но и въ научната си работа. Тази благородна черта въ неговия характеръ го караше да изучава много основно всички интересуващи го проблеми, отдалеко подхващаше той и изучаването на всички предпоставки, обуславящи характера на явленията, които си бѣше поставилъ за цель да изследва. Този стремежъ често ставаше причина за забавяне на работата му; отъ това той не се плашеше. Сѫщиятъ стремежъ ставаше причина, освенъ това, покойниятъ да се отклонява въ научни сфери, твърде отдалечени отъ неговитѣ конкретни занимания. Такъвъ е случаятъ когато той, въ желанието си да установи географскитѣ причини за сѫществуващитѣ разнообразия въ типа на кѫщитѣ въ България, се зае да изучи отношението на ўземнитѣ кѫщи въ Северна България къмъ льоса. Гунчевъ установи, че разпространението на тоя типъ кѫщи е тѣсно свързано съ географското разпространение на льоса. Но какво е разпространението на льоса въ Северна България, какви сѫ свойствата на създадената отъ него покривка, какъвъ е нейниятъ генезисъ? Това бѣха все въпроси, на които нито Гунчевъ, нито нѣкой другъ можеше да отговори възъ основа на сѫществуващата литература. Ето защо той самъ се нае съ изучаването на на всички тѣзи въпроси.

Статията „Физикогеографски проучвания въ гр. Орѣхово и околностьта му“, печатана въ известията на Българското географско дружество, кн. I, 1938 г. (Сборникъ въ честь на проф. А. Иширковъ), стр. 157—172, е първото съобщение на покойния Гунчевъ за резултата отъ неговитѣ изследвания върху льоса въ Северна България. Той установява, че най-голѣмата височина на льосовото гърбище при гр. Орѣхово е 100 м., като самата льосова покривка има много по-малка дебелина. Това е първиятъ опитъ за по-точно опредѣляне дебелината на льосовата покривка въ Северна България. Въ сѫщата статия сѫ засѣгнати за първи пѫть и следнитѣ два не по-малко интересни въпроси: свлачищата въ връзка съ льоса и тѣхното значение за релефа и за гр. Орѣхово; терраситѣ покрай Дунавъ при гр. Орѣхово, при което много хубаво се отбелязва, че само най-низката, на 10 м. надъ срѣдното ниво на Дунавъ, е рѣчна тераса, а всички по-високи сѫ денудационни тераси, обусловени отъ петрографскитѣ различия и хидроложкитѣ отношения около дунавския брѣгъ.

Изследванията на Гунчевъ върху льоса въ Северна България сѫ систематизирани въ студията му „Льосътъ въ Северна България", въ Известията на Българското географско дружество, кн. III, 1935, стр. 16—79. Тази работа е снабдена съ обширенъ уводъ, въ който е изложена съвременната постановка на въпроса за произхода на льоса, при което съ пълно право покойниятъ се присъединява къмъ общоприетото мнение, че тази скала, поне въ Северна България, е отъ еоличенъ произходъ. Може да се смѣта за напълно оправдано и отрицателното становище на Гунчевъ спрямо опита на Р. Рунгалдиръ да установи нѣкакъвъ „льосовъ цикълъ".

Студията продължава съ прегледъ на старитѣ проучвания на льоса въ Северна България, отъ който става много ясно колко занемаренъ и повръхностно е билъ разглежданъ въпросътъ за льоса, който покрива толкова голѣма часть отъ нашата родина.

Сѫщинскиятъ приносъ започва съ едно кратко изложение за разпространението на льоса, който, указва се отъ изучванията на Гунчевъ, покрива много по-голѣма площь, отколкото се е мислило по-рано. Приложената въ края скица допълва казаното въ текста. Много ясно е, че е било физически невъзможно на покойния да обходи цѣлото пространство, заето отъ льосъ. Ето защо на мѣсто той е трѣбвало да се задоволи съ сѫществуващата литература. Тя именно, и, по-конкретно казано, статиитѣ на Петърбокъ за льосъ около с. Бѣла (Варненско) и гр. Несебъръ (въ тѣзи случаи делувиални и дюнни материали сѫ били взети за льосъ) сѫ накарали Гунчевъ да даде на льоса въ Източна България по-голѣмо разпространение. Но това сѫ пропуски, които се изправятъ лесно.

Следва подробна характеристика на льоса, като се изтъква първомъ повръхната промѣна въ северъ-южна посока, а следъ това и промѣнитѣ въ вертикална посока. Изучванията на Гунчевъ върху този въпросъ го довеждатъ до заключението, че сѫществуватъ три, дори четири льоса, резултатъ на четири последователни льосонавѣвания, между които сѫ се образували почви, които сѫ били погребани. Следватъ даннитѣ отъ механичния и частиченъ химиченъ анализъ на льосовитѣ разновидности. Тѣзи анализи, направени отъ Б. Букурещлиевъ по искане на Гунчевъ, сѫ единственитѣ до сега въ литературата върху българския льосъ. Тѣ по-добре отъ всѣкакво описание ни даватъ представа за сѫщностьта на тази скала. Нейната характеристика е допълнена съ едно прецизно описание на льосовитѣ кукли.

Мѣстопроизходътъ и възрастьта на льоса сѫ задържали особено вниманието на покойния авторъ. Следъ като привежда много убедителни аргументи, той идва до заключението, че нашиятъ льосъ е еоличенъ и произхожда отъ периглациалната область на северноевропейския ледникъ, и то отъ североизтокъ. Въпросътъ за стратиграфското значение на междульосовитѣ фосилни почви е извънредно споренъ. Гунчевъ е възприелъ мнението, че тѣ иматъ стратиграфска стойность и съ тѣхна помощь намира два вюрмски льоса (отъ Würm I и Würm II), единъ риски и единъ по всѣка вѣроятность по-старъ.

За географа сѫ отъ особенъ интересъ сѫжденията на Гунчевъ относно ролята на льосовата покривка за днешния земеобликъ на Северна България. Съ пълно право е подчертана благодатната роля на тази покривка за унищожаване поне отчасти карста, който инакъ би се явилъ на сѫщото мѣсто и би направилъ отъ тази область växениста полупустиня. Въ тази глава сѫ дадени и по-обстойни локални изучвания, именно на придаденитѣ чрезъ льосонавѣването земи при гр. Видинъ и Елията при гр. Русе, описание на льосовитѣ гърбища, на затрупанитѣ долини и на льосовитѣ свлачища. Тукъ на всѣка страница се открива богатъ материалъ за геоморфоложкото опознаване на северноблгарската равнина.

Студията завършва съ една добавка за льоса въ Делиорманъ, гдето той не е билъ установенъ по-рано отъ никой авторъ.

Голѣмата стойность на Гунчевата студия за льоса въ Северна България ще изпъкне най-добре като се вземе предъ видъ, че тя е едва ли не единствената работа, която ни осведомява за геоморфоложкитѣ отношения на Северноблгарската равнина.

Все въ връзка съ изтъкнатото вече желание на Гунчевъ да даде възъ основа на свои изучвания представа за предпоставкитѣ на антропогеографскитѣ факти стои и обширниятъ физикогеографски уводъ на неговата работа върху Вакарелъ (Год. Соф. унив., ист.-фил. фак., кн. XXIX, 8, 1933). Въ отдѣла „Обликъ и генезисъ на земноповрхнитѣ форми“ сѫ разгледани първо „плоскоститѣ“, т. е заравненоститѣ, които характеризиратъ вакарелския ридъ и сѫ обусловили до голѣма степень поселищнитѣ отношения. Установява се наличностьта на две денудационни заравнености: една по-висока, между 950 и 1050 м. и една по-низка и по-млада, между 700 и 900 м. Гунчевъ смѣта, че сѫ понтийска, респ. левантийска. Освенъ това той отличава левантийска седиментационна плоскость, корелатна на левантийската денудационна повръхнина, и кватернерни денудационни и седиментационни плоскости. Най-низко въ долинитѣ пъкъ се установява присѫтствието на четири рѣчни тераси: I, на 1—3 м.; II, на 5—8 м.; III, на 12—16 м.; IV, на 30—35 м. Тѣзи височини се схождатъ съ височинитѣ на познатитѣ отъ други дѣлове на България рѣчни тераси. Не е изключено и кватернернитѣ заравнености, за които е пропуствато да се дадатъ относителни височини, да отговарятъ на още по-стари и по-високи кватернерни тераси. Всички тѣзи данни, които намираме въ антропогеографската работа на Гунчевъ върху Вакарелъ, сѫ за всѣки случай цененъ приносъ къмъ тъй сложния и сѫщевременно много важенъ въпросъ за рѣчнитѣ тереси въ българскитѣ земи. Разглежданиятъ отдѣлъ отъ труда на Гунчевъ върху Вакарелъ завършва съ едно внимателно наблюдение върху валозитѣ, които се намиратъ въ изучената покрайнина и отговарятъ на нѣмскитѣ „Dellen". Тѣ нѣматъ нищо общо съ валозитѣ въ карстовъ теренъ.

Тѣзи, които се занимаватъ специално съ геоморфология, биха били много благодарни, ако къмъ всѣка антропогеографска работа имаше по единъ такъвъ хубавъ физикогеографски уводъ.

Специално, съ цель да прави геоморфоложки изучвания, Гунчевъ е работилъ само въ Кюстендилската котловина и планинитѣ, които я ограждатъ. Като резултатъ отъ тѣзи изследвания се явява работата му „Кюстендилската котловина и оградниTѣ ѝ части" (Год. Соф. унив., ист.-фил. фак., кн. XXXI, 2, 1934).

Студията започва съ орографски и хидрографски прегледъ, следъ което се проследява развоятъ на котловината презъ Терциера и Кватернера. Този дѣлъ отъ работата запълва значителни празнини въ нашитѣ познания за разпространението на терциернитѣ наслаги въ разглежданата часть отъ порѣчието на рѣка Струма. Това изучване, впрочемъ, е било наложително, защото е главната предпоставка за по-правилно разбиране на морфоложкия развой. Следъ това е даденъ орографски и тектонски прегледъ на оградниTѣ планини и малкитѣ котловини, които се намиратъ между тѣхъ.

Въ заключение се даватъ изводитѣ отъ морфоложкото изследване, при което се установява последователното образуване на нѣколко терциерни и кватернерни тераси въ котловината и денудационни повръхнини въ оградниTѣ планини. Върху датирането на тѣзи повръхнини, дадено отъ Гунчевъ, може да се спори, и то поради това, че връзката между тѣхъ и корелатнитѣ имъ седименти е скѫсана много отдавна.

Морфоложкото изследване на Кюстендилската котловина и оградниTѣ планини отъ Гунчевъ се явява като изходна работа при бѫдещи изучвания отъ подобенъ родъ въ западната часть на Срѣдна България.

Покойниятъ Гунчо Гунчевъ остави безъ съмнение найдълбоки бразди въ полето на българската поселищна география. Но и неговото дѣло въ останалитѣ клонове на нашата отечествена география и по-специално въ обсега на геоморфологията ще запази за винаги своето значение.

Историческитѣ занимания на Гунчо Ст. Гунчевъ

Отъ

Ив. Дуйчевъ

Скръбно е да се прави преценка на недовършено дѣло — дѣло, чийто авторъ е билъ позованъ изъ земния животъ тъкмо въ годинитѣ на разцвѣтъ на сили и творчески възможности. Онова, което той е сторилъ до това време, би било — при обикновена продължителность на живота — само подготовка и първи стжпки за по-нататъшна дейность. А ето, сега това дѣло трѣбва да се смѣта като завършено... Не, това е по-скоро начената, но изоставено дѣло, което трѣбва да бжде подето и продължено отъ други научни работници, защото основитѣ сж поставени и сж очертани главнитѣ насоки. Но кой и кога ще продължи това дѣло? Научнитѣ работници у насъ сж толкова малобройни и изчезването на единъ отъ тѣхъ — единъ отъ най-надеждннитѣ! — е тежка загуба, която кой знае кога и какъ би могла да бжде запълнена.

Сждено бѣ на Гунчева да живѣе и твори малко години. Но той можа да остави следъ себе си следи, които, вѣрвамъ, не ще бждатъ заличени скоро. Той успѣ да проникне въ нѣколко области на нашия наученъ животъ и навсѣкжде остави по нѣщо свое. Между другото, неговитѣ научни занимания го доведоха до проучването на чисто исторически въпроси. Настжпилъ въ близко-сродна область, той се занима съ редица исторически въпроси и приноситѣ му въ това отношение представятъ голѣмъ интересъ.

Още въ една отъ раннитѣ свои работи Гунчевъ прояви своитѣ интереси и разбиране на чисто исторически проблеми. Въ своитѣ антропогеографски проучвания за Вакарелъ ¹), той не пропусна никаква историческа проблема, която срѣща при работата си. Въ изследваната отъ него область той не пренебрегна нито единъ исторически обектъ, независимо отъ коя историческа епоха произлиза — отъ близкото или по-далечно минало. Подобно цѣлостно и всестранно изучаване на дадена область е препоржчително днесъ за насъ, не само защото нѣмаме достатъченъ брой научни изследвачи, но и защото

---

¹) Вакарелъ. Антропогеографски проучвания. София, 1933.

само така може да се даде пълна представа за изучаваната область. Като засѣгаше известенъ географски обектъ, Гунчевъ винаги търсѣше да добави съответнитѣ исторически сведения за него, да обясни името му въ свръзка съ историческото минало и да установи формитѣ на това име по запазенитѣ паметници. Така напр., когато споменува за планинския дѣлъ Василица, Гунчевъ не забравя да добави, че това название трѣбва да се свърже съ името на прохода Траянова врата „Царска клисура“ (βασιλικὴ κλεισούρα), както и това, че въ наредица стари карти и пѫтеписи съ името на Василица се назоватъ всички тия височини на Ихтиманска Срѣдна Гора[1]. Другаде той дава сведения за едно монастирче св. Димитъръ, за нѣкои калета — напр., калето Кичиолъ и Банчовото кале, на югъ отъ Поповци[2]. Когато засѣга „природната растителна покривка“, Гунчевъ предава нѣкои сведения за минали времена възъ основа на разни извори: „Отъ описанията на пѫтешественицитѣ, отъ споменитѣ на стари хора, та дори и отъ запазенитѣ земеписни наименования, пише той, можемъ да заключимъ, че презъ миналитѣ вѣкове Вакарелскиятъ ридъ е билъ обрасълъ съ голѣми гори“. Той заключава това възъ основа на указанието на Бертрандонъ дьо ла Брокиеръ (1433 год.), както и на по-нови сведения. Особено занимливи сѫ веститѣ, които той дава за стари и нови пѫтища въ Вакарелско и, като прави съпоставка между тѣзи пѫтища, той изтъква „предимствата на римския пѫть“. Както самъ изтъква, той е проследилъ „стѫпка по стѫпка“ римския пѫть между Софийското и Ихтиманското поле. Този пѫть, споредъ него, „е само съ нѣколко километра по-дълъгъ отъ въздушната линия между двата града“. Гунчевъ, прочее, си бѣ далъ трудъ да проследи не само новитѣ, но и срѣдновѣковнитѣ и по-стари пѫтища. Той посвети нѣколко страници на въпроса за „история и значение на диагоналния пѫть Бѣлградъ—София—Цариградъ за поселищнитѣ отношения“ — отъ римско време до най-нови дни[3]. Въ отдѣлна глава сѫ разгледани „миналата и сегашна административна и епархиална принадлежность“[4]. Много по-обширно сѫ изложени „поселищнитѣ отношения въ миналото“, отъ предисторическата епоха насамъ[5]. Дадени сѫ указания за развалинитѣ отъ римски селища, крепости, черковища (останки отъ стари езически капища), изкуствени могили... Измежду срѣдновѣковнитѣ старини той споменува особено останкитѣ отъ нѣкои срѣдновѣковни крепости. Най-голѣмата отъ тѣзи крепости е така назованото

---

[1] П. с., с. 13.
[2] П. с., сс. 20, 33,
[3] П. с., с. 56 сл.
[4] П. с., с, 63 сл.
[5] П. с., с. 66 сл.

„Дошево кале“. Въ свръзка съ въпроса за заселването на Вакарелъ, Гунчевъ, възъ основа на исторически данни, заключава, че това е станало между 1396 г., следъ окончателното покоряване на българскитѣ земи отъ турцитѣ, и 1433 г., когато презъ тѣзи мѣста е миналъ Бертрандонъ дьо ла Брокиеръ, по-точно, „може би по времето на Сюлеймана (1402—1411)“[1]) Тукъ Гунчевъ е разказалъ онѣзи народни предания за заселването, които е могълъ да научи отъ населението. Занимливо е, че въ тѣзи предания се споменува и името на „латинитѣ“. Гунчевъ се пита, дали това не е указание за нѣкакво „старорумънско население“, което, споредъ него, „е сѫществувало тука до къмъ 1371 г.“. Но въ много отъ по-старитѣ пѫтеписи се споменува, че населението е българско, поради което Гунчевъ съ право заключава, че „чуждата етническа примѣсица сѫ били отдѣлни лица или групички, които бързо сѫ се претопили“[2]). Гунчевъ бѣ събралъ сведенията за живота и поминъка на жителитѣ на с. Вакарелъ до времето на разпръскването му въ 1737 година[3]). За това е използувалъ познатитѣ пѫтеписи, въ които той е проследилъ, между другото, разнитѣ форми на „Вакарелъ“: „едвали има друго поселищно име въ България, заключава Гунчевъ, което да е било писано така различно“. Днешнитѣ поселищни отношения сѫ разгледани сѫщо така въ тѣхния исторически развой. Дадени сѫ указания за селскитѣ гробища, които за Гунчева сѫ „първата проява въ процеса на заселване на отдѣлнитѣ селища“, но по своята старинность заслужаватъ внимание и отъ страна на историка[4]); за църкви, училища . . . Една занимлива глава е тази, въ която сѫ описани преселническитѣ движения на населението, които, споредъ Гунчева, преди Освобождението се дължели главно на политически причини, а следъ Освобождението — на стопански[5]). Приносъ къмъ стопанската история на отдѣлнитѣ наши покрайнини сѫ онѣзи сведения, които Гунчевъ дава за стопанскитѣ занимания на тамошното население въ миналото: вѫглищарството, свързано съ желѣзодобиването, кираджилъкътъ, както и пѫтуването „на Романя“[6]). Изобщо, това изследване на Гунчева може да послужи за добъръ образецъ при проучването на наши покрайнини отъ страна на географитѣ, а историкътъ, който би се занималъ съ миналото на тази область, ще бѫде дълбоко признателенъ за богатитѣ исторически данни, събирани съ толкова трудъ и похвално старание. Преди две години азъ обикаляхъ много пжти нѣкои кжтища отъ Ихтиманско и трѣбва да призная, че книгата на Гунчева бѣ за менъ едно незамѣнимо ржководство по тѣзи недобре проучени и непознати въ много отношения наши области.

---

[1]) П. с., с. 73 сл.
[2]) П. с., с 75 сл.
[3]) П. с., с. 77 сл.
[4]) П. с., с. 113 сл.
[5]) П. с., с. 130 сл.
[6]) П. с., с. 159 сл.

Извънредно занимлива и нова по сжщина въ нашата научна книжнина е работата на Гунчева върху изчезналитѣ селища въ България — едно изследване, което той прочете като своя встжпителна лекция въ Университета [1]). Гунчевъ много правилно бѣ схваналъ, че за да се разбератъ днешнитѣ поселищни отношения, необходимо е да се проучатъ поселищнитѣ отношения въ миналото. Каква е разликата въ поселищнитѣ отношения въ миналото и днесъ и на що се дължатъ промѣнитѣ? „Всички тия промѣни въ поселищната картина съ течение на времето, пише Гунчевъ, сж отъ особено значение за проучване на културния ландшафтъ на дадена область“. Тукъ се преплита работата на историци и географи. Споредъ Гунчева, българскиятъ географъ трѣбва да се върне въ проучаване на изчезналитѣ селища къмъ началото на турското владичество, дори къмъ второто българско царство. Той поставя, следователно, твърде широки исторически задачи на нашитѣ географи. Гунчевъ посочва изворитѣ, отъ които може да се събератъ сведения за изчезналитѣ селища, именно: непосрѣдното проучване на областьта и проучването на писменитѣ извори—грамотитѣ отъ царетѣ отъ второто българско царство (както достовѣрни, така и подправени), уставитѣ и поменицитѣ на монастиритѣ, запазенитѣ турски документи, пжтеписитѣ на разни пжтешественици, стари карти, и др. Отдѣлно той разглежда причинитѣ за изчезването на селищата: войни, нашествия, епидемии, природни стихии, стопански причини и др. Трѣбва да се признае, че сж засѣгнати всички страни на въпроса. Съ това свое изследване покойниятъ Гунчевъ постави основа на проучването на този толкова важенъ въпросъ, еднакво занимливъ за историци и географи. Той, сжщевременно, засвидетелствува своитѣ здрави познания и интереси изъ областьта на нашата родна история. Дано изложенитѣ отъ него схващания и напжтствия, особено въ изработения отъ него „Кратъкъ въпросникъ за изследване на изчезналитѣ селища въ България“, не бждатъ забравени отъ по-младитѣ наши научни работници въ това поле!

Историческитѣ интереси на Гунчева бѣха доста задълбочени и той ги проявяваше и въ другитѣ свои трудове. Въ своята програмна статия за поселищно-географскитѣ проучвания въ България, Гунчевъ направи прегледъ на всички по-стари проучвания, още отъ времето на нашето Възраждане [2]). Напоследъкъ той проследи по сѫщия начинъ развоя на нашитѣ географски проучвания и трѣбваше да се върне и тукъ въ едно сравнително далечно минало [1]). На здрава историческа основа е поставена и една отъ последнитѣ печатни работи на Гунчева — именно, изследването му за „Габрово и Габровско“ [2]). Ценно за историци и езиковеди е и краткото изследване на покойния нашъ ученъ върху името на Плана-планина [3]). Всички тѣзи широки исторически интереси и похвалната начетеность на Гунчева въ историческата книжнина му даваха пълно основание да отправи незлобивъ, напѫтственъ упрекъ на нашитѣ географи, „мнозинството отъ които не е въведено достатъчно въ историческата книжнина“ [4]).

---

[1]) Изчезналитѣ селища въ България, въ: Архивъ за посел. проучв. I. 2. 1938, сс. 38—53.

[2]) Поселищно-географскитѣ проучвания въ България. Постижения и задачи, въ: Архивъ за пос. проучв., 8. 1. 1938, сс. 3—37

Въ сетнята си работа върху Самоковъ и Самоковско, четена като докладъ въ конференцията на учителитѣ по история и география въ Самоковъ презъ м. май 1940 г., Гунчевъ бѣ събралъ обиленъ исторически материалъ, особено по въпроса за развитието на желѣзодобиването въ Самоковската область. Презъ последнитѣ месеци отъ своя животъ той подготвяше материалъ за едно издирване на Софийската котловина и поради това събираше грижливо различни исторически данни за миналото на тази область.

Но безсъмнено най-ценната и жизнена рожба на покойния нашъ ученъ ще остане създадениятъ отъ него и рѫководенъ съ толкова любовь и умение „Архивъ за поселищни проучвания“. Той самъ неведнажъ е изтъквалъ, че изследванията на нашитѣ селища въ географско и историческо отношение сѫ още въ своето начало. Съ създаването на нарочно списание за подобни издирвания покойниятъ Гунчо Ст. Гунчевъ не само остави следъ себе си единъ наистина „нерѫкотворенъ паметникъ“, но даде силенъ подтикъ за оживяването и задълбочаването на историко-географскитѣ изучвания на нашитѣ селища. Да бѣ сторилъ само това въ своя кратъкъ животъ, той пакъ би оставилъ за себе си най-цененъ споменъ!... А той създаде много повече, и можеше да даде още много и много! Ние днесъ жалѣемъ учения, жалѣемъ човѣка и добрия другарь...

---

[1]) ИзвБГдво, VI. 1938.

[2]) Сп. Родина, II. 2. 1939. сс. 95—106.

[3]) Плана-планина. Приносъ къмъ историческото развитие на славянскитѣ землеписни имена, въ: ГодСУиф, XXVII. 6. 1931.

[4]) Вж. ИзвБГДво, IV. 1936, с. 221.

Гунчо Ст. Гунчевъ като археологъ

Отъ

В. Миковъ

Бѣше понедѣлникъ сутриньта. Чета въ единъ следпразниченъ вестникъ скръбна весть, чета . . . познато име, но не се взирамъ . . . Прочитамъ вестьта внимателно втори пжть . . . и струва ми се сънь . . . Не, не може да бжде, нима моятъ добъръ приятель Гунчо Гунчевъ е починалъ! Но нали ние съ него преди два дни само говорихме да се срещнемъ въ понедѣлникъ въ музея за да размѣнимъ мисли върху „Архива“ и да му кажа какви старини и археологически материали се намиратъ около гр. Орѣхово. И вмѣсто срѣща, азъ трѣбваше тоя день да се поклоня предъ безжизнения му трупъ.

Напустна земния си пжть и този младъ, надежденъ, безгранично любезенъ и приятенъ човѣкъ, който предпочете неблагодарната наука, предъ възможноститѣ да стане, както повечето отъ неговитѣ съграждани, голѣмъ търговецъ или производитель. Посветилъ младинитѣ си въ работа за географската наука, сега ли трѣбваше да си замине, когато едва бѣ почналъ да събира плодоветѣ на своя трудъ. И особено сега, следъ като бѣше се заелъ съ всички сили и срѣдства да събере всички материали за всестранно и основно проучване на нашитѣ селища, работа, която изисква любовь, себеотрицание, лишение, но. . .

При своитѣ проучвания Гунчо Ст. Гунчевъ основно използваше всичко. И най-дребнитѣ въпроси за него представяха интересъ. А когато се натъкваше на въпроси вънъ отъ неговата область, нему нищо не му пречеше да потърси помощьта на други специалисти. Той винаги се стараеше, работата му да бжде безупречна, да бжде работа, отъ която да проличава, че тя е дѣло на единъ напълно подготвенъ за науката човѣкъ.

Съ него не единъ пжть сме говорили върху значението на археологическитѣ паметници при антропогеографскитѣ проучвания на нашитѣ селища и покрайнини. Гунчо Ст. Гунчевъ много добре виждаше, че при оскжднитѣ исторически извори върху миналото на земитѣ ни, археологическитѣ материали се явяватъ като единственъ и най-сигуренъ източникъ. Въ неговата уводна статия „Поселищно-географскитѣ проучвания“ на „Архива“, кн. 1, стр. 26 той пише:

„Освенъ къмъ сегашния поселищенъ периодъ, ние трѣбва да проявимъ интересъ и къмъ миналитѣ периоди: предисторически, ранноисторически и пр., доколкото за тѣхъ можемъ да съберемъ сведения възъ основа на материални находки или книжовни източници. Като географи, ние се интересуваме преди всичко отъ ония находки, които опредѣлено говорятъ за нѣкогашния поселищенъ животъ (останки отъ селища, черковища, пѫтища, рударски работи и пр.), които трѣбва да се отбелязватъ на специална карта, за да проличи зависимостьта между природнитѣ и антропогеографски отношения въ миналото и сега“.

Това, което Гунчо Ст. Гунчевъ пише за знание и сведения за всички изследвачи на селищата и покрайнинитѣ у насъ, той самъ го е направилъ много по-рано, още 1933 год., въ неговия трудъ „Вакарелъ“.

Въ тази си научна работа, той основно проследява поселищнитѣ отношения въ миналото на този край, и то не толкова възъ основа на историческитѣ известия, колкото на археологическитѣ материали. И тѣзи археологически материали той използва така добре, че добиваме една цѣлостна и пълна картина на човѣшката деятелность въ миналото на този край. За него сѫ важни и интересни всички остатъци отъ всички времена — следи отъ кули, крепости и селища, пѫтища, черквища, могили, монети, както и най-незначителнитѣ на пръвъ погледъ, кѫсове отъ глинени сѫдове. Той е извършилъ всичко необходимо, обходилъ е и най-затънтенитѣ кѫтове, за да издири и най-слабитѣ следи отъ селища въ Вакарелско. И виждаме, че той различава добре кои селища къмъ кои времена се отнасятъ и то благодарение само на това, че Гунчо Ст. Гунчевъ познава по добре и археологическитѣ материали. Въ изследвания отъ него край той е открилъ селища, обитавани презъ камено-медната, старата и нова желѣзна епоха, презъ епохата на римското владичество, по времето между V—VII в. сл. Хр., както и презъ първото и второ българско царство и турското ни робство.

Ако географската наука загуби единъ свой трудно замѣнимъ работникъ, то археологията губи единъ помощникъ— издирвачъ, който покрай своитѣ научни интереси проявяваше интересъ и къмъ археологическитѣ паметници.

Може би нѣкога мѣстото на Гунчо Ст. Гунчевъ въ географската наука да се запълни, обаче никога и съ нищо на този свѣтъ не ще се замѣни загубата за неговата майка, братя, сестри, и за насъ, неговитѣ приятели.

Гунчо Ст. Гунчевъ като преподаватель и наставникъ.

Отъ

Игнатъ Пенковъ

Отиде си този, който толкова много обичахме! Заслужаваше покойниятъ нашата обичь, понеже той направи много за насъ учителитѣ по география, особено за ония, които завършихме следъ 1934 година, когато, българската география бѣ осиротѣла.

Презъ споменатата година почина проф. Ж. Радевъ, а малко време преди това бѣ напустналъ университета и проф. А. Иширковъ. Института остана само съ проф. Ив. Батаклиевъ и покойниятъ Гунчо Ст. Гунчевъ (тогава асистентъ). Ние растнахме въ географията чрезъ тѣхната грижа на преподаватели и наставници, особено чрезъ напѫтствията на Гунчо Ст. Гунчевъ. Последниятъ тогава бѣ по-достѫпенъ за насъ, понеже проф. Ив. Батаклиевъ бѣше заетъ съ уредничеството на географския институтъ, а и като преподаватель имаше повече часове при студентитѣ отъ горнитѣ семестри. Ние по-младитѣ останахме сами съ своя любимъ асистентъ.

Той винаги бѣ съ насъ въ аудиторията за упражнение и лекции (макаръ и още асистентъ той ни четеше курсъ по хидрология, понеже ни предстоеше изпитъ, а проф. Радевъ бѣ покойникъ), при екскурзиитѣ, а дори идваше съ насъ на разходка до Борисовата градина. При всички случаи, обаче, винаги проличаваше у него човѣкътъ и учениятъ.

И колчемъ идвахме въ института за насъ бѣ истинско щастие да го видимъ и заприказваме отново съ добриятъ ни учитель и приятель. Той бѣ винаги на услугитѣ ни. Вѣчно догрѣйналата му усмивка ни подсказваше неговата душевна доброта и тя ни даваше куражъ да го търсимъ за помощь при всѣки случай. А той като че ли бѣ дошелъ за да ни бѫде само въ полза.

Като преподаватель Гунчо Ст. Гунчевъ се отличаваше съ много ценни качества. Той бѣ истински ученъ, неуморимъ въ търсенето на нови факти, които ни съобщаваше като ги поднасяше въ най-увлекателни форми. Това той правѣше не съ нѣкаква престорена грубоораторска маниерность, а съ свойствената му плавна, жива и омайна речь. Той обичаше специалностьта си и бѣ особено преданъ на антропогеографията. Какъ му се любувахме при всѣка нова лекция!

Той се вживѣваше въ работата си и обичаше да даде всичко подробно, ясно, за да се разбере отъ всички ни. Чувствуваше колко много го ценимъ и това му даваше сили за още по-упорита работа.

Бѣхъ отишелъ единъ день въ квартирата му на „Кракра“ 5 въ моментъ, когато му предстояха 2 часа антропогеографски упражнения съ студентитѣ отъ горнитѣ семестри, той ме покани да го придружа, а дори и да присѫтствувамъ (азъ бѣхъ вече стажантъ-учитель). Не бѣхъ го слушалъ година време. Аудиторията като че ли бѣ сѫщата съ сѫщитѣ слушатели. Все тъй жадни и приветливи погледи се насочиха къмъ него въ очакване да започне. Това го вдъхновяваше още повече и отъ сухата нагледъ работа (четеше се докладъ за с. с. Михалци, Бѣла Черква и Сухиндолъ) когато трѣбваше да прецени работата на студента си, Гунчо Ст. Гунчевъ се увлече така, че цѣлата аудитория притаи дъхъ и внимаваше въ мѫдритѣ му, винаги пропити съ дълбока начетеность мисли. Бѣ дума за българскитѣ селища, които му бѣха най-любимата тема По този поводъ той често ни повтаряше думитѣ на първомайстора въ българската география проф. А. Иширковъ „За да можемъ да изучимъ нашия народъ, трѣбва преди всичко да изучимъ неговитѣ селища — най-висшия изразитель на материалната му култура“. Съ тия думи Гунчо Ст. Гунчевъ ни спечелваше окончателно за дѣлото, което още тогава замисляше и което постигна съ издаването на „Архивъ за поселищни проучвания“.

Мисля, че бѣхъ единъ отъ тия, на които той най-рано довѣри плановетѣ си за издаването на горното списание. Колко пѫти сме беседвали или поправо той говорѣше, а азъ прехласнатъ го слушахъ и се поучавахъ отъ хубавитѣ му мисли по съдържанието на „Архива“. При такива разговори винаги бѣхъ очарованъ отъ Гунчо Ст. Гунчевъ и нека призная, че значителна роль за голѣмата ми превързаность къмъ географията изигра дружбата ми съ него.

Предавахме на прегледъ семинарнитѣ си работи въ пролѣтьта на 1936 година. Моята семинарна работа „Поломето“, (антропогеографски проучвания на една крайречна покрайнина) ми бѣ зададена отъ него и немога да опиша съ каква любовь следѣше работата ми. Колко много съвети и пожелания! А менъ ми бѣ драго да работя и събирахъ сведения непрестанно. Отъ покойния разбрахъ, че за една подобна антропогеографска работа трѣбва всичко да е всестранно и при това хармонично разработено.

Преди да тръгна въ пролѣтьта на 1935 г. за първъ пѫть на „проучване“ изъ „Поломето“, той ме покани при себе си и ми даде подробни напѫтствия, а така сѫщо и единъ бележникъ съ отбелязани върху него планове на три антропогеографски научни трудове: „Чепино“ на проф. Ив. Батаклиевъ, „Бурелъ“ на К. Дрончиловъ и третия — неговия най-крупенъ трудъ „Вакарелъ“.

Но не само менъ упѫтваше покойниятъ. Трѣбва да отбележа, че той къмъ всички бѣ много и винаги добъръ. Той поучаваше и наставляваше всички ни. Нима имаше нѣкой, който да не бѣ ходилъ при него за поука, поне единъ пжть въ седмицата?

Гунчо Ст. Гунчевъ имаше отлични разбирания за родната география и преуспѣването ѝ. Той виждаше много добре, че научнитѣ ѝ работници се броеха на пръсти и работѣше за създаването имъ, като искаше ведно съ тѣхъ да разработва младата българска география.

Още отъ рано, той основа при института „сбирка“ за проучване топонимията на всички селища въ България, като мислѣше да ги публикува постепенно въ „Архива“. За тая цель той възлагаше на студентитѣ да проучватъ роднитѣ си и близки на тѣхъ мѣста, презъ всѣка ваканция. При тия предавания на ваканционнитѣ работи, както и при семинарнитѣ, той бѣ винаги много внимателенъ и когато трѣбваше да отхвърли нѣкоя слаба работа той пакъ намираше думи за да даде куражъ, а не да убие желанието за работа у студента. Такива работи се поправяха подъ умѣлото му ржководство и добиваха огледенъ видъ.

Обичаше той работата си, студентитѣ си и всѣкога ни напомняше, че сме се събрали да се учимъ. Обръщението му „колега“ къмъ всѣки единъ отъ насъ ни привързваше още повече къмъ него.

Говорихме единъ день преди излизането на кн. 1, год. I. на „Архива“ за антропогеографскитѣ възможности въ работата на учителитѣ по география. Стана дума за с. Петричъ—Пирдопско (на р. Тополница). Не зная по какъвъ поводъ трѣбваше да спомена, че отъ колибитѣ на пръснатото село Петричъ, недѣленъ день идватъ на пазаръ въ „селото“ (централната махала) много моми отъ всички колиби и че дружкитѣ имъ отъ „селото“ ги наричатъ „кошаранки“, това му достави голѣмо удоволствие, смѣ се дълго време високо и повтаряше весело „да, отъ колиби-кошари и моми кошаринки“. Другъ пжть се радваше, като разбра, че съмъ схваналъ, че селата на Долно-Камарската задбалканска котловина, Долно и Горно Камарци, сж „сенарски“ (изкарватъ на пазаря сено) села, а с. Стъргелъ е дърварско и мандраджийско (кашкавалджийско) село. Тия и подобни съобщения го радваха и той ме поощряваше да правя проучвания.

У Гунчо Ст. Гунчевъ имаше и една друга много хубава черта, а именно, той обичаше да е близо до народа. Въ урежданитѣ излети за студентитѣ и педагогическитѣ екскурзии-конференции за и учителитѣ географи и историци той винаги вземаше дейно участие и ни поучаваше какъ да опознаемъ и обикнемъ собствения си народъ.

Дейностьта на тоя нашъ скжпъ университетски преподаватель, наставникъ на младитѣ географи, колега и приятель на по-възрастнитѣ, ни кара да го ценимъ и да помнимъ свѣтлата му паметь на ученъ и човѣкъ.

Екскурзиитѣ съ Гунчо Ст. Гунчевъ

спомени отъ

Михаилъ Мичевъ

Много дни, затрупани отъ праха на забравата, изминаха отъ тогава! Не безъ болка и смъртна тѫга, скръбьта попремина, затихна, оталожи се!

Но споменътъ, живиятъ споменъ за него, е тъй голѣмъ, че едвали нѣкога би могълъ да се изличи отъ паметьта на ония, които искрено го обичаха и къмъ които той винаги съ блага речь и любовь се отнасяше!

Той съ нищо не заслужи тая си участь! Това мащенско отнасяне на живота! Подлата и скововаща до ужасъ смърть коварно го изигра! Вестьта дойде неочаквано, като мълния и ни порази, скова!

Нима е вѣрно? Нима е истина?

Но спокойното и отмѣрено съобщение на радио-говорительтъ за неговия трагиченъ край ни изправи предъ страшната истина!

О, — тоя свѣтъ на радио-вълнитѣ, който разнасяше до не отдавна неговото вдъхновено географско слово, нима сѫщиятъ тоя свѣтъ днесъ можа да прогърми и разнесе злокобната весть, че едно възторжено, едно истинско човѣшко сърдце а престанало да тупти?

Уви! . . .

Замлъкнала камбана, която никога не ще отрони тихъ меденъ звънъ, скѫсана струна — бѣ вече за насъ Гунчо Ст. Гунчевъ.

Не мога да не призная, че когато се възвръщамъ надире къмъ споменитѣ отъ прекаранитѣ заедно съ него екскурзии, неговиятъ образъ изплава въ съзнанието ми тъй ясно: на устнитѣ проиграва топла, сърдечна усмивка, очитѣ радостни, засмѣни, гласътъ топълъ, равенъ, милващъ, а отъ цѣлата му фигура лъха благородство, достойнство, авторитетъ и довѣрие предъ които смирено и благоговейно всички се прекланяхме.

. . . .

Като студенти по география ние често ходѣхме на екскурзии. Особено бѣха приятни и полезни ония екскурзии, които правѣхме къмъ края на учебната година. Това ставаше често и то съ университетския камионъ, който въ друго време превозва дърва и въглища, но стане ли дума за екскурзии, поставятъ му вѫтре шесть реда дървени пейки и той е готовъ да ни понесе изъ предѣлитѣ на родната земя. Приятни сѫ екскурзиитѣ, но още по-приятни биваха, когато съ насъ идваше и Гунчо Ст. Гунчевъ. Едно леко нетърпение ни обземаше, когато трѣбваше да пѫтуваме и една скрита радость вълнуваше нашата мисъль, че той ще бѫде съ насъ, а това бѣше тъй, защото всички знаеха, че следъ дневната работа, която ни предстоеше, идватъ вачеритѣ, забавнитѣ студентски вечери въ чиято обща радость и веселие взимаше не малъкъ дѣлъ и самия той. Въ тия вечери ние бивахме равни помежду си, той се сливаше съ насъ, ние го чувствувахме като свой, близъкъ другарь, а това радваше и него, а най вече насъ — неговитѣ ученици-студенти.

Колата леко се плъзга по огрѣния отъ майското слънце паважъ. Профучава надъ „Орловия мостъ“ и забръмчава по нанагорнището. Той е между насъ. Седящитѣ по надире подематъ кръшна пѣсень. Съ насъ пѣе и той. Неговата радость и веселость не ни изненадватъ, защото го познаваме, били сме и другъ пѫть съ него. Пѣсеньта и глъчката, придружени отъ шума на мотора на летящата екскурзиантска кола, предизвикватъ очудване у случайно срѣщащитѣ пѫтници и селянитѣ орачи. Съ махане на рѫка и шапки нѣкои ни поздравляватъ. Ние отвръщаме съ сѫщото, а той се провиква къмъ по-голѣма срѣщната група:

— Хайде на романя, хайде!

И после пѣсеньта и глъчката стихва. Той е пакъ въ ролята си на нашъ учитель. Говори и обяснява, че „романя“ е сезонното отиване на балканджиитѣ на жетва въ равната Тракия.

Може би на нѣкому да се вижда чудно, че при такива обстоятелства вършимъ работа, но при все това, тя е резултатна, защото казаното отъ Гунчо Ст. Гунчевъ ние не забравяме. И продължаваме . . .

. . . . .

Самоковъ.

— Деца! — обръща се той къмъ насъ. (Така обичаше да ни назовава по време на екскурзиитѣ).

— Хайде да пиемъ малко студена вода? — Ние бързо слизаме отъ колата и се натрупваме около старата чешма, а той това и иска.

— Ето! — започва той отново да поучава.

— Намираме се предъ една стара турска чешма! — и моливитѣ старателно бележатъ въ бележницитѣ всѣка негова мисълъ, всѣка дума. А мисъльта му е равна, увлекателна. Разправя за стариятъ турски обичай, че най-голѣмо морално удовлетворение предъ себе си и предъ своитѣ правовѣрни, заслужава оня мохамеданинъ, който построи чешма. Посл заговорва за името и миналото на града. Ние слушаме и бележимъ. Мислено се пренасяме въ стария градъ Самоковъ, града на желѣзото и самоковитѣ, града на шаецитѣ и абитѣ, града на прочутата въ старо време резбарска школа. И всичко това научаваме само за двадесетина минути. Отново сме на пѫть. Минаваме сепаревскитѣ бани, гр. Дупница и се спускаме надолу по течението на р. Джерманъ. Облакъ прахъ се вдига по бѣлата лента на шосето следъ насъ. Завиваме по долината на р. Рилска. Отъ дветѣ страни на пѫтя сѫ се ширнали тютюневи ниви, памукъ и оризища. Благословенъ и благодатенъ е тоя край на нашата земя. Трудолюбиви сѫ хората и за това земята ги дарява съ плодородието си. Село Рила. Поемаме пѫтя за Рилскиятъ монастиръ. Планината е свежа. Окѫпана въ залезващитѣ зари на слънцето, тя е приказна. Долу реката съ бѣсна ярость се пѣни и сякашъ разказва далечна недоизказана приказка. Ние сме нетърпеливи. Въ полуздрача сме застанали прави на пейкитѣ и се взираме напредъ. Изправилъ се е и Гунчо Ст. Гунчевъ. Сега сипе шеги и закачки. Неуморимъ е. Гласътъ му се възвишава. Иска да наддѣлѣе шума на рѣката.

. . . . .

Сме на една отъ многобройнитѣ дървени веранди на монастирската сграда. Луната е посребрила зѫберитѣ на планината. Бороветѣ сѫ възвисили и забили върхове въ небето. Монастирътъ тъне въ покой, а долу рѣката преспивно шуми. Той ни черпи цигари, нарочно взети за екскурзията (иначе не пушеше), пуши наредъ съ насъ и съзерцава хубоститѣ на природата. После разменяме по нѣкоя дума за дребни нѣща и ни подканя да лѣгаме насъ нѣколцината, които винаги бѣхме около него.

. . . . .

Камбанитѣ вестятъ утринна. Планината е разбудена. Слънцето разпръсва щедро своитѣ топли лѫчи. Отиваме въ църквата, запалваме по свѣщица и излизаме. Поемаме нагоре изъ планината. Трѣбва да посетимъ „постницата“ и гроба на св. Иванъ Рилски. При „постницата“ Г. Ст. Гунчевъ говорй за дѣлото и живота на великия светецъ. Ние слушаме съ затаенъ дъхъ и бележимъ. Слуша го и стариятъ и бѣловласъ калугеръ, поклаща глава, а устнитѣ му едва чуто шептятъ: — така, вѣрно, синко, вѣрно!

Гробътъ на св. Ивана. Надвисналата скала. Процепътъ, за който се вѣрва, че грѣшникъ не може да мине.

— Сега ще видимъ, дали съмъ грѣшенъ — казва усмихнато той.

— Ако мина, значи, праведенъ съмъ! И се покатерва. Ние го дърпаме за дрѣхитѣ, а той шеговито се смѣе и излѣзълъ отъ другата страна продължава:

— Е, то се видѣ, че още съмъ праведенъ!

Връщаме се обратно къмъ монастиря. Но не бързаме. На една хубава поляна, постлана съ зеленъ губеръ отъ сочна трева спираме на почивка. Едни сѣдатъ, други се поизлегватъ и припичатъ на топлото майско слънце. Насъ нѣколцина, на които умората е непозната почваме игра на прескачане. Това страшно харесва на Г. Гунчевъ и той напуска групата на седящитѣ и идва да скача съ насъ. Въ нашата игра участвува и „лъва“ (така наричахме единъ отъ колегитѣ си). Г. Гунчевъ се вживѣва въ играта ни. Радостьта му е голѣма, искренна, детинска. И той постоянно се провиква:

— Дайте мѣсто на лъва! Браво на лъва, браво!

Но отъ това скачане пострада малко, сигурно още тогава бѣ понавѣхналъ единиятъ си кракъ, но старателно премълча, а после, когато го срѣщнахме, два, три дни по късно въ Университета ни се оплака, че е пострадалъ, именно, тамъ при скачането въ Рила.

Та кой би могълъ да забрави това мѣсто и тая картина?

Завръщане. Обѣдване въ монастиря. Посещение на монастирската библиотека и музей. Посещение гроба на Баучеръ. Поемаме обратния пѫть. Престоятъ въ Дупница сега е по-голѣмъ. Изкачваме се надъ ловниятъ домъ. Подъ насъ се е разстлалъ градътъ на тютюнитѣ и овощията. Г-нъ Арановъ обяснява морфологията на терена, после отстѫпва и започва Г. Гунчевъ. Съ широкъ размахъ на опитенъ художникъ той съ думи рисува миналото и настоящето на тоя богатъ край. Ние сме устремили погледъ нататъкъ къмъ Македония, отъ дето той сочи съ рѫка, че е идвалъ и тукъ минавалъ старъ римски пѫть Думитѣ му се поглъщатъ съ жадность, погледитѣ на всички сѫ обърнати къмъ него и следятъ всѣко движение, което прави. Всички, изобщо, сме се превърнали на слухъ и зрение. Та иначе не може и да бѫде! Така силно се налагаше той когато ни говорѣше.

. . . . .

Задъ насъ оставатъ селата разположени въ равното радомирско поле. Следъ нѣколко минути сме въ самия градъ Радомиръ. Казватъ се нѣколко думи и за него. Напускаме го въ здрачъ. Електрическитѣ лампи на Перникъ проблѣсватъ въ далечината. Скоро стигаме и градътъ на черното злато. Но вече е тъмно. Спирането е излишно. Продължаваме безъ престой. Владая, Княжево, Овча купелъ. Мѣстата въ камиона редѣятъ. Последната група спираме предъ университета. Слиза и Г. Гунчевъ. Взимаме си довиждане и си пожелаваме „лека нощь“.

. . . . .

На другия день сме въ аудиторията. . .

. . . . .

Нова екскурзия изъ Рила, Родопитѣ, Тракийската равнина и Срѣдна гора.

2. юлий 1939 година, два часа следъ обѣдъ. Чамъ кория. Току що сме слѣзли съ г. проф. Батаклиевъ отъ в. Мусала. Чакаме Г. Гунчевъ, който тукъ щѣлъ да пристигне отъ София и да продължимъ.

Минути, часъ на очакване. Отъ долу по шосето се задаватъ трима души. Нашитѣ очи не се изльгватъ. Въ срѣдата е той. Познаваме го. Викове — избликъ на радость и махане съ ржце. Той размахва каскета си и продължава разговора си съ двамата господа — гости на нашата екскурзия.

. . . .

Спускаме се съ камиона по течението на р. Марица къмъ Костенецъ. Престоятъ е малъкъ. На гара Бѣлово спираме за по-дълго. Следъ едночасова почивка, преди да тръгнемъ се запознаваме съ условията за възникването на селището-гара. После съ поминъка на населението. Около насъ сж се събрали селяни, които внимателно слушатъ обясненията на господа ржководителитѣ и когато имъ се отправи въпросъ за това или онова, тѣ охотно отговарятъ. Г. Гунчевъ съ умение разпитва селянитѣ, това видимо имъ доставя удоволствие, че и тѣ могатъ да кажатъ нѣщо за своето селище.

Отново сме въ камиона и съ пѣсень се сбогуваме съ бѣловци.

. . . . .

Пренощуване въ Пазарджикъ. На другата сутринь поемаме презъ равнината за Родопитѣ. Отъ страни на шосето зрѣла ръжь и пшеница. Жетвари събиратъ тежкоплодни снопи. Събиратъ хлѣба.

Гара Кричимъ. Посещаваме фабрики за доматено пюре, червенъ пиперъ и др. Отправяме се за село Куртово-Конаре. По пжтя ни срѣщатъ камиони угъващи се подъ тежкия товаръ. Превозватъ ранни домати до гарата предназначени за Западъ. Отъ двѣтѣ страни на пжтя ни се ширятъ доматени градини. Спираме на мѣстото дето става сортирането на доматитѣ и товаренето имъ за износъ. Подъ сѣнката на грамадни орѣхи, наредени въ кржгъ, слушаме Гунчо Ст. Гунчевъ. Говори за трудолюбието на нашия селянинъ. За борбата му за завладяване на западноевропейскитѣ пазари чрезъ своитѣ ранни зеленчуци. Говори вещо и съ умение. Намъ е радостно, че той така добре познава душата, труда на нашия селянинъ. Въ думитѣ му проличава оная голѣма обичь, която той храни къмъ селянина, къмъ нашата земя. И поучава, напжтва и насъ младитѣ въ това отношение. И бѣ съ вѣра, че утрешния день ще бжде по-радостенъ, по-щастливъ за нашия работливъ и възприемчивъ на всичко хубаво и ново селякъ.

. . . . .

На пжть за Девинъ. Родопитѣ ни посрещатъ. Шосето се вплита съ реката. Пресича го тукъ таме. На нашата пѣсень реката отвръща съ шумъ, а планината съ далечно затихващо ехо.

Девинъ — малко запокитено градче срѣдъ смълчанитѣ Родопи. Обѣдваме и продължаваме за Смолянъ, а после за Райково, кѫдето ще нощуваме. Пѫтьтъ е лошъ. Долу зѣе бездна Едно невнимание отъ страна на шофьора и смъртьта ще ни сграбчи. Но никой не мисли за опасностьта, която ни следи. Красотата на природата ни е пленила, увлекла. Пѣснитѣ не стихватъ. Колата съ мѫка се катери по лѫкатушещия къмъ билото на планината пѫть. И спира по срѣдата на една хубава, покрита съ трева, горска полянка. Г. Гунчевъ се изправя и обръща погледъ надире — къмъ западъ. Отправяме погледъ и ние нататъкъ и сега забелязваме оная вълшебна картина, която той наблюдаваше. Трѣбва да е човѣкъ великъ художникъ и срѫченъ майсторъ на перото, за да може да предаде красотата и вълшебството на планината при залезъ слънце. Природата и залезътъ се бѣха представили съ цѣлото си величие, красота и мощь. Въ тоя моментъ Г. Гунчевъ като че ли се сливаше мислено съ природата, а знаехъ, че той ценеше хубавото, свежото и искреното въ природата и живота. Въ душата си бѣ той единъ голѣмъ естетъ и художникъ.

Слънцето бѣ спрѣло за мигъ своя ходъ. Пурпурна позлата бѣ обжарила смълчанитѣ родопски върхове. Нѣкѫде далечъ се гушеше село, а отъ близкитѣ поляни долиташе напѣвно звънътъ на пъстроруни стада. Гората и полянитѣ бѣха потънали въ покой. Ни повѣй на вѣтъръ не разклащаше зеленитѣ листа, ни птича пѣсенъ не огласяваше дивитѣ усои... Покоятъ и тишината си бѣха дали клетва за вѣчна вѣрность.

При настѫпващия здрачъ, когато сѣнката на дърветата и хълмоветѣ се проточватъ и се сливатъ съ сѣнкитѣ на своитѣ събратя оттатъкъ презъ урви и усои, ние потеглихме за Смолянъ и Райково.

. . . . .

Чепеларе, Асеновградъ, Пловдивъ съ престой за нощуване. После Пазарджикъ, Панагюрище, Учителската почивна станция. Тукъ всички участвуващи въ екскурзията решаваме да се съберемъ отново на това мѣсто презъ 1944 година, вече като учители. (Разбира се, че си казваме, ако е здраве и животъ до тогава) Г. Гунчевъ е въ възторгъ отъ идеята ни и съ удоволствие приема поканата ни.

Златица. После колата уморено пъпли по склоноветѣ на Гълѫбецъ. Въ далечината проблѣсватъ свѣтлинитѣ на София. Следъ часъ сме пакъ въ столицата. Но сега почти всички сѫ смълчани. Пѣсеньта е секнала. Не умора ни е надвила и тежи, а тѫга е притиснала сърдцата на всички, че това е може би последната ни екскурзия. А последната може би и съ него, защото казваше, че на есень щѣлъ да замине за Америка.

. . . . .

Въ София вечеряме заедно. После го изпращаме до въ кѫщи. Подава рѫка на всички, които сме съ него за довиждане и сбогомъ. Стѫпкитѣ му отекватъ по широкиятъ каменъ тротуаръ. Изтраква желѣзна порта и той изчезва въ малкия дворъ. На свой редъ ние се сбогуваме помежду си.

. . . . .

Много дни, затрупани отъ прахъ на забравата, изминаха отъ тогава! . . .

Но живиятъ споменъ за него остана.

И той вѣчно ще бѫде пазенъ отъ ония, на които той бѣ учитель и преподаватель въ Университета, водачъ и близъкъ другарь въ екскурзиитѣ и живота.

Гунчо Ст. Гунчевъ, като приятель и човѣкъ

Отъ

Петъръ Динековъ

Познаваха го мнозина, защото той имаше едно отъ най-ценнитѣ човѣшки качества — обичаше да общува съ хората. Когато днесъ се опитвамъ да очертая неговия образъ, не мога да не поставя на първо мѣсто живото му обществено чувство — Гунчо Гунчевъ живѣеше преди всичко за другитѣ. Това не сѫ шаблонни думи, които по навикъ се казватъ за всѣки покойникъ, но отговарятъ на самата действителность. Това могатъ да потвърдятъ преди всичко неговитѣ по-близки приятели. Гунчевъ бѣше лишенъ отъ егоизъмъ — винаги бѣше готовъ да се пожертвува за другитѣ, за да създаде радость. Той обичаше хората така, както малцина ги обичатъ, — сърдечно, непринудено, дейно. Надаренъ съ рѣдка човѣчность, той лесно разбираше нуждитѣ, грижитѣ, мѫкитѣ на приятелитѣ си и полагаше всички възможни старания да ги облекчи. Въ такива мигове той забравяше себе си, готовъ да пожертвува време, срѣдства, сили, за да създаде една радость, за да намали едно страдание, за да отстрани една грижа. Малцина могатъ така да се привръзватъ, да бѫдатъ толкова вѣрни приятели, да чувствуватъ толкова човѣшки вълненията и тревогитѣ на другитѣ.

Гунчевъ притежаваше не само вродена човѣчность, но и рѣдка широта на погледа. Той успѣваше всѣкога да се издигне надъ тѣснитѣ лични съображения и да прецени една жизнена проява отъ много по-широко гледище. Дейното му участие въ нѣкои обществени организации му бѣше помогнало да си изработи много ясно и много трезво отношение къмъ хората и нѣщата, което му позволяваше да се ориентира бърже и правилно въ толкова заплетенитѣ прояви на нашия съвремененъ животъ. Благодарение на това свое качество той бѣше за приятелитѣ си винаги желанъ съветникъ при трудни моменти. Умѣеше да внесе яснота въ нѣщата, да притѫпи болката, да намали грижата, да отстрани безпокойството и раздразнението и да даде правиленъ и полезенъ съветъ.

Отъ неочакваната му смърть сѫ изминали вече десетина месеци, а и до днесъ най-близкитѣ му приятели не могатъ да повѣрватъ, че го нѣма между тѣхъ, че си е отишелъ безвъзвратно, защото Гунчо Гунчевъ бѣше винаги между хората —

усмихнатъ и веселъ, жизнерадостенъ, и енергиченъ, вдаденъ въ увлѣкателенъ разговоръ. Той имаше способностьта да събира хората, да създава мéжду тѣхъ здрави връзки, да общува съ близки и далечни, защото имаше на всички какво да каже, на всички да предаде часть отъ своята жизнерадостность, да имъ вдъхне своята бодрость и свѣтлина. Гунчо Гунчевъ притежаваше рѣдка култура, широки интереси, занимаваше се съ твърде разнообразни научни и практически въпроси — отъ тукъ и голѣмиятъ кръгъ хора, съ които влизаше въ досегъ. Той поддържаше връзки съ различни срѣди, защото навсѣкѫде имаше какво да каже, съ какво да бѫде полезенъ, пъкъ и самиятъ се стремѣше отъ всѣкѫде да научи нѣщо и никога не се срамуваше да се учи. Неговата любознателность бѣше удивителна — тя го водѣше на мѣста, на които други не обръщаха внимание, тя го караше да се занимава и съ въпроси, които за мнозина изглеждаха дребни и незначителни. Но Гунчевъ умѣеше да прецени правилно всичко и отъ всичко да извлѣче полезното за своитѣ по-специални занимания или за практическата си дейность въ живота. Съ тия свои голѣми познания той бѣше тъй полезенъ на всички и особено на приятелитѣ си, които твърде често прибѣгваха до неговата помощь.

А той бѣше истински приятель. Да бѫдешъ приятель за него не бѣше само обикновена дума, а цѣло призвание, което влѣче следъ себе си твърде много задължения, но сѫщо така носи и твърде много радости. Гунчевъ умѣеше да бѫде истински приятель и въ двѣтѣ възможности. Той бѣше душата на всички събирания на оня приятелски кръгъ, който въ последнитѣ години бѣ се образувалъ срѣдъ младитѣ научни сили на Историко-филологическия факултетъ при Университета и нѣкои тѣхни близки, високо интелигентни лица отъ сходни професии. Тоя кръгъ известно време се събираше всѣки четвъртъкъ на непринудени, приятелски беседи. Гунчевъ бѣше душата на тия четвъртъци: той ги организираше, той събираше хората, той постоянно телефонираше, увещаваше, подсѣщаше. Нищо чудно—следъ неговата смърть тия четвъртъчни събрания престанаха. Нѣмаше вече никой съ Гунчевата приятелска всеотдайность, за да ги възстанови и оживи.

Колко много общителенъ бѣше Гунчевъ, колко много обичаше хората, колко много се радваше да бѫде между приятелитѣ си, личи и отъ следния дребенъ фактъ: понеже нѣмаше именъ день, потърси въ календара нѣкакъвъ светия съ име близко до неговото, за да празднува въ неговия день. И наистина, единъ день ни покани като именникъ — на св. Гурий . . . Но не винаги чакаше специални случаи, за да събира гости у себе си въ своето многолюдно и толкова любезно семейство отъ сестри и братя — той правѣше твърде често това и безъ всѣкакъвъ поводъ. Не мога да забравя ония събирания, които ставаха у него следъ връщанията му отъ чужбина. Последния пѫть ни покани, когато се върна отъ Белгия и Холандия, кѫдето бѣ ходилъ на международенъ географски конгресъ. Както винаги, и сега бѣше приготвилъ изненади: нѣколко вида отъ прочутото холандско сирене, което бѣше донесълъ отъ тамъ. Ние всички се надпреварвахме да хвалимъ качествата на тия европейски видове сирене и да го сравняваме съ българското, което естествено поставяхме много по-долу. Когато всичко бѣше изядено, Гунчевъ съобщи весело, че въ сѫщность една часть отъ сиренето, и то тая, която най-много се хареса, е приготвена въ България и представя хубаво българско сирене, направено по европейски образецъ. Наистина, изненадата бѣше великолепна.

Гунчевъ умѣеше да поддържа приятелствата. Почти всѣка вечерь слизаше отъ най-горния етажъ на Ректората, отъ Географския институтъ, въ по-долнитѣ етажи, било въ Славянския, било въ Историческия институтъ, за да споходи приятелитѣ си, да се поразговори съ тѣхъ, да излѣзатъ заедно на разходка, да отидатъ на театъръ или кино. Ето, почуква на вратата, влиза съ своята бодра усмивка, жизнерадостенъ и свежъ, и започва веднага живъ и увлѣкателенъ разговоръ. Защото винаги имаше какво да каже, винаги умѣеше съ своя свѣтълъ погледъ да внесе въ стаята радость и добро настроение. Затова приятелитѣ му го обичаха. Обичахме го всички и го търсѣхме, и се радвахме когато бѣше между насъ, защото малко сѫ въ нашия тревоженъ и труденъ животъ тия свѣтли и всеотдайни души.

За съжаление, тоя толкова цененъ и рѣдъкъ човѣкъ трѣбваше да си отиде неочаквано рано! Той, който имаше толкова много приятели, който толкова много обичаше хората, който даваше всичко за другитѣ, загина самъ — въ една студена нощь, отъ никого нечутъ и невиденъ, безъ помощьта на приятелска рѫка, безъ съчувствието на близъкъ приятелски погледъ. Въ неговата смърть има нѣщо страшно и жестоко — и сѫщевременно нѣщо изключително, почти героично — така загиватъ необикновенитѣ и рѣдки хора, ония, които още отъ рождение носятъ въ душитѣ си искрата на нѣщо необикновено и значително. Гунчо Гунчевъ бѣше отъ тѣхъ — и въ живота си, и въ смъртьта си.

ТВОРЧЕСТВОТО
НА
ГУНЧО СТ. ГУНЧЕВЪ

отъ 1920 до 1940 г.

Природата като елементъ на щастие

За почитателитѣ на природата.

сп. „Отзвукъ", год. I, кн. 1. стр. 12—15, февруарий, 1920, Шуменъ.

Отдалечаването отъ суетата, покварата и безнравственостьта на града и приближаването съ природата криятъ въ себе си хиляди удоволствия, които всѣки може да изпита, стига да отдѣли часть отъ свободното си време за тѣхъ. Съставътъ на тѣзи удоволствия е разнообразенъ, но главната имъ съставна часть е безгрижието, образувано отъ забравянето на всички грижи, скърби, борби, низки страсти и пр. предъ величието на природата. Това особено може да се каже за тѣзи, които сж изпитали силни душевни сътресения, борби и скърби. Че природата оказва благотворно влияние на душата на човѣка, това никой не може да откаже. Именно въ това благотворно влияние трѣбва да търсимъ щастието. А въ какво се състои то. Въ природата. Ето какъ отговаря К. Фламарионъ на този въпросъ въ книгата си „Земя и небе". „Въ природата душата се съвзима, забравя тѣлото и цъвнува като полско цвѣте въ безмълвенъ въздухъ Тогава тя мечтае самотно, съзерцава, изучава, разбира, усѣща, живѣе духовенъ животъ. И наслаждава се отъ мимолетно предчувствие на истината. Тогава чувствашъ суетностьта на човѣшкитѣ творения. Забравяшъ всичко, което отъ материално гледище представлява основна ценность за човѣчеството. Тогава ние се чувстваме слѣти съ природата, съ нашата майка, невѣсти, съ вѣчния намъ другарь — слѣти съ онази вѣчна млада и хубава природа, въ лоното на която ни се присънятъ най-сладки сънища. Тя ни чува, разбира ни, отговаря ни съ звездитѣ, говори ни съ своята царствена тишина. Въ нея се чувстваме не граждани на нѣкаква си земица, а граждани на цѣла планета, но граждани на безкрайностьта". Тука трѣбва да се забележи, че се говори не за материално, а за духовно щастие.

Да, всичко до тука добре казано, но човѣчеството, или поне болшинството отъ него, съзнава ли го? Съзнава ли „вѣнецътъ на творението", че природата е неизчерпаемъ източникъ на блага, щастия и удоволствия. Че тя утешава оскърбенитѣ, ощастливя нещастницитѣ, зарадва загриженитѣ, смирява гнѣвнитѣ и имъ дава импулсъ за нова работа, за новъ животъ. Съзнава ли той, че неговата душа вѣчно трѣбва да се стреми къмъ нея, къмъ нейнитѣ недра, нейнитѣ обятия. За жалость, не. „Да, пише К. Фламарионъ, и въ това време, когато признателната природа славѣше едно отъ най-вѣрнитѣ си свѣтила когато всички живи сжщества бѣха съединени въ молитви, когато бъбривата морска вълна сливаше своята благодарность съ вечерния вѣтрецъ въ края на този прекрасенъ день, когато душата на цѣлото творение единодушно бѣ открита предъ твореца, тогава вашето създание, надарениятъ съ безсмъртна и свободна душа въплотитель на творческия разумъ — тогава човѣкътъ не виждаше и не чуваше това великолепие и нишо не знаеше за тая всемирна хармония, въ лоното на която той ще намѣри своето щастие и славата си“.

Но да се повърнемъ на главния си въпросъ. Говорихме и говоримъ, че природата е елементъ на щастие. Ето какво казва Жанъ Фино въ книгата си „Сѫдба и щастие“ по настоящия въпросъ: „Въ елементитѣ на щастието се намиратъ и красотитѣ на природата. Нѣка се постараемъ само да ги разберемъ. Достатъчно е само да я обикнешъ. Това е всичко, което тя изисква отъ насъ, за да утеши, разхубави и усили нашия животъ. Източникъ на възвишени удоволствия, тя ги увеличава и ги туря на наше разположение. На ленивцитѣ тя доставя едно приятно прекарване но времето. Достатъчно е само да я съзерцаваме, и душата ни се изпълва съ неизказани прелести. На работницитѣ и на уморенитѣ отъ живота тя дава една възобновителна почивка, а на всички — жизнерадости. Еднакво нѣжна и благосклонна за всички, тя не признава нито привилегии на раждането, нито ония на богатството. Най-изоставенитѣ отъ сѫдбата иматъ сѫщото право и сѫщата възможность да се стоплятъ и да се подновятъ въ нейната пазва. Планината или морето, поляната или лесътъ, всички въплътяватъ безконечнитѣ видове на хубостьта и сѫ причина на безчислени наслади.

Би било много трудно да се изброятъ източницитѣ, които доставятъ съзерцанието на природата. Тѣ сѫ многобройни. Изгрѣването и залѣзването на слънцето, хубавото време и дъждътъ, луната съ своитѣ многобройни фази, морето и планината, лесътъ или поляната, рѣкитѣ или езерата, мрачното или звездно небе, лазурното или непроницаемо пространство, меланхолията на вѣчното течение на нѣщата, — кой би могълъ да даде изцѣло израза на тѣхнитѣ безконечни видове на тѣхнитѣ тайнствени, бѣгливи, а неуловими влияния върху човѣка?

Планинитѣ, вълнитѣ и небето не сѫ ли една часть отъ моето азъ и отъ моята душа, както е пѣелъ Манфредъ?

Защото земята е пълна съ райове, само че безумниятъ човѣкъ упорства да ги търси тамъ, гдето не може да ги намѣри.

Когато, уморени отъ земнитѣ пейзажи, ние оправиме очитѣ си къмъ небето, каква богата и величествена картина се открива на нашето съзерцание!

Изгоненитѣ отъ вѣтъра облаци представятъ едно безконечно разнообразие на формитѣ на хубостьта. Тѣхното наблюдение ни доставя много голѣми и силни наслади. И колкото мизеренъ и да бѫде нашиятъ животъ, и гдето и да живѣемъ, зрелището на небето ще ни се представя съ сѫщата благосклонность на всички ни.

Ние се удивяваме на изкуството, но ние не се удивяваме достатъчно на природата. А пъкъ има ли живописецъ, който да възпроизведе безбройнитѣ нюанси на нейната хубость? Такъвъ не сжществува, когато нѣма архитектъ, който да имитира нейнитѣ смѣли конструкции, които по величието и по смѣлостьта си надминаватъ нашето въображение. Предъ насъ, надъ и подъ насъ сжществуватъ свѣтове, които по красотата си, по своята обширность и богатство надминаватъ най-прочутитѣ музеи.“

Мисля, че това е достатъчно за сега. Бързамъ да прекратя, за да не се впускамъ въ излишни подробности и посочвамъ излишни примѣри, взети отъ съчиненията на бележити личности, к. н.: Б. С. Пиеръ, Х. Д. Торо, Густавъ Емаръ, Мултатули, Ив. Вазовъ, Л. Бобевски и др. Впрочемъ, завършвайки, азъ апелирамъ къмъ всички унижени, оскърбени, онещастливени, отчаяни отъ живота, отчаяни отъ всичко, да се приберать въ обятията на майката природа, която ще изцѣри болкитѣ имъ и забрави ранитѣ имъ. Но не само къмъ тѣхъ, а и къмъ всички, които искатъ да се облагородятъ, които искатъ да станатъ по-възвишени, по великодушни, по-нравствени по морални, да посещаватъ природата, и къмъ всички останали, които намѣсто да търсятъ развлѣчения въ разни непристойни заведения, да се леятъ и да скитосватъ напраздно, да прибѣгватъ въ природата.

Калевала

сп. „Чайка“ год. I, кн. 6, стр. 106—109, 1923 год., София

Срещу горната половина на Скандинавския полуостровъ, отъ Финския и Ботническия заливъ, се затваря единъ, три и половина пжти по-голѣмъ отъ България полуостровъ, нареченъ Финландия.

Чародейната природа на мистериозния северъ е дарила тази страна на хилядитѣ езера, съ природни хубости, правещи я една отъ най-красивитѣ мѣстности на земята. Но ако природата на Финландия би могла да съперничи съ своитѣ хубости, то населението й би могло още по-успѣшно да прави това съ своята култура.

Ако е вѣрна мисьльта, че за културностьта на единъ народъ можемъ да сждимъ по богатството на народното му творчество, то въ това отношение финландцитѣ биха заели едно отъ първитѣ мѣста. Бурниятъ северъ е дарилъ жителитѣ на тази своя обична страна съ даръ много по-ценен отъ този на царь Мидасъ. Докато всичко, до което се допре той, става злато, всичко до което се допре финландецътъ става поезия.

Богатството на финландската народна съкровищница е неизчерпаемо. Изъ него, разбира се, трѣбва да поставимъ на първо мѣсто — Калевала, епопеята на финландския народъ.

Единствената, може би, въ истинския смисълъ на думата, народна епопея, която свѣтовната литература познава, това е Калевала, продуктъ на общото колективно творчестово на цѣлъ народъ. Всиикн нейни части сж съчинени отъ обикнвени мжже,р живущи чрезъ земе, дѣлие и ловъ. Никжде въ нея не се сѣщатъ опридворни, военачалници или царе. Обратно на Илиадата, и на Пѣсеньта на Роланда, които възпѣвать могѫществото на сабята и на царетѣ, пѣятъ за войни и кръвопролития, Калевала възпѣва, не по-малко добре, могѫществото на пѣсеньта и на словото. Въ нея победительтъ не е винаги най-силниятъ физически, а най-умниятъ, който именно притежава и „вродени думи".

Проститѣ селяни сѫ знаели на изустъ цѣли пѣсни, които сѫ се предавали отъ поколѣние на поколѣние. Даже непознати пѣвци сѫ започнали да свързвать отдѣлнитѣ пѣсни. Разбира се, такова голѣмо съчинение, като Калевала, съ повече отъ 22 хиляди стиха, не може да се знае цѣлото отъ единъ пѣвецъ. Опасностьта даже за изчезването на нѣкои части е била голѣма.

Финландскиятъ народъ презъ миналитѣ столѣтия, подобно на българския, се намиралъ подъ двойно иго, политическо наруситѣ и духовно на шведитѣ. Презъ втората половина на XIX вѣкъ, той успѣ окончателно да се отърси отъ грамадното шведско влияние, а преди четири години и отъ руското политическо владичество.

Начинитѣ на финландското възраждане, както и епохата презъ която стана то, се съвпадать съ тѣзи на българското възраждане. Както първоначално българскитѣ дейци презъ възраждането обърнаха голѣмо внимание на народното ни творчество, сѫщо така направиха и финландскитѣ. Този, който обърна най-голѣмо внимание на финландското народно съкровище и посвети останалата частъ на живота си на него, бѣ Д-ръ Елио Лйонротъ (D-r Elio Lönnrot). Благодарение на него, Калевала успѣ де се запази цѣла и да вземе подходящото си мѣсто въ свѣтовната литература.

Презъ периода 1828—1832 г., той пропѫтува цѣла Финландия и отъ устата на старцитѣ записваше всички стари народни пѣсни, които той можа да чуе. Резултатътъ на неговия непосиленъ трудъ бѣ публикуваната презъ 1835 г. епопея на финландския народъ — Калевала, а малко по-късно сборникътъ на балади и лирични пѣсни — Кантелетаръ.

Лйонротъ се е родилъ въ селото Sammatti. Преживѣлъ най-голѣмата частъ отъ живота си между народа, той е билъ свързанъ съ него съ трайни духовни връзки. Душата, характера, стремленията и идеалитѣ на народа си той е разбиралъ много добре. И малкитѣ незначителни поправки, които той е внесълъ въ Калевала, сѫ напълно въ духа на самото творение. Не напраздно го наричатъ последния и най-славенъ членъ на онази изчезнала генерация отъ стари финландски народни пѣвци.

Калевала е въ две части. Първата частъ е за хубавата дъщеря на Похйола (северътъ, Лапония), „славата на земята" „украшение на вълната", блестяща въ бѣлитѣ си одежди", и за тритѣ герои на страната Калевала (Финландия). Тѣзи три герои сѫ: стариятъ Вейнемйойненъ (Väinämöinen), божи пѣвецъ, който олицетворява финландската поезия, Илмариненъ (Ilmarinen), изкусенъ приготвитель на Сампо (видъ талисманъ, муска), силно желанъ отъ всички, защото носи щастие на притежателя си, и Леминкейненъ (Lemminkäinen), веселъ прелъститель. И тримата желаятъ да се оженятъ за дъщерята на Похйола. Илмариненъ, благодарение на магьосническата ѝ помощь, побеждава конкурентитѣ си. Урежда се грандиозна сватба, кѫдето Вейнемйойненъ пѣе за пръвъ пѫть за произхода на бирата, „известното питие, родено отъ хмела, дошло на свѣта съ помощьта на вода и адски пламъкъ“.

Втората часть е посветена на търсенето на Сампо, останалъ въ Похйола, следъ сватбата на Илмариненъ. Тримата стари съперници се сдружаватъ въ тази експедиция. Следъ много борби, въ които триумфира Вейнемйойненъ, благодарение на магьосническата му мощь и на прелестьта на пѣснитѣ му, които той пѣе, придружавайки ги съ кантелъ*) героитѣ отъ Калевала намиратъ Сампо и избѣгватъ съ него въ морето. Обаче, „фамилната майка“ на Похйола, обърната на орелъ, ги достига, и, докато тя се мѫчи да вземе Сампо, той се разпада на части. Тя успѣва да занесе само часть отъ него въ Похйола, отъ кѫдето и произлиза и бедностьта на тази страна.

Калевала отражава живота на народа, на проститѣ обикновени селяни, които повече ценятъ знанието, отколкото физическата сила и грубость. Тѣ вѣрватъ въ магьосническата мощь на думитѣ, които могатъ да побеждаватъ саби и копия. Съдържаща много отъ истинска поезия, тя хвърля купъ златни лѫчи въ преживелицитѣ на всѣкидневната имъ работа. Въ всичко Калевала е вѣренъ образъ на душата и чувствата на финландския народъ.

Споредъ известния филологъ Раскъ финландскиятъ езикъ е единъ отъ най-хармоничнитѣ и най-съвършенитѣ на земното кълбо. Спреженията, главно склоненията, представляватъ богатство отъ забележителни форми, благодарение на многото представки и наставки, които позволяватъ да се изразятъ най-деликатнитѣ нюанси на човѣшката мисъль. Освенъ главното ударение на първата сричка, има сѫщо други ударения на всѣка нечифтна сричка, което дава възможность за добъръ ритъмъ.

Ритъмътъ на Калевала се смѣта като четиристѫпенъ трохей. Обаче това е само приблизителното обяснение на метриката ѝ. Тя има съвсемъ кѫси съ ударение срички, дълги безъ ударение и обратно. Това дава голѣма вариация на метриката, почти невъзможна за имитиране въ преводитѣ. Освенъ това оргиналътъ е пъленъ съ стилни украшения, които мѫчно се превеждатъ. Езикътъ на Калевала е така богатъ, че малко езици могатъ да го конкуриратъ поне на това поле.

За финландската нация Калевала има грамадна стойность. Тя е първиятъ продуктъ на финландското национално творчество, който обогати поезията на човѣчеството съ автентична и оригинална новость.

Калевала е дала импулсъ на финландското изкуство. Музиката на Сибелиусъ, най-голѣмиятъ композиторъ на Финландия, е инспирирана отъ нея. Финскитѣ поети, като Киви, Еркко, Ейно. Лейно и др., сѫщо както и чуждитѣ Лонгфело, Леконтъ де Лилъ, Фогацаро и др., сѫ черпили не малко мотиви изъ нея. Главната заслуга на Калевала е, че основно подновява финския езикъ, като го направи да бѫде истински литературенъ езикъ. Научното изследване на Калевала роди финландския методъ на Фолклорна[1]) наука, който сега се употрѣбява навсѣкѫде. Въ това отношение много сѫ принесли Юлиусъ Крохнъ, познатъ като поетъ подъ името Суонио, и синъ му проф. Карле Крохнъ.

---

*) Финландски националенъ инструментъ, единъ видъ арфа съ петь струни.

Калевала, повече отъ всичко друго, е възбудила интересъ въ чужбина за финландската литература и култура. Много литератори като Викторъ Хюго, Сенъ Бйовъ, Гизо и др. извънредно симпатично се изказватъ за хубоститѣ и ценноститѣ на Калевала, крайно различаваща се отъ творенията, на които латинскиятъ духъ е привикналъ. Тя е преведена на езицитѣ: английски, дански, естонски, италиански, нѣмски, норвежки, полски, руски, унгарски, французски, холандски, чешки и шведски. На много отъ тѣзи езици тя е претърпѣла по нѣколко издания.

Въ времената на подтисничество, на безнадеждна неравна борба за сѫществуване, която е прекарала Финландия подъ чуждото иго, тя е била духовниятъ капиталъ, който е подхранвалъ въ финландския народъ, надеждата за по-свѣтло бѫдеще, тя единствена е била знакътъ на това, което никога не може да се ограби отъ него. Защото, финландскиятъ народъ можеше да изчезне, но никога не ще се забрави, че той създаде Калевала. И въ сегашния моментъ на националенъ триумфъ, който преживява Финландия, тя е пѫтеводительтъ имъ, който показва, какъ може да се създаде нѣщо вѣчно ценно върху културното поле на човѣчеството.

Видниятъ финландски художникъ Аксели Галенъ Калела се е заелъ да представи всички нейни важни моменти и характерни сцени, чрезъ картини. Това се вече осѫществява чрезъ основаното преди 2—3 години „Дружество Калевала“. Пишущиятъ тѣзи редове имà щастието да види нѣколко отъ неговитѣ готови илюстрации, изложени въ художествения музей „Атинеумъ“, намиращъ се въ столицата на Финландия — Хелзингфорсъ; тоже така той можа да посети специалната „Стая на Калевала“, въ националния музей на Финландия. Самиятъ музей е една отъ най-голѣмитѣ забележителности на Хелзингфорсъ. Човѣкъ остава учуденъ, какъ е могла тази малка и бедна страна, доскоро подъ чуждо иго, да нареди такъвъ хубавъ и богатъ музей. Високъ и тържественъ, като храмъ, се издига той съ своитѣ остри върхове въ квартала Tölö.

Следъ като преминете историческия и етнографическия отдѣли, вие навлизате въ „Стаята на Калевала“ — светилището на финландския народъ. Тука ще намѣрите Калевала въ всичкитѣ ѝ издания и преводи. Стаята е пълна съ всевъзможни предмети, свързани съ нея. По стенитѣ сѫ окачени кантели и цигулки, а до тѣхъ вие виждате бюстоветѣ на нѣкои отъ тѣхнитѣ знаменити, но вече изчезнали притежатели. Въ живописно разнообразие сѫ разхвърлени различни талисмани и срѣдства за гадания.

---

[1]) Фолклоръ — народоизучаване, народознание.

И може би въ тоя моментъ вие ще чуете мелодичната свирня на кантелитѣ, която отдавна пълнѣше опушенитѣ селски зали, и предъ васъ ще се появи незабравимиятъ божи пѣвецъ Вейнемйойненъ. Вслушайте се въ името му, повторете го, и кажете не чувате ли въ него тихия плѣсъкъ на безбройни езера, лекото шумоление на вѣковни гори и глухия тътнежъ на далечни водопади, и тогава отговорете, не е ли поетиченъ този народъ, който може да създаде такива имена?

Унгария и България[1]

Мисли на единъ български учитель-географъ въ Дебреценъ върху българо-маджарскитѣ отношения

“Hungario[2] kaj Bulgario“

в. „Debreczen“ брой отъ 29 iulius 1928 г.. гр. Дебреценъ, Унгария, стр. 9—10

> „Ако да не бѣхъ българинъ, бихъ желалъ да бѫда маджаринъ“

На тая годишния цикълъ на Дебреценския лѣтенъ университетъ, столицата на симпатичния на всички ни български народъ и Университетътъ въ София сѫ представени отъ двама достойни млади люде. Единиятъ отъ тѣхъ, Гунчо Гунчевъ, географъ, бърже спечели приятели въ Дебреценъ. Възторженъ привърженикъ на езика есперанто, който въ възприемчивата къмъ напредничави и практични идеи България, се радва на несравнимо по-голѣма разпространеность, отколкото у насъ. Веднага следъ пристигането си въ Дебреценъ, той потърси въ годишника на свѣтовния есперантски съюзъ адреса на тукашния делегатъ и му се представи. Чрезъ него той намѣри връзки, редовно ходи на срещитѣ на есперантиститѣ, кѫдето съ дебреценскитѣ привърженици на езика есперанто, тѣ непринудено размѣнятъ мисли на най-различни теми. Така есперанто осѫществява и задълбочава българо-маджарскитѣ симпатии.

* * *

Многоуважаемитѣ читатели на „Дебреценъ“, вѣроятно, ще простятъ на чужденеца—писачъ на тия редове, че ще отнеме нѣколко колони отъ вестника. Желая да напиша нѣколко истински и откровени слова за двѣтѣ братски страни, за Унгария и за България. Досега мнозина изказаха най-искрената си симпатия къмъ моята родина, къмъ България. Вървамъ, че българскиятъ народъ има и такива приятели, съ които не съмъ могълъ да се срещна и по тоя начинъ, надѣвамъ се, че сърдечниятъ ми поздравъ ще достигне и до тѣхъ. Изказвамъ благодарность на дебреценския университетъ, по чието добро желание азъ попаднахъ въ Дебреценъ. Университетътъ издействува стипендиитѣ, съ които двама български студенти измежду участницитѣ на лѣтния университетъ, ще покриятъ отчасти половината отъ своитѣ разноски (квартира, храна, екскурзии). Изборътъ на съвета на Софийския университетъ се падна на Димитъръ П. Димитровъ и на писача на тия редове. Приятельтъ ми Димитровъ има специалность археология и история, азъ пъкъ завършихъ преди нѣколко месеца отдѣла география на Софийския университетъ. Така попаднахме ние въ красивия градъ Дебреценъ, който е ималъ и има голѣма роля въ културния и политически животъ на Унгария. Невъзможно е въ рамкитѣ на една вестникарска статия да се събератъ всички ония нищки, които сѫ свързвали Унгария и България отъ най-древни времена. Това намѣрение стои и безъ това далечъ отъ мене, защото за даннитѣ, събрани въ тая статия, азъ съмъ ограниченъ само на моята паметъ. Преди заминаването ни, радващиятъ се на всеобщо уважение ректоръ на Софийския университетъ, професоръ Гавраилъ Кацаровъ, познатиятъ изследвачъ на историята на тракитѣ, се сбогува съ насъ приблизително съ следнитѣ думи: „Смѣтамъ за честъ на нашия Университетъ, че за тоя лѣтенъ курсъ сѫ поканени двама измежду неговитѣ студенти. Това става за първи пѫть отъ свѣтовната война. На васъ, млади мои приятели, задачата ви ще бѫде не само да изслушате и отбележите всичко онова, което ще ви предадатъ, но и самостоятелно трѣбва да се ориентирате върху напредъка и развоя на собствената ви специалность и да се завърнете въ отечеството си съ нови познания върху Унгария. Не забравяйте, че едно такова посещение, като вашето, строи мостъ между двѣтѣ страни за по-лесната размѣна на културни ценности“.

---

[1] Преводътъ отъ унгарски на български е направенъ отъ Д-ръ П. Миятевъ.

[2] Заглавието на есперанто Б. Пр.

Съветитѣ на господинъ ректора сѫ отлични напѫтствия къмъ събиране на поукитѣ ми отъ Унгария. Благодарение на рѫководителя на лѣтния университетъ господинъ проф. д-ръ Яношъ Ханкишъ и на неговия секретарь, господинъ Тоотъ, ние можахме, наистина, да видимъ и научимъ доста. Изразенитѣ до сега чувства на симпатия къмъ България доказватъ, че врьзкитѣ между двѣтѣ страни, установени отъ редица дълги години, сѫ останали независими отъ политическитѣ течения. Презъ европейската война маджарски и български войници се бориха заедно противъ общия врагъ. Отъ вѣкове на синоветѣ на двата народа не бѣше се отдавалъ случай за такова масово и непосрѣдствено сближение. Презъ войната братскитѣ чувства се разпростръха на по-широкъ кржгъ и се задълбочиха. Съ благоговение си спомнямъ, какъ моятъ баща, който, като санитаренъ офицеръ, презъ войната бѣше началникъ на една военна болница, съ топли думи говорѣше за ония маджари, съ които бѣше се срѣщалъ. Учени и вестникари много допринесоха за взаимното опознаване на двата народа. Тѣ писаха много статии. Започна се списанието „Туранъ". Основаха се българо-маджарски и маджаро-български дружества, търговска камара и пр. Начело на софийското маджаро-българско дружество стои университетскиятъ професоръ Александъръ Балабановъ.

Когато говоря за културното сближение на двата народа, трѣбва да спомена единъ маджаринъ, който е единъ истински неофициаленъ културенъ посланикъ на маджарския народъ въ България. Него азъ трѣбва да спомена още повече и за това, защото той е отъ Дебреценъ и Дебреценъ трѣбва да се гордѣе съ него. Този господинъ е Гейза Фехейръ, професоръ по история, ориенталистъ и археологъ. Съ право мога да кажа, че въ България, измежду живущитѣ тамъ маджари, него го познаватъ най-добре. Той живѣе отъ четири години ве страната ни и така говори езика ни, като роденъ българинъ. Помага много и работи заедно съ ученитѣ при разкопкитѣ на първата българска столица Плиска до село Абоба, Шуменско. Съ негова помощь се успѣ да се разгадае надписътъ на скалния надгробенъ паметникъ до Мадара. Изподъ неговото перо излѣзоха въ вестници, научни известия и български списания много статии върху старата българска история. Той е достоенъ синъ на народа си, обичащъ работата и напредъка. Най-голѣмата частъ отъ нищкитѣ на инициативитѣ и плановетѣ за сношение между двата народа се намиратъ въ негови ржце. Въ България, Унгария има и други представители, които работейки въ съвсемъ друга областъ, способствуватъ щото българскиятъ народъ да се нагоди къмъ промѣненитѣ следвоенни условия. Бихъ желалъ да спомена мнозината маджарски учители, които преподаватъ въ специалнитѣ индустриални училища. До избухването на войната, България имаше много гимназии. Гимназия имаше и градчето съ 8—10 хиляди жители. Новоучредената държава имаше нужда отъ много образовани люде за своитѣ административни, просвѣтни и културни органи. Българската младежь посещаваше масово гимназиитѣ. Всѣки малко поне заможенъ селянинъ бѣше гордъ да учи сина си или дъщеря си. Обаче следъ войната условията се измѣниха. Българската интелигенция отъ Македония, отъ гръцка Тракия и Добруджа потърси убѣжище въ България. Гимназиитѣ просто изливаха образованитѣ люде и всѣки се оплакваше, че людетѣ съ обща култура сж много. Липсваха люде съ специално образование, майстори. Последваха критични времена за умножилата се интелигенция. Започнаха да говорятъ за духовенъ пролетариатъ. Тогава започнаха да основаватъ специални училища. Тъй като българитѣ не разполагаха съ достатъчно число подготвени сили — специалисти, българската държава ангажира за такива множество маджари. Споредъ това почти въ всѣко специално училище работятъ маджарски преподавателски сили въ качеството на директори и учители. Тѣ подготвятъ българскитѣ младежи като майстори по кожена, дърводѣлска, мебелна индустрия, дървена скулптура и гравьорство. Културнитѣ връзки между дветѣ страни сѫ значителни и иматъ постояненъ и траенъ характеръ. Попадна ми, напр., въ рѫцетѣ една статистика, споредъ която презъ 1926 и 1927 год., значи за две години, между внесенитѣ въ България отъ чужбина книги, вестници и списания, тия на маджарски езикъ сѫ 3·5 на сто. Това число е сравнително високо, като се има предвидъ, че въ България малцина говорятъ маджарски езикъ и по-нататъкъ, че Германия, напр., въ сѫщата статистика участвува съ 16 процента Относно дипломатическитѣ връзки между Унгария и България: днесъ въ София, Унгария се представлява отъ дипломатическия шарже д'аферъ Кишъ. Въ Будапеща България се представлява отъ Петровъ-Чомаковъ. Не зная причината на това, защо нито въ едната столица нѣма пълномощенъ министъръ? Господинъ Кишъ е добре познатъ въ софийскитѣ обществени крѫгове. Той се интересува живо отъ конния спортъ и е направилъ много за подигането на коневъдството въ България. Последното ужасно земетресение, което хвърли въ развалини голѣма часть отъ Южна България, даде възможность, щото маджарскиятъ народъ отново да покаже своето великодушие. Българитѣ приеха съ дълбока благодарность значителнитѣ парични суми и дарения въ натура, които произхождатъ отъ помощната акция, която работѣше подъ председателството на графиня Стефанъ Бетленъ. Числото на помощитѣ възлиза на нѣколко милиона лева, които чрезъ съответната българска помощна комисия дадоха възможность да се възстановятъ или поправятъ около 20.000 кѫщи. Българскиятъ народъ означава маджарщината, както въ всѣкидневната си речь, така и въ народнитѣ си пѣсни съ името „маджаринъ“, а не съ „унгарецъ“. Последното име започва да се разпространява по литературенъ пѫть. Любопитно е, че семейното име Маджаровъ, въ България често се срѣща. Причината на това явление досега не е подложена на изучване. Една отъ причинитѣ на това е безъ съмнение, че работящитѣ въ Унгария български градинари, когато се върнатъ въ отечеството ги нарничатъ „маджари“. Ходилитѣ пъкъ въ Америка, ги наричатъ „американци“. Между носителитѣ на семейното име Маджаровъ и сега се срѣщатъ двама известни политици, Михаилъ Маджаровъ, доайенътъ на българскитѣ политици, билъ нѣколко пѫти министъръ, и Рашко Маджаровъ, председатель на сегашната правителствена партия, билъ сѫщо така три пѫти министъръ. Може би въ отдѣлни случаи името Маджаровъ произхожда отъ ония маджарски народностни елементи, които презъ срѣднитѣ вѣкове сѫ се претопили въ българския народъ. Въ тия случаи азъ естествено оставямъ настрана въпроса за расовото родство между маджаритѣ на Св. Стефана н древнитѣ българи, които въ 679 г. сл. Хр. основаха България. Въ България, въ Самоковската околия, въ красивата область на Рила планина, която е най-високата планина на Балканския полуостровъ, има четири села съ общо име „Искроветѣ“. Отдѣлното име на едно отъ тѣхъ е „Маджаре“. Въ селото днесъ живѣятъ само българи, но тия българи иматъ нѣкаква особеность, като че ли въ жилитѣ имъ тече чужда кръвь. Въ околностьта на тия села преди 40 години сѫ се занимавали съ промиването на сиенитенъ и диоритенъ пѣсъкъ, който съдържа магнетитна желѣзна руда. Така полученото отъ промиването е било претапяно, на желѣзо, което е било прочуто въ турската империя. Тия първобитни желѣзни пещи, наричани „мадани“ [1]) били притежания иа турски паши, които завличали и много чужденци тамъ на робска работа. Вече имаме доказателства, че въ Самоковска околия, кѫдето по онова време се произвеждало най-вече желѣзо, сѫ работили саксонци и сърби. Задача на едно бѫдеще проучване ще бѫде да се открие, дали въ четиритѣ села Искроветѣ не сѫ попаднали и маджари, които сѫ се претопили въ българщината. Това проучване е вече започнато отъ писача на тия редове. Въ Унгария познаватъ твърде добре българскитѣ градинари, които пръснати въ цѣлата страна, сѫ въ непосрѣдственъ допиръ съ маджарския народъ. Тия български градинари сѫ спокойни, честни и работливи, но въобще тѣ сѫ люде изъ по-низкокултурни народни слоеве. Въ своето благосъстояние тѣ се ограничаватъ само на собственитѣ си сили: нито българската държава, нито нѣкаква обществена организация ги подкрепя. Тѣ трѣбва да изминатъ тежъкъ пѫть, дордето достигнатъ подобрение на материалното си положение и то въ чужбина, кѫдето, обаче, отличното имъ познание на работата се цени повече, отколкото въ родината. Тия градинари сѫ доказателство за още неизчерпани древни сили, криещи се въ българския народъ. На една по-висока културна степень на българския народъ — която той, надѣвамъ се скоро ще постигне — тая древна сила ще създаде още многобройни духовни и материални ценности, полезни за цѣлото човѣчество. Тия градинари сѫ дребни зърна отъ броеница, които свързватъ двата народа непосрѣдствено единъ съ другъ. Свободната рѣка Дунавъ, която раздѣля цѣла Унгария, е въ сѫщото време и гранична линия на България и като неутрална тя прави възможно отиването съ параходъ отъ България въ Унгария и обратно, безъ да става нужда да се минава границата на друга държава. По Дунава се развива най-голѣмата часть отъ живото търговско движение между двѣтѣ страни.

---

[1]) Въ маджарския текстъ погрѣшно мадами. Б. Пр.

Нека завърша своитѣ редове съ думитѣ на Гьоте: „Ако искашъ да опознаешъ истински единъ народъ, потърси го въ собственото му отечество". Ние дойдохме въ Унгария, видѣхме много, наслаждавахме се на маджарското гостоприемство и толкова обикнахме Унгария, че подражавайки познатия английски изразъ, можемъ да кажемъ: ако да не бѣхъ българинъ, бихъ желалъ да бжда маджаринъ.

Слугинството въ Вакарелско

в. „Миръ", год. XXXVI, бр. 9,102 отъ 10 ноемврий 1930 г., София стр. 3.

Поменъ за единъ младъ ученъ

в. „Литературенъ гласъ", год. III, бр. 90 отъ 22 ноемврий 1930 г., София, стр. 6.

На 12 ноемврий т. г. се навършиха петь години отъ трагичния и преждевремененъ край на доцента по география при Софийския университетъ Д-ръ К. Дрончиловъ.

Загубата на Дрончилова не е само за семейството и близкитѣ му, но още и за две научни дисциплини, въ които подготвенитѣ работници у насъ се броятъ на пръсти.

Дрончиловъ почина младъ, на 36 години, и поради това не можа да даде всичко, което се очакваше отъ подготовката и голѣмата му любознателность.

Той е свършилъ Берлинския университетъ, съ помощьта на една стипендия отъ Министерството на просвѣтата. Тамъ е следвалъ антропология, като главенъ предметъ, и география, като допълнителенъ. Той е единствениятъ българинъ, който е придобилъ специално висше образование по антропология, а заедно съ Д-ръ Ст. Ватевъ, сега професоръ по детски болести при Университета, сж единственитѣ българи, които сж работѣли въ тая дисциплина, така занемарена въ България. Тя не само че не е застжпена въ Университета, но и значението ѝ за опознаване на българския народъ не е достатъчно оценено. Защо Министерството на просвѣтата, което отпуща стипендии по специалности, отъ които не се чувствува особена нужда, не даде поне още веднажъ стипендия по антропология?

Следъ като свършва, къмъ края на 1914 год., Дрончиловъ постѫпва като асистентъ при нашия Етнографски музей.

Презъ войната, макаръ и подъ знамената, той успѣва да събере доста материали, отъ които следъ свършването й, обработва и публикува. Отъ това време сѫ трудоветѣ му: Приносъ къмъ антропологията на албанцитѣ (Сп. Бълг. Акад. на Наукитѣ, кн. XXI, 1921 год.) и Материали за антропологията на българитѣ. I. Македонскитѣ българи (Годишн. на Соф. Унив. I. Истор.-Филол. факултетъ, 1921 год.). Отъ другитѣ му антроположки трудове трѣбва да споменемъ на първо мѣсто докторската му дисертация: Beiträge zur Anthropologie der Bulgaren (Braunschweig, 1914), следъ това Metrische Studien an 93 Schadeln aus Kamerun (Archiv für Anthropologie, Bd. XII, 1913) и Предисторически черепи отъ България. (Годишн. на Народн. музей).

Въ 1918 г., следъ демобилизацията, Дрончиловъ бива назначенъ за асистентъ по география при Софийския университетъ. Съ това му се дава възможность да заработи въ втората си специалность — географията. Отъ нея той избира тоя отдѣлъ, който се занимава съ взаимноотношенията между природата и човѣка, известенъ като антропогеография. Като резултатъ на тия му занимания се явява голѣмиятъ му трудъ за Бурелъ (една покрайнина отъ 23 села, намираща се на ю. з. отъ гара Драгоманъ), печатанъ въ Годишн. Соф. Унив. — И. Ф. фак. т. XIX, 1923 г., който му послужва като хабилитация. Презъ есеньта 1923 г. той встѫпва въ новия си постъ съ лекция: Политическата граница (Посоч. Год. т. XXI, 1925 г.). Тя показва други посока на заниманията му, политическата география, новъ клонъ на географията, който следъ войната се разработва особено добре въ Германия.

Презъ лѣтото 1925 г. той обикаля цѣлата ни южна граница, за да събере материали за политико-географското й проучване.

Неочакваниятъ му край на 12 ноемврий 1925 г. попрѣчва да се разработятъ тия материали.

Освенъ посоченитѣ по-важни трудове, Дрончиловъ е печаталъ и доста статии, рецензии и съобщения въ разни наши списания и вестници.

Не би трѣбвало да се отмине тукъ мѣстото, което се пада на Дрончилова въ българския туризъмъ.

Неговото значение не е толкова като организаторъ, колкото като ратникъ за осмислянето и вдълбочаването на туризма, като се остави на по-заденъ планъ спортната му страна и се внесе въ него по-голѣма любознателность и всестранно опознаване на природата. (Ср. статията му Туризмътъ и природата, Сборникъ Туризмътъ въ България 1899—1924, София, 1924). Хубавитѣ научно-популярни публикации на П. Делирадевъ за Витоша, Рила и Осогово показватъ, че се е тръгнало по този пѫть.

Дрончиловъ бѣ членъ на много наши и чужди научни сдружения. До колко той е билъ ценень въ чужбина, показва фактътъ, че презъ 1925 год. бива поканенъ отъ Люблянския университетъ да се произнесе върху хабилитационния трудъ по антропология на Д-ръ Н. Жупаничъ.

Още по-интересенъ е случаятъ, обаче, че въ надвечерието на неговата петгодишнина, на 11 т. м., се получи въ Географския институтъ при университета, едно писмо отъ D-r M. Faura y Sans, единъ отъ редакторитѣ на най-голѣмата въ свѣта енциклопедия — Enciclopedia universal ilustrada espana, която се състои отъ 70 тома. Въ това писмо той умолява Дрончилова да му изпрати пълна биография и списъкъ на трудоветѣ си, за да бѫдатъ помѣстени въ допълнителнитѣ томове на енциклопедията, които сега се приготовляватъ.

Слѣпъ случай или пръстъ на сѫдбата, но този фактъ е най-добриятъ поменъ по случай неговата петгодишнина.

La nomo de la Balkana duoninsulo

сп. „Balkana konkordo“, monata revuo-organo de Balkanaj esperantistoj Jaro I, № 1, 1 januaro 1931, Sofio, стр. 8—9, голѣми, 1 карта.

Колко е високъ в. Мусала

в. „Зора“, год. XIII, бр. 3582 отъ 15 юний 1931 г., София, стр. 8; съ една фотография.

Чувство на гордость изпитва всѣки българинъ стѫпвайки на най-високия връхъ Мусала, който е най-високиятъ връхъ и на Балканския полуостровъ. Чудната панорама, която се открива при хубаво време и задоволството отъ това, че стотици километра наоколо нѣма хора, които да сѫ стѫпили на толкова високо парче земя, е наградата за тия, които сѫ се възкачили на него.

Бавно достига Мусала до това си първенство, защото бавно върви и научното изследване на балканскитѣ страни, поради специфичнитѣ имъ стопански и политически отношения, които не имъ даватъ пълна възможность за спокойно културно развитие.

Въ древностьта за най-високъ връхъ на Балканския полуостровъ сѫ смѣтали единъ такъвъ на Стара планина (Хемусъ) която споредъ тогавашнитѣ схващания е била часть отъ дълга непрекжсната верига, простираща се между Черно и Адриатическо море. На този най-високъ връхъ се е възкачилъ македонскиятъ царь Филипъ V, за да може да види отъ него, както тогава се е вѣрвало, Черно и Адриатическо морета, Дунава и Алпитѣ. Има споръ, кой е този връхъ. Проф. Г. И. Кацаровъ е може би най-близко до истината, предполагайки, че това е Мусала.

Презъ срѣдновѣковието голѣма роля при опредѣлянето на височината на върховетѣ е играло относителното имъ издигане надъ околния теренъ, а не абсолютното отстояние отъ морското равнище, както днесъ се приема. Поради това за най-високъ връхъ въ свѣта се е считалъ Пико де Теиде на о. Тенерифа (Канарскитѣ о-ви), който величествено се издига отъ морското равнище на (37 6 м.) височина. Като втори по височина се е считалъ в. Атосъ 1935 м. на Св.-Горския полуостровъ, който хвърлялъ сѣнка 40 мили далечъ въ морето.

Условия за научното изследване на Балканския п-въ, въ днешното значение на думата, се създаватъ едва въ втората четвърть на миналия вѣкъ. Ученитѣ пжтешественици отъ това време сж ни оставили много данни за височини, измѣрени съ барометъръ.

Около преди 50 год. се появява въ картитѣ, за шарския връхъ Люботрънъ, една височина отъ 3050 м., резултатъ на погрѣшни измѣрения. Тази грѣшка става причина мнозина, дълго време, да приематъ Люботрънъ, като най-високъ връхъ на Балканския полуостровъ. Като такъвъ той сжществува и до днесъ въ френски атласъ.

Следъ като се доказа неговата по-малка височина, която, споредъ най-новитѣ и точни тригонометрични измѣрения на сърбитѣ, е 2492 м., съ което той се оказва почти съ 150 м. по-низъкъ отъ в. Бистра, най-високия сега връхъ на Шаръ, като най-високъ се приемаше до преди 6—7 години олимпийскиятъ връхъ Св. Йлия, поради предписванитѣ му 2985 м. По това време именно станаха известни фотограметричнитѣ измѣрения на швейцареца Марселъ Курцъ, който опредѣля, че най високиятъ връхъ на Олимпъ е 2918 м. Неговитѣ изучавания не сж още достатъчно познати у насъ, защото въ неотдавна издадени книги, както е случаятъ съ География на Македония, г. I отъ Ил. Ивановъ, още се посочва 2985 м. като височина на Св. Илия.

Два съперника. Следъ като се развѣнча Олимпъ, като първенецъ остана нашиятъ рилски връхъ Мусала, който съ своитѣ 2923 м., малко превъзхожда Олимпъ.

Неговото първенство, обаче, като че ли изглеждаше застрашено отъ измѣренията, които доцентътъ по география при Берлинския университетъ д-ръ Х. Луи направи презъ 1926 г. на Пиринъ, изработвайки една топографска карта на цѣлата Пиринска область. Тѣзи измѣрения, направени съ помощьта на сегашната триангулационна мрежа на България, доказаха, че Пиринъ планина е много по-висока отколкото дотогава се приемаше, поради липсата на каквито и да е по-точни карти за този край. На най-високия връхъ на Пиринъ, Елъ-тепе, Луи опредѣля височина 2920 м., съ което той се оказва малко по-низъкъ отъ Мусала, дотогава нему се даваха само 2681 м.

Даннитѣ на Д-ръ Луи, както и на Курцъ, ще претърпятъ вѣроятно малки незначителни измѣнения, въ зависимость отъ редицата специални условия, които ще се взематъ предвидъ, когато се пристжпи къмъ униформирането на резултатитѣ на разнитѣ измѣрения въ Балканския полуостровъ.

Въпросътъ за височината на Мусала има, обаче, и своя задкулисна страна. Отъ тамъ сж пустнати между неосведомената публика нѣколко числа, които посочватъ една по-голѣма височина на този връхъ. Най-напредъ такива числа сж скованн, по-чисто локално-патриотични съображения, въ Самоковъ, отъ кждето обикновено се потегля за в. Мусала.

На триангулационната пирамида, разположена на темето на в. Мусала, има отбелязано съ боя височина отъ 2935 м., която се появява тамъ въ края на 1926 г. или първата половина на 1927 г. Тази височина не е сложена отъ Географическия институтъ, който, както това ни се потвърди, не е още готовъ съ измѣренията си за този край.

На една пжтеуказателна табелка, поставена близу до двореца Царска Бистрица, височината на Мусала се посочва на 3005 м. Тази височина ние за пръвъ пжть срещнахме презъ 1927 г. въ единъ позивъ издаденъ отъ юношитѣ туристи.

Напоследъкъ височината на Мусала е още порастнала. На едно мѣсто тя е 3007 м., а на друго дори 3100 м.

Всички тия прояви ни напомнятъ, че точно отъ подобенъ характеръ бѣха и желанията на нѣкои жители на Банско, които намекнаха на Д-ръ Х. Луи презъ 1926 г., пишещиятъ тѣзи редове играеше роля на преводачъ, дали не би могълъ да изкара в. Елъ-Тепе по-високъ отъ Мусала.

Ясно е, прочее, че всички по-голѣми височини, които се даватъ на Мусала напоследъкъ, сж резултатъ на желания, които нѣматъ нищо общо съ науката. Тѣ оставатъ въ широката публика убеждението, че височинитѣ на върховетѣ у насъ не сж още точно опредѣлени и че измѣрването имъ е много лесна задача. Това допринася за косвеното дискредитиране на нашитѣ научни институти, които работятъ въ тая область. Докато Географскиятъ (Картографскиятъ) институтъ при Министерството на войната не публикува официално резултатитѣ на тригонометричнитѣ измѣрения на върховетѣ, ще трѣбва да се задоволимъ съ досегашната височина на Мусала отъ 2923 м., която едва ли ще се различава много отъ новополучената.

За височината на в. Мусала

в. „Миръ“, год. XXXVII, бр. 9, 293 отъ 3 юлий 1931 г., София, стр. 4.

Въ в. „Миръ“ брой 9285 отъ 24 юний 1931 г. е помѣстено въ стълбеца „Туризъмъ“ едно съобщение отъ страна на самоковското дружество, по поводъ моята статия „Колко е високъ в. Мусала?“, печатана въ в. „Зора“ отъ 15 юний т. г., въ което съобшение се казва, че по-голѣмитѣ височини на в. Мусала, разбиратъ се височинитѣ 3005, 3007 м. „сѫ посочвани и лансирани отъ хора, които сѫ претендирали, че тѣ сѫ плодъ на тѣхни научни изследвания“. Въ въпросната си статия азъ посочвамъ, че тия височини не почиватъ на никаква научна основа и че сѫ сковани въ Самоковъ по чисто локални патриотични съображения.

Горното опровержение на самоковскитѣ туристи е само една диверсия, която най-малко би могла да мине предъ научнитѣ срѣди, къмъ които, позволявамъ си тая скромность да забележа, принадлежи и моята личность, тъй като никой ученъ, запознатъ съ начинитѣ на измѣрването на височинитѣ, не би се нагърбилъ да измѣрва отдѣлно и само в. Мусала, по следнитѣ причини:

Въ географската наука днесъ се приематъ за най-точни височинитѣ измѣрени по триангулационенъ начинъ, който се прилага, когато се изработватъ карти на голѣми области, държавни територии и пр. При него цѣлата страна се покрива съ мрежа отъ трижгълници, на чиито върхове се построяватъ специални пирамиди. Следъ като се измѣрятъ точно една или нѣколко бази и следъ като се нивелиратъ редица линии (пѫтища, ж. п. линии), се почва изчисляването на бедрата на трижгълницитѣ и хоризонталнитѣ имъ жгли. Следъ това се изчисляватъ вертикалнитѣ имъ жгли, чрезъ които именно се получаватъ височинитѣ. Такава триангулация е направена у насъ отъ руситѣ веднага следъ освобождението. Върху нея почиватъ всички наши карти, издавани отъ Военния географически институтъ (1:40,000, 1:50,000, 1:126,000 и пр.). Всички височини, които имаме въ тѣхъ, сѫ резултатъ на тая триангулация. Отъ тогава е височината на Мусала 2923 м. При нея, поради краткото време, въ което е извършена, се оказватъ нѣкои грѣшки, особено при събирането на листата въ С. И. България. Подобна триангулация, по най-съвършенитѣ съвременни методи, работи отъ нѣколко години насамъ нашиятъ Воененъ географски институтъ. Изчисленията, засѣгащи южнитѣ покрайнини на България, скоро ще бѫдатъ готови за публикуване. Тогава ще имаме и новитѣ височини на България, които споредъ досегашнитѣ пресмѣтания, малко ще се различаватъ отъ тия на руската триангулация, което показва, че и окончателната височина на Мусала съ малко ще се различава отъ досегашната.

Понеже първопричината да се създаде убеждението у нашитѣ туристи, че отдѣленъ човѣкъ може да измѣрва върхове, бѣ топографската карта на Пиринъ и посоченитѣ въ нея много по голѣми височини, направена отъ берлинския доцентъ по география д-ръ Хербертъ Луи, трѣбва да забележа, че той сѫщо така е приложилъ при изработването ѝ триангулационния методъ въ единъ по-опростенъ видъ, като е използувалъ за база минарето на джамията въ Кобулската махала въ Г. Джумая и рилския Мусовъ върхъ (Срв. стр. 109 отъ книгата му „Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien“, Щутгартъ, 1930), чиито височини и точно астрономическо положение той е получилъ отъ нашия военно-географски институтъ, тъй както тѣ сѫ били измѣрени отъ руситѣ. Последнитѣ не сѫ картирали пиринската область и за това за нея нѣмахме никаква точна карта. Д-ръ Луи не е само специалистъ географъ, но и вещъ топографъ, две качества, които рѣдко се съчетаватъ въ днешнитѣ географи.

Измѣрвания на отдѣлни височини се практикува и днесъ за специални цели, обаче, и тѣ се основаватъ на триангулацията. Такъвъ е случаятъ при фотограмметрията, при стереофотограмметрията и пр. Нѣма нужда отъ триангулация, когато измѣрваната височина е близу до морското равнище. Така е постѫпилъ швейцарскиятъ ученъ Марселъ Курцъ, измѣрвайки височинитѣ на планината Олимпъ, съ което доказва, че най-високиятъ връхъ е 2918 м., т. е. 5 метра по-низъкъ отъ в. Мусала, който, отъ 7—8 години, откакъ сѫ известни измѣрванията на Курцъ, се приема за най-високия върхъ на Балканския полуостровъ.

Нашата задача, съ статията си въ в. „Зора“, бѣ да обърнемъ внимание, че разпространяванитѣ височини 3005, 3007, 3100 м. за в. Мусала сѫ чиста измислица. Жертва на тѣхъ бѣха станали и нѣкои научни крѫгове, а даже и учители по география.

Постѫпката на самоковскитѣ туристи води по хлъзгавъ пѫть, по който наука и туризъмъ не биха могли да ходятъ задружно, една идея, която бѣ така горещо защищавана отъ покойния виденъ туристически деятель и доцентъ по география Д-ръ Кр. Дрончиловъ.

Плана—планина

Приносъ къмъ историческото развитие на славянскитѣ земеписни имена

Годишникъ на Софийския университетъ. Историко-филологически факултетъ, книга XXVIII, 6, (1930—1931 г.), 1931 г. София, стр. 1—20 съ 2 стр. Zusammenfassung 8^{0}.

Преди нѣколко години, като на студентъ, ни бѣ зададена писмена работа за Плана и Лозенската планина. Още въ началото ние се заинтересувахме за значението на името Плана. Понеже не можахме да намѣримъ неговото обяснение въ съответната българска книжнина, обърнахме се къмъ сръбската, тъй като ни бѣ известно, че въ Сърбия сѫществуватъ подобни земеписни имена. За наше съжаление, обаче, въ всички тѣзи трудове, които разгледахме тогава, не можахме да намѣримъ нѣкакви положителни указания, които да ни задоволятъ. Въпросътъ ни заинтересува по-отблизу и следъ продължителни издирвания изъ достѫпната ни тогава книжнина, дойдохме до почти всички тия общи заключения, които ще изложимъ по-нататъкъ. Учебната 1928/1929 год. прекарахме въ Берлинъ на специализация. Богатитѣ тамошни библиотеки ни позволиха, между другото, да съберемъ доста материали и по тоя въпросъ, което ни подтикна да разширимъ първоначалната си задача, като проследимъ тия земеписни имена въ славянскитѣ земи.

Подобни въпроси географитѣ разглеждатъ сравнително — исторически. По тоя начинъ сж постжпвали много учени[1], поради което методическата страна на нашата задача бѣ лесно опредѣлена.

Въ славянскитѣ земи или въ земитѣ обитавани нѣкога отъ славяни се срѣщатъ много топографски имена Планъ, Плана, Планова, Планина и др. Ние сме успѣли да съберемъ по-голѣмата часть отъ тия имена, които сгрупирани по държави, ще разгледаме по-надолу.

Нашата цель съ това е, да проследимъ тоя пжть на развитие, отъ който тѣзи имена представляватъ различни стжпала. Началото на този пжть е една или повече общи праславянски думи, а краятъ му представлява за сега земеписната дума планина, която е една отъ най-често употрѣбяванитѣ думи въ южнославянскитѣ езици, за чийто произходъ обаче и до сега още сжществуватъ въ научната книжнина погрѣшни или недояснени представи.

Въ България най-познатото име е това на прикрепената къмъ ю. и. страна на Витоша Плана планина, която загражда отъ своя страна, откъмъ северъ, Самоковското поле. До преди 40 г. Плана не е била още отдѣлена като засебена орографска единица. Hochstetter, Г. Златарски и др. сж я считали като часть отъ Витоша. Морфоложки, па и геоложки отлики позволяватъ, обаче, тя да се отдѣли. Първи това сж сторили Братя Шкорпилови въ своята „География на България“ (Пловдивъ, 1889 г., стр. 40). Тѣ ѝ даватъ настоящето име по срѣдоточния ридъ на планината, който именно се казва Плана, тъй като мѣстното население нѣма едно общо име, съ което да я означава. Ридътъ Плана представлява широко и плоско гърбище, силноназжбено отстрани отъ многото притоци, които изпраща на рѣкитѣ Егуля и Планщица, които го заграждатъ отъ З.—Ю. З. и И.—С. И. То е обрастнало съ хубава трева и е едно отъ най-добритѣ пасбища, съ каквито е заета почти цѣлата планина. Това обстоятелство наредъ съ благоприятнитѣ почвени условия, главно за картофи, става причина въ срѣдната часть на рида да възникне постоянно селище, махала Плана (сега въ общ. Чупетлово, Самоковска околия).

---

[1] Срв. напр. статиитѣ на Проф. А. Иширковъ — Областното име Загорье или Загора въ миналото и сега (Изв. Н. Етн. м., г. V. (1925) стр. 80—88; Прилагателнитѣ „бѣлъ“ и „черъ“ въ нашата топонимия. (Сп. Родна речь, год. II (1928), стр. 85—87 и др.; сжщо E. Oberhummer, Eisernes Tor. Ein Beitrag zur Ortsnamenkunde (Mitt. Geogr. Ges. Wien, 1916, стр. 201—223) и пр.

Първоначално тукъ сѫ се намирали само кошари на жители отъ с. Чупетлово, наричани обикновено Чупетловски кошари. Така тѣ сѫ означени и въ оригиналната руска триверстова карта, правена презъ 1877—79 г. Следъ освобождението селяни отъ с. Чупетлово откупватъ общо цѣлата тази мѣстность и си я раздѣлятъ. Кошаритѣ еволюиратъ въ постоянно селище, едно обикновено явление въ гѫстонаселенитѣ планински краища на нашето отечество. Новото селище получава името си отъ това на рида.

Името на р. Планщица сѫщо стои въ връзка съ това на рида Плана. Махнемъ ли окончанието щица (-ица) ,което въ българскитѣ топографски имена се явява обикновено като окончание на рѣки, ще получимъ основна дума План-(а).

Ясно е, прочее, че отъ четиритѣхъ имена, които имаме въ тая область, тѣзи на планината, махалата и рѣката идатъ отъ името на рида Плана.

Въ северозападната часть на Рила рѣкитѣ Малевица и Прѣка-рѣка, дѣсни притоци на р. Черни Искъръ, заключватъ единъ ридъ, който сѫщо така носи името Плана[1]. Около една трета отъ него, както ние имахме случай лично да се увѣримъ, е изсѣчено мѣсто, до нѣкѫде обрастнало съ трева и заобиколено отстрани съ иглолистни гори.

Къмъ долината на рѣка Малки Ломъ, притокъ на Бѣли Ломъ, между селата Садина и Омуръ-бей се спускатъ два дола: Кючукъ Полянòва (Планова) и Бююкъ Полянова[2].

Въ околностьта на Девинъ има мѣстность Планни-връхъ, а въ околноститѣ на с. Мугла (Девинско) мѣстность Планйщето[3] (не е възможно това име да иде отъ пладнище, чрезъ изпускане на д-то).

Въ земитѣ на Югославия се срѣщатъ много повече земеписни имена, принадлежащи къмъ нашата група.

Въ Босна, върху югозападнитѣ склонове на планината Яворъ, се намира селó Плана. Близу до гр. Сараево има долина, която носи име Плана (Плана дола). По нея минава пѫть нареченъ кираджийски друмъ[4]. Едно малко езеро върху пл. Лейела се казва Plan jezero. Въ Сараевското окрѫжие се числи махала Plan.

Въ Далмация има две бърда, носящи името Plana[5] Planik е малъкъ островъ при Далматинското крайбрѣжие, западно отъ о-въ Паго. Въ околноститѣ на Спалато и на Макарска има по една махала Plana[1]).

---

[1] Вж. Ж. Радевъ, Рила планина, сп. Естествознание, г. I (1909), стр. 216 и топографскитѣ карти 1:40,000 и 1:50,000.

[2] К. Шкорпилъ, Описъ на старинитѣ по течението на р. Русенски Ломъ. Матер. за арх. карта на България. I София. 1914, стр. 33.

[3] Вж. Названия на мѣстности отъ Девинско (Съобщава А. П. Стоиловъ) Изв. Етн. Музей, г. VIII—IX (1929), стр. 240.

[4] Срв. етн. зб. кн. V, стр. 1151.

[5] Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. ч. IX. Загребъ 1924—1927.

Въ Моравско, въ Прокупленската околия, върху южнитѣ склонове на Ястребацъ пл. сѫ разположени две села Голѣма (Велика) Плана и Мала Плана. Въ сѫщата область друго село Плана се числи къмъ Парачинска околия[2]).

Въ Сърбия при гр. Паланка се намиратъ две села Мала и Велика Плана, последното отъ които е станция на желѣзопѫтната линия Нишъ—Бѣлградъ. На планината Копаоникъ има селце Плана, при стари, известни още въ древностьта, рудници за желѣзо, злато и сребро[3]). За него има доста стари известия. Арабскиятъ географъ Идризи, който е пѫтувалъ по тия мѣста презъ 1153 год., го споменува подъ името Ablâna[4]). По късно то се споменува презъ 1346 и последващитѣ я години въ документи отъ архивата на гр. Дубровникъ, който е ималъ тамъ колония[5]).

Една отъ махалитѣ на с. Пријељина (Лубички окрѫгъ) се казва Плана[6]). Единъ отъ притоцитѣ на р. Чемерница се именува Плана[7]).

При границата на Херцеговина съ Черна Гора, въ покрайнината Билечке Рудине има село Плана[8]). Такова име носи друга една махала въ сѫщата провинция).

Въ Черна Гора, при с. Рашовичи, недалечъ отъ гр. Медуинъ, има единъ „заравањак“ (малкс и високо поленце, малко плато) Плана[10]). Мѣстность, назоваваща се Плана Омерова се намира въ Хотското корито[11]).

Въ Хърватско, въ Лика-Крабавската жупания, се числятъ две села Velika и Mala Plana.

Въ Словенско има село Planina въ едноименно поле. При Подпечъ, недалечъ отъ Любляна, единъ потокъ, чиито води се губятъ въ карстовия теренъ, се казва Podplanšica[1]. Това име е образувано по начина по който е образувано и името на нашата р. Планщица. Въ камениститѣ Алпи (Steiner Alpen) единъ лесно достѫпенъ връхъ носи името Planjava[2].

---

[1] Specialorts-repertorium der Österreichischen Länder, XII, Dalmatien, Wien 1919.

[2] Срв, Списъкъ на нас. мѣста въ Македония, Моравско и Одринско, София, 1917 г., стр. 35, 84, 85.

[3] Вж. Dr. C. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerken von Serbien и пр. Prag, 1879, стр. 53.

[4] W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämus—Haldinsel, II, Wien, 1887. стр. 90.

[5] Jireček, пом. съч. стр 53.

[6] Срв. етнограф. зб. кн. V, стр. 41.

[7] П тамъ, стр. 40.

[8] Срп. етн. зб кн. V стр. 869.

[9] Rjecnik и пр. при Plana.

[10] Срп. етн. зб., кн. VIII, стр 110.

[11] Тамъ стр. 90. Д-ръ Р. Ерделяновичъ, отъ чиято студия взимаме името Плана Омерова, е единствениятъ сръбски авторъ отъ тѣзи, които сѫ печатали въ Српски етнографски зборник и въ чиито трудове се засѣгатъ топографски имена Плана, който дава известно обяснение на това име. Той пише: „За сръбски названия ни подсѣщатъ само. . . Плана Омерова, плана или рудина Омерова (Караджичъ, рудина die Flur, partum; Н. Геровъ, рудина равнина на планина съ хубава паша, планинско пасище).

Чехия е сѫщо така много богата съ такива топографски имена. Ние ще посочимъ нѣкои имена на селища, които се намиратъ въ Ottuv Slovník naučný[3]: Plán (име на 3 села), Plana Horné (Ober Plan), градецъ, Plan градецъ на ж. п. линия Пилзенъ—Егеръ, Plana (2 селища), Plana Chodova, Plana nad Lužnici Plaňany, Plaňavy, Plané (Plan) при Budějovice, Plané, Planè Dolní. Plané Horní Planice, Planice Nova, Planička, Planské (или Planská). Повечето отъ тѣзи чешки имена сѫ стари, защото се срѣщатъ въ документи отъ преди нѣколко вѣка.

Въ границитѣ на днешна Австрия, специално въ югозападнитѣ ѝ планински части, кѫдето нѣкога е имало гѫсто славянско население, сѫществуватъ сѫщо така такива имена. Голѣмъ брой, по срѣдновѣковни паметници, е събралъ за Щирия Josef v. Zahn[4]. Това сѫ имена на селища, отдѣлни дворове, мѣстности и пр. Plan (3), Plana, Planau, Planauer, Planer, Planina (мѣстность, презъ 1265 г. се означава като Alben) Planinsdorf, Planitzen мѣстность презъ 1285 год. Planitz), Montpreis, на слав. Planina (градче при Geirach), Mersplanina (планин. пасбище, презъ 1436 год. die kalten albm) и много др. Planitzberg, 2511 м. високъ връхъ въ Източнитѣ Алпи, с. и. отъ Kitzsteinhorn, носи име, което споредъ I. Stur очевидно иде отъ славянската дума plana, planica[5] Plana се наричатъ група кѫщи въ Mitter Ennstal[6]. Отъ приложената карта къмъ посочения по-долу трудъ се вижда, че тѣ се намиратъ въ мѣстность обиколена отъ всички страни съ гора. Pirchegger мисли, че името иде отъ слав. plan offene, waldfreie Gegend, а Steinhauser отъ planjava равнина.

Въ Германия, много части на която, както е известно, сѫ били населени отъ славяни, особено Померания, Шлезия и Саксония, има много топографски имена съ коренъ plan.

---

[1] A. E. Forster, Hydrograph. Forschungen in Inner- und Unterkrain‘ Mitt. Georg. Ges. Wien, 1922, стр. 16.

[2] Stanojević. Narodna encyklopedija, стр. 484.

[3] Срв. XIX т., Praha 1902, стр. 833 и следва.

[4] I. v. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, Wien 1893, стр. 44 и сл.

[5] I. Stur, Die slavischen Sprachelemente in den Ortsnamen der deutsch-österreichischen Alpenländer zwischen Donau und Drau (Sitzb. d. Akad. d. Wiss Wien, phil.-hist. Kl. 176, Bd. 6 Abh., стр. 59).

[6] Dr H. Wissman, Das Mitter Ennstal, Stuttgart, 1927, стр. 131. Топографскитѣ имена отъ славянски произходъ сѫ преработени отъ S. Pirchegger и W. Steinhauser.

Въ Meyers Orts- und Verkehrs-Lexikon des Deutschen Reiches, II т. 1913 г. сѫ посочени повече отъ 40 имена на селища, като Plan, Planberg, Pläne, Planena, Planenhof, Plargut, Planheide, Plania, Planitz, Niederplanitz b/Zwickau, Plänitz, Planke, Plankenstein, Pläns, Planschwitz и др. Къмъ всички тия имена, обаче, трѣбва да се пристѫпва извънредно предпазливо по две причини. Първата е, че нѣкои отъ тѣхъ въ миналото сѫ звучали съвсемъ другояче, т. напр. Planitz b/Meissen въ 1311 г. се означава Plawenuwitz, 1386 — Plawnicz и пр. и пр., и иде отъ Плавановци[1]. Други, обаче, като Plohn b/Lengenfeld идатъ отъ plon—plan[2]. За нѣкои имена, както е случаятъ напр. съ рѣкичката Planitze на Рюгенъ, не може да има съмнение, че сѫ отъ славянски произходъ[3] Втората причина да се отнасяме по-предпазливо е, че въ нѣмскитѣ наречия plan, дошелъ въ тѣхъ чрезъ латинския езикъ, се употрѣбява съ почти сѫщитѣ значения, които има и въ славянскитѣ езици, както ще видимъ това по-нататъкъ. При едно старателно проследяване на съответната нѣмска книжнина, би могло да се уясни, кои отъ тѣзи имена сѫ отъ славянски, кои отъ други произходъ, една задача, която излиза отвънъ рамкитѣ на настоящия трудъ.

Въ Гърция, на п-въ Мореа, кѫдето е имало отседнало многобройно славянско население, сѫ оцѣлѣли до днешенъ день две имена: рѣка Planina, въ древностьта наричана Cephissus и рѣка Planizza, въ древностьта Inachus[4].

II.

И сега още има запазени въ живия говоръ на славянскитѣ народи много думи съ коренъ план-, отъ кѫдето си водятъ началото изброенитѣ горе земеписни имена.

Въ сърбо-хърватски срѣщаме две думи синоними планка и пропланак, които означаватъ мѣсто въ планината, кѫдето нѣма гора или пъкъ полянка (пасбище) въ планината между гора[5]. Даничичъ въ своя Рјечник из књижевних старина српских (Бѣлградъ, 1863. II т., 309 стр.) пише, че съ думата плана, въ областьта Црници (въ Черна-гора) означаватъ какво и да е бърдо[6].

---

[1] G. Hey, Die slavischen Siedlungen in Königreich Sachsen mit Erklärung ihrer Namen, Dresden, 1893, стр. 147.

[2] Тамъ, стр. 278.

[3] Miklosich, Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen, II, стр. 74.

[4] M. F. Thielen, Die europ. Türkey. Ein Handwörterbuch für Zeitungsleser, Wien, 1828, стр. 224.

[5] Вук Караджиħ, Српски рјечник, Бѣлградъ, 1898, стр. 629.

[6] Народътъ въ сръбскитѣ земи съ бърдо нарича широкъ, плещестъ и дългъ хълмъ (J. Цвиjиħ, Прилог географиjскоj терминологиjи нашоj, Говори и чланци, кн. II/, Бѣлградъ, 1923, стр. 68). Значението, което нашиятъ народъ дава на бърдо, е сходно.

Въ езика на словенцитѣ plan е открита, безъ дървета мѣстность; плоскость; plan, plana (прил.) свободно отъ дървета; planja сѣчище, мѣсто въ гората безъ дървета; planjava стръмно или равно пространство въ гората, безъ дървета и храсти; planica сѫщото, само че въ по-малки размѣри; planina планина, високо планинско пасбище (Die Alpe), пасбище въ планината; planiniti занимавамъ се съ скотовъдство въ планинитѣ; planinščina паритѣ, които се плащатъ за използуване на планинскитѣ пасбища[1]).

Въ чешкия езикъ plán е равнина, равна повръхнина, поле, ливада; planjava горско сѣчище, неплодородна гора, степь (Heide); planina разчистена земя, требежъ (Rodeland, Reutland), горско сѣчище, неплодородна земя, поле, равнина, плоскогорие; planina horská плато, plano отворено поле, изсѣчена гора, сѣчище[2]).

Въ словашкия езикъ имаме plaň поле, равнина; plaňava горско сѣчище (Waldhau), равнина; plany, *-a* дивъ, безплоденъ, лошъ; planina равнина, цѣлина, угарь (=rachfeld); planit уравнявамъ, планирамъ, разоравамъ цѣлина[3]).

Въ българския езикъ думитѣ отъ тази група сѫ почти изчезнали, като изключимъ, естествено, отъ това число планина. Следъ много издирвания можахме да се доберемъ само до две думи. Това е на първо мѣсто лично отбелязаната отъ насъ дума пла̀нове (умал. планѐта), съ която означаватъ въ Вакарелско отдѣлнитѣ, отдалечени едно отъ друго дървета, които се оставятъ въ единъ изсѣченъ участъкъ гора, за да се засѣе отново или пъкъ да се използуватъ по-късно, при нужда, като строителенъ материалъ. Втората дума е планучка, планѝци, както наричатъ въ С. И. България обикновенитѣ горски ягоди (Fragaria vesca)[4]) Тѣ растатъ обикновено въ поляни, открити мѣста или сѣчища въ гората. Тѣзи мѣста ще да сѫ се наричали и у насъ, както се изяснява това отъ гореизложеното, планъ, плана[5]). Думата планъ, съ която българскитѣ колонисти въ Русия наричатъ дворището (селището) си, т. е. тоя кжсъ земя, върху който е кжщата имъ съ другитѣ стопански сгради, двора и пр.[1]), ще да е късна заемка. Къмъ подобно заключение ни навежда обстоятелството, че въ съседната область, въ бившата Полтавска губерния, се употрѣбява думата планóкъ, планка за участокъ земли въ шесть десятинъ.[2])

---

[1]) Slovensko-nemški slovar, uredil M. Pleteršnik. Любляна, 1894-95, II т. стр. 48.

[2] I. Herzer a V. Prach, Česko-německý slovnik, II т. Praha, 1916, стр. 109—111.

[3]) Срв. I. Loos, Wörterbuch d. ungar., deutsch., und slovak. Sprache, Pest. 1869—1871, III т. стр. 365 и I. Seewarth, Slovnik nemeckej a slovenskej reči. Bratislava, 1922, стр. 383.

[4]) Н. Геровъ, Речникъ, IV, стр. 39.

[5]) Въ славянскитѣ езици се срѣщатъ имена на много растителни видове, които стоятъ въ връзка съ думитѣ отъ нашата група. На нашитѣ планѝци отговаря малоруското полоница (полуница) ягоди; после planika на чешки и планика на сръбски е рече грозде. Повечето отъ тѣзи думи, обаче, водятъ началото си отъ значението дивъ, пустъ. Така planák (чеш.) е дива детелина, plan, plané (чеш.) диво плодно дърво; plany (чеш.) дивъ лукъ, чесновъ лукъ и др., planča (словаш.) дива ябълка, дива круша; planka диво плодно дърво, не присадена ябълка, круша; płonka (пол.) диво плодно дърво, planika (словен.) еделвайсъ, plonizza (дол.-луж.-сръб.) дива ябълка.

Праславянската сричка *ol* между две съгласни преминава въ чешки, български, сръбски, словенски и словашки въ *la*, въ полски и лужичско — сръбски въ *lo*, а въ рускитѣ наречия, въ *olo* [3]). По тази причина съответнитѣ думи въ полския езикъ сж: plonica високо планинско пасбище, пасбище безъ дървета; plonina, plonia суха неплодородна почва, plonny безплоденъ, празенъ, безосновенъ, суетенъ [4]).

Въ долнолужички се употрѣбяватъ plon равнина, плоскость, plony равенъ [5]). Въ малоруски езикъ полонйна е висока равнина, плато, столова земя, високо планинско пасбище [6]).

Съ polonina се наричатъ всички планински пасбища въ Карпатитѣ, отъ тамошното славянско население[7]), което се е отразило и на топографскитѣ имена Polonina rovna и Polonina, напр., се наричатъ два голѣми планински рида въ Източнитѣ Бескиди.

Всички тѣзи примѣри достатъчно добре говорятъ, че въ случая ние имаме общославянска родова група отъ думи, чиито основи се криятъ въ православянския езикъ. Тѣзи праславянски думи споредъ Persson-а сж polnŭ (ŭ = ъ) polnĭ (ĭ = ь), polna, polnina [8]). Тѣ могатъ да се сравнятъ съ други индоевропейски думи, на първо мѣсто съ добре познатата латинска дума planus, после съ литов. pleine равнина, plynas равенъ, безъ дървета (baumlos), летон. plêni плоска леска; старошвед., новошвед. falla равнина, степь; нѣм. Feld, поле, равнина, площь[1]).

---

[1]) Н. С. Державинъ, Болгар. колоніи въ Россіи, Сб. н. ум., кн. 29, стр. 74.

[2]) Б. Грінчéнко, Словàрь украïнськоï мóви, Киевъ 1908—1909 III, стр. 191. Отъ подобна дума за поземлена мѣрка ще да иде и името на село Планъ въ бившата Саратовска губерния (П. Семеновъ, Географ.-статист. словаръ Россіской имперіи, Спб. 1878, т. IV. стр. 126.

[3]) L. Niederle, Slovanskć, starošitnosti, II, 2, стр. 126.

[4]) Vollständiges Handwörrterbuch d. deutsch. und polnisch. Sprache, bearb. von F. Konarski и др. I Abt. II Bd. Wien 1907, стр. 21. Естествено е, че тѣзи имена ще сж оставили белези и въ топографската номенклатура. Въ Słownik Geograficzny królestwa Polskiego (т. VIII, Варшава 1887) се наброяватъ една редица отъ имена, главно на селища, като Płonczyn Płonczynek, Płone, Płonia, Płonianka, Płoniawy, Płonica и др.

[5]) I. Zwahr, Niederlausitz — wendisch — deutches Handwörterbuch. Spremberg 1847, стр. 250.

[6]) Е. Желеховский и С. Недïльский, Малоруско — нïмецкий словарь т. II. Лъвовъ, 1886, стр. 692

[7]) D-r I. Kràl, Die Alpwirtschaft in Karpathorussland (Mitt. d. Georg Ges. Wien, 1928) стр. 116.

[8]) P. Persson, Beiträge zur indogermanischen Wortforschung (Skrifter utgifna af kungl. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala, Bd. X, Uppsala 1912, стр 227.

III

Отъ всички горепосочени значения на планина се вижда, че въ по-вечето славянски езици тя означава плоскость, равнина, високопланинско пасище, а не планина въ това значение, което тя има въ българския и сръбския езикъ. До него тя е дошла изтласквайки гора, старата дума съ това значение, която отъ своя страна стѣснява обхвата си, като подъ нея почва да се разбира гористиятъ поясъ, лесоветѣ.

Гора (gora, hora), е общославянска дума за планина, която и до днесъ е запазена въ това си значение въ славянскитѣ езици, съ изключение донѣкѫде на българския и сръбския. Въ това значение тя се употрѣбява, обаче, въ старобългарскитѣ писмени паметници, употрѣбява се дори и въ първитѣ новобългарски печатни книги, наредъ съ планина[2]).

За това първоначално значение на думата гора ни напомнятъ мѣстни названия като Срѣдна гора, Света гора и пр.[3]).

Къмъ края на срѣднитѣ вѣкове гора започва да приема у българитѣ и сърбитѣ днешното си значение. Сѫщевременно у тѣхъ все по-често и по-често се появява думата планина, която въ по-старитѣ паметници, като въ превода на Свещенитѣ писания е голѣма рѣдкость, но после съвсемъ е завладѣла. Въ сръбскитѣ грамоти отъ 13 и 14 в. тя изпърво значи по-вече пасбище по височинитѣ, отколкото самитѣ височини. Въ този смисълъ трѣбва да се разбира и въ българската грамота на царь Константинъ Асена отъ 13 в., дето се споменуватъ села съ нивитѣ, ливадитѣ и планинитѣ имъ[4]).

И до днесъ още думата планина съ значение на високопланинско пасбище се употрѣбява въ българския народенъ говоръ много по-вече, отколкото може да се предположи

Въ с. Желѣзница (Софийско), намиращо се въ Плана планина, селяни ни разправяха преди 3 години, че общината имъ лѣте дава планинитѣ си на Витоша подъ наемъ на предприемачъ, който тамъ устройвалъ мандра.

---

[1] Първи у насъ, който съобщава за това сродство е Проф. Ст. Младеновъ въ Студии по славянско и сравнително езикознание (Годишн. Соф Унив. Ист.-фил. фак. XIII—XIV (1917—1918) стр. 97.

[2] Срв. напр. Кра́ткое політіческое землеописаніе отъ арх. Неофитъ Хілендарца (Въ Карагуевцѣ, 1835), стр. 48 и др.

[3] Тази промѣна не ще е била известна на В. Априлова, който въ Българскія грамоты (Одесса, 1845. стр. 91) пише, че българитѣ назовавали собствено съ планини най-голѣмитѣ планини, Алпитѣ, Балкана и пр., а малкитѣ назовавали гори. До подобно заключение той сигурно ще е дошелъ сравнявайки имената на Стара-планина и Срѣдна гора.

[4] К. Иречекъ, Пѫтни бележки за Срѣдна гора и Родопскитѣ планини, Пер. сп., кн. 8 (1884) стр. 31.

Въ Троянско, по съобщения на мѣстни хора, народътъ нарича съ планина обрастналитѣ съ трева най-горни части на планината, надъ гористия поясъ.

Родопскитѣ помаци сѫщо така наричатъ планинскитѣ пасбища (на тур. яйла) съ планина, а планината наричатъ балканъ[1]).

Панагюрскитѣ тамазлъкчии сѫ изпращали зимно време стадата си на зимо́вище, а лѣте на пла̀нина, на па̀ша въ родопскитѣ, рилскитѣ или витошкитѣ пасбища. Мнозина скотовъдци имали и свои собствени пасбища (пла́нини)[2]).

При едно такова значение на планина иматъ смисъль мѣстни названия, като Гове́жда планина въ Девинско, Конска планина въ Копривщенско или Широката планина, както се нарича една голѣма поляна между Чамъкория и Самоковъ. Турцитѣ сѫщо така сѫ имали предъ видъ значението на планина високо планинско пасбище, като сѫ превеждали името на Souvo-Planina (Суха-планина, между Нишъ и Пиротъ), като Kourou-Jaïla[3]) или Доспатската планина, като Доспатъ-яйласѫ.

Въ това си значение планина и до днесъ още се широко употрѣбява отъ сърбитѣ, при все че, колкото и любопитно да изглежда това, въ голѣмитѣ сръбски речници, като този на Караджичъ, напр., то не се указва. На него многократно е обръщано внимание отъ страна на сръбски и чужди автори[4]). Тъкмо това значение е подтикнало проф. Г. Вайгандъ да я сложи въ онази редица думи, които значатъ въ говора на македонскитѣ българи едно, а въ сръбския езикъ друго, тъй като, ни съобщава той, сърбитѣ означаватъ съ планина Bergweide, а македонцитѣ само Berg[5]).

Ние имаме, обаче, много основания да твърдимъ, че и македонскитѣ българи ѝ даватъ значение на високо планинско пасбище. Така напр. въ Западна Македония, както ни съобщи г. Илия Ивановъ[6]), мѣстното българско население разбира и сега подъ пла́нина не само височинитѣ, но и планинскитѣ пасбища.

Споредъ Даничичъ, въ старитѣ сръбски книжовни паметници думата планина се поменува най-често при текстове отнасящи се до власи (разбирай — пастири, овчари)[1]. Сърбитѣ и до сега казватъ планинâр на планинския овчарь (der Sennhirt, pastor Alpinus), а на планинеца — планѝнац[2]).

---

[1]) К. Иречекъ, Кн. България, II, стр. 405, забел. 51.

[2]) П. П. Карапетровъ, Материали за описване града Панагюрище и околнитѣ му села, София 1893, стр. 36.

[3]) A. Boué, Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe, I т. Vienne 1854, стр. 62.

[4]) E. Granger въ своята Nouvelle Geographie universelle (Paris 1922) т. I, стр. 228 и 229 при Югославия отдѣля цѣла глава — La vie dans la planina. Споредъ него: C'est la zone verte, celle à laquelle on réserve d'ordinaire le nom de „planina".

[5]) G. Weigand, Ethnographie von Makedonien, Leipzig 1924, стр. 73.

[6]) Г-нъ Илия Ивановъ е билъ дълги години учитель въ Македония. Той е съставитель на География на Македония, I кн. Физическа география, София, второ издание презъ 1928 г.

Ясно е, прочее, че съ планини, планина сѫ разбирали и разбиратъ пасбища, които се простиратъ обикновено надъ гористия поясъ. Такива се срѣщатъ и въ низкитѣ планини, въ които близу до билото нѣма гори, поради силата на вѣтъра, който прѣчи на растежа имъ.

Думата планина е била широко разпространена въ езика на скотовъдцитѣ, на планинскитѣ овчари, презъ миналитѣ вѣкове. Съ даденото ѝ отъ тѣхъ първоначално значение тя преминава въ говора на полскитѣ, равниннитѣ жители. Тамъ именно нейното значение еволюира, като отъ чисто стопанска дума — високо планинско пасбище, тя става земеписна дума — планина. Най-напредъ това ще да е станало въ книжнината, а по-късно въ говора на народа. Понастоящемъ тя се употрѣбява още съ двете си значения въ много наши планински краища, както видѣхме това, кѫдето следователно тая промѣна продължава и до сега.

Тази еволюция е интересна съ своята историко-етнографска страна. Тя ни говори, че по времето, когато думата планина прониква и въ книжовнитѣ паметници, т. е. поне преди 8—9 вѣка, въ Балканския полуостровъ е имало вече благоприятни условия за скотовъдство, съ сезонни придвижвания между планинитѣ и низинитѣ. Фактътъ, че тая дума започва все по-често и по-често да се употрѣбява и въ последствие да изтласква гора отъ значението ѝ планина, ни показва пъкъ голѣмата стопанска роля, която започва да играе планинското скотовъдство малко по-късно, т. е. преди 5—6 вѣка, по времето на турскитѣ завоевания въ Балканския полуостровъ и следъ това, въ живота на югославянитѣ, за да почнатъ тѣ да отождествяватъ височинитѣ (планинитѣ) съ планинскитѣ пасбища. Въ планинитѣ, както това е добре известно, народътъ ни е търсилъ подслонъ и закрила отъ турскитѣ притѣснения, но наедно съ това и прехраната си. Нѣкои планини, като Родопитѣ и Стара-планина, и до сега оставатъ много гѫсто населени.

Интересно е, че и името Алпи, което не е само собствено име на добре известнитѣ европейски планини, а отчасти служи и като нарицателно име, съ което се означаватъ високи и стръмни, млади планини, е дошло по подобенъ пѫть. Alpe е келтска дума и значи високо планинско пасбище. Римлянитѣ чрезъ обобщаване сѫ нарекли така цѣлата планинска верига. Но и до сега въ езика на алпийскитѣ жители съ Alpe, Alpen се означаватъ високо разположенитѣ зелени пасбища по билата на планинитѣ, кждето лѣте пасе добитъкътъ и кждето се добива сирене и масло [1]).

---

[1] Ђ. Даничић, Рјечник, II т. стр. 309.

[2] В. Караджић, Рјечникъ, стр. 521.

IV

Отъ посоченитѣ думи отъ разнитѣ славянски езици, спадащи къмъ нашата група, ясно личи, че въ основата имъ лежи освенъ значението равенъ, плосъкъ и друго такова — дивъ, безплоденъ. Това друго значение споредъ Персона е вторично [2]). Той приема, че отъ равенъ е произлѣзло плешивъ, безъ дървета, безплоденъ, а отъ тамъ плешива (безъ дървета), неплодородна равнина, висока равнина, планинско плато, планина (baumlose, unfruchtbare Ebene, Hochebene, Bergplateau; Berg) [3]). Този пжть на развитие, колкото и логично построенъ да изглежда, тъй като Persson привлича въ подкрепа и примѣри отъ другитѣ индоевропейски езици, не постига крайната си цель, а именно да обясни начина по който е дошла думата планина въ южнославянскитѣ езици до днешното си значение, което става ясно отъ изложеното по-горе.

Опитътъ на Персона, до колкото ни е известно, е последниятъ въ това отношение. Той има нѣколцина предшественици.

J. Schmidt изкарва произхода на планина отъ праславянска дума съ значение безплоденъ. Той посочва въ подкрепа на това нѣколко думи отъ разни славянски езици, които сега иматъ подобно значение, като, обаче, изрично подчертава, че да се мисли за произходъ отъ равенъ, плосъкъ, забраняватъ южнославянскитѣ значения на думата планина [4]).

Miklosich отива по-напредъ. Той различава два праславянски корена, първия polnŭ, съ значение безплоденъ, отъ който сж произлѣзли съответнитѣ думи въ сегашнитѣ славянски езици и планина въ българския и сръбския, и втория — planŭ, отъ кждето пъкъ идатъ всички думи съ първоначално значение равенъ, плосъкъ [5]).

Persson, както вече посочихме, приема една обща праславянска група отъ думи, съ значение равенъ, плосъкъ и вторично такова безплоденъ, дивъ, отъ кждето произлизатъ и всички съответни думи въ славянскитѣ езици.

Първиятъ опитъ да се обясни произхода на думата планина дължимъ, обаче, на Urban Jarnik, който изкарва, че planina, съ значение високо планинско пасбище, е чужда дума въ езика на словенцитѣ, произлѣзла отъ alp, alpina чрезъ размѣстване на звуковетѣ (буквитѣ)[1]). Още по-любопитенъ е случаятъ съ A. Unterhofer. Като разглежда образуването на нѣкои ретороманскѝ топографски имена, той приема, че и planina е ретороманска дума, която произлиза отъ лат. planus[2]).

---

[1]) D-r A. v. Böhmersheim; Steiner Alpen, Wien 1893, стр. 10, 11.

[2]) P. Persson, Beiträge и пр. стр. 228.

[3]) Тамъ, стр. 228.

[4]) J. Schmidt: Zur Geschichte d. indogerman. Vocalismus, II, Weimar, 1875, стр. 133.

[5]) F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien, 1886, стр. 248 и 256.

V.

Пѫтьтъ, по който е вървѣло развитието на нашата група думи, за да се стигне до планина, съ това значение, което има въ южнославянскитѣ езици, би могълъ да се схематизира така:

Plan, płon, plana

а) плосъкъ, равенъ б) поле, равнина		в) плешива, гола, открита безъ дървета мѣстность г) безплоденъ, дивъ	
↓		↓	
plana planja планка (пропланак)	сѣчище; мѣсто въ гората безъ дървета	płany płony	безплоденъ
↓		↓	
planava (planjava)	горско сѣчище; стръмно или равно пространство въ гората безъ дървета; равнина	płonja płonina planina	суха, безплодна почва, (земя)
planica	сѫщото, само че въ по-малки размѣри		
↓			
planina	равнина; цѣлина; разчистена земя, требежъ		
↓			

---

[1]) U. Jarnik, Versuch eines Etymologikons der slovenischen Mundarten in Innerösterreich, Klagenfurt, 1832, стр. 59.

[2]) A. Unterhofer, Nachträge und Berichtungen и пр. (Programm des k. k. Staats — Obergymnasium in Eger) Eger, 1890, стр. 3.

płonica	високо планинско пасбище, пасбище безъ дървета
полонина	висока равнина; плато; високо планинско пасбище
planina планина	високо планинско пасбище
	↓
планина	планина (das Gebirge, la montagne[1]).

Отъ тази схема става ясно, че психическитѣ процеси, които сж благоприятствували този пжть на развитие, не сж сложни. Понятието плосъкъ, равенъ, равнина се винаги асоциира съ поле, поляна, съ пасбище, въ широката смисъль на думата. Най-интересното въ това развитие е, че отъ първоначалното значение равенъ, равнина, добиваме въ края неговата пълна противоположность (антонимъ) планина.

Въ подкрепа на гореказаното се явяватъ и напълно подобнитѣ значения, които се даватъ на думата Plan въ разнитѣ нѣмски краища. Приема се, че тя иде отъ лат. planus, което не изключва, обаче, и по-късно влияние отъ славянскитѣ езици[2]). Баварцитѣ означаватъ съ der Plan, eine Eben auf dem Hochgebirge, швейцарскитѣ нѣмци — Pferdweide, силезийцитѣ — eine Ackerstrecke, въ срѣдногорнонѣмския езикъ специално подъ нея се разбира — die Wiese (ливада), die Aue (лжка, равнина, която се напоява отъ рѣка). Освенъ това съ нея въ нѣмски езикъ се означава едно свободно мѣсто за различни цели, като напр. стрелбище, черковенъ, пазаренъ площадъ и пр., а като лесовъдски терминъ съ нея се разбира — ein ebener Platz im Walde zum Holzverkauf, ein Waldfleck, wo die Bäume gefällt sind oder gefällt werden sollen. Въ срѣдновѣковния латински езикъ planum има значение и на ager cultus cui opponitur nemus, silva [обработваемо поле, на което се противопоставя (съ което граничи) гора съ пасбища, гора][1].

---

[1]) Въ нѣкои по-стари сръбски пѣсни зелена планина почнала да получава значение на лесъ, обаче то не си пробило пжть. (Иречекъ, Кн. България, II, стр. 315, забел. 5).

[2]) Къмъ подобно заключение ни навеждатъ думи като plan freier Platz, Ebene (Entstehungszeit: Ende des 14 Jahrh); plangie, planie, planje Ebene, посочвани отъ E. Jelinek въ Mittelhochdeutsches Wörterbuch, zu den deutşch. Sprachdänkmalern Böhmes und der mährischen städte Brünn, Jglau und Olmütz (XIII bis XVI Jahrh). Heidelberg, 1911.

Въ Швейцария се срѣщатъ стотици имена Plan (особено много) Plans, Planet, Planard, Plon, Plons, Plangg и пр. и то главно въ романскитѣ кантони, но сѫщо така и въ граничнитѣ съ тѣхъ области на нѣмскитѣ кантони. Съ тѣзи имена населението означава малка тераса или плато въ планината; сѣчище, естествена поляна въ гората (Waldichtung), планинско пасбище (Alpenweide) или разработена часть на не особено високъ планински склонъ[2].

VI.

Запазването на толкова много непромѣнени топографски имена отъ нашата група, въ продължение на столѣтия, въ земитѣ, кѫдето славянското население е изчезнало или пъкъ тамъ кѫдето съответнитѣ основни думи не сѫществуватъ вече въ живия му говоръ, както е случаятъ при южнитѣ славяни, се дължи на това, че повечето отъ славянскитѣ топографски имена, както обяснява Миклошичъ, сѫ прости и че при тѣхъ акцентътъ не оказва значително влияние[3].

Ние не можахме да установимъ, щото нѣкое отъ имената, които разглеждаме въ тоя трудъ, да е въ сѫщность остатъкъ отъ старата топографска номенклатура на южнославянскитѣ земи отъ латински произходъ. Имена, като напр. срѣдневѣковното Margum planum (Margum plano), както се наричало едно селище намиращо се западно отъ Нишъ, е било преведено отъ славянското население на Ravni или Ravno[4].

Земеписнитѣ имена, сами по себе си, като езикова проява, не сѫ толкова важни за географа, колкото като останки, които ни позволяватъ да възстановимъ отчасти поне по-ранншата земегледка (ландшафтъ).

Естественитѣ поляни въ гората, отворенитѣ мѣста не заети отъ дървениста растителность или мѣста, поне не обградени отъ голѣми първобитни гори, поради почвени, климатични или други условия, сѫ играли голѣма роля при разселването на предисторич. или ранноисторическото население на Европа, което е намирало при тѣхъ възможность леко да обработва земята и да отглежда добитъка си, както доказа това Gradman за Срѣдна Европа¹) и Vidal de la Blache за Франция²), тъй като, да се изразимъ съ думитѣ на последния авторъ, борбата срещу гората е една мѫчна и отблъскваща задача, която човѣкъ си поставя по-късно, когато добива по-висока култура. Ако локализираме находкитѣ отъ това време, намѣрени въ нашитѣ земи, ще видимъ, че тѣ сѫ предимно въ мѣста като горепосоченитѣ, следователно, тази констатация важи и за насъ, или, нека си позволимъ едно обобщение, важи и за Балканския полуостровъ.

---

[1] За всички горни примѣри вж. Grimm's Deutsches Wörterbuch, Leipzig, 1889, VII т. стр. 1883.

[2] Срв. Geographisches Lexikon der Schweiz, III. Neuenburg, 1905, стр. 755, 758, 761.

[3] F. Miklosich — Die slav. Ortsnamen aus Appellativen, I, стр. 6.

[4] P. Matković, Reisen durch die Balkanhalbinsel während des Mittelalters, (Mitt. d. Geogr. Ges. in Wien, 1880) стр. 380.

На такива именно заобиколени отъ всички страни съ гора поляни (Waldlichtung, clairière) се е казвало Plan, Plana, Planjava и пр. Тѣ сѫ били едни отъ най-подходящитѣ мѣста за заселване всрѣдъ голѣмитѣ гори и за това тамъ сѫ възникнали, обикновено доста отдалечени едно отъ друго, селища, много отъ които по подобие на нашата махала Плана, взематъ името си отъ това на мѣстото, въ което сѫ се заселили.

Една голѣма часть отъ земитѣ на днешната Югославянска държава, специално на Сърбия, сѫ били, дори до срѣдата на миналия вѣкъ, обрасли съ буйни гори, поради което срѣдецътъ на последната, областьта заключена между рѣкитѣ Колубара, Дунавъ и Морава, се нарича Шумадия. Ламартинъ, който е пѫтувалъ по тия мѣста презъ 1833 г., е хубаво и правдиво описалъ въ книгата си Voyage en Orient тия буйни девствени гори, всрѣдъ които, подобно на острови, се намиратъ отдѣлнитѣ селища, обикновено край нѣкоя рѣка, заобиколени отъ ниви и ливади, задъ които следва гората.

Въ едно много по-старо описание на Diogilio, който ни дава сведения за пѫтуването на френскитѣ кръстоносци презъ 1147 г. презъ България, която почвала съ Бѣлградъ (Bellagrava), българската страна се нарича „гориста поляна“ („waldige Grasfläche) или богата съ трева гора („grasreichen Wald“). Матковичъ приема, че това описание се отнася за тѣзи земи отъ днешна Сърбия, които се намиратъ източно отъ Морава³).

Тѣзи примѣри, взети отъ мѣста близки до насъ, сѫ достатъчни да ни покажатъ, че многото топографски имена Плана, които имаме въ Югославия, действително си водятъ началото отъ епоха, когато земегледката на тия мѣста е била по-друга отъ днешната. Фактътъ, че тѣ сѫ предимно имена на селища, ни разкрива отношенията между тая земегледка и поселищата.

---

¹) R. Gradmann, Das mitteleurop. Landschaftsbild nach seiner geschicht. Entwicklung (Geogr. Zeitsch. 1901), стр. 437 и Beziehungen zwischen Pflanzengeographie und Siedlungsgeschichte (Geogr. Zeitschr. 1906). стр. 316.

²) P. Vidal de la Blache, Tableau de la géographie de la France (въ E. Lavisse, Histoire de France t. I). Paris, 1911, стр. 32, 33.

³) P. Matković, Reisen и пр. стр. 367.

Биха могли да се приведатъ още много други примѣри отъ други мѣста, въ подкрепа на казаното.

Заключението, което може да се извлѣче отъ всичко до тука изложено, ще потвърди това, което така наречената географска етимология многократно е изтъквала, а именно, че природнитѣ отношения въ цѣлото тѣхно неизчерпаемо разнообразие играятъ много по-важна роля при географскитѣ наименувания, отколкото човѣкътъ и всестранната му деятелность.

Името на Балканския полуостровъ

Сп. **„Български туристъ“**, Год. XXIII, кн. 8, октомврий 1931 г София, стр. 121—123, голѣмъ форматъ, съ една карта.

Всѣки образованъ човѣкъ безъ голѣми затруднения би могълъ да заключи, че името си Балканскиятъ полуостровъ е получилъ отъ дългата планинска верига, която се простира въ североизточния му край, известна въ чужбина съ името Балканъ. Въ този фактъ нѣма нищо чудно, тъй като, да не взимаме повече примѣри, най-често употрѣбяванитѣ имена на другитѣ южноевропейски полуострови — Апенинския и Пиринейския, идатъ тоже отъ главнитѣ имъ планини. Въпросътъ, въ сжщность, не е така просто поставенъ, както изглежда на пръвъ погледъ. Той има своя малка историйка, чиито най-важни етапи ще се постараемъ да проследимъ.

Старитѣ гърци сж си представлявали Балканския полуостровъ много по-тѣсенъ въ източно-западна посока, почти като провлакъ. Това ще да е причината, що нѣкои древни автори да съобщаватъ, че отъ най-високия връхъ Haemus, както тогава сж наричали Стара-планина, можело да се видятъ водитѣ на Черно море. По-късно по времето на Страбона (1 в. сл. Хр.) несъстоятелностьта на тоя възгледъ се доказва.

Поради неясната представа за голѣмитѣ земноповръхни форми, както и поради малкитѣ размѣри на познатия тогава свѣтъ отъ страна на срѣдиземноморцитѣ, древностьта не ни е оставила едно общо име за цѣлия Балкански полуостровъ. Отдѣлнитѣ му части се наричали тогава по народитѣ, които сж ги населявали: Thraci-, Moesia, Illiricum. Това положение продължава презъ срѣднитѣ вѣкове до новитѣ времена. Съ идването си въ Европа, турцитѣ завладяватъ Балканския полуостровъ и го владѣятъ почти изцѣло до преди 100—120 год., поради тази причина презъ миналитѣ вѣкове, когато земноповръхнитѣ голѣми дѣлове сж носили името на държавитѣ, които ги заематъ, обикновено сж го наричали Европейска Турция, което е имало много широко употрѣбление до срѣдата на 19 в.

Ако древностьта не ни е завещала никакво име за Балканския полуостровъ, то тя ни е завещала, обаче, друго, една погрѣшна представа, която става причина да се дойде до днешното име.

Древнитѣ географи Страбонъ и Ливий описватъ една голѣма планинска верига, която се простирала между Адриатическо и Черно море. Тя е обхващала, да си послужимъ съ днешнитѣ географски имена, Северо-Албанскитѣ планини, Шаръ, Осогово, Западна Срѣдна-Гора и Стара-Планина. Други автори ни я описватъ съ по-другъ обхватъ. При едни тя включва Родопитѣ и Странджа като разклонение, при други тази верига чрезъ Динарскитѣ планини се свързва съ Югоизточнитѣ Алпи и пр.

Презъ Ренесанса, когато вниманието на образования свѣтъ се обръща къмъ древнитѣ цивилизации, тази верига се появява отново на картитѣ, съ име Catena mundi или Catela del mondo. Въ картитѣ или съчиненията следъ Ренесанса тя не се нарича вече съ едно общо име, а се даватъ само имената на отдѣлнитѣ планини, които я съставляватъ. Въ научнитѣ трудове отъ края на 18 и началото на 19 вѣкъ, както и отъ пжтешественицитѣ отъ това време, тя носи името централна верига (Chaîne centrale, Centralkette).

Тази представа е била въ пълна хармония съ симплистичнитѣ теории, които сж сжществували въ географията до ново време, поради недостатъчното познаване на земната повръхнина. Споредъ едни отъ тѣзи теории планинитѣ сж скелетъ на земята и се простиратъ по опредѣлени небесни посоки, споредъ други тѣ излизатъ лжчеобразно отъ една опредѣлена земна точка и пр. Решителенъ ударъ всички тия теории получаватъ отъ геологическитѣ изучвания презъ втората половина на миналия вѣкъ, които установяватъ, че изобщо нѣма никаква система въ наредбата на планинитѣ на земята.

На научнитѣ изследователи на Балканския полуостровъ отъ първата половина на 19 в., главно на Ami Boué и August Viquesnel, се пада заслугата да отбележатъ, че централна верига не сжществува, защото планинитѣ, които я съставятъ, сж отъ различенъ произходъ, съ различни посоки или се отдѣлятъ една отъ друга чрезъ низини или значителни проломи. Ami Boué написва специална студия по тоя въпросъ, въ Известията на Виенската академия на наукитѣ. Тази фалшива представа за релефа на Балканския полуостровъ продължава да сжществува въ нѣкои съчинения дори до 1886 г.!

Създадениятъ стремежъ въ природнитѣ науки около края на 18 в. и началото на 19 в. къмъ по-системни класификации, които да почиватъ на чисто естествени основи, става причина много географски обекти, носещи исторически или политически имена, да бждатъ прекръстени съ такива взети отъ самата природа. И ето, че нашиятъ полуостровъ, който до тогава не е ималъ едно общо опредѣлено име, бива нареченъ презъ 1808 г. отъ берлинския географъ A. Zeune Balkanhalbeiland — Балкански полуостровъ (Ср. Goea, Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung, II изд. Berlin 1811 г.) по името на източната часть на описаната горе верига, тъй като тази часть винаги е била считана като най-сжществения ѝ дѣлъ.

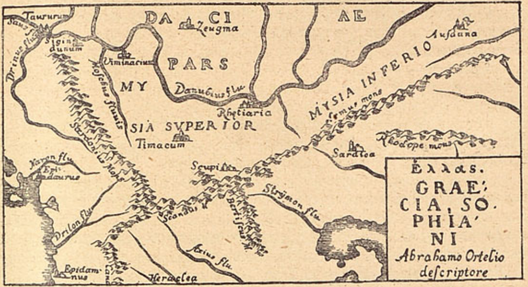
Taurunum
Saus flu
Drinus flu
Sigin dunum
DA CI AE
Zeugma
Viminacium
PARS
Moscius fluuis
MY
Danubius flu
Rhetiaria
SIA SVPERIOR
Timacum
MYSIA INFERIO
Aeseus
Hemus mons
Rhodope mons
Saratea
Yaxon flu
Epi dadaurus
Scupi
Strymon flu
Scandus
Bertiscus M.
Drilon flu
Axius flu
Epidam nus
Heraclea
Ἑλλας.
GRAECIA, SOPHIANI
Abrahamo Ortelio descriptore

Стара карта изъ атлаза на Abraham Ortelius отъ 1624 г.

Балканъ е турска дума, преминала въ езика на балканскитѣ народи. На турски тя означава планина, или по-точно казано, планина, чието име не е известно. Западноевропейцитѣ, които презъ 16—18 в. сж пжтували по ония мѣста, вэематъ тая нарицателна дума за собствено име на планината. Отъ тѣхнитѣ пжтеписи, тя прониква и въ тогавашната научна книжнина. Тя сжществува и въ книгата на Jochann Gatterers: Abriss der Geographie (Göttingen, 1775 г.), отъ когото ние имаме всички основания да потвърдимъ това, Zeune е черпилъ съ пълни шепи при съставянето на своя трудъ. Представата, която Gatterers има, която се възприема и отъ Zeune за тритѣ южноевропейски полуострова, е, че тѣ сж отдѣлени отъ туловището на континента съ планини: Пиринейскиятъ съ Пиринеитѣ, Италианскиятъ, който Zeune нарича Алпийски, съ Алпитѣ и Балканскиятъ съ Балкана или Haemus. Споредъ това схващане на Zeune цѣла Северна България, Сърбия и Босна оставатъ на континента, а останалата часть образува полуострова, Ясно е, прочее, че кръстникътъ на нашия полуостровъ му е давалъ много по-ограничени размѣри, отколкото днесъ обикновено се приема.

Следъ като става общеизвестно, че централна планинска верига не сжществува на нашия п-въ, като реакция срещу името Балкански се появяватъ една дълга редица отъ имена, предлагани отъ най-различни автори. Първо мѣсто между тѣхъ трѣбва да заеме Südosthalbinsel, предложено отъ познатия балкански изследвачъ G. von Hann въ 1854 г. поради това, че то играе известна роля и до днесъ. Четири години по-късно то се появява въ Kiepert—новитѣ карти. Въ нѣмската научна книжнина то добива почетно мѣсто чрезъ Theobald Fischer, който е далъ на времето си, близу преди 40 години, най-хубавия географски трудъ за Балканския п-въ (въ Länderkunde von Europa, herausg. von A. Kirchoff). Той, а понастоящемъ и много други нѣмски учени го употрѣбяватъ подъ форма Südosteuropäische Halbinsel. Това е единственото име, което се употрѣбява въ научната книжнина наредъ съ Балкански п-въ, и то само въ нѣмскитѣ страни. Широката публика въ тѣхъ знае, обаче, само името Балкански п-въ. Много и добре обосновани възражения могатъ да се направятъ срещу едно подобно безлично име. То е особено непригодно за извличане на производни думи (напр. съответни на балканцитѣ, балканскитѣ страни и пр.). Видни нѣмски географи, като A. Hettner напр., сж противъ него.

Въ сжщата година, въ която се е появило за първъ пжть името Балкански п-въ, е било лансирано отъ познатия тогава италиански географъ Adriano Balbi името Penisola Orientale. Въ единъ по-късенъ нѣмски преводъ на неговъ трудъ, то е замѣнено отъ преводача съ Türkisch-Griechische Halbinsel (въ 1878 г.). Френскиятъ географъ Malte-Brun сжщо така употрѣбява Péninsule Orientale (1836 г.). Много често се е срѣщало и името Хемуски полуостровъ (Haemus-Halbinsel, Péninsule de l'Hémus). Покрай тѣзи имена сж били употрѣбявани и много етнически, напр. Illyrian Peninsula, Dardanische Halbinsel (F. Linder 1813.), Тракийски полуостровъ (Ю. И. Венелинъ), Péninsule Grèco Slave, Péninsule Hellenique, Péninsule Grèce и пр. Нѣкои български географи (Д. Илковъ, Н. Данковъ и др.) лансираха въ края на миналото столѣтие името Старопланински полуостровъ, което, обаче, не можа да намѣри широкъ приемъ.

Нѣма географска единица въ свѣта, която да е получавала толкова най-различни имена въ продължение на едно столѣтие, както е случаятъ съ нашия полуостровъ презъ 19 в.

Името Балкански п-въ е изтласкало или оставило на заденъ планъ всички други имена. За това ще да сж допринесли много въстаническитѣ движения на балканскитѣ народи, руско-турската война и по-къснитѣ балкански войни, които сж го наложили, чрезъ вестникарскитѣ известия за тѣхъ, на широката публика. То се употрѣбява отъ всички балкански народи. Най-силниятъ аргументъ срещу него, че е резултатъ на фалшиви представи, не е отъ сжществено значение, тъй като и много други географски имена сж дошли по този пжть. Отъ друга страна хората, на които не е известна промѣнливата история на това име, оставатъ съ впечатлението, че то е дадено по името на една отъ значителнитѣ планински вериги на полуострова.

D-r Herbert Louis, Morphologische Studien in Südwest — Bulgarien

(Geographische Abhandlungen herausg. von N. Krebs, Dritte Keihe, Hest 2) Stuttgart, 1930, 8^0, стр. 119, рецензия, печатана въ сп. „Македонски прегледъ“, год. VII, кн. 1, 1931 г., София, стр. 160—166.

Антонъ Страшимировъ като географъ и народоведъ

в. „Литературенъ гласъ“, год. IV, бр. 129 отъ 15 ноемврий 1931 г., София, стр. 6, съ две фотографии.

Между всички български писатели Антонъ Страшимировъ е едничкиятъ, който съ непрекъсваща обичь се е занималъ съ географски и народоведски въпроси. Той е далъ редица голѣми или по-малки трудове отъ този видъ, подтикванъ не само отъ писателското си призвание, но и отъ подготовката, която е получилъ, следвайки география въ Швейцария. По тази причина повечето отъ неговитѣ работи съ географски характеръ не сѫ обикновени пѫтеписи или природоописания, каквито имаме отъ много наши писатели, особено отъ по-старитѣ поколѣния (Ив. Вазовъ, А. Константиновъ, К. Величковъ, Ц. Гинчевъ, С. Чилингировъ, П. Росенъ и др.).

Страшимировъ е вмъкналъ въ тѣхъ, въ непринудена форма, изобиленъ географски материалъ, като навсѣкѫде, кѫдето това се налага, е подчертана и причинната връзка между явленията. Отъ голѣмо значение, въ тоя случай, е обстоятелството, че до много отъ изложенитѣ заключения Страшимировъ е дошелъ възъ основа на собствени изучвания. Всичко това прави тѣзи негови съчинения да печелятъ много отъ гледище на положителнитѣ знания, което, отъ друга страна, се цени особено отъ географитѣ при подобенъ видъ литературни трудове.

Най-лична творба, въ която най-добре проличаватъ всички тия качества, е голѣмата му книга „Въ южнитѣ земи“, издадена презъ 1918 г. Погромътъ, който последва скоро следъ това, става причина тая книга да не добие това широко разпространение, което, наистина, заслужава. Въ нея се засѣга цѣлата Родопска область, Бѣломорската равнина и Драмската область. Много географски материалъ, похватно и непретрупано, е вмъкнатъ въ текста, съ което лекиятъ, лѣещъ се езикъ нищо не изгубва отъ това. Нѣкои отъ даденитѣ описания сж многократно препечатвани, като „Чилъ-тепе“, напримѣръ.

Съ силни думи, Страшимировъ подчертава въ нея всестранното значение, което тѣзи земи иматъ за живота на България, като засебена държавна единица.

Заради „Въ южнитѣ земи“ ние приближаваме Страшимирова къмъ една особена школа, известна въ Германия като kunstgeographie, художествена география, а въ Англия като Aesthetic geography, която цели всичко въ географията да бжде изложено въ художествена форма. Основателитѣ ѝ демонстриратъ обикновено идеитѣ си въ описания на засебени земни ландшафти, като ги представятъ въ хармонична и свързана картина отъ земя, животъ и култура.

Не би трѣбвало, естествено, да се мисли, че географскитѣ творби на Страшимирова сж най-чисти образци на подобенъ родъ творчество. Страшимировъ е малко запознатъ съ физикогеографскитѣ явления. Мъртвата природа буди фантазията му, но въ картинитѣ, които се получаватъ, има малко научно-положителни указания. Дойде ли, обаче, той до човѣшко поселище, наблюдателното му око веднага ще разбере орографскитѣ особености на околностьта, въ връзка съ които е то, ще се спре върху поминъка, миналото му, а главно върху миналитѣ и сегашнитѣ предвижвания на населението, кждето, именно, найчесто и най-охотно той насочва вниманието си. По този пжть той е дошелъ до голѣмитѣ си народоведски студии.

Отъ географскитѣ описания на Страшимирова първо хронологически, та и едно отъ първитѣ по значението си е „Българскиятъ черноморски брѣгъ“ (сп. „Нашъ животъ“, год. I (1901). То е първото по-системно описание на нашето черноморско крайбрѣжие, съ което за първи пжть вниманието на по-широката публика се привлича къмъ тия хубави и тъй високо ценени сега, за лѣтуване и лѣкуване, краища на отечеството ни, пренебрегвани до тогава поради преобладаващото въ тѣхъ гръцко население.

Една отъ заслугитѣ на Страшимирова е, че обърна внимание на единъ голѣмъ рилски дѣлъ, който до неотдавна въ научната книжнина и въ учебницитѣ съвсемъ бѣгло се отбелязваше. Той, съ известни резерви, го приема за засебена планина между Рила и Пирина, (срв. Къпотна или Капатово въ „Български туристъ“, год. 1925). Това е единъ мощенъ ридъ, който започва подъ върха Ай-гидикъ и свършва при Предѣлската седловина. Споредъ д-ръ Х. Луи, първия ученъ, който го е проучвалъ въ физико-географско отношение, този ридъ геоложки е засебенъ, но орографски е тѣсно срастналъ съ Рила. Луи го наименува Капатникъ, по единъ отъ срѣдоточнитѣ му върхове, едно име, за което и ние сме имали случай да се убедимъ, добре познато на мѣстното население.

Особена обичь Страшимировъ храни къмъ Бѣлоградчикъ и прочутитѣ Бѣлоградчишки скали. На тѣхъ той посветява още преди тридесеть години една възторжена статия въ Демократически прегледъ, год. I. Много по-сбити, съдържателни и пълни съ географски материалъ сѫ дветѣ му статии публикувани презъ 1928 и 1929 въ „Български туристъ“.

Въ крѫга на географскитѣ трудове на Страшимирова трѣбва да се причислятъ и тия, въ които той се спира върху турскитѣ топографски имена въ България („Pro domo sua“, „Развигоръ“, бр. 184, 1925 г., „Малко здравъ смисълъ“, „Развигоръ“, бр. 198 и „География и народъ“, „Отецъ Паисий“, год. 1930). Той изтъква, че тѣ нѣматъ историческа стойность, защото въ по-голѣмата си часть сѫ описателни. Застѫпва се да се дадатъ на всички наши видни географски обекти съ турски имена наши такива, напомнящи свѣтли прояви изъ миналото ни. Така напр. той предлага Юмрукъ-чалъ да носи името Дяконъ въ честь на Левски, Мусала да се нарече Будитель, ако не и прѣко връхъ Паисий, Елъ-тепе да се нарече Илиинъ връхъ, въ паметь на общомакедонския Илиндень и пр. Тѣзи възгледи на Страшимировъ не се съгласуватъ съ изработеното вече отношение на географитѣ-специалисти къмъ преименуването на топографскитѣ имена.

По-голѣмо значение иматъ народоведскитѣ трудове на Страшимирова. Това не сѫ академични проучвания, замислени и изпълнени между четиритѣ стени на отрупанъ съ книги кабинетъ. За Страшимирова тѣ се явяватъ като зрѣлъ плодъ на дългогодишни наблюдения, преживелици, разпитвания и личенъ допиръ съ всички наши крѫгове, каквито той е ималъ и добилъ презъ своя многостраненъ животъ.

Страшимировъ първъ раздѣля нашия народъ на 5 голѣми етнически групи: шопи, мизийци, тракийци, македонци и рупци, чиито граници въ груби черти се съвпадатъ съ съответнитѣ български наречия. Той описва характера на всѣка една група, особеното въ бита имъ, като се спира и върху сравнителнитѣ имъ характеристики. Особено внимание той отдава на широкия поясъ около Рила, срѣдището, кѫдето всички тия групи се преливатъ. Отъ тамъ сѫ излѣзли видни просвѣтители, държавници, търговци и пр., нѣкои отъ които сѫ играли видна роля и въ живота на Сърбия. Страшимировъ има най-присърдце отъ българскитѣ етнически групи — рупцитѣ, на които той посветява специална студия въ известията на Етнографския музей (1923 г.), едничкия неговъ трудъ, печатанъ въ чисто научно издание.

Описанията на етническитѣ ни групи Страшимировъ излага първомъ въ редактираното отъ него сп. „Културно единство“ (Солунъ, 1908). По-късно той ги използва въ увода на книгата си „Войни и освобождение“, следъ което ги разширява въ отдѣлна „Книга за българитѣ“, издадена презъ 1918 г. Петь години по-късно той я преиздава подъ ново заглавие — „Нашиятъ народъ“, вмъквайки нѣкои нови глави.

Методътъ на Страшимирова въ народоведскитѣ му трудове е прѣко-наблюдателниятъ. Това е, безспорно, единъ много субективенъ методъ, къмъ който научнитѣ срѣди сѫ се отнасяли винаги много предпазливо, тъй като има вече изработени научно-положителни методи за изследване на народната психология. Съ такъвъ методъ претендира да си е послужилъ и сръбскиятъ географъ Йованъ Цвиичъ, който отдѣля точно половината отъ книгата си La Péninsule Balkanique (Paris, 1918) върху психичнитѣ черти на югославянитѣ, въ това число и българитѣ. Сравнимъ ли несполучливитѣ, пропити съ тъмни краски описания на Цвиича съ тия на Страшимирова, веднага ще можемъ да разберемъ голѣмата цена на последнитѣ. Трѣбва да съжаляваме, че тѣ до сега не сѫ публикувани въ по сбита форма, на нѣкой чуждъ езикъ.

Въ народоведската си студия „Българи, гърци и сърби“ Страшимировъ ни е далъ много опорни точки, възъ основа на които бихме могли да разберемъ характера на нашитѣ южни и западни съседи, а наредъ съ това е нахвърлилъ и картината на негласната борба, която тия три народи сѫ водили помежду си презъ миналитѣ 2—3 вѣка, въ областитѣ, кѫдето сѫ се срѣщали. Въ общи линии той очертава народностнитѣ промѣни, станали презъ последнитѣ столѣтия въ Балканския покуостровъ.

Проучвайки Родопитѣ и Бѣломорието, Страшимировъ е обърналъ особено внимание на помацитѣ. Въ книгата си „Въ южнитѣ земи“, въ „Българи, гърци и сърби“, както и въ други по-малки работи, той се спира върху печалната роля, която е изиграло помохамеданчването, за да не бѫде побългарено изцѣло Бѣломорието. Много силна е въ това отношение статията му „Националенъ трагизъмъ“ („Всеобщъ прегледъ“, год. 1918, кн. 1). Той изтъква, че главната последица отъ помохамеданчването е въ спиране хода на географския законъ — населването на полетата отъ планинитѣ — тъй като помацитѣ не сѫ слизали отъ планинитѣ, за да заселятъ поне едно село въ Бѣломорската равнина.

Страшимировъ има много здрави схващания и по вѫтрешната колонизация, върху която той се спира въ две статии, печатани въ сп. „Всеобщъ прегледъ“ отъ 1917 г.

Отъ малкитѣ му народоведски статии трѣбва да се отбележи и тая, печатана въ новогодишния брой за 1929 г. на в. Зора, озаглавена „Една разгадка“. Въ нея той излага, по какъвъ начинъ е дошелъ до заключението, че нѣколко години следъ Чипровското въстание става принудително заселване на жители отъ Чипровци и околнитѣ села въ Еленско.

Къмъ народоведскитѣ трудове на Страшимирова трѣбва да се причислятъ и тия, които засѣгатъ македонския въпросъ. Въ тѣхъ Страшимировъ проличава като проникателенъ наблюдатель и предвидливъ общественикъ. Най-голѣмо значение отъ тѣхъ има „Тайна политическа анкета въ Македония“, издадена презъ 1911 г. Въ нея той излага проучванията си на самото мѣсто върху чуждитѣ влияния въ Македония, като изтъква, че по това време е преобладавало това на австрийцитѣ, нѣщо, което е било въ ущръбъ на българскитѣ интереси.

Освенъ тия трудове Страшимировъ е написалъ и много други по-малки статии, бележки, отзиви и пр., пръснати изъ много списания и вестници, въ които кѫсо, сбито и ясно е излагалъ гледищата си, съ което не малко е допринесълъ за освѣтяването на ржководната ни интелигенция.

Народоведскитѣ трудове на Страшимирова не приличатъ на обикновени научни трудове. Изложението имъ е обобщено, сочно, сбито. То е преплетено съ легенди, кжсове отъ народни пѣсни, спомени, та даже и анкети. Така сж създадени тия леснодостжпни за всѣки интелигентенъ човѣкъ изложения, които, подъ форма на сказки бѣха така жадно поглъщани навредъ изъ България, веднага следъ войната. Тъкмо въ тая насока ние виждаме най-голѣмата заслуга на Страшимирова — въ запознаване, чрезъ слово и книга, на широкитѣ интелигентни срѣди съ много отъ нашитѣ важни и общодържавни и народни въпроси. За това и не би трѣбвало да се навлиза съ подробности въ тѣзи му трудове, нѣкои работи отъ които могатъ да иматъ други тълкувания или пъкъ да не се съгласуватъ съ това, което се смѣта за установено въ науката.

Дѣлото на Страшимирова щѣше да бжде още по-ценно, ако той пристжпяше къмъ него, имайки на ржка редица монографии, въ които българскиятъ народъ и българскитѣ земи сж проучени найгрижливо. Съ това народоведскитѣ му трудове щѣха сигурно да спечелятъ още повече на дълбочина и сгжстеность въ багритѣ.

Страшимировъ не принадлежи само на литературата, той принадлежи и на науката. Затова и въ тържествата по случай шестдесетгодишния му животъ и близу четиридесетгодишната му творческа дейность, трѣбва да вdevатъ еднакъвъ дѣлъ, както българскитѣ писатели, така и българскитѣ учени.

Антонъ Страшимировъ като географъ и народоведъ

Въ сборника „Антонъ Страшимировъ, личность и дѣло“, по случай 60-годишния му юбилей — 12 ноемврий 1931 г. София. Стр. 26—46.

Две рецензии на български трудове

въ XL Bibliographie Géographique 1930, Paris 1931 г.

Антонъ Страшимировъ и българската природа

Сп. „Български туристъ“, год. XXIV, кн. I, януарий 1932 г София, стр. 5—6, съ единъ портретъ.

Манджурия

Страната, за която се води най-новата война. В. „Зора“, бр. 3774 отъ 2 февруарий 1932 г.

Ловечъ и Ловченско

Географско, историческо и културно описание, кн. III, 1931 г., София, рецензия печатана въ в. „Литературенъ гласъ“, год. V, бр. 151 отъ 17 априлъ 1932 г. София.

„XLe Bibliographie géographique 1930“

Paris 1931, 8^{0}, 576 стр.; рецензия печатана въ сп. „Училищенъ прегледъ“, год. XXXI, кн. 4, София, стр. 1051.

Петнадесеть рецензии

на български и чужди трудове въ Bibliographie géographique nternationale 1931, Paris, 1932, стр. 305—310 (XLI Bibliographie annuele)

Стари и нови карти на Пиринъ

Сп. „Български туристъ“, год. XXIV, кн. 8, октомврий 1932 г. София, стр. 122—125, съ две карти.

Отдалечена отъ важнитѣ международни пѫтища, по които презъ миналитѣ вѣкове чужденцитѣ сѫ прекосявали Турската империя, Пиринъ планина е била, поради това, малко позната на чуждия свѣтъ. Съ днешното си име (Пиринъ, Перинъ или Перимъ) тя се явява въ научната книжнина едва презъ 19 в., когато започва по-системно изучване на Турската държава отъ страна на западно-европейцитѣ, като резултатъ на което мѣстнитѣ имена, давани на по-важнитѣ физикогеографски единици, ставатъ известни и почватъ да измѣстватъ класическитѣ такива, за които въ мѣстното население нито поменъ не е сѫществувало. До тогава въ чуждата книжнина и въ картитѣ Пиринъ планина се означава съ името Orbelus. Въ последнитѣ тя се представя като редица отъ купчинки съ северо-южна посока, както сѫ били представяни всички планини до началото на миналия вѣкъ, когато, едва, се обръща внимание на височиннитѣ отношения. Върху всички тия карти, които нищо не сѫ допринесли за опознаване на планината, ние нѣма да се спираме.

Началото на картирането на Пиринъ, въ днешното значение на тая дума, слага французкиятъ геологъ A. Viquesnel. Презъ 1847 и 1848 г., той пропѫтува цѣла Тракия и части отъ Източна Македония. За всички тия мѣста той е правилъ топографски скици, които сѫ приложени къмъ голѣмия му трудъ Voyage dans la Turquie d'Europe. Възъ основа на тѣхъ е изработена една карта на тия области въ мѣрка 1 : 800,000. Една отъ тия скици, именно, засѣга часть отъ североизточнитѣ склонове на Пиринъ и стига до главното било на планината. Като най-високъ въ нея е отбелязанъ връхъ Jel-Têpê, съ 2700 м. Втори по височина следва Périn Dagh (2400 м.). Това е единъ връхъ, който Викенелъ е означилъ въ южната часть на планината. Голѣмиятъ изворъ Харами бунаръ, който дава началото на притокъ на р. Пиринска Бистрица, е означенъ при него сѫщо като връхъ. На Викенела ще да е разправяно за езерото Папазъ-гьолъ, чиято слава, както изглежда, е отдавнашна. Той го е отбелязалъ въ скицата си съ значително голѣми размѣри: дълго 4·2 км., а широко 1·5 км. Отъ тогава та и до днесъ, въ всички карти и атлази, то се означава като голѣмо високопланинско езеро. Въ английския Times atlas нему сѫ дадени 10 кв. км. повръхнина!

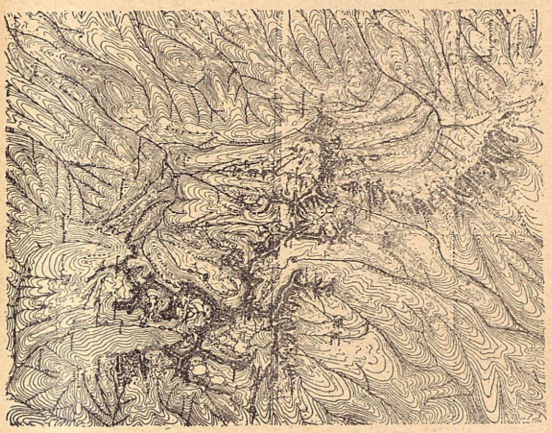

Въ нашата карта на Македония съ Одринския вилаетъ, въ мѣрка 1 : 210,000, наричана на кратко турската карта, защото е направена по турски първообразъ, който, до колкото ни е известно, не е билъ правенъ достояние на широката публика, Пиринъ планина е очертана съ значително повече подробности. Но тъй като тази карта, поне въ тази часть, не почива на точни картографски снимки, а само на скици отъ бързи обиколки и небрежно мѣрени съ барометъръ височинни отношения, тя е пълна съ грѣшки, по-важнитѣ отъ които ще посочимъ. По нея, или по сѫщия първообразъ, е изработенъ и листътъ Г. Джумая отъ австрийската Generalkarte von Mitteleuropa 1 : 200,000, който засѣга тая область. Връхъ Пиринъ, който при Викенела и при турската карта се отбелязва въ южния край на планината, въ австрийската е вече точно отбелязанъ въ най-северния ѝ край, тамъ кѫдето започва високото ѝ било. Въ нея сѫ нанесени и нѣколко отъ многобройнитѣ езера на планината, като естествено, за най-голѣмо е дадено Папазъ-гьолъ. Севернитѣ склонове на Пиринъ, откъмъ Разложката котловина, както при турската, така и при австрийската карта, сѫ представени като полегати, благи склонове, докато въ действителность тѣ сѫ значително стръмни, поради което снагата на планината особено добре изпъква въ тая часть. Височиннитѣ отношения въ двѣтѣ карти сѫ едни и сѫщи. Посочени сѫ височинитѣ само на нѣколко върха: в. Пи-

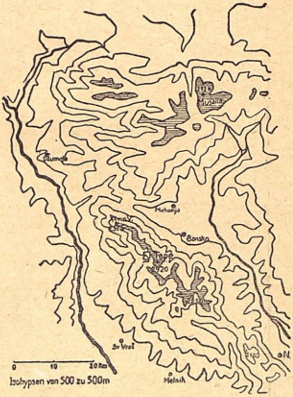
2924
Musalla
Džumaja
Mehomja
Bansko
El Tepe
2920
Sv. Vrač
N.
Melnik
0
10
20 Km
Isohypsen von 500 zu 500m

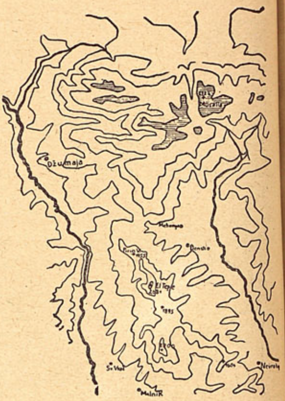
Musalla
Džumaja
Mehomja
Bansko
El Tepe
2995
Sv. Vrač
Nevrokop
Melnik

ринъ (1955 м.), в. Елъ-тепе (2681 м.), в. Мангъръ-тепе (1895 м.), Арабския гробъ (2200 м.) и пр. Макаръ и издадена на български, много отъ имената въ картата 1:210,000 не сѫ предадени тъй както мѣстното българско население ги изговаря, или пъкъ, отъ друга страна, сѫ погрѣшно написани (напр. Даудъ-дуругу, вмѣсто Даутовъ-връхъ; в. Мангеръ, вмѣсто Мангъръ-тепе, в. Базбукъ вмѣсто Безбогъ, Бабатумбеси и пр.).

Повечето отъ грѣшкитѣ и недостатъцитѣ на тия две карти сѫ поправени въ картата на Пиринъ 1:40,000 отъ проф. Ж. Радевъ, която, за съжаление, не е публикувана. Отъ нея той е помѣстилъ въ книгата си „Природната скулптура по високитѣ български планини“ (Географска библиотека № 2, София 1920 г.), копие въ мѣрка 1:160,000. Проф. Радевъ е работилъ тази карта главно като пособие при проучванията на дилувиалното заледяване на Пиринъ планина и на морфоложкитѣ ѝ отношения, тъй като преднитѣ две карти абсолютно не сѫ го задоволявали. По тази причина при нея циркуситѣ и езерата въ тѣхъ, сѫ особено добре очертани. Наредъ съ това е дадена и цѣлата гѫста водна мрежа, която се подхранва отъ Пиринъ. На проф. Радева се пада заслугата първи да обърне внимание, че височиннитѣ отношения на Пиринъ, тъй както сѫ дадени въ турската и австрийската карти, сѫ далечъ отъ действителностьта.1) Безъ да е правилъ много специални и точни измѣрвания, той намира за в. Елъ-тепе една височина отъ 2860 м., за в. Башлийски чукаръ (Бъндеришка чука) 2680 м. в. Джано 2600 м., Даутовъ врьхъ 2580 м. и пр. Една друга добра страна на картата му е, че въ нея сѫ нанесени всички по-важни земеписни имена.

Проф. Ж. Радевъ е пѫтувалъ за първи пѫть изъ Пиринъ презъ 1917 г. и то заедно съ нѣмския географъ проф. К. Oestreich. Видѣното и отбелязаното презъ това пѫтуване последниятъ е далъ въ книгата си Reise in Bulgarien 1917 (Utrecht, 1927). Въ нея е приложена и карта-скица въ мѣрка 1:150,000, озаглавена Reiseweg im Pirin-Gebirge 1917, изработена, както изрично отбелязва това авторътъ, върху основата на австрийската карта, като въ нея сѫ нанесени направенитѣ наблюдения. Билото и ридоветѣ на планината, както и долинитѣ, сѫ очертани чрезъ засѣнчване, поради което теренътъ релефно изпъква. Поправени сѫ доста грѣшки на австрийската карта. На Елъ-тепе Oestreich дава 2790 м. височина мѣрена съ барометъръ. На Овнатия върхъ (Uinatica) 2510 м. Отбелязва още ненаименувани върхове високи 2620 м., 2550 м., 2530 м. и др. За първи пѫть се узнава, съобщава той, че въ Пиринъ се издигатъ много върхове, които стигатъ до висо-

---

1) Чудно е, наистина, какъ по-раншнитѣ изследвачи на Пиринъ, като сръбскиятъ географъ П. Іанковичъ напр., изучавалъ заледяването ѝ презъ 1902 год., не сѫ могли, поне отъ отчитане на барометра да заключатъ за нѣщо подобно.

чина, която до тогава се даваше само на най-високия върхъ Елъ-тепе.

Последната отъ картитѣ на Пиринъ, върху която ще се спремъ, значително превъзхожда разгледанитѣ до сега карти. Тя излѣзе едва преди две години, като приложение къмъ книгата Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien отъ доцента по география при Берлинския университетъ Д-ръ Herbert Louis. Изработена е отъ него по сѫщитѣ причини, по които и проф. Радевъ изработва своята, именно да послужи като основа на географскитѣ му проучвания. Къмъ тая книга е приложена сѫщо така и една специална карта на Централния Пиринъ въ мѣрка 1:25,000, която обхваща областьта между Елъ-тепе, Мозговица, Спанополе и Мангъръ-тепе, изработена възъ основа на стереофотограметричнитѣ снимки, които Луи е правилъ презъ 1927 год.

Картата 1 : 100,000 той е работилъ презъ лѣтото 1926 год. и довършилъ презъ лѣтото 1927 год. За основа тя има опростена триангулационна мрежа, свързана съ точки отъ руската мрежа на нашитѣ земи. Тази карта обхваща цѣлия високъ Пиринъ между Струма и Места до Мелникъ и Неврокопъ, Капатнишкия дѣлъ на Рила и почти цѣлата Разложка котловина, пространство отъ около 2500 кв. клм. Въ нея Пиринъ се оказва изобщо съ 500 м. по-високъ, отколкото турската и австрийската карти показватъ. Това добре личи въ изработената отъ самия Луи сравнителна скица. Посоката на Пиринъ се очертава като С.-З.—Ю.-И., а не почти С.-Ю., както се отбелязваше на предишнитѣ карти. Главниятъ ѝ върхъ, Елъ-тепе, има 2920 м., почти съ 240 м. е по-високъ отъ порано приписваната му височина (2681 м.). Съ това той взема второ мѣсто по височина въ Балканския полуостровъ; първи е в. Мусала 2925 м., трети в. Олимпъ, 2,918 м. Другитѣ измѣрени отъ Луи височини на по-важнитѣ пирински върхове сѫ: Кутело, 2910 м., Мангъръ-тепе 2860 м., Каменица 2835 м., Газей 2810 м., Яловарникъ 2770 м., Страгата 2765 м., Тодоринъ връхъ 2755 м. Бъндеришка чука 2750 м. По всичко изглежда, че като се направятъ изчисления, възъ основа на тая карта, Пиринъ ще излѣзе, по срѣдната си височина, най-високата планина въ България.

Картата, както Луи самъ признава, не е пълна. Правена за чисто геоморфоложки цели, въ нея липсватъ много пѫтища, дадени сѫ малко земеписни имена, изпустнати сѫ нѣкои махали отъ разпръснатитѣ села, не сѫ означени всички езера, които така разхубавяватъ снагата на планината. Нѣкои грѣшки проличаватъ като се сравни картата на проф. Радевъ, както и тази на Ив. х. Радоновъ, приложена къмъ пѫтеводителя за Пиринъ, издаденъ отъ Б. Т. С. и направена възъ основа на проф. Радевата карта, съ картата 1 : 100,000 на Луи. Д-ръ Луи е свършилъ сравнително леко и срѫчно работата си въ толкова кратко време, защото е ималъ значителна опитность отъ по-раншнитѣ си картирания въ Албания, върху която той е издалъ отдѣлна книга, а сжщо и карта въ мѣрка 1:200,000. Пиринската му карта ще може да служи на тия, на които е достжпна, още нѣкоя друга година, докато бждатъ готови листоветѣ, засѣгащи този край, отъ новата карта на България, която се готви отъ Военния географически институтъ. За изработването ѝ се използватъ всички най-съвременни методи за картографско снимане, поради което тя ще бжде най-добрата карта, каквато може да се изисква за тази наша хубава планина. Съ това тази область ще се присъедини къмъ останалитѣ отъ културния свѣтъ, при които не става вече въпросъ за повече или по-малко точни карти. А стане ли това, историята на картитѣ на Пиринъ ще се затвори за дълго, за да продължи, обаче, всестранното ѝ природонаучно проучване.

Мусала — 2925 м.

сп. „Български туристъ“, год. XXIV, кн. 10, декемврий 1932 г.,
София, стр. 150, съ една фотогр. снимка.

Слугинството въ Вакарелско

Приносъ къмъ географията на труда въ България. „Списание на Българското икономическо дружество“, год. XXXII, кн. 2, 1933, София, стр. 93—103, 8^0, съ 6 таблици.

По най-севернитѣ части на Ихтиманска Срѣдна гора, които служатъ като вододѣлъ между р. Искъръ и р. Марица, 40 клм. на юго-изтокъ отъ София, по пжтя за Пловдивъ, сж разпръснати 20 села и махали, известни съ едно общо име Вакарелъ, поради което се мисли обикновено, че то е име на едно село. Сега тѣ сж раздѣлени на 5 общини, но до 1921 г. тѣ сж образували една голѣма община, която се е наричала Вакарелска, макаръ че никое отъ селищата не носи понастоящемъ това име. Общото име селищата дължатъ на общия си произходъ отъ едно село на име Вакарелъ, което се е намирало до днешната гара Вакарелъ и което е било разрушено около преди 200 години.

При антропогеографскитѣ проучвания, които правихме презъ лѣтото на 1930 г. въ тия селища, се спрѣхме и на слугинството, като много интересна проява въ стопанския животъ на тоя край.

Слугинстването въ Вакарелъ датира не по-малко отъ 130—150 год. По предания въ самия Вакарелъ, както и по нѣкои странични сведения, положително може да се установи, че въ началото на 19 в. е имало вече вакарелки-слугини, съ задължения, заплата и срокове на слугуване, каквито иматъ и днешнитѣ градски слугини. Докато днесъ вакарелкитѣ отиватъ да слугуватъ изключително въ София, преди освобождението тѣ сѫ слугували изключително въ Самоковъ. Той е билъ по това време богатъ градъ, съ силно развита желѣзодобивна индустрия и занаяти (абаджийство, кожарство, зографство, желѣзни издѣлия, кираджилъкъ и др.). По икономическо, па и по културно значение той далечъ е превъзхождалъ гр. София, въ чийто санджакъ е спадалъ. Самоковъ е ималъ тогава и много богати хора. Такива сѫ били на първо мѣсто турскитѣ бейове, въ чието притежание до срѣдата на миналия вѣкъ сѫ били всички видни самокови (мадани). На второ мѣсто сѫ били българитѣ — чорбаджии, чието богатство се е дължало главно на търговията съ самоковскитѣ произведения, които сѫ се продавали по панаиритѣ на цѣлата обширна турска империя. Трета група сѫ образували богатитѣ евреи, търговци и посрѣдници за търговията съ другитѣ държави.

Всички тѣзи мѣстни богаташи сѫ имали хубави и голѣми кѫщи въ града, градини и чифлици въ околностьта. Грижитѣ за тѣхъ сѫ изисквали странични помощни рѫце, които се търсѣли по околнитѣ села. Първи по богатството и разкоша си, по многобройностьта на слугитѣ и слугинитѣ си, сѫ били, естествено, турскитѣ бейове. Прочутиятъ отъ срѣдата на миналия вѣкъ, Рашидъ бей, е ималъ въ самоковскитѣ си дворци стотици слуги и слугини, безъ да влизатъ въ тая смѣтка ония по чифлицитѣ и маданитѣ. Между тѣхъ е имало и вакарелки [1].

При тѣзи турски бейове сѫ били ценени първитѣ вакарелки — слугини. Ние имаме основания да вѣрваме, че тѣхното ценяване не е станало съвсемъ доброволно. Въ Вакарелско и сега се помни отъ нѣкои старци, че нарочно пратени отъ бейоветѣ хора, сеймене, както ги нарече единъ отъ тѣхъ, идвали да търсятъ момичета за слугини и често насила закарвали нѣкои да слугуватъ въ Самоковъ. Причинитѣ, които карали родителитѣ да не пущатъ дъщеритѣ си за слугини при турцитѣ, сѫ много ясни. Много добре е известно, какъвъ моралъ и какво отнасяне сѫ имали последнитѣ къмъ раята. Съ слугитѣ тѣ сѫ правили каквото си искатъ. Много отъ тѣхъ тѣ сѫ потурчвали, а други развращавали.

Отъ споменитѣ на вакарелскитѣ старци, които сме разпитвали за слугинството, излиза, че почти всички момичета, които сѫ отивали слугини въ Самоковъ, сѫ били при бейоветѣ или при други богати турци. Всѣки заможенъ турчинъ държалъ за всѣка отъ женитѣ си (обикновено имали по две жени) по една слугиня. Богатитѣ туркини ценявали, и то само за салтанатъ, по 3—4 такива. Имало е, обаче, слугини отъ Вакарелско и при българитѣ — чорбаджии. Така въ с. Крушовица се помни отъ старцитѣ, че една мома отъ селото имъ била слугиня у Хаджи Гюровци. У евреитѣ не слугували, защото се бояли, че ще ги заколятъ, за да имъ изпиятъ кръвьта. Последнитѣ си пазарявали за слугини бедни еврейски момичета.

---

[1] Хр. Марковъ, Желѣзнитѣ рудници и мадани въ Самоковско. Сб. Н. Ум. 15 (1898), стр. 273.

Сложено веднажъ начало, макаръ и не по най-доброволенъ начинъ, на слугинстване, полека то си извоюва мѣсто като общопризнато временно занятие за момичетата. Бедни и затруднени бащи почватъ да водятъ сами дъщеритѣ си. Да слугуватъ биватъ пращани и момичетата-сираци, които въ това сѫ намирали едничката прехрана, тъй като положението на сирацитѣ въ Вакарелско преди освобождението е било много тежко. Нито законъ, нито обичайно право имъ гарантирали имотитѣ, които се разграбвали отъ алчни роднини и съседи.

На слугинитѣ тогава, както и сега, се плащало споредъ възрастьта и годностьта имъ за работа. Добра слугиня, десетина години преди освобождението, получавала 80—100—150 гроша за времето отъ Димитровдень до Гергьовдень, или обратно. Малко момиче, слугуващо за първи пѫть, за сѫщото време взимало 30—40 гроша. Освенъ това слугинята получавала обикновено едни обуща („кондури“), една шамия и единъ коланъ, чапразитѣ на който сама си купувала. Слугинитѣ тогава се наричали съ турската дума измикярки, която и сега още се употрѣбява отъ по-възрастното население. Броятъ имъ е билъ, сравнително съ сегашния брой, малъкъ. Старцитѣ помнятъ отъ различнитѣ махали само по нѣколко момичета да сѫ ходили презъ разни години. Ако приемемъ, че отъ всѣко вакарелско селище (нѣкои отъ тѣхъ тогава сѫ били отъ 5—6 кѫщи), сѫ ходили презъ striнитѣ години по 3 слугини, то за цѣлия Вакарелъ правятъ 60 слугини. Отъ разпитванията и съпоставянето на споменитѣ на старцитѣ, ние сме съ впечатление, че около една подобна цифра се е движило годишното число на слугинитѣ, презъ последнитѣ години преди освобождението, съ едно увеличение презъ зимата и намаление презъ лѣтото.

Идва освобождението ни. Самоковъ запада. Избѣгватъ богатитѣ турци. Обновяването и засилването на желѣзодобивната индустрия, която държавата мисли да вземе подъ своя опека, се оказва нерентабилно. Западатъ занаятитѣ. Запада и търговията, тъй като Самоковъ остава, поради новитѣ граници, на страна отъ важнитѣ търговски пѫтища. Съ западането на града намалява и нуждата отъ слугински рѫце. Незначителното търсене се посрѣща отъ по-близкитѣ села. Вакарелкитѣ оставятъ Самоковъ и премѣстватъ дейностьта си въ София, за да задоволятъ нуждата отъ слугински рѫце въ новата бързо нарастваща столица. Къмъ пъстрото разнообразие на народни носии, които тогава така често сж се срѣщали изъ улицитѣ й, се прибавя и натруфената вакарелска носия. Въ описанията, които Ив. Вазовъ ни е далъ на тогавашна София, вакарелскитѣ слугини не сж забравени.

На първо време следъ освобождението тѣ като че ли преобладавали въ София. Но съ нарастването на града, малкитѣ вакарелски селища, които презъ 1880 г. заедно сж наброявали 3,472 жители, а презъ 1892 г. — 3,796, не сж могли да задоволятъ всички търсения. Явяватъ се слугини отъ софийскитѣ села, отъ пирдопско, трънско, царибродско, радомирско, а въ по-ново време и отъ Северна България. И днесъ, обаче, вакарелкитѣ сж едни отъ най-популярнитѣ слугини въ София.

При изучаванията си ние си вземахме бележка, колко души отъ всѣко семейство иматъ нѣкое странично, временно или постоянно занаятие, какво е то и кжде го упражняватъ. По този начинъ можахме да установимъ броя на всички вакарелски слугини. Понеже не сме разпитвали всѣко семейство по отдѣлно, една непосилна работа, то възможно е, броятъ имъ да не е напълно точенъ. Но нѣколко слугини, въ по-малко или повече, не намаляватъ значението на самата проява.

Следващата таблица ни дава броя на установенитѣ отъ насъ слугини за периода Димитровдень 1929 г. — Димитровдень 1930 г. Даннитѣ за мѣстното население и домакинствата сж споредъ преброяването отъ 1926 година. (Вижъ таблицата на стр. 137).

Една часть отъ тѣзи слугини сж били ценени отъ Димитровдень 1929 г. до Гергьовдень 1930 г., друга часть отъ Гергьовдень 1930 г. до Димитровдень 1930 г., а трета за цѣлото време. Важното въ случая е, че 358 вакарелки сж били слугини за цѣлия периодъ Димитровдень 1929 г. — Димитровдень 1930 г. или за една отъ половинитѣ му.

Цифритѣ отъ таблица I много добре ни очертаватъ масовия характеръ на слугуването въ Вакарелско. Процентно на първо мѣсто стои малката махала Млѣчановци, която на 13 домакинства дава 9 слугини ($69^0/_0$), следъ нея идватъ с. Крушовица съ 82 домакинства — 55 слугини ($67^0/_0$), с. Кутрахци съ 104 домакинства — 66 слугини ($63^0/_0$), м. Семковци съ 44 домакинства — 24 слугини ($55^0/_0$), м. Брънковци съ 47 домакинства — 24 слугини ($51^0/_0$) и пр. По абсолютно число на слугинитѣ на първо мѣсто стои с. Кутрахци (66 слугини), следватъ с. Крушовица (55 слуг.), м. Селянинъ (32), с. Бърдо (27) и пр. Отъ тази таблица сжщо така ясно проличава, че вакарелкитѣ слугуватъ само въ София. Симптоматично явление е, че има вакарелки слугини въ чужбина. Освенъ посоченитѣ четири слугини въ Египетъ, Цариградъ, Букурещъ и Парижъ, има и други, които сж били въ Бѣлградъ, Будапеща,

Таблица I.

№ по редъ	Селища	Мѣстно население	Домакинства	Слугини	
				въ София	другаде
1	м. Бальо́вци . .	201	33	5	—
2	м. Ба́нчовци . .	65	12	6	—
3	м. Бо́гдановци .	116	16	5	—
4	м. Брънковци . .	299	47	24	—
5	м. Бу̀зяковци . .	186	30	15	—
6	с. Бърдо . . .	647	99	27	—
7	м. Джаму̀зовци .	160	31	3	—
8	м. Драгѝовци . .	127	21	5	—
9	с. Кру́шовица .	448	82	55	—
10	с. Кутра́хци . .	548	104	66	—
11	м. Мечковци . .	237	41	17	—
12	м. Млѣча́новци .	88	13	9	—
13	м. Па́новци . .	94	19	8	—
14	м. Полѝйовци . .	238	33	5	—
15	м. Попо́вци . .	344	59	21	1[1]
16	м. Ръжа́на . . .	265	42	12	—
17	м. Селянинъ . .	483	77	31	1[2]
18	м. Се́мковци . .	249	44	21	3[3]
19	с. Ха́новетѣ . .	529	106	8	—
20	м. Яздирастовци	218	36	10	—
	Всичко . .	5542	945	353	5

Италия и другаде. По тѣзи мѣста тѣ сѫ отишли съ господаритѣ си, обикновено чужденци, които сѫ ги ценили въ София. Следъ известно престояване, тѣ се завръщатъ. Има случаи, когато нѣкои се оженватъ и оставатъ тамъ. Такъвъ ни се посочи въ Парижъ. Отишлата тамъ вакарелка, като слугиня, се оженва за руснакъ и остава.

Това слугуване въ чужбина ясно подчертава напредничавия духъ на вакарелката, тъй като българската селянка, изобщо, мѫчно се отдѣля отъ родното си мѣсто, а още по-мѫчно емигрира и се нагажда въ съвсемъ чужда ней, по обичаи, езикъ и култура, срѣда.

Би могло да се помисли на пръвъ погледъ, че това голѣмо число слугини презъ въпросния периодъ стои въ прѣка връзка съ тежката стопанска криза, която преживява страната ни, така осезателно чувствуваща се и отъ селското население. Естествено, не може да се откаже влиянието ѝ върху едно увеличаване броя на слугинитѣ, обаче и преди тя да се изрази така остро, пакъ е имало значителенъ брой отъ слугини. Това личи отъ следващата таблица II, въ която е даденъ броятъ на домакинствата и на слугинитѣ за 1920, 1926 и 1930 год.

---

[1] Въ Египетъ. [2] Въ с. Хановетѣ· [3] По една въ Цариградъ, Букурещъ и Парижъ.

отъ десеть селища. Даннитѣ за слугинитѣ за 1920 и 1926 г сж извлѣчени отъ домакинскитѣ листове, които агентъ-преброителитѣ приготвятъ споредъ преброителнитѣ листове, за общинитѣ. Въ тѣхъ е отбелязано, кжде и по каква причина отсжтствува даденъ членъ на семейството.

Таблица II.

№ по редъ	Селища	1920		1926		1926	1930	Точниятъ брой на домакин. презъ 1920 г.
		Домакинства	Слугини	Домакинства	Слугини	Домакинства	Слугини	
1	м. Бальовци	26	7	33	9	33	5	26
2	м. Банчовци	11	4	—	—	12	6	11
3	м. Брънковци	38*)	27	47	18	47	24	39
4	с. Крушовица	71*)	30	82	41	82	55	74
5	с. Кутрахци	54*)	17	95*)	27	104	66	95
6	м. Полийовци	26*)	3	33	11	33	5	34
7	м. Поповци	63	26	59	15	59	22	63
8	м. Селянинъ	70*)	10	75*)	23	77	32	72
9	м. Семковци	39*)	25	43*)	10	44	24	40
10	м. Яздирастовци	35*)	13	—	—	36	10	36
	Всичко	—	162	—	154	—	249	—

Съпоставката на тия цифри, макаръ и непълни, за 1920 и 1926 год., ясно ни очертаватъ масовия характеръ на слугинството въ Вакарелско. То най-релефно би могло да изпъкне, ако се направи анкета, колко отъ роденото въ Вакарелъ женско население отъ 10 год. нагоре, когато почватъ да ходятъ слугини, е слугувало. Резултатитѣ ѝ ще потвърдятъ думитѣ на вакарелци, че почти нѣма жена или момиче отъ Вакарелъ, което да не е ходило, макаръ и година-две, слугиня. Тукъ, обаче, понастоящемъ не трѣбва да се смѣта центърътъ на покрайнинката с. Хановетѣ, при което е гара Вакарелъ. По физиономия и стопанска дейность то се очертава като градецъ. Гражданѣе се и населението му по облѣкло и по нрави. Поради това отъ Хановетѣ има толкова малъкъ брой слугини — само 8 за горния периодъ при 106 домакинства (530 жители).

За да получимъ представа за възрастьта на слугинитѣ, използвахме домакинскитѣ листове отъ 1920 и 1926 г., въ повечето отъ които тя е отбелязана. По възрасть слугинитѣ могатъ да се групиратъ на 4 групи. Първата група обхваща момичетата отъ 10 до 13 год. възрасть включително. Тя е малка, защото на тая възрасть слугинитѣ сѫ деца, неподготвени за домашна работа, затова сѫ и лошо платени. Тѣ още мѫчно се отдѣлятъ отъ семействата си. Па и полицейскитѣ наредби, които регламентиратъ слугинството, не позволяватъ слугини по-млади отъ 12 години. Задължителното прогимназиално образование, на което подлежатъ момичетата отъ тая възрасть (10—14 г.)., не оказва влияние върху намаление броя на слугинитѣ отъ тая група. Въ Вакарелско има само една прогимназия при с. Хановетѣ. Къмъ нейния районъ се числятъ и махалитѣ Селянинъ, Бальовци и Полийовци, които отстоятъ на по-малко отъ 3 клм. отъ с. Хановетѣ. Отъ тѣзи 4 селища сѫ подлежали на задължително обучение презъ учебната 1930/31 г. 17 момичета, а сѫ посещавали само 4 (3 отъ Хановетѣ, колкото и подлежатъ и 1 отъ м. Селянинъ, отъ 10 подлежащи).

---

*) Толкова запазени домакински листове имаше въ общинитѣ. Съ липсващитѣ листове числото на слугинитѣ презъ 1920 и 1926 год. би било, несъмнено, по-голѣмо. Точниятъ брой на домакинствата презъ 1920 г. е означенъ въ последния стълбецъ.

Втората група се образува отъ слугинитѣ между 14 и 20 години. Известно е, че на тази възрасть е най-голѣмата часть отъ слугинитѣ. Тѣ се най-много търсятъ отъ градскитѣ домакинства. Къмъ 19—20 години тѣ намаляватъ. Нѣкои отъ тѣхъ се оженватъ, други оставатъ у дома си да момуватъ.

Третата група, между 20—25 г., е група на закъснѣлитѣ съ женитбата си или отказали се отъ такава поради недостатъци, а наредъ съ последната, четвъртата група, отъ 26 год. нагоре, такава на слугини, които сѫ обърнали слугуването отъ временно на постоянно занятие. Въ тѣзи групи влизатъ и вдовици, разведени или изоставени жени, които не могатъ по другъ начинъ да изкаратъ прехраната си.

Следващата таблица ни дава численото и процентно съотношение на отдѣлнитѣ групи слугини, съ отбелязана възрасть, въ преброителнитѣ списъци отъ 1920 и 1926 год.

Таблица III.

Слугини	Отъ 10 до 13 г. включително		Отъ 14 до 20 г. включително		Отъ 20 до 25 г. включително		Отъ 25 години нагоре		Всичко	
Години	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
1920	16	11%	105	75%	17	12%	3	2%	141	100%
1926	24	18%	97	72%	13	9%	1	1%	135	100%

Несъмнено е, че подобно процентно съотношение винаги ще може да се намѣри въ възрастьта на вакарелскитѣ слугини.

Какъвъ процентъ съставляватъ констатиранитѣ отъ насъ 358 слугини за периода Димитровдень 1929 г. — Димитровдень 1930 г. отъ числото на вакарелското женско население, което сега е на 10—25 г. възрасть?

Таблица IV.

	Женско население отъ 0 до 15 год. презъ 1920 г. безъ това отъ с. Хановетѣ	Приблизит. брой на починалитѣ отъ него за периода 1920—1930 г.[1]	Вѣроятенъ брой на сегашното женско население отъ 10 до 25 г.		Отъ сегашното женско население слугини	
					брой	%
I гр. 0—3 г.	180	34	I гр. 10—13 г	146	54	37%
II гр. 4—10 г.	459	87	II гр. 14—20 г.	372	261	70%
III гр. 11—15 г.	279	53	III гр. 21—25 г.	226	39	17%
Всичко	918	174	—	744	354 [2]	48%

Цифритѣ отъ тази таблица говорятъ достатъчно красноречиво. 70% отъ женското население въ Вакарелъ между 14—20 год. е било презъ горния периодъ ценено въ София, като слугини! Значението на този процентъ още повече се усилва отъ обстоятелството, че женитбитѣ почватъ на 18 години и че 19—20 години е възрасть, на която ставатъ наймного женитби.

Преди да се спремъ на стопанското значение на слугинството за Вакарелъ, ще бѫде отъ значение да видимъ, колко сѫ семействата, които даватъ отъ своята срѣда слугини и по колко дава всѣко едно отъ тѣхъ. Това добре личи отъ следващата таблица V, почиваща на събранитѣ отъ насъ сведения.

Таблица V.

	Домакинства, които даватъ			Всичко домакинства
	една слугиня	две слугини	три слугини	
	189	59	17	265
Всичко слугини	189	118	51	358

Домакинствата, които иматъ повече момичета, не пращатъ всички изведнажъ слугини, но оставятъ нѣкое за помощникъ при домакинската работа.

---

[1] Женското население въ България отъ 0 до 25 год. възрасть е имало презъ периода 1919—1922 год. 19‰ годишна смъртность. Възъ основа на нея сѫ изчислени даннитѣ въ тоя стълбецъ. Макаръ и голѣма, поради значителната смъртность въ раннитѣ възрасти презъ тоя периодъ (59‰ за децата отъ 0 до 5 год.), ние приемаме, че грѣшкитѣ, които биха могли да се получатъ при подобно грубо изчисление, се компенсиратъ отъ броя на изселилото се женско население презъ периода 1920—1930 год. на възрасть 1 (10)—24 (34) години.

[2] Отъ общия брой на слугинитѣ 358, приблизително 1% (4 слугини) сѫ надъ 25 години.

Преброяването презъ 1926 г. е констатирало въ Вакарелъ 945 домакинства, както видѣхме това отъ таблица I. Отъ тѣхъ, като извадимъ домакинствата отъ с. Хановетѣ, които понастоящемъ почти не даватъ слугини, ще получимъ 839 домакинства отъ останалитѣ вакарелски махали и села. Отъ тѣзи 839 домакинства, 256 или 30%, сѫ имали презъ разглеждания периодъ свои членове като слугини.

Основавайки се на процентното съотношение между възрастьта на слугинитѣ, което опредѣлихме въ таблица III, въ табл. IV приехме вѣроятния имъ брой да възлиза (къмъ края на 1930 г.) отъ I група (10—13 г.) на 54, отъ II гр. (14—20 г.) — 261, отъ III гр. (21—25 г.) — 39 и IV гр. (25 г. и нагоре) — 4, всичко 358. Тѣзи групи ще вземемъ като основа, за да изчислимъ на каква сума възлиза общиятъ сборъ на месечнитѣ и годишнитѣ заплати на слугинитѣ.

Таблица VI.

Групи	Слугини	Срѣдна едномесечна заплата	Сборъ на единичнитѣ месечни заплати	Сборъ на заплатитѣ за година
I	54	300	16,200	194,400
II	261	550	143,550	1,722,600
III	39	850	33,150	397,800
IV	4	900	3,600	43,200
Всичко	358	—	196,500	2,358,000

Единичнитѣ месечни заплати сѫ опредѣлени възъ основа на личнитѣ ни разпитвания въ Вакарелъ и въ София.

На пръвъ погледъ едва ли би се очаквало, че вакарелскитѣ слугини ще донесатъ на семействата си приходъ, възлизащъ крѫгло на около два милиона лева. Тази сума закрѫгляваме, защото не всички слугини оставатъ да слугуватъ презъ лѣтото (Гергьовдень—Димитровдень). Много отъ тѣхъ тогава се прибиратъ по домоветѣ си, за да помагатъ при земедѣлската работа.

Една сума отъ два милиона на година, на население отъ 5,590 души (1926 г.) и то отъ такава група, която се слага въ по-голѣмата си часть въ категорията на непроизводителното население, е отъ значение и за по-богати селища. Значението на тая сума най-добре може да оцени човѣкъ, който е прекаралъ въ Вакарелъ и надникналъ въ живота на вакарелци. Платата на слугинята отива главно за задоволяване на общосемейнитѣ нужди. Много бащи сѫ оправили смѣткитѣ си съ помощьта на дъщеритѣ си слугини.

Единъ малъкъ процентъ, 2—3% отъ слугинитѣ, главно закъснѣлитѣ да се оженятъ по една или друга причина, обръщатъ тая си временна професия въ постоянна. Много отъ тѣхъ слугуватъ 10—15—20 години. Нѣкои успѣватъ да спестятъ голѣмичка сума пари, 30—40,000 лева, та и повече. Съ такива пари е направена чешма „Ангелина“, на шосето между гара Вакарелъ и м. Поповци, завещани отъ преждевременно починала вакарелка, носеща подобно име.

Въ София, споредъ сведения, дадени ни отъ бюро слугинство при полицейското комендантство, е имало къмъ Димитровдень (8. XI. 1930 г.) приблизително 8,000 слугини на работа. Ако това число важи за цѣлия периодъ Димитровдень 1929 — Димитровдень 1930 г., то отъ тѣхъ 353 (4·4$^{0}/_{0}$) сѫ отъ Вакарелъ.

Числото 358 на вакарелскитѣ слугини добива съвсемъ друго значение, ако го сравнимъ съ нѣколко общи данни за цѣла България. Презъ 1920 г. на 10,000 жени въ България 146 сѫ имали като професия домашна прислуга и домакинска работа. Нека приемемъ, че това число има значение и до днесъ. Въ Вакарелъ презъ 1920 г. е имало 2,490 жени, като приведемъ тѣхния брой къмъ 10,000, ще получимъ, че тамъ съотношението е на 10,000 жени 1,432 занимаващи се съ домашна прислуга и домакинска работа, т. е. десеторно повече отколкото за цѣла България.

Слугинството, спокойно може да се каже, че е единственото занятие на вакарелскитѣ момичета. Презъ 1930 год. ние сме си отбелязали освенъ слугинитѣ, че има още 4 шивачки, 1 плетачка и 1 работничка въ тютюневъ складъ, следователно, на 358 слугини отговарятъ 6 момичета съ друго занятие, едно съвсемъ, несъразмѣрно, прочее, съотношение.

Най-важната причина за масовото слугуване въ Вакарелско е създалиятъ се тамъ обичай да се слугува въ Самоковъ, който отпосле се закрепва и развива, поради бедностьта на тоя край.

Слугини отиватъ, както отъ по-бедни, така и отъ по-заможни семейства. Причини за това сѫ поддържането, желанието да се избѣгне по тежката селска работа, па и да се спечелятъ свои пари.

Вакарелкитѣ охотно се приематъ за слугини, защото сѫ по природа по-пъргави, по-живи и по-възприемчиви отъ шопкинитѣ. Тѣ сѫ отворени по характеръ, което се засвидетелствува даже и отъ нѣкои отъ старитѣ пѫтешественици (Ricaut, 1665 г.).

Много отъ слугинитѣ се оженватъ въ София, кѫдето шансоветѣ за женитба сѫ много по-голѣми поради значителния привесъ на мѫже (1920 г. — 81,303 м. на 72,722 ж.). Тази е най-важната причина за чувствуващата се постоянно нужда въ Вакарелско отъ моми-кандидатки за женитба. Нѣколко данни, взети отъ преброяването презъ 1920 г., ни освѣтляватъ това добре. Тогава е констатирано отъ 0 до 17 год. мѫжко население 1,209 души, а женско население 1,094 души, отношение 100 : 90·5, а на възрасть отъ 17 до 25 год. сѫ намѣрени 426 мѫже и 343 жени, отношение 100 : 80·5. Въ тази възрасть, именно, се сключватъ най-много бракове, като разликата въ годинитѣ на съпрузитѣ е малка, или никаква. Ергенитѣ обикновено си избиратъ своя възрасть мома. Последното отношение ясно ни показва недостига отъ моми. Затова и тѣ се търсятъ другаде. Презъ 1920 г. сѫ намѣрени 155 жени родени отвънъ Вакарелскитѣ селища. Това число, съ положителность можемъ да твърдимъ, е много по-голѣмо. Така напримѣръ, въ с. Бърдо намъ сѫ известни нѣколко възрастни жени, родени въ съседното не вакарелско село Г. Раховица. Въ статистиката, обаче, не е отбелязана нито една жена отъ с. Бърдо, родена отвънъ Вакарелъ.

Докато въ всички бедни планински области въ България женското население е срѣдно съ 60 на хиляда въ повече отъ мѫжкото, въ Вакарелъ презъ 1920 г. на 1,000 мѫже сѫ се падали 921 жени, въпрѣки намаления брой на мѫжетѣ, вследствие войнитѣ. Обяснението на това интересно демографско явление ние намираме въ окончателното изселване на отишлото да търси другаде прехраната си (да слугува) женско население. Тъкмо отъ този родъ сѫ причинитѣ, но само че тѣ се отнасятъ за мѫжетѣ, на които се дължи привесътъ на женското население въ гореспоменатитѣ области. Други, подобни на това явление, въ България, доколкото ни е известно, не сѫ отбелязани.

За да бѫде разглеждането ни по-пълно, не би трѣбвало да забравимъ и чисто културтрегерската роля, която слугинството играе въ Вакарелско. Бързата промѣна, която вакарелскитѣ слугини претърпяватъ въ по-културната градска срѣда, не е отбѣгнала отъ наблюдателното око на Ив. Вазова, който посветява на нея цѣлъ разказъ, озаглавенъ Кой ще цивилизува Шопско? (въ Драски и шарки, очерки изъ столичния животъ). При нашитѣ обиколки изъ Вакарелско многократно сме се убеждавали въ добритѣ страни, които слугинството внася въ живота на тоя край.

Слугинскиятъ трудъ у насъ се урежда само отъ полицейски наредби. Инспекциитѣ на труда не считатъ слугинитѣ като работници, затова и тѣ не сѫ подъ тѣхно покровителство, не се ползуватъ и отъ облагитѣ на фонда „Обществени осигуровки“. Въ нашето социално законодателство нищо не е направено за тѣхъ. Налага се, прочее, съответнитѣ обществени органи да обърнатъ внимание на тоя въпросъ, защото само въ София къмъ 2. III. 1933 г. е имало 18,022 слугини, слуги и камериери, зарегистрирани при бюро „Слугинство“, една значителна часть отъ които, обаче, е прекѫснала временно, или пъкъ изоставила слугуването.

Вакарелъ

Антропогеографски проучвания. Годишникъ на Софийския университетъ, Историко-филологически факултетъ. Книга XXIX, 8, София, 1933 г., стр. 1—191, съ 23 фигури въ текста, 4 карти и 20 фотографски снимки.

Резюме, направено отъ Д-ръ Л. Диневъ.

На около 40 клм. югоизточно отъ София, по срѣдния дѣлъ на рида, който прегражда Ихтиманското отъ Софийското поле, сж разпръснати 20 села и махали, които ние ще назоваваме съ мѣстното име Вакарелъ. Всички тѣзи селища образуватъ сега една покрайнина, поради общото си име, общия си произходъ и битъ. Тѣ се явяватъ като рѣдъкъ случай, при който може да се проследи оформяването на една покрайнина, тъй като благодарение на редъ благоприятни обстоятелства могатъ да се проследятъ всички стжпала на развой, които сж преминати, за да се стигне отъ събраното старо село до днешнитѣ 20 селища.

I. Физикогеографски отношения.

1. *Орографски прегледъ на Ихтиманска Срѣдна гора* (стр. 7—13).

Срѣдна гора подобно на много други орографски единици въ Балканския п-овъ твърде късно бива отдѣлена и засебена като планина. Въ географскитѣ карти до къмъ седемдесеттѣхъ години на миналия вѣкъ тя се представя като часть отъ Стара-планина. Прьвъ F. v. Hochstetter (1869) отдѣля Срѣдна гора като засебена планина раздѣляйки я на три дѣла: 1) Ихтиманска Срѣдна гора, 2) Сжщинска Срѣдна гора и 3) Сърнена гора.

Ихтиманска Срѣдна гора е съставена отъ Лозенската планина, Вакарелския ридъ, Бѣлишкия дѣлъ, Еледжишкия дѣлъ и Кара баиръ и представя неправиленъ многожгълникъ, граничащъ отъ повечето страни съ полета и съ срѣда силно понижена отъ Ихтиманското поле.

2. *Вакарелски ридъ.*

а) Орографски прегледъ стр. 14—17).

Вакарелскиятъ дѣлъ не представя едно единствено било, отъ дветѣ страни на което въ две противни посоки да се изтичатъ водитѣ му. Ерозивната дейность на рѣкитѣ, наредъ съ орогенетичнитѣ процеси, станали въ близки геологически времена, сж оформили въ него както нѣколко по-малки рида, така и значителни заплатявания, простиращи се между тѣхъ.

Можемъ да споменемъ: Брънковския ридъ, Сиврийския ридъ, Циганката, а отъ плоскоститѣ — Бозъ-аланъ и съ най-важно значение за съобщенията и поселищнитѣ отношения Вакарелската седловина.

б) Водна мрежа (стр. 18—23).

Въ Вакарелския ридъ нѣма голѣми извори, а непропускливостьта на материалитѣ става причина по-голѣмата часть отъ валежитѣ да се изтичатъ повръхно, съ което се създаватъ условия да се развие гжста рѣчна мрежа. Водитѣ на Вакарелския ридъ се изтичатъ главно къмъ Софийското и Ихтиманското поле. Най-важниятъ хидрографски центъръ за Вакарелския ридъ и за цѣла Ихтиманска Срѣдна гора се явява най-високата часть на Бѣлишкия дѣлъ. Втори по значение хидрографски центъръ се явява западната часть на Сиврийския ридъ (в. Даутица — 1051 м.), трети хидрографски центъръ е в. Гарваница (1099 м.) и като четвърти хидрографски центъръ се очертава в. Сиври баиръ (1090 м.). При разглеждане на хидрографската карта прави впечатление, че по-голѣма часть на повръхнината на Вакарелския ридъ принадлежи къмъ басеина на р. Марица (147·5 кв. клм.), а по-малката къмъ този на Искъръ (108·6 кв. клм.). Срѣдната му рѣчна гжстота е 0·75, а количеството на водата на всички рѣки е въ тѣсна зависимость отъ падналитѣ валежи презъ различнитѣ годишни времена.

в) Геоложки и петрографски строежъ (стр. 23—26)

Материалитѣ, отъ които е изграденъ Вакарелскиятъ ридъ, срѣщаме и въ съседнитѣ нему дѣлове, съ които той е тѣсно свързанъ. Най-голѣмо разпространение въ него иматъ кристалиннитѣ шисти, които заематъ южнитѣ и източнитѣ части на рида. Втори по значение материали сж триаскитѣ седименти (Бунтзандщайнъ). Тѣ заематъ северната часть на рида. Между тѣзи две групи материали се обхваща широка ивица отъ сиви, сиво-зеленикави, а на мѣста и жълто-ръждиви шисти отъ палеозойска възрасть. Отъ останалитѣ материали по-голѣмо разпространение иматъ плиоценскитѣ седименти, които изпълватъ Чукуровската котловинка. Презъ дилувиално време се образуватъ малки падини, чрезъ слабо огъване въ снагата на рида, изпълнени съ дребни чакъли и пѣсъци, а на мѣста и съ бѣлезникави глини. Алувиални материали се намиратъ въ разлатата долина на р. Урка. Сжщитѣ покриватъ и Ихтиманското поле.

г) Обликъ и генезисъ на земноповръхнитѣ форми (стр. 26—36).

Вакарелскиятъ ридъ представя добре позната и често описвана отъ географитѣ картина на подмладена планинска часть.

Плоскости: Плоскоститѣ, които имаме въ Вакарелския ридъ, сѫ остатъци отъ туловищна повръхнина (пенепленъ), обхваната сега отъ новъ ерозионенъ цикълъ. Тѣ не сѫ нѣщо изолирано, а стоятъ въ тѣсна връзка съ тия, които се намиратъ както по другитѣ части на Ихтиманска Срѣдна гора, така и по другитѣ планини на Югозападна България. Плоскоститѣ въ Вакарелския ридъ могатъ да се сгрупиратъ въ две нивà. Едното обхваща тия отъ тѣхъ, които се намиратъ въ височинния поясъ отъ 700—900 м.; надъ тия плоскости се издигатъ снагитѣ на тритѣ голѣми рида на тоя дѣлъ, чиито заравнени гърбища очертаватъ второто ниво отъ плоскости простиращи се между 950 и 1050 м. Тия две нивà сѫ останки отъ две различни денудационни повръхнини. Къмъ първото ниво трѣбва да се причислятъ и плоскитѣ ридове терасоподобно разположени въ терциера при селата Нови ханъ, Богданлия и Гюреджия, както и Чукуровската младотерциерна котловинка. Всички тѣзи плоскости отъ първото ниво, възъ основа на геоложкитѣ материали, приемаме, че сѫ отъ левантийска възрасть. Съ огледъ на много други данни и изучвания на нѣкои други автори въ околнитѣ планини имаме основание да мислимъ, че второто ниво е отъ понтийска възрасть.

Рѣчни тераси: При морфоложкото проучване на долинитѣ можемъ да установимъ четири групи тераси: I група: 1—3 м. надъ равнището на рѣкитѣ (повсемѣстно разпространени); II група: 5—8 м. (срѣщатъ се сравнително често); III група: 12—16 м. (само поединично по рѣкитѣ: Габра, Суха и Баба); IV група: 30–35 м. (по р. Габра). Първитѣ сѫ съвременни, а последнитѣ произхождатъ отъ стария дилувиумъ. Откъмъ Софийското поле при с. Богданлия и с. Гюреджия и при Чукуровската котловина на около 840-850 м. намираме и левантийски тераси.

Морфогенеза: Презъ долния плиоценъ цѣлиятъ ридъ е представялъ наклонена къмъ Софийското поле туловищна повръхнина, понижаваща се отъ югъ къмъ северъ. Вѣроятно презъ втората половина на понтикума, въ срѣдната часть на Ихтиманска Срѣдна гора започва потъване въ с. з.—ю. и. посока, чрезъ слаби, но нѣкѫде и по-силни, почти флексурни огъвания. Най-добре се засебва отъ потъващата часть сегашното Ихтиманско поле. На с. з. отъ него, по сѫщата линия на снишаване, се оформятъ, но вече презъ левантикума, голѣмитѣ плоскости около Бозъ-аланъ, Дервишката плоскость и Чукуровската котловинка. Изглежда, че презъ понтикума започватъ живота си рѣкитѣ въ източната часть на рида. Презъ левантикума релефътъ се усилва, за което свидетелствуватъ едритѣ левантийски пѣсъци и дрѣбни чакъли въ източната часть на Софийското поле. Презъ дилувиума ставатъ нови потъвания въ съставената отъ стари материали часть на рида. Тогава става образуването на Чамджаската котловина, потъванията подъ днешното село Вакарелъ, подъ махалата Ръжана, при гара Чамшадиново, на цѣлото Ихтиманско поле и на Софийското поле. Това предизвиква понижаване на локалния ерозионенъ базисъ и усилва ерозионната дейность на рѣкитѣ. Въ сѫщото време става понижаване и на самия Вакарелски ридъ.

д) Климатъ (стр. 36—46)

Добра и закрѫглена представа за климатичнитѣ отношения на Вакарелскитѣ селища, бихме могли да имаме, ако при тѣхъ сѫ правени дългогодишни метеороложки наблюдения. Като изключимъ не особено редовно воденитѣ измѣрвания на валежитѣ при гара Вакарелъ, въ продължение на петнадесетина години, други такива данни за съжаление липсватъ.

Котловинниятъ обликъ на полетата въ Югозападна Германия причинява у тѣхъ много често, презъ зимата, температурна инверсия. Такава е установена и въ всички разположени около Вакарелъ полета. Особено силно изразена е, обаче, тя въ Ихтиманското поле. Понеже се придружава отъ замъгляване, известна е на тамошното население като мъгла Синявица.

Вакарелскитѣ селища не се засѣгатъ нито отъ синявицата, нито отъ температурнитѣ инверсии, които ставатъ въ Софийското поле, поради което редуцирането на температурата на станциитѣ, които се намиратъ на двѣтѣ полета, на срѣдната височина на тия селища, се явява доста непригодно особено за зимнитѣ месеци. По тази причина прибѣгнахме до Панагюрище, станция поставена при по-нормални условия.

Максимална срѣдна месечна температура въ Вакарелъ имаме презъ м. юлий 18·3^0 С, а минималната презъ м. януарий — 1·9^0 С. Годишната амплитуда е 20·2 С, обстоятелство, което показва, че климатътъ въ Вакарелско е близъкъ до планинския. Отъ годишнитѣ времена най-топло е лѣтото съ срѣдна температура 17^0 С, после следва есеньта съ 8·7^0 С, пролѣтьта съ 7·4^0 С и зимата съ около — 1·7^0 С. Срѣдната годишна сума на валежитѣ въ Вакарелско е близка до тая на всички околни станции и не се много отличава отъ срѣдната годишна сума за цѣла България (645 м. м.). Максимумътъ на валежитѣ презъ този периодъ се пада презъ м. май, а минимумътъ — презъ м. декемврий. Единъ втори максимумъ изпъква презъ м. ноемврий, а втори минимумъ презъ м. августъ. Разпредѣленъ по годишни времена, най-много валежъ се пада въ есеньта $30^0/_0$, $28^0/_0$ въ лѣтото, $27^0/_0$ въ пролѣтьта и $15^0/_0$ въ зимата. Подобенъ валеженъ режимъ има у насъ Тракийската низина. Снѣговалежитѣ не сѫ голѣми и изобилни. Презъ м. ноемврий винаги има снѣгове, често, обаче, първи снѣгъ пада презъ октомврий. Снѣгътъ трае отъ 10 до 15 дни. Вакарелскитѣ селища падатъ въ область, която много често се бие отъ градушка. Отъ даннитѣ, съ които разполагаме, личи, че най-градоносенъ месецъ е юний (57%), а най-слабъ — августъ (9%). Мъгла пада споредъ населението рѣдко.

II. Биогеографски отношения.

1. *Природна растителна покривка* (стр. 47—49).

Вакарелскиятъ ридъ по височиннитѣ си отношения (700—1000 м.) и по географското си положение влиза въ предпланинския поясъ на нашитѣ земи, характеризиращъ се фитогеографски като южноевропейски горски поясъ и по-конкретно къмъ областьта на Софийското поле, отличаваща се съ пълно отсѫтствие на високопланинска растителность.

Отъ описанията на пѫтешественицитѣ, отъ споменитѣ на стари хора, та дори и отъ запазенитѣ земеписни наименования, можемъ да заключимъ, че презъ миналитѣ вѣкове Вакарелскиятъ ридъ е билъ обрастналъ съ голѣми гори. Най-напредъ гората е била изсѣчена около стария римски пѫть, следъ това около седловината, гдето е било старото село Вакарелъ, а въ по-ново време и около скрититѣ въ нея махали и села (вж. приложената карта, стр. 48). Въ горитѣ сега преобладаватъ дѫбовитѣ дървета, после букътъ, габърътъ, брѣзата, кленътъ, яворътъ и липата. Една значителна часть отъ природната растителна покривка съставятъ пасбищата и естественитѣ ливади.

2. *Животенъ свѣтъ* (стр. 49—50).

Споредъ разпредѣлението на България въ зоогеографски области, нашиятъ край спада въ Ориенталската или Тракийската областъ, характеризираща се съ много малоазиатски и сибирски форми. Отъ цѣлата фауна най-близъкъ интересъ представятъ едритѣ животни и то тѣзи отъ тѣхъ, отъ които човѣкъ има полза или вреда. Дивитѣ животни се намиратъ понастоящемъ въ такова малко количество, че сѫ безъ какво то и да е значение.

III. Поселищногеографски отношения.

1. *Природни основи на съобщенията между Софийско поле и Маричината низина* (стр. 50—57).

Единъ погледъ възъ физикогеографската карта на Балканския полуостровъ може да ни убеди, че най-кѫсиятъ, а сѫщевременно съ най-малко природни прѣчки пѫть, който съединява Срѣдна Европа съ Цариградъ, неизбѣжно трѣбва да премине презъ Софийското поле. Ако тѣзи две основни условия при съобщенията: най-кѫсо разстояние и най-малко природни прѣчки за преодоляване вземемъ като мѣрка, съ която да измѣримъ всички стари и нови, по-прѣки или по-обиколни пжтища, които съединяватъ Софийско поле съ Маричината низина, ще се убедимъ, че най-подходящъ и отговарящъ на тия условия се явява пжтьтъ презъ Вакарелската седловина.

Като се вeматъ предъ видъ сегашнитѣ и старитѣ пжтища, наредъ съ податкитѣ, които историята ни дава за придвижване на голѣми бойни отреди презъ тия мѣста, могатъ да се набележатъ всички по-важни (13), използувани за по-кжсо или по-дълго съобщителни артерии между Софийското поле и Маричината низина (вж. таблица VIII, стр. 52 и картата на стр. 54).

Следъ като Балканскиятъ полуостровъ бива завладѣнъ отъ турцитѣ, тѣ даватъ известни привилегии на нѣкои крайпжтни християнски села, като ги натоварватъ съ задължението да пазятъ всички проходи и опасни мѣста. По сжщия начинъ всички вакарелски села въ съседство съ по-важнитѣ, презъ време на турското владичество пжтища, които минаватъ презъ Ихтиманска Срѣдна-Гора, сж изпълнявали дервенджийска длъжность.

2. *История и значение на диагоналния пжть Бѣлградъ—София – Цариградъ за поселищнитѣ отношения* (стр. 57—61).

Зачeнкитѣ на най-важния пжть на Балканския полуостровъ Бѣлградъ—София—Цариградъ се криятъ въ мъглявинитѣ на много отдалечени времена. По този пжть отъ най-дълбока древность и до днесъ сж ставали сношенията между Изтокъ и Западъ. Въ бурната тракийска история той не е игралъ голѣма роля поради владението на отдѣлнитѣ му части отъ отдѣлни и враждебни помежду си племена. Значението му пораства извънредно много следъ завладяването на Балканския полуостровъ отъ римлянитѣ, когато бива направенъ специаленъ настланъ пжть. Той е ималъ предимно, както повечето римски пжтища, стратегическо значение, да улеснява по-бързото препращане на войски и военни материали. Варварскитѣ маси, които една следъ друга заливатъ Балканския полуостровъ при великото преселение на народитѣ, опустошаватъ ужасно всички селища около пжтя, както и всички други свързани съ него постройки. Следъ окончателното закрепване на Българската държава, стариятъ римски пжть е посрѣдничилъ при търговията между Цариградъ и Велико-Моравия и затова бива нареченъ Моравски пжть. Следъ като византийцитѣ завладяватъ Западното българско царство, диагоналниятъ пжть попада само въ едни ржце за цѣли 176 г. (1018 - 1194). Една отъ най-важнитѣ настжпателни линии на турцитѣ, следъ установяването имъ на Галиполи, става нашиятъ пжть, а неговото всестранно значение като via militaris се оценило напълно отъ тѣхъ. Поправя се настилката му, строятъ се керванъ-сараи и чешми. Въ и около всички важни селища покрай него, бива заселено компактно турско население. За опазване пѫтницитѣ отъ грабежъ по опаснитѣ мѣста се издигатъ паланки, а часть отъ християнскитѣ села се въздигатъ като дервенджийски. Неудобствата, които предлагалъ пѫтя за селата, разположени край него, принуждавало християнското население да избѣгне пѫтя и се заселва далечъ отъ него. Пѫтьтъ бива занемаренъ презъ срѣдата на 17. в. и едва около шестдесеттѣхъ години на миналия вѣкъ, по почина на Митхадъ паша се изработва шосето Нишъ—Пиротъ—София—Ихтиманъ.

3. *Положение, граници и повръхнина на Вакарелъ като покрайнина* (стр. 62—63).

Вакарелъ отстои на 39 клм. отъ София, на 35 клм. отъ Самоковъ и на 17 клм. отъ Ихтиманъ.

Землището на старото събрано с. Вакарелъ, чиято обработваема земя е била главно около седловината, е заемало значително по-малка площь отколкото тая, която се заема сега отъ всички вакарелски махали. Следъ като то се разпръсва, скриритѣ изъ гората отдѣлни кѫщи, бързо засебили се като махалици, обсебватъ околната земя, съ което се разширяватъ значително границитѣ му. За това е благоприятствувало и обстоятелството, че поземленитѣ граници не сѫ били така добре опредѣлени, както днесъ е случаятъ, понеже сѫ минавали въ по-голѣмата си часть изъ гори.

Границитѣ на вакарелското землище, описани подробно, затварятъ едно пространство за покрайнината отъ 153·9 кв. клм.

4. *Минала и сегашна административна и епархиална принадлежность* (стр. 63—66).

Вакарелскиятъ ридъ представя както орографска, така и етнографска и гѝворна граница, поради което Вакарелъ винаги се е явявалъ като крайна брънка на административнитѣ и епархиални единици, които сѫ обхващали този край. Презъ всички голѣми и малки промѣни въ административното дѣление, правени отъ турци и българи въ тия части на България, Вакарелъ винаги е билъ подчиненъ на най-близкитѣ градски селища Ихтиманъ или Самоковъ, като обикновени административни центрове и на София като по-голѣмъ такъвъ.

5. *Прегледъ на поселищнитѣ отношения въ миналото.*

а) Предисторическа и ранноисторическа епоха (стр. 66—70).

Въ Вакарелския ридъ, разположенъ сравнително високо надъ морското равнище, съ остъръ климатъ и не особено плодородна почва, предисторическитѣ люде не сѫ могли да намѣрятъ добри условия за животъ. По тази причина тамъ липсватъ изобилни материални останки отъ предисторическо време. Едничкото селище отъ това време (ново-каменната епоха) въ границитѣ на покрайнината е недалечъ отъ село Кутрахци.

Първитѣ исторически жители, които знаемъ въ тия краища, сѫ трелитѣ и тилатеитѣ. Римлянитѣ завладяватъ Вакарелския край къмъ 46 г. сл. Хр. Едничкото селище отъ римско време въ границитѣ на покрайнината и за което има писмени сведения е Sarto, просѫществувало вѣроятно до IV. в. сл. Хр. Отъ него време сѫ и останкитѣ отъ стария римски пѫть. Други останки отъ тая ранно-историческа епоха сѫ черквицата и изкуственитѣ могили (tumuli), около 30 на брой.

Свидетели за оживения нѣкогашенъ животъ сѫ намиращитѣ се въ покрайнината стари рудничарски работи.

б) Срѣдни вѣкове (стр. 71—72).

Славянитѣ сравнително рано нахлуватъ и се настаняватъ въ тия мѣста. За първи пѫть въ границитѣ на Българската държава Вакарелъ влиза презъ 809 г., когато Крумъ завоювалъ Софийската область. София бива превзета и присъединена къмъ новоосвободена България отъ Асена въ 1194 г. Тогава ще да е било освободено и нашето краище. Въ втората половина на 13. в. то ще да е влизало въ полунезависимото княжество на Смилеца.

Отъ срѣдновѣковнитѣ старини най-важни сѫ останкитѣ отъ крепости (Дȍшевото калѐ — най-голѣмото, Кичйолъ и Разбилъ), които заедно съ онѣзи отъ съседнитѣ области сѫ образували по севернитѣ склонове на Ихтиманска Срѣдна гора линия за охрана и отбрана на пѫтищата, що сѫ минавали презъ нея.

в) Начало на турското господство и заселване на старото събрано село Вакарелъ (стр. 72—77).

Непосрѣдствени сведения, кога точно нашето краище е било завладѣно отъ турцитѣ, нѣмаме. Вѣроятно това е било следъ падането на Ихтиманъ и Самоковъ (1371) и на София (1382 г.).

Населението, което е живѣло по тия мѣста до идването на турцитѣ, е било, ако не всичкото, то поне значителна часть отъ него румънско. То е оставило въ нашата покрайнина земеписнитѣ имена Вакарелъ, Калафатъ и др. Следъ завземането на Самоковъ и Ихтиманъ, то се е разбѣгало въ по-безопасни мѣста, тъй като се е намирало около пѫтя. Малко по-късно, понеже е било обезпокоявано отъ грабежи, то се е изтеглило изцѣло и, както изглежда, за винаги отъ тия мѣста.

Когато станали господари на този край, турцитѣ не намѣрили мѣстно заседнало население. Заради особено важното значение на седловината и пѫтя минаващъ презъ нея, тѣ се принудили да заселятъ такова. Поради малкото колонисти, тѣ заселили българско население, на което дали известни свободи и данъчни облекчения, срещу задължението да пазятъ прохода. Това заселване на Вакарелъ е станало между 1396 г., следъ окончателното покоряване на България, и 1433 г., гогато е пѫтувалъ де Брокиеръ, може би по времето на Сюлеймана (1402—1411 г.).

г) Животъ и поминъкъ на с. Вакарелъ до разпръсването му въ 1737 г. (стр. 77—85).

Мнозина отъ пѫтешественицитѣ, пѫтували по стария диагоналенъ пѫть [1]), сѫ ни оставили тукъ-таме по нѣкоя бележка за Вакарелъ. Съ помощьта на подобни бележки можахме да възстановимъ отчасти миналото и живота му презъ 16. 17. и 18. в.

Голѣми промѣни въ селото не сѫ ставали до къмъ четиридесеттѣхъ години на 18. в. Австро-турската война отъ 1737 г., обаче, се оказва гибелна. Съсрѣдоточилата се турска войска откъмъ Тракийската низина по диагоналния пѫть, настроена зле къмъ християнитѣ, станала причина щото населението да се разбѣга. Една часть отъ вакарелци се скрива въ гората, а друга отива още по-далечъ, въ нѣкои отъ другитѣ по-запазени села, чиито дири можахме да уловимъ.

6. *Сегашни поселищни отношения* (стр. 85).

Съ разрушаване на старото събрано село Вакарелъ и разпръсване на населението му, се слага край на миналитѣ поселищни отношения, при които, поне между 16—18 в., е имало въ границитѣ на днешната покрайнина само едно село. Едновременно съ това, обаче, се слага началото на днешнитѣ поселищни отношения, тъй като разпръснатитѣ въ близката околность отдѣлни семейства се сгрупирватъ постепенно, та съ течение на времето се образуватъ днешнитѣ махали.

а) Селището на Пустосела (стр. 85—87).

Следъ като Австро-турската война отъ 1737 г. се свършва и притѣсненията на християнското население намаляватъ, часть отъ скрититѣ въ гората вакарелци се решаватъ да се заселятъ пакъ близу до пѫтя, не на сѫщото мѣсто, обаче, а малко по-далече, на височинката, която се намирала срещу гара Вакарелъ и която сега се нарича Пустосела. Това село сѫщо така се нарича Вакарелъ.

---

[1]) Курипешичъ, Рамберти, Dernschwam, Pigafetta, Ungnad, Schweiger, Betzek, Вранчичъ и др.

Началото на селището на Пустосела се слага, вѣроятно, още на другата година, следъ опожаряване на старото село. То не било съвсемъ малко. Ще е имало поне 30—40 кѫщи, които, отдалечени една отъ друга поради голѣмитѣ си дворове, сѫ му давали видъ на голѣмичко село.

Новото село се явява като непосрѣдствено продължение на събраното село Вакарелъ не само съ името си, но и съ функциитѣ, които е изпълнявало. То е давало сѫщо така подслонъ и храна на пѫтницитѣ. Дали жителитѣ му сѫ престанали да изпълняватъ дервенджийски задължения, не може съ положителность да се установи.

Селището на Пустосела се очертало и като срѣдище на разпръснатитѣ кѫщи и махалици. При него се върнали много близко избѣгали и скрили се по гората семейства.

Новото село не могло, обаче, да утрае дълго. Вѣрлуващитѣ въ последното десетилѣтие на 18. в. и първото на 19. в. кърджалии, съ които турската власть не могла още отначало да се справи, предизвикватъ и тукъ, подобно на много други мѣста въ България, промѣни въ поселищнитѣ отношения. Предъ опасностьта отъ кърджалиитѣ и гонещитѣ ги редовни турски войски, населението отъ селището на Пустосела се разбѣгва между 1792 и 1798 г. при сѫществуващитѣ вече махалици, било въ гората, гдето слага начало на нови. По този начинъ наново изчезва срѣдищното селище въ Вакарелъ.

б) Образуване и развой на днешното срѣдище на покрайнината — с. Хановетѣ (с. Вакарелъ) (стр. 87—96).

Неспокойната кърджалийска епоха и вѫтрешнитѣ междуособици по сѫщото време създаватъ голѣмъ безпорядъкъ и несигурность за живота и за имота въ Турската империя. Пазачитѣ, които привилегированото християнско население давало, се оказватъ безсилни да обезпечатъ нуждната безопасность по пѫтищата. Затова централната турска власть прибѣгва до друга система, като по всички важни съобщителни артерии създава мрежа отъ стражарски постове — караули, помѣстени въ кули. Въ землището на нашата покрайнина биватъ издигнати три кули, една отъ които при днешното ѝ срѣдище с. Хановетѣ.

Кулата, разположена на вододѣла, до мѣстото, гдето е било и събраното село Вакарелъ, поставя началото на днешното село Хановетѣ. Тя се явява като залогъ за по-голѣма безопасность и за по-малко произволи отъ страна на турцитѣ. Но въпрѣки това, между наплашеното население се намиратъ хора, които се решаватъ да дойдатъ при нея и да направятъ тамъ кѫщурка-ханъ, за да могатъ да използуватъ облагитѣ, които пѫтьтъ имъ предлагалъ. Така вече презъ 1855 год. въ Хановетѣ е имало 10 семейства.

Ако и толкова малка, тази махала и тогава се е считала за неоспорвано срѣдище на Вакарелъ, поради разположението ѝ на пѫтя, както и поради обстоятелството, че се намира точно всрѣдъ другитѣ махали. Редица други обстоятелства, извънъ благоприятното ѝ географско положение, способствуватъ за закрепването ѝ въ тази посока (кулата, старитѣ гробища, построяването на черква презъ 1836 г. и др.).

Особено оживление настѫпва въ Хановетѣ следъ шестдесеттѣхъ години на миналия вѣкъ, когато се работи и открива шосето отъ София за къмъ Пловдивъ. Новитѣ заселници, които прииждатъ по това време отъ другитѣ вакарелски махали, построяватъ кѫщитѣ си край шосето, съ което дотогавашното срѣдище на селото до старата черква се измѣства. Това оживление се усилва още повече следъ построяването на ж. п. линия до Сараньово и Бѣлово (1873 г.).

Десеттѣхъ години следъ освобождението сѫ най-цъвтещиятъ периодъ въ живота на Хановетѣ, когато тѣ оставатъ последно селище на границата съ Източна Румелия, та се учредява въ тѣхъ митница, телеграфо-пощенска станция и др. Самото село почва да се води въ официалнитѣ книжа като градецъ Вакарелъ. Построяватъ се сѫщо така и нѣколко нови и по-голѣмички ханове, за да може да се обслужва цѣлиятъ превозъ, построява се голѣма и хубава черква (1903 г.), отваря се третокласно депо (1915—16 г.) и пр. Цѣлото развитие се съпровожда съ отваряне на дюкяни и изникване на занаятчии, съ което стопанскиятъ обликъ на селището още по-добре се очертава. Хановетѣ сѫ нарастнали чрезъ постепенно прииждане отъ другитѣ вакарелски махали. Само много малъкъ процентъ отъ населението му е дошло или произхожда отъ не вакарелски селища.

в) Образуване и развитие на другитѣ вакарелски селища (стр. 96—116).

Цѣлата картина на образуването и развитието на вакарелскитѣ селища може добре да се възстанови и то главно възъ основа на това, което старитѣ хора знаятъ и могатъ да разправятъ.

Презъ 1737 г. населението се разбѣгва предъ заплашващата го опасность и се скрива низъ близката гора, която е заемала много по-голѣмо пространство отколкото днесъ. Разбѣгалитѣ се не се събиратъ на едно мѣсто. Всѣко семейство се установява отдѣлно, по възможность до нѣкой изворъ. За да иматъ по-добъръ подслонъ, тѣ си построяватъ колиби. Нѣкои избѣгватъ при кошаритѣ си. Трета часть бѣга още по-далечъ и се заселва въ други, близки или по-далечни села.

Първата грижа на отдалеченото отъ старитѣ си ниви население е била да изоре нови, като всѣко семейство е засебвало една по възможность природно опредѣлена часть, като плоскость или ридъ, ограничена отъ долинки или валози. Символетѣ на първоначално дошлитѣ семейства се отдѣлятъ съ течение на времето и построяватъ кѫщи до бащината си кѫща. Така възниква махалица, състояща се само отъ роднини, затова и носеща името или прѣкора на родоначалника си. Кѫщитѣ на отдѣлнитѣ родове, отъ които се състои тя, не сѫ сбрани една до друга, а сѫ значително отдалечени (200—300—500 м.) отъ тия на другитѣ родове. Около една отъ тѣзи махалици идватъ по-късно други близконамиращи се родове, съ което тя се уголѣмява. Махалата запазва, обаче, името на първия заселилъ се тамъ родъ или се налага следъ време това на най-видния родъ.

Тѣзи селища сѫ типични Rodungssiedlungen.

Разпръсването на селището на Пустосела презъ кърджалийско време праща нова вълна отъ заселници къмъ до тогава сѫществуващитѣ махалици. Новитѣ бѣгълци се установяватъ при тѣхъ или пъкъ слагатъ началото на нови махалици, чието по-нататъшно развитие става по гореописания пѫть. Все по това време голѣма часть отъ тогавашнитѣ махалици промѣнятъ мѣстата си, като се отдръпватъ още по-навѫтре въ гората, за да не се виждалъ дори димътъ отъ коминитѣ имъ. Промѣни ставатъ сѫщо така и по време, когато вързлувала чумата.

Прибирането на малкитѣ махалици къмъ близко намиращитѣ се по-голѣми махали продължава до преди двадесетина години.

Засебването на сегашнитѣ махали и села (м. Бальовци, м. Банчовци, с. Богдановци, м. Брънковци, м. Бузяковци, с. Кут-Бърдо, м. Джамузовци, м. Драгѝовци, с. Крушовица, с. Кутрахци, м. Мечковци, м. Млѣчановци, м. Пàновци, м. Полѝовци, м. Поповци, м. Ръжана, м. Селянинъ, м. Семковци, м. Яздѝрастовци) съ този обхватъ и съ тѣзи имена, които носятъ днесъ, става окончателно следъ освобождението, за което главно спомага администрацията.

г) Разтурени вакарелски махали (стр. 116—117).

Разтуренитѣ махали сѫ 6 на брой. Отъ тѣхъ 4 се разтурватъ следъ освобождението (м. Ежовци, м. Корчаковци, м. Дошевци, м. Пореванци), а 2 преди освобождението (м. Обрàтовци и м. Ляовци).

д) Положение на селищата (стр. 117—120).

По отношение на диагоналния пѫть, вакарелскитѣ селища и следъ освобождението оставатъ, както и при бѣгството, въ страни отъ него. По отношение на топографското положение има селища върху плоскости, върху плоски ридови гърбища, върху ридови склонове, върху долинни склонове и върху тераси. Въ височинно отношение сѫ разположени между 820 и 1030 м. По отношение на водната мрежа селищата се намиратъ при изворитѣ.

е) Голѣмина и разпредѣление на селищата (стр. 120—121).

Броятъ на кѫщитѣ на отдѣлнитѣ селища се колебае между 12 и 106 кѫщи, като срѣдно на всѣко едно отъ селищата се падатъ по 47 кѫщи. По броя на жителитѣ си селищата се редятъ между 70 и 649 души. Гѫстотата на населението въ покрайнината е 34·5 души на кв. клм.

ж) Типъ на селищата (стр. 121—122).

Следъ разпръсването на сбраното старо село Вакарелъ е имало въ покрайнината само отдѣлни дворове, които следъ нарастването ставатъ малки махалици или колиби (Драшовци, Ръжана). По-нататъшното развитие на селищата довежда до сгрупирване на отдѣлнитѣ махалици около една отъ тѣхъ, та се създава купната форма на повечето отъ селищата. Диагоналниятъ пѫть спомага щото с. Хановетѣ да се развие като пѫтищно село. Физиономията на селищата се промѣня почти изцѣло следъ освобождението.

з) Дворъ, кѫща и други сгради. (стр. 122—130).

Кѫщата на всѣко домакинство се намира въ по-голѣмо или по-малко заградено мѣсто, на което мѣстното население дава името сѐлище. Въ всѣко обитавано селище, споредъ вакарелци, трѣбва да има непременно кѫща, дворъ, харманъ и градина или градинчѐ. Днешната вакарелска кѫща има за начало тоя първобитенъ типъ, отъ който, по различни пѫтища на развитие, е произлѣзла по-голѣмата часть отъ различнитѣ на гледъ народни кѫщи, що се срѣщатъ изъ българскитѣ земи. Другитѣ сгради сѫ: плѣвня, хамбаръ, зимнѝкъ, кошàра, фу́рня, ко̀чина и др. Постройки отвънъ махалитѣ, които да служатъ за стопански цели, като изключимъ воденицитѣ и тепавицитѣ, нѣма.

и) Преселнически движения на населението. (стр. 130—140).

Нашата покрайнина се проявява като разпръсваща, а не като привличаща область, поради което заселванията въ нея сѫ далечъ по-малко отъ изселванията. Що се отнася до чисто мѣстнитѣ, ставащи въ границата на покрайнината преселничества, тѣ сѫ насочени почти изключително къмъ с. Хановетѣ.

Заселванията въ Вакарелъ сѫ извънредно малко и се дължатъ почти изключително на случайни причини.

Старитѣ изселвания сѫ ставали най-вече въ посоки перпендикулярни на стария диагоналенъ пѫть, обстоятелство, което само по себе си говори за бѣгството отъ пѫтя.

Изселванията, които ставатъ откъмъ началото на 19. в. до освобождението, сѫ сравнително малко. Следъ освобождението, обаче, когато турското население почва да продава имотитѣ си и да отива въ Турция, изселванията на вакарелци се засилватъ извънредно много. Сега тѣ ставатъ по посока на диагоналния пѫть, като изселницитѣ се настаняватъ главно въ близки и познати тѣмъ села въ Софийско, Ихтиманско и Пазарджишко поле. Изселванията следъ войната сѫ насочени въ грамадната си часть къмъ София.

Накратко характеризирани, изселванията отъ Вакарелско преди освобождението ставатъ главно по политически причини, а следъ освобождението по стопански причини.

IV. Стопански отношения. (стр. 140—170).

Когато прадѣдитѣ на вакарелци се заселватъ по тия мѣста, намиратъ достатъчно земя за обработване, изобилна паша и вѣковни непокѫтнати гори. Следъ разпръсване на старото събрано село, вакарелци започватъ и новъ занаятъ — горене на вѫглища, необходими за самоковската желѣзодобивна индустрия, което поставя земедѣлието на по-заденъ планъ. До откриването на ж. п. линия (1888 г.), тѣ сѫ имали известни приходи отъ кираджийството. Между 1870 и 1888 г. тѣ сѫ работили по постройката на ж. п. линия и при поправката на шосето. Следъ освобождението значителни приходи вакарелци си докарватъ чрезъ слугинството.

Въ отдѣлни глави сѫ разгледани по-подробно: земедѣлието, горитѣ, скотовъдството, минералнитѣ богатства и другитѣ занаяти на населението. Отъ занаятитѣ на миналото сѫ разгледани: вѫглищарството, кираджилъкътъ, сезоннитѣ печалбарски придвижвания: романя, чамуръ и чалтъкъ. Стопанската обмѣна въ Вакарелско се извършва чрезъ натуралната размѣна, по пазарнитѣ центрове (Самоковъ, София, Ихтиманъ, Новоселци, с. Хановетѣ) и по време на нѣколкото събори, които ставатъ на опредѣлени празднични дни.

V. Демографски бележки. (стр. 170—173).

Въ тази глава сѫ дадени числени данни, които се отнасятъ до гѫстотата на населението, народностния съставъ, прираста, възрастния и половъ съставъ и грамотностьта.

VI. Етнографски бележки: (Стр. 173—181).

По сегашната си мжжка носия, вакарелскитѣ селища спадатъ въ голѣмата група на чернодрешковцитѣ. Тѣ се намиратъ точно на границата имъ. Народната носия, обаче, днесъ, особено отъ мжжетѣ, започва да се изоставя и да се замѣства отъ безвкусенъ градски комплектъ.

Всички промѣни и чужди влияния, които имаме въ вакарелската мжжка и женска носия, се дължатъ най-вече на оживенитѣ отношения, които вакарелци иматъ съ всички околни краища, поради кръстопжтното имъ положение.

Физикогеографски проучвания въ гр. Орѣхово и околностьта му

Известия на Българското географско дружество, кн. I, София, 1933, Сборникъ въ честь на Анастасъ Т. Иширковъ по случай 35-годишната му професорска дейность. Стр. 157—172, съ 5 фигури, 6 фотогр. снимки, 1 карта и Zusammenfassung 1 стр.

Преводъ на нѣмското резюме къмъ статията, направенъ отъ проф. Д. Яранoccupied

Въ настоящата работа ние разглеждаме физикогеографскитѣ отношения въ трижгълника между рѣкитѣ Скътъ надолу отъ село Буковци, Дунавъ и алувиалната низина на с. Островъ. Следъ кратко разглеждане на орографията, ние разглеждаме геоложкитѣ отношения въ тая область. Най-старитѣ наслаги сж плиоценски, върху които се намиратъ кватернерни наслаги, припокрити съ льосъ. Фигуритѣ 1, 2, 3 и 4 представятъ геоложки профили отъ различни мѣста отъ Дунавъ на югъ. Плиоценската серия при Орѣхово е наклонена съ 5^0 на югъ. Асиметрията между българския и румънския дунавски брѣгъ се дължи на единъ разсѣдъ, при който е станало потъване на румънската низина и издигане на българската дунавска плочеста земя. При Орѣхово тоя разсѣдъ е отъ младо геоложко време, защото пресича плиоценскитѣ наслаги.

Поради льосовата покривка областьта е безводна на повръхностьта. При Орѣхово, хидроложкитѣ отношения на който градъ ние разглеждаме подробно, се различаватъ 7 водоносни хоризонти, които улесняватъ явяването на буйната зеленина, въ която е скритъ градътъ Орѣхово. Следъ това ние разглеждаме льосовата покривка. Единъ важенъ белегъ въ нея е 2—2·5 м. дебелиятъ пластъ отъ льосова глина, който раздѣля льоса на две неравни части. Льосътъ, който се намира подъ глината, е дебелъ 8—10 м., тоя, който се намира отгоре —

значително по-дебелъ. Върху дебелината на льосовата покривка при Орѣхово, на което мѣсто тя минава за най-дебела въ България, има различни данни. За да имаме по-точна представа за действителнитѣ отношения, ние начертахме профила на фиг. 4. Даннитѣ за височинитѣ сѫ взети отъ нивелацията на Военния географски институтъ, като бѣха съпоставени съ измѣрванията на мѣстната градска нивелация. Отъ последната взехме височината на отворитѣ на кладенцитѣ, които се намиратъ въ посоката, въ която е тегленъ нашиятъ профилъ. По тоя начинъ ние установихме, че най-горниятъ плиоценски пластъ, плиоценскитѣ глини, достигатъ 126 м. абс. височина. Отъ тукъ льосътъ се издига съ дебелина 85 м. като обширна гърбица надъ града. Най-дебелъ е льосътъ при височината Капитаница — 100 м. (абс. височина 225·7 м.).

По-нататъкъ ние разглеждаме подробно терраситѣ, които се намиратъ покрай брѣга на Дунавъ въ изучената отъ насъ областъ. Първата, най-низката тераса, се издига на 10 м. надъ срѣдното водно ниво на Дунавъ. Западно отъ Орѣхово тя е изрѣзана въ варовици. Тая тераса се дължи на рѣчната ерозия. Надъ нея се намира една денудационна структурна заравненость, която е най-висока на западъ отъ Орѣхово. На изтокъ отъ тоя градъ височината ѝ намалява. Между тия две тераси и най-горната тераса, която представя действителната повръхнина на севернобългарската равнина, на нѣкои мѣста е започнала да се образува трета тераса. Образуването на всички тия тераси е посочено схематично на фигура 6.

Въ землището на гр. Орѣхово се виждатъ ясно 4 тераси: I на 30—40 м. абс. вис., II на 72—102 м., III на 106—130 м., IV на 140—210 м. Последната отговаря на равнището на севернобългарската равнина. Втората тераса въ Орѣхово се е образувала чрезъ постепенно понижаване на предната часть на третата тераса. Причината за това сѫ движения на почвата. На приложената карта сѫ нанесени всички мѣста, на които ставатъ движения на почвата въ землището на града. Отъ тая карта става явно, че всички свлачища сѫ свързани съ плиоценскитѣ глини. Всички мѣста на бързо свличане сѫ тѣсно свързани съ малкитѣ рѣкички. По-нататъкъ ние разглеждаме подробно процеситѣ, на които се дължатъ тия процеси въ плиоценскитѣ глини. Нѣкои отъ тия процеси сѫ отъ рода на калнитѣ течения, а други сѫ прости свлачища. Ние посочваме мѣркитѣ, които трѣбва да се вэематъ, за да се отстранятъ материалнитѣ щети, които се предизвикватъ отъ тия движения на почвата. Най-важната стопанска последица отъ тия движения е обстоятелството, че населението не може да получи никаква ипотека за своитѣ сгради.

Проф. Д-ръ Анастасъ Иширковъ

сп. „Отецъ Паисий“, год. VI, кн. XI и XII, София, ноемврий—декемврий 1933 г., стр. 282—284

Завидната висота, на която се намира нашиятъ университетъ, се дължи на дългогодишна и неуморима работа на недостатъчно познати и подходящо оценени отъ широкитѣ срѣди у насъ научни работници. За да стигне нѣкогашниятъ висшъ педагогически курсъ, откритъ презъ 1888 г. съ тѣсната задача да подготви учители за срѣднитѣ училища, до днешния университетъ, въ който отъ 117 катедри се излѫчватъ знания за 18 специалности, отъ професори, мнозина отъ които сѫ познати далечъ задъ границитѣ на България, се дължи на една, вече въ преклонна възрасть генерация, която съ редица дългогодишни усилия успѣва да закрепи университета и му извоюва академични свободи, съ каквито се ползуватъ старитѣ съ нѣколко вѣковни традиции университети. Тая генерация трасира пѫтищата, по които се развиватъ сега наукитѣ, изучавани въ тритѣ стари факултета на университета. Видно мѣсто срѣдъ нея заема и първиятъ нашъ професоръ по география д-ръ Анастасъ Т. Иширковъ, който вече цѣли 35 години преподава тая наука. Този случай неговитѣ ученици, приятели и почитатели, по починъ на Българското географско дружество, чийто председатель е проф. Иширковъ, поискаха да ознаменуватъ по единъ по-тържественъ начинъ. Приготви се отъ специално избранъ юбилеенъ комитетъ юбилеенъ сборникъ, въ който сѫ напечатани 39 специални научни статии, главно изъ областитѣ, въ които самъ проф. Иширковъ е работилъ, отъ 31 наши и 8 чужди учени. Прекалената скромность на юбиляра и незакрепналото му здраве сѫ прѣчка да му се укаже въ една по-многолюдна, пропита съ задушевность срѣда, всичката обичь, признателность и възхищение отъ неговото дѣло, каквито хранятъ къмъ него всички, които отблизу или отдалечъ сѫ били въ допиръ съ научното му творчество или сѫ имали случай да оценятъ незамѣнимия му, пропитъ съ човѣчность характеръ. Но ако за човѣка Иширковъ е нескромно, върху учения Иширковъ трѣбва да се обърне внимание на по-широкитѣ срѣди у насъ, защото цѣлия си досегашенъ животъ той е посветилъ на опознаването и изучаването на страната и народа ни. Нѣма другъ българинъ, който така отблизу да е проучвалъ всички свободни и поробени български краища, да ги е чувствувалъ като плъть отъ плътьта си и така умѣло да е защищавалъ оспорваната имъ съ фалшиви документи българщина предъ чуждия ученъ свѣтъ. Къмъ примѣритѣ на лична смѣлость или гражданска доблесть, съ които сме свикнали да възпитаваме младото поколѣние, трѣбва да прибавимъ и примѣри като тоя съ Иширкова. Дори въ моментитѣ на всеобща национална екзалтация около Балканската война, той не се е поддалъ на времени увлѣчения и не е измѣнилъ на научната си съвѣсть, ако и да е билъ подтикванъ къмъ подобно нѣщо отъ официалнитѣ срѣди.

Професоръ Иширковъ е примѣръ до голѣма степень на самосъздалъ се човѣкъ. Като невръстно дете той остава пъленъ сиракъ Отгледанъ билъ отъ дѣдо си и баба си. Гимназия е училъ въ Габрово, но последния ѝ класъ довършва въ Търново. Като добъръ ученикъ добива стипендия и следва току-що отворилия се Висшъ педагогически курсъ, който завършва презъ юний 1891 год., наедно съ още 34 души. Тѣ сѫ първиятъ му випускъ, т. е. тѣ сѫ първитѣ висшисти, завършили въ България. Следъ като учителствува около една година, той заминава пакъ съ стипендия, презъ 1893 г. въ Лайпцигъ да се специализира по славянска филология, но слуша сѫщевременно география, история и философия. Завършва презъ 1895 г. съ докторски изпитъ по география при известния географъ Рацелъ, отъ когото пази най-отлични спомени. Следъ една повторна специализация въ Берлинъ презъ 1896 г., той бива назначенъ чрезъ конкурсъ за редовенъ доцентъ по география и обща етнография на 1. II. 1898 г., а встѫпителната си лекция чете на 19. III. 1898 г.

Първата по-голѣма научна студия, която излиза току-що следъ назначението му за доцентъ, е посветена на тогавашната Румънска Добруджа. Този фактъ самъ по себе си ни показва, че първата грижа на първия нашъ университетски ученъ по география е за поробенитѣ наши земи. И до днесъ, въпрѣки, че Румънска Добруджа се значително увеличи, ние нѣмаме друго по-ново и така цѣлостно географско описание на тая българска земя. Следъ нѣколко по-малки студии Иширковъ се залавя за станалата отпосле прочута полемика съ покойния вече сръбски професоръ Цвиичъ, за Македония, най-напредъ съ статия въ Периодическо списание, а после и въ две книги, едната на български, излѣзла презъ 1907 година въ София, а другата на френски, излѣзла презъ следващата година въ Парижъ. По това време вече Иширковъ е извънреденъ професоръ (отъ 1903 г.), а отъ 1909 г. и до днесъ той е редовенъ професоръ. На българитѣ подъ чужда власть (въ Македония, Добруджа, Тракия, Поморавско, Западнитѣ покрайнини и Бесарабия) Иширковъ е посветилъ 19 книги и около 50 по-значителни студии и статии. По-важни отъ книгитѣ му сѫ: Приносъ къмъ етнографията на македонскитѣ словѣни (1907 г.); Etude ethnographique sur les Slaves de Macédoine (Paris, 1908); Градъ Солунъ (1911 г.); България и Бѣло море (1914 г.); Западнитѣ краища на българската земя (1915 г.), сѫщата се издава и на френски въ Бернъ презъ следващата година; Градъ Враня и Вранска околия (1918) и Les Bulgares en Dobroudja (Bern, 1919). Въ качеството си на специалистъ Иширковъ взима участие като делегатъ при сключването на мирния договоръ въ Букурещъ презъ 1913 год. Съ културни мисии той е билъ изпращанъ въ Германия два пѫти и въ Швейцария презъ голѣмата война.

Не по-малко време Иширковъ е отдѣлялъ и върху географията на свободна България. По-важни отъ студиитѣ му сѫ: Приносъ къмъ географията на кн. България (1907); Хидрография на България (1909; България. Географски бележки (1910), преведена на руски презъ 1911 г.; Oro-und Hydrographie von Bulgarien (Sarajevo, 1913); Градъ София презъ

XVII. вѣкъ (1912 г.); Bulgarien Land und Leute (Leipzig, 1917,—2 тома) — преведена е на унгарски.

Между по-малкитѣ му студии заслужаватъ да се отбележатъ на първо мѣсто тия, които засѣгатъ отдѣлнитѣ наши градове. Тѣ сѫ образецъ на сбита и методична разработка. Такива Иширковъ е написалъ върху градоветѣ Варна, Шуменъ, Елена, Копривщица, София, Ловечъ, Търново, Бургасъ и Пловдивъ. Друга интересна група отъ негови студии е тая върху имената на голѣмитѣ български области, а именно: Името България (1925 г.); Областното име Загорье или Загора въ миналото и сега (1925 г.); Македония. Име и граници (1927 г.); Имена и граница на Тракия (1930 г.). Въ студиитѣ си върху Добруджа той се спира доста подробно и върху името ѝ.

Една друга група се образува отъ стопанско-статистическитѣ студии на Иширкова, като: Девненскитѣ извори и тѣхното поселищно и стопанско значение (1907 г.); Културни растения въ България (1911 г.); Биволътъ въ България (1921 г); Картофитѣ въ България (1922 г.); Струмишко. Стопански чъртици (1924 г.); Статистически бележки за населението на гр. София (1905 г.); Статистически бележки за населението на гр. Силистра (1927 г.) и др. Въ нѣколко статии Иширковъ е разгледалъ границитѣ на България, както и тѣхнитѣ промѣни следъ войнитѣ. Всичко това достатъчно ясно ни показва, че проф. Иширковъ винаги е ималъ стремежъ въ завършена редица отъ студии да изчерпи, доколкото обстоятелствата сѫ му позволявали, опредѣленъ въпросъ. Това ни посочва отъ други страни и неговия методъ на работа: чрезъ отдѣлни, по опредѣленъ редъ направени студии, да се приготви едно по-голѣмо изчерпателно изучване.

Освенъ на български, Иширковъ има трудове на още 10 чужди езика: нѣмски, френски, руски, английски, маджарски, чехски, полски, шведски, италиански и сръбски. Нѣма другъ български ученъ, който да е публикувалъ на толкова чужди езици.

Иширковъ има и редица други заслуги. Той пръвъ разкритикува презъ 1899 г. всички дотогавашни учебници по география и посочи, какъ трѣбва да се пишатъ тѣ. Той издаде първото упѫтване за изучаване на селищата въ българскитѣ земи (1906 г.). Като прьвъ уредникъ на Географския институтъ при Университета, той слага основитѣ на библиотеката и богатитѣ му сбирки. Иширковъ е председатель на Българското географско дружество отъ основаването му и до днесъ. Въ управлението на Университета той е взималъ дейно участие било като членъ на Академическия съветъ, било като ректоръ (презъ 1915—16 г.). Той е преподаватель по география въ Свободния университетъ отъ откриването му и до днесъ.

Това е съвсемъ накратко изложена научната и културна дейность на Иширкова. Единъ колкото и бѣгълъ погледъ върху нея е достатъченъ да ни покаже, че тоя достоенъ синъ на хубавия предбалкански градъ Ловечъ, всѣкога изпълненъ съ чувства на дългъ къмъ народъ и родина, е единъ голѣмъ и достоенъ синъ на България.

Сжщата статия печатана и въ в. „Миръ“, брой 10,029 отъ 16 декемврий 1933 год.

Дванадесеть рецензии на български трудове въ „Bibliographie géographique internationale“ 1932, Paris, 1933, стр. 291—295.

Проф. Д-ръ А. Иширковъ

Животъ. Сп. „Завети“, год. I, кн. 1, януарий 1934 г., София, стр. 12—14.

---

† Професоръ Жеко Радевъ

Сп. „Български туристъ“, год. XXVI, кн. 1, 1934 г., стр. 13, София

Сжщата статия е печатана въ в. „Зора“, бр. 4369 отъ 27 януарий 1934 г., София.

Научното дѣло на проф. Ж. Радевъ

В. „Литературенъ гласъ“, бр. 211 отъ 11 февруарий 1934, София.

На 24 януарий т. г. (1934), следъ едномесечно боледуване, почина редовниятъ професоръ по география при Университета, проф. Жеко Радевъ. Неговата така неочаквана смърть е тежъкъ ударъ за българската географска наука, тъй като нему тепърва предстояха нови по-тежки задачи.

Проф. Ж. Радевъ е роденъ на 31 юлий 1875 год. въ гр. Нови-Пазаръ. Презъ 1894 год. той завършва Шуменското педагогическо училище. Следъ като учителствува въ родния си градъ, въ с. Върбица и гр. Преславъ цѣли 6 години, той постжпва въ Университета въ 1900 год. и го завършва въ 1904 год. Две години той бива учитель въ Бургасъ, следъ което въ 1906 год. постжпва като асистентъ въ Университета. Такъвъ той остава до 1915 год., когато се хабилитирва като редовенъ доцентъ. Презъ 1921 год. той бива повишенъ въ извънреденъ професоръ, а отъ 1927 год. той е редовенъ професоръ. На специализация и научни занимания той е прекаралъ четири семестра презъ 1911 и 1912 год. въ Берлинъ и два семестра презъ 1923/1924 г. въ Берлинъ и Виена.

Научната си дейность той почва съ студията Нѣколко бележки върху климата на гр. Бургасъ. Следъ нея следва важната му студия Картометрически приноси за изучване на България, излѣзла презъ 1910 г. Въ нея за първи пжть се даватъ точни измѣрвания на територията на България, на голѣмината на отдѣлнитѣ рѣчни басейни, на дължината и увеса на по-важнитѣ български рѣки, на пространството на всички наши полета и пр. По-важниятъ му трудъ, който идва следъ това, е хабилитацията му Карстови форми въ Западна Стара-планина. Тоя трудъ на проф. Радевъ е останалъ единственъ по рода си и до сега въ българската географска наука. Първиятъ му дѣлъ е заетъ отъ обща теоритична постановка на въпроситѣ. Той е написанъ съ вещо познаване на всички литературни източници, поради което дълго още ще се използува отъ всички, които искатъ да се запознаятъ съ тоя видъ извѣтряване на варовиковитѣ скали. Въ другитѣ части на книгата се разглеждатъ подробно всички характерни прояви на карста въ Западна Стара-планина.

Презъ време на общоевропейската война проф. Радевъ има възможностьта да обходи, било самъ, било въ компания съ нѣмския проф. Oestreich, всички планини въ Югозападна България и Македония. Като резултатъ на тия му научни обиколки излизатъ нѣколко негови студии като: Геоморфологични белези на българскитѣ земи и тѣхното значение за температурнитѣ и валежни отношения на страната ни (1919 г.); Алпийски и подалпийски пояси на високитѣ български планини (1920 г.) и книгата му Природната структура на високитѣ български земи, излѣзла като № 2 на Българска географска библиотека презъ 1920 год. Това е една любима книга на младитѣ студенти по география, защото съ лекъ непретрупанъ езикъ ги запознава съ всички разрушения и отнасяния, които ставатъ въ високитѣ планини, като резултатъ на което се идва до днешния имъ морфоложки обликъ. Дадени сѫ много примѣри за ледникова скулптура отъ Рила, Пиринъ, Шаръ, Корабъ и други планини. Презъ 1923 г. проф. Радевъ издава нова книга Рѣка Вѫча и нейната долина, която представя географското проучване на басейна на р. Вѫча, за да се изтъкнатъ природнитѣ предпоставки за направа на баражъ и водна електрическа централа на нея. Презъ 1925 г. проф. Радевъ публикува въ „Македонски прегледъ" студията Географска и етнографска Македония. (Срѣдецътъ на Балканския полуостровъ). Тя и статията Географска и етнографска България въ нейнитѣ исторически граници сѫ единственитѣ му трудове, които нѣматъ физикогеографски характеръ. Презъ 1926 год. проф. Ж. Радевъ издава важната си студия Има ли следи отъ дилувиално заледяване на Витоша, въ която отхвърля твърденията на нѣкои наши геолози, че подобно заледяване е сѫществувало. Найголѣмиятъ трудъ на проф. Радевъ е Източна Стара-планина и долината на р. Камчия, излѣзълъ презъ 1927 год. Съ него той прави тънъкъ анализъ на сегашнитѣ морфоложки отношения въ тоя край, за да изтъкне пѫтищата, по които се е дошло до тѣхъ.

Последниятъ трудъ на проф. Радевъ е голѣмата му студия Епигенетични проломи въ долината на р. Струма, публикувана въ Юбилейния сборникъ, издаденъ въ честь на професоръ Иширковъ. Отъ Радевъ е сѫщо отдѣлътъ Географско положение, граници и повръхнина на Българското царство, публикуванъ редовно въ Статистическия годишникъ на България отъ

1925 год. насамъ. Освенъ това той е написалъ двадесетина други по-малки научни статии.

Проф. Радевъ имаше отлично разработени лекции, които трѣбва да се издадатъ, за да може поне по този начинъ прииждащитѣ нови студенти по география въ Университета да не чувствуватъ така силно загубата на тоя мѫчно замѣнимъ наученъ работникъ.

Това е накратко научната дейность на проф. Радевъ. Той е едничкиятъ български географъ, който почти цѣлата си дейность е посветилъ на физическата география. Неговата сравнително не голѣма продуктивность се дължи и на това, че той е истински пионеръ въ тая область, поради което е трѣбвало да превъзмогне редица прѣчки отъ най-различно естество. Когато научната му дейность се оценява, не трѣбва да се изпущатъ изъ предъ видъ две нѣща. Първо, че Радевъ бѣ педагогистъ по срѣдното си и висше образование, и е трѣбвало съ редица усилия да преодолѣе това си хуманитарно образование и се насочи къмъ природонаучнитѣ науки, въ тѣсна връзка съ които стои физическата география, къмъ която го е напѫтилъ неговиятъ учитель проф. Иширковъ. И второ, че цѣлата научна дейность на Радевъ се явява като прѣко допълнение на работата на професоръ Иширковъ, който съвсемъ малко време е отдѣлилъ за физическата география. Подъ този ѫгълъ на зрение ние можемъ най-добре да схванемъ и правилно да оценимъ научното творчество на проф. Радевъ.

Но той има много заслуги и като организаторъ. Съ негово дейно участие се е снабдилъ Географскиятъ институтъ при Университета съ сегашнитѣ си сбирки и съ голѣмата си библиотека. Съ негово живо съдействие се е основало и развивало Българското географско дружество. Като представитель на Университета въ Строителния комитетъ на новитѣ университетски постройки, той вложи не малко енергия и време, за което му много помагаше и вродениятъ технически усѣтъ, който имаше.

Проф. Радевъ не бѣше отъ тия учени, които обичатъ да вдигатъ шумъ около себе си. Поради това той е малко познатъ на широкитѣ срѣди у насъ, въпрѣки че има близу три десетилѣтия откакъ е започналъ научната си дейность. Дѣлата, примѣрътъ и напѫтванията му сѫ, обаче, добре познати на българскитѣ географи, на които тѣ винаги ще служатъ като подтикъ къмъ нови успѣхи и развой на младата българска географска наука.

Уземнитѣ кѫщи въ Дун. България

Годишникъ на Софийския университетъ. Историко-филологически факултетъ. Кн. XX), 14. София, 1934 г., стр. 1—76, съ 19 фотографии и 19 образи въ текста и 1 карта извъ текста. Zusammenfassung 6 стр. (Резюме, направено отъ Петъръ Г. Пенчевъ по нѣмския преводъ къмъ студията).

Въ първата глава на тази студия авторътъ показва, че примитивнитѣ селски кѫщи въ България, както по отношение на тѣхната история на развитие, така и по отношение на тѣхното географско разпространение, не сѫ изследвани. Едничкиятъ опитъ за една обща представа за различнитѣ български кѫщни типове и зоната на тѣхното разпространение въ зависимость отъ онѣзи на цѣлия Балкански п-овъ е билъ направенъ отъ Цвиичъ въ „La Péninsule Balkanique“, Paris, 1918 год. Цѣлото разпредѣление, направено отъ Цвиичъ, дотолкова до колкото се отнася до България, е безъ всѣкаква стойность, тъй като самото то не е резултатъ отъ научно изследване на мѣсто, а е резултатъ на една чисто кабинетна спекулация, за основа на която сѫ му послужили нѣкои историко-етнографски факти. При пѫтуванията си, авторътъ е констатиралъ, че уземнитѣ (жилища) кѫщи, за които има писмени данни за едно време отъ преди 2000 г., въ Дунавската равнина сѫ на пѫть да изчезнатъ напълно. Това обстоятелство е принудило автора да ускори изследванията си, чиито резултати той е мислилъ да бѫдатъ обектъ на една негова бѫдеща работа.

Въ втората глава той разглежда писменитѣ сведения и частични изследвания върху уземнитѣ кѫщи въ Дунавска България. Най-стари сведения има отъ Страбонъ (63 год. пр. Хр. — 19 год. сл. Хр.) и отъ Клавдий Птоломей, които ни осведомяватъ за тракийското племе τρωγλοδύται, което е било оседнало къмъ дунавското устие. Славянитѣ сѫ познавали сѫщия типъ жилища. Последнитѣ сѫ сѫществували вече презъ времето на великия царь Симеонъ, както се заключава отъ единъ сборникъ отъ закони отъ онова време.

Други сведения изхождатъ отъ най-ново време. За уземнитѣ кѫщи съобщава графъ фонъ Марсильи (началото на 18. в.), абатътъ Доминико Систини (края на 18. в.), както и всички западни пѫтешественици, които сѫ пропѫтували Дунавска България между рѣкитѣ Тимокъ и Янтра отъ началото на 19. в. (A. Boué, M. Blanqui, H. Wachenpusen, F. Kanitz, геологътъ F. Toula, K. Jireček и др.). Въ българската научна литература кѫси и разпокѫсани сведения сѫ дали геологътъ Г. Х. Златарски, археологътъ В. Добруски и лѣкарьтъ д-ръ И. Васановичъ. Сравнително най-много материали за уземнитѣ кѫщи сѫ публикували етнографътъ Д. Мариновъ и архитектътъ Т. Златевъ. При своитѣ изучвания последнитѣ двама не сѫ обхванали цѣлата троглодитна областъ, поради което тѣ не даватъ нито границитѣ на сѫщата, нито различнитѣ варианти отъ уземни кѫщи. Въ чуждестранната литература последнитѣ сѫ описани предимно на основание на изброенитѣ по-горе автори съ изключение на Т. Златевъ, чиято работа е сравнително нова (1930 г.). Авторътъ е взелъ подъ внимание отдѣлнитѣ чужди автори, които сѫ направили изложение споредъ литературни извори: I. M. Smirnov, M. Murko, L. Niederle, A. Haberlant.

Въ третата глава авторътъ изяснява въпроса, какво трѣбва да се разбира подъ уземна кѫща, при което дефинира, че

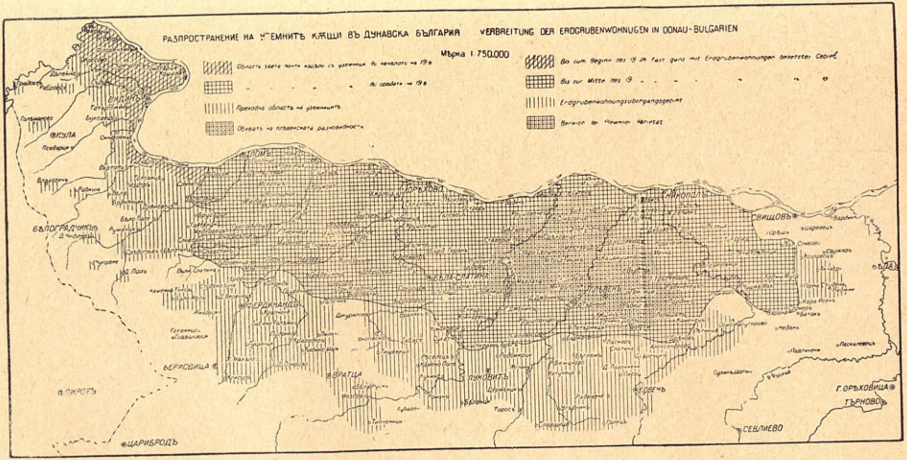
РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА УЗЕМНИТѢ КѪЩИ ВЪ ДУНАВСКА БЪЛГАРИЯ
VERBREITUNG DER ERDGRUBENWOHNUGEN IN DONAU-BULGARIEN
Мѣрка 1:750.000
Область заета почти изцяло съ уземници до началото на 19 в.
" " " " " до срѣдата на 19 в.
Преходна область на уземницитѣ
Обхватъ на плѣвенската разновидность
Bis zum Beginn des 19 Jh fast ganz mit Erdgrubenwohnungen besetztes Gebiet
Bis zur Mitte des 19 " " " " " " "
Erdgrubenwohnungsübergangsgebiet
Bereich der Plevener Varietät
ВИДИНЪ
КУЛА
БѢЛОГРАДЧИКЪ
ЛОМЪ
ОРѢХОВО
НИКОПОЛЬ
СВИЩОВЪ
БѢЛА-СЛАТИНА
ПЛѢВЕНЪ
ФЕРДИНАНДЪ
БЕРКОВИЦА
ВРАЦА
ЛУКОВИТЪ
ЛОВЕЧЪ
СЕВЛИЕВО
Г. ОРЪХОВИЦА
ТЪРНОВО
ЦАРИБРОДЪ
ПИРОТЪ

Гунчо Ст. Гунчевъ

Уземнитѣ кѫщи въ Дунавска България

подъ това название трѣбва да се разбира едно жилище, вкопано въ земята, съ издигащъ се надъ повърхностьта на земята покривъ. При това той подчертава, че въ миналото този видъ жилища не сж представлявали най-лошия видъ кжщи, тъй като по-мизерни били жилищата отъ плетеница, както самъ Францъ Тула свидетелствува.

Въ четвъртата глава се разпростира върху различнитѣ названия, които сж били дадени на уземнитѣ кжщи. При Дунава въ Видинския окржгъ, по рѣка Огоста, названията сж: бордей, бурдей, борделъ и бурделъ, които, обаче, сж познати въ цѣлата троглодитна областъ. Въ Ломско се наричатъ кжща уземъ, уземка и уземника, т. е. кжща въ земята. Въ района на Бѣла-Слатина и Орѣхово тѣ се наричатъ пръстеница, което ще каже приземна кжща. По р. Искъръ и въ Плѣвенския районъ тѣзи уземни кжщи се наричатъ зимникъ, което ще каже земно жилище. Въ областьта на Никополъ навсѣкжде сжществува името землянка, което има значението на гореизброенитѣ имена. Уземнитѣ кжщи на циганитѣ се наричатъ куптори. Всички тѣзи названия сж продуктъ на новото време, тъй като въ далечното минало, когато всички кжщи сж били такива, тѣ сж се наричали просто кжща, понеже друго жилище не е било познато.

Въ петата глава авторътъ дава точни данни върху разпространението на тѣзи уземни кжщи въ Дунавска България, което е дадено и въ приложената на края на студията му карта. Авторътъ посочва две уземно жилищни области: областъ, кждето до срѣдата на 19. в. почти всички жилища сж били отъ този родъ, и областъ, която е била преходна. Първата обхваща споредъ пресмѣтанията на автора крѫгло 7,500 клм., а втората 6,000 клм.

По-нататъкъ той накратко споменава първото преброяване на постройкитѣ въ България, което се е състояло на 1. I. 1888 год. Нѣкои резултати отъ това преброяване той съобщава заедно съ преброяването на сградитѣ въ 1893 год., което е проведено съ по-голѣма точность споредъ направенитѣ отъ автора проучвания.

На 1. I. 1888 год. сжществували въ истински уземни кжщи 213 селища, които сж се числѣли къмъ 151 общини. Сжщитѣ сж имали 237,579 жители или сж представлявали 7·5% отъ цѣлото население за тогавашно време (3,154,375 д.). Общото число на жилищата въ истинската троглодитна областъ възлиза на 32,104, въ което число не сж включени кжщитѣ на лежащитѣ въ тази областъ петь града. Отъ общото число, 19,529 (60·8%) сж били уземни кжщи. Най-голѣмъ процентъ се пада на Орѣховската областъ съ 75,1%, следъ това следва Плѣвенската съ 72,6% и Никополската съ 67,7%. Въ цѣлата областъ 32 селища били съ повече отъ 40% уземни кжщи. По-нататъкъ сж разгледани петь отъ ония градове, които лежатъ въ троглодитната область, тъй като сжщитѣ сж се образували при специфични условия. Презъ турското робство въ уземнитѣ кжщи сж живѣли българитѣ и румънитѣ, докато турцитѣ и евреитѣ (такива е имало само въ Плѣвенъ) сж живѣли въ високи кжщи. Два отъ тѣзи петь града до скоро имаха голѣмъ процентъ уземни кжщи: Бѣла-Слатина 37% (1888) и 20% (1893) и Орѣхово 27,8% (1888) и 17,6% (1893).

Къмъ сжщинската область на уземни кжщи, около Видинската область, се намира сжщо и единъ прѫстенъ, а сжщо и около Дунавската область, който до началото на 19. в. е притежавалъ само уземни кжщи. Вследствие на политически преобразувания въ края на 18. в. и началото на 19. в. тамъ сж станали народностни размѣствания. Новодошлото население обикновено не е строило вече уземни кжщи.

Въ преходнитѣ области процентътъ на уземнитѣ кжщи въ 1888. год. е билъ 6,9%, което ни показва единъ силно подчертанъ преходъ къмъ други типове примитивни селски кжщи. Замѣстването на уземнитѣ кжщи въ Дунавска България е вървѣло паралелно съ подобряването на общото материално и културно ниво на населението, безъ върху последното да е упражняванъ нѣкакъвъ натискъ, какъвто е имало въ Румъния.

Въ шестата глава авторътъ се е занималъ съ естественитѣ предпоставки за сжществуването на уземнитѣ кжщи въ Дунавска България и съ политико-историческитѣ отношения за тѣхното запазване до наши дни.

Сжществена е естествената причина за произхода и запазването на този жилищенъ видъ, която го е облагоприятствувала върху льоса. Южнитѣ граници на последния въ общи линии съвпадатъ съ троглодитната область. Втората естествена причина лежи въ климатическитѣ условия. Почти цѣлата область на уземнитѣ кжщи принадлежи къмъ така наречената отъ К. Т. Кировъ „Суха и студена Дунавска область“ (преходна степна область), която се отличава съ сравнително ограничени валежи — годишно подъ или около 500 м. м., отличаваща се съ студена и сурова зима, тъй като е изложена на студенитѣ северни вѣтрове и има горещо лѣто. Тѣзи особености на климата правятъ уземнитѣ кжщи много пригодни за живѣене, тъй като презъ зимата въ тѣхъ е топло, а презъ лѣтото хладно. Като последна причина може да лежи липсата на гори. Това, обаче, не е главната предпоставка за появяването и запазването на тѣзи жилища, както Иречекъ възприема, едно схващане, което и много други автори сподѣлятъ. Тукъ авторътъ дава доказателства, отъ които може да се заключи, че само сравнително малко области сж били безъ гори и сж имали единъ напълно степенъ характеръ.

Политико-историческитѣ причини за запазването на уземнитѣ кжщи до днешно време, сж съвсемъ кратко разгледани. Римското строително изкуство не е могло да окаже никакво влияние върху примитивнитѣ селски кжщи на старитѣ траки. Презъ време на Първото и Второто български царства материалната култура на населението не се е повдигнала толкова много, щото последното да изостави стария начинъ на живѣене. Турското робство въ продължение на 500 год. се е проявило въ това отношение също извънредно консервативно. Следъ освобождението на България отъ турското робство (въ 1878) съ материалното повдигане на тамошното българско население се явява и желанието да си уреждатъ домове.

Въ седмата глава авторътъ разглежда първоначалния примитивенъ типъ, развитието и вариантитѣ на уземнитѣ кжщи. При последнитѣ той различава четири варианта: тѣзи отъ областьта на Ломъ, на Никополъ, на Плѣвенъ и на дунавската крайбрѣжна область, така тѣ сж означени по области, кждето се явяватъ въ чиста форма. Процесътъ на развитието на тѣзи четири варианта е даденъ въ една скица. Най-голѣмъ интересъ събужда Плѣвенскиятъ вариантъ, въ който процесътъ на развитие има свое начало отъ едно общо помѣщение за човѣка и животнитѣ. Въ Плѣвенския районъ този типъ се е запазилъ до наши дни. Презъ зимата обитателитѣ спатъ и работятъ въ това помѣщение върху една широка и пространна земна платформа, наречена брѣгъ.

Вънъ отъ това сжществуватъ между рѣкитѣ Скжтъ и Искъръ различни смѣсени типове. Авторътъ разглежда главно появата на различнитѣ помѣщения, тѣхното предназначение и обзавеждане.

Въ осмата глава авторътъ се занимава и съ други уземни постройки, при които въ троглодитното село не само човѣшкитѣ жилища, а и всички останали за нуждитѣ на общия животъ или на отдѣлнитѣ притежатели служащи постройки, сж сжщо уземни такива. Отдѣлно сж разгледани училища, черкви, кръчми и подслони. По-нататъкъ се занимава съ оборитѣ „зимници“, въ които презъ зимата (плѣвенския вариантъ) човѣкътъ работи и спи. Сжщо така сж разгледани изби, мазета и винени изби въ Сев.-западна България, свински кочини, хамбаритѣ и т. н. Съвсемъ общо казано, почти всичко въ троглодитната область се намира подъ знака на вкопаването.

Въ деветата глава се занимава съ кжщата зимникъ (построена въ земята кжща) и нейното отношение къмъ уземната кжща. Тази кжща не е спомената въ досега отнасящата се за това литература. Тя има почти квадратна форма въ разрѣзъ, съ едно общо помѣщение за човѣка и животнитѣ, съ бѣло иззидано огнище, малко издигащи се надъ повърхностьта стени и съ единъ плосъкъ, въ началото покритъ съ слама, а сега съ цигли или плочи, покривъ. Тази кжща се е запазила като междиненъ типъ между уземнитѣ кжщи въ Дунавска България и въ Добруджа, което показва, че тя се е въвела по-късно въ тѣзи области. Обстойното монографично изследване би могло да ни уясни, кой е билъ неговъ носитель, както и неговото точно отношение къмъ уземнитѣ кѫщи.

Въ десетата глава виждаме съ какъвъ единъ високъ типъ се замѣстватъ уземнитѣ кѫщи. Тѣзи или сѫ съвсемъ чужди по типъ на уземнитѣ кѫщи или иматъ сѫщия разрѣзъ и сѫщото наименование. Последната категория високи кѫщи преобладава.

Въ единадесетата глава авторътъ разглежда физиономията и живота въ това троглодитно село.

Въ последната, а именно въ дванадесетата глава, авторътъ показва културно-историческото значение на уземнитѣ кѫщи. Той подчертава, че тѣ принадлежатъ къмъ най-старитѣ жилищни форми на човѣка, засвидетелствувани още презъ ориняшката епоха. Тѣ съхраняватъ въ себе си много праисторически строителни елементи. Въ началото на историческото време уземнитѣ кѫщи представляватъ въ индогерманцитѣ преобладаващия жилищенъ типъ. Авторътъ е на мнение, че едно сравнително изследване на уземнитѣ кѫщи въ цѣлия долнодунавски басейнъ и на южнитѣ области отъ срѣднодунавския басейнъ (Югославия) би било отъ голѣмо значение, тъй като тѣ сѫ въ връзка едни съ други.

Професоръ Д-ръ К. Каснеръ

В. „Дѫга“, бр. 47 отъ 5 ноемврий 1934 г. — София

Едно ценно приятелство

Проф. К. Каснеръ — Проф. А. Иширковъ. В. „Литературенъ гласъ“, год. VII, бр. 251 отъ 28 ноемврий 1935, София, стр 4.

Проф. Д-ръ К. Каснеръ

Сп. „Български туристъ“, год. XXVI, кн. 9, ноемвр.1934 г. стр. 134.

Кюстендилската котловина и оградинтѣ ѝ части

Приносъ къмъ морфологията на Западна Срѣдна България. Годишникъ на Софийския университетъ. Историко-филологически факултетъ — книга XXXI, 2 — София, 1934 г. стр. 1—72 съ 11 фотографии и 13 образци въ текста и една карта извънъ текста.

Преводъ на нѣмското резюме къмъ студията, направенъ отъ проф. Д. Ярановъ.

I. Положението на Кюстендилската котловина и на оградинтѣ ѝ части въ геотектонското разпредѣление на България

Кюстендилската котловина лежи въ западната часть на Срѣдна България, която се простира между Стара-планина и старата родопско-македонска маса. Досегашнитѣ изучвания не сѫ могли да изяснятъ отношението на Западна Срѣдна България къмъ орогеннитѣ системи на Балканския полуостровъ. Гънкитѣ отъ мезозойски седименти въ тая часть на България се схващатъ отъ Ед. Зюсъ като нѣщо самостоятелно, отдѣлено отъ главнитѣ гънки на Стара-планина чрезъ младия еруптивенъ щокъ на Вискяръ. Стефанъ Бончевъ причислява сѫщитѣ гънки отъ мезозойски материали къмъ Балканидитѣ, които сѫ проявени най-изразително въ Стара-планина. Цвиичъ счита, че Западна Срѣдна България представя преходна зона, въ която сѫ се утаили мезозойски седименти, нагънати въ сѫщата посока, въ която сѫ били нагънати и палеозойскитѣ скали. Страшимиръ Димитровъ и Ц. Димитровъ застѫпватъ, възъ основа на тѣхнитѣ изучвания въ южната часть на Витоша и на Коньовска планина, мнението, че въ Западна Срѣдна България има указания за една предсенонска фаза отъ алпийския орогененъ цикълъ. Следователно, тукъ нагъването е станало преди нагъването на Стара-планина, станало въ края на Сенона и презъ Терциера.

Геоморфоложки изучвания на части отъ Западна Срѣдна България сѫ били правени отъ К. Йострайхъ, Ж. Радевъ, Х. Луи, Йованъ Цвиичъ, Й. Гелертъ и Х. Вилхелми. Тѣзи изучвания сѫ, обаче, недостатъчни, било защото засѣгатъ съвсемъ малки области, или пъкъ защото засѣгатъ само най-общи въпроси, поради което само възъ основа на тѣхъ не може да се получи задоволителна представа за геоморфоложкия развой на нашата область.

Поради интересното тектонско положение на Кюстендилската котловина между старата родопо-македонска маса и планинитѣ на преходната область, нейниятъ морфогенезисъ е твърде комплициранъ.

II. Кюстендилската котловина.

1. Прегледъ на досегашнитѣ изучвания.

Въ геоложко и географско отношение Кюстендилската котловина не е изучена изцѣло въ подробности. Въ тоя дѣлъ ние разглеждаме работитѣ, които допринасятъ нѣщо въ това отношение, при което идваме до заключението, че досегашнитѣ наблюдения не ни даватъ никаква представа върху образуването и развоя на едритѣ форми на котловината. Голѣма часть отъ миоценскитѣ наслаги сѫ били причислявани досега къмъ Мезозоя. Поради тая грѣшка ареалътъ на котловината е билъ изчисляванъ значително по-малъкъ (140 клм.)

2. Орографски прегледъ

Наблюдавана отъ високо и отъ далеко, Кюстендилската котловина има коритообразна форма. При прекосяването ѝ, обаче, установяваме, че южната ѝ часть представя хълмиста земя. Освенъ това въ северозападния край и въ срѣдата на котловината се издигатъ две редици отъ хълмове. Котловината се огражда отъ Осогово, отъ така наричаната Осоговия, отъ Бобовдолската котловина, Коньовска планина, планинската область на Краище и малката Лисецъ-планина и има 466 кв. клм. повръхнина.

3. Хидрографски прегледъ

Главната отводнителна артерия на Кюстендилската котловина е р. Струма, която приема въ котловината многобройни притоци, между които се намиратъ и три отъ най-голѣмитѣ ѝ притоци, именно Драговищица, Бистрица и Елешница. Ние разглеждаме всички по-важни притоци и даваме тѣхната дължина и увесъ.

4. Котловината презъ Терциера.

Като време, презъ което сѫ се появили котловинитѣ по течението на Струма, се взима Неогенътъ. Нѣкои нови данни говорятъ, обаче, за това, че тѣ сѫ се образували по-рано. Така напримѣръ при с. Сухострелъ, което се намира на 20 клм. югозападно отъ гр. Горна-Джумая, се намиратъ палеогенни материали, а въ основата на долнострумскитѣ котловини сѫ били намѣрени отъ Х. Луи и Н. Николовъ миоценски наслаги.

Въ Кюстендилската котловина се отличаватъ два вида терциерни седименти. Еднитѣ сѫ пѣсъци и глини, запазени особено добре въ северозападната часть на котловината и датирани като Понтиенъ. Тѣ сѫ слабо денивелирани и то въ външнитѣ си дѣлове. Тия седименти се простиратъ въ южната и източната часть на котловината трансгресивно върху по-стари пѣсъчници и мергели, наклонени значително къмъ срѣдата на котловината. По-рано тия наслаги сж били смѣтани за Креда (Хохщетеръ, Г. Бончевъ) или Юра (Г. Златарски). Ние приемаме, че имаме работа въ случая съ миоценски наслаги. Въ полза на това твърдение ние привеждама едно морфоложко доказателство — всички водни токове на котловината започватъ въ периферията на миоценскитѣ наслаги. (ср. обр. 1.). Кюстендилската котловина е имала презъ Миоцена по-малъкъ обсегъ, отколкото днесъ. Къмъ нея не е принадлежала тая часть, която се намира сега на северъ отъ линията между планинския ридъ Хисарлъкъ при Кюстендилъ и уединеното възвишение Спасовица. Въ края на Миоцена тия наслаги сж се разседнали въ срѣдата на котловината въ посоката, следвана отъ Струма.

Презъ Плиоцена котловината разширява своя обсегъ въ северозападна посока за смѣтка на Краище, гдето и до днесъ се намиратъ много петна отъ плиоценски материали и три малки котловинки. На изтокъ понтийската Кюстендилска котловина е имала широка връзка съ Бобовдолската котловина, въ която тия материали сж запазени и до днесъ. На югъ, обаче, понтийската котловина не е достигала границата на миоценската Кюстендилска котловина. Морфоложки нейното разпространение въ тая посока е означено съ едно стжпало (срв. обр. 2). Освенъ това Кюстендилската котловина е имала две връзки и съ Радомирската котловина. Първата се е намирала по течението на Струма, която тогава е имала около 3 клм. широко легло (срв. обр. 3), втората — въ срѣдната низка часть на Коньовската планина, къмъ която принадлежи и Чокльовското блато. Обсегътъ и връзкитѣ на Кюстендилската котловина презъ Терциера сж дадени на обр. 4. Въ края на Понтиена, респективно въ началото на Левантиена Кюстендилската котловина се нарѣзва, поради издигането на оградниtѣ планини, което е засегнало и котловината. То е било подложено предъ Левантиена на ерозията.

5. Котловината презъ Кватернера.

Презъ стария Кватернеръ срѣдната часть на котловината е била изпълнена съ рѣчни материали, които се продължаватъ въ периферията въ видъ на леко наклонени наносни кжжели. Презъ младия Кватернеръ рѣкитѣ се врѣзватъ съ 50—60 м. въ тия материали като последица отъ едно извънредно бързо издигане на оградата. Поради това сж се образували нови тераси, което е било свързано съ отнасянето на доста много материалъ и образуване на така наричаното „поле“, което е много по-малко отъ обсега на котловината.

III. Орографско-тектонски прегледъ на оградата на Кюстендилската котловина.

1. Осогово-планина.

Въ тоя дѣлъ ние разглеждаме на първо мѣсто възгледитѣ на различнитѣ автори за обсега на тая планина (В. Кънчовъ, Й. Цвиичъ, А. Иширковъ и Г. Бончевъ). Осогово-планина се състои отъ две различни части: сѫщинско, високо Осогово, съ североизточно-югозападно направление (срв. обр. 6) и низко Осогово, или както казва мѣстното население, Осоговията, която се опира отъ източната страна на високо Осогово. Докато Осогово представя староеруптивна ядка съ мантия отъ кристалинни шисти, оградени отъ терциерни седименти и младоеруптивни скали, петрографскиятъ съставъ и тектониката на Осоговията сѫ по-разнообразни. Въ нея се намиратъ кристалинни и палеозойски шисти, мезозойски и терциерни седименти и еруптивни скали.

Споредъ нашитѣ наблюдения кристалиннитѣ шисти образуватъ една тънка мантия около гранита. Тѣ сѫ разположени пириклинално около последния. Въ полза на това предположение говори и обстоятелството, че на три мѣста на главното било на планината може да се види гранитътъ, а сѫщо и по обстоятелството, че рѣчнитѣ легла се явяватъ като консеквентни долини. Осогово се явява като антиклинала съ североизточно-югозападна посока. Тукъ не може да става дума за събиране, накупване на планински вериги.

Отъ надлъжния профилъ на рѣкитѣ може да се заключава, че планината е претърпѣла въ ново време две силни издигания, и то следъ Миоцена и следъ Понтиена. На последното издигане се дължатъ проломнитѣ части на долинитѣ преди последнитѣ да навлѣзатъ въ котловината.

2. Каменишка котловина.

Малката Каменишка котловина (34·5 кв. клм.) е отдѣлена отъ Кюстендилската котловина чрезъ седловината Дервено (1010 м.). Котловинката представя слабо понижение въ едно ниво на около 1100—1250 м., което е имало голѣмо разпространение на северъ отъ Осогово и датира отъ Понтиена. Каменишката котловина е по-млада. Тя е потънала при издигането на Осогово презъ Кватернера.

3. Лисецъ-планина.

Лисецъ е малка планина, заградена на югъ и изтокъ отъ Кюстендилската котловина, на западъ отъ Каменишката котловина и отъ долината на рѣка Бистрица на северъ. Най-високиятъ ѝ връхъ е Връшникъ Лисецъ (1503 м.). Тая планина се състои само отъ кристалинни шисти, съ простиране североизтокъ — югозападъ и наклонъ на северозападъ. Тектонски се явява като часть отъ Осогово-планина, отъ която е била откжсната въ края на Миоцена. Днесъ се явява като блокъ, граденъ отъ тектонски слаби зони.

4. Краище.

Краище се нарича областьта, която се ограничава отъ вододѣла между Българска Морава и Струма, котловинитѣ Каменица и Кюстендилска, рѣкитѣ Струма и Свѣтля и Знеполската котловина. Въ тектонско и морфоложко отношение Краище представя голѣмъ интересъ, обаче, изучването му едва е започнато. Незначителни морфоложки наблюдения ни е далъ само К. Йострайхъ. За морфологията на тоя край е особено важно обстоятелството, че както Кюстендилската котловина, така и Радомирската — иматъ продължения въ Краище. Различната височина, на която се намиратъ терциернитѣ останки и които сж толкова по-високо разположени, колкото по̀ на западъ се отива, показватъ, че областьта е обхваната отъ епирогенно движение въ формата на подуване.

5. Коньовска планина.

Коньовската планина, по голѣмина и по оформеность, е втората въ оградата на Кюстендилската котловина. Тя се разпада на две части, именно: Риша планина и сжщинска Коньовска планина, чрезъ една низка зона, въ срѣдата на която се намира почти пресушеното Чокльовско блато (срв. обр. 9). Строежътъ на планината е познатъ много добре отъ работата на Ц. Димитровъ — Приносъ къмъ геологията и петрографията на Конява планина. Тая планина се състои предимно отъ Горна Юра и Срѣденъ Триасъ. Намиратъ се три антиклинали съ посока отъ югоизтокъ къмъ северозападъ. Димитровъ е установилъ и наличностьта на две навлачни плочи.

IV. Разултати отъ морфоложкото изследване.

1. Кюстендилската котловина.

а) Стари долинни дъна и тераси по р. Струма.

Въ Земенския проломъ на Струма се намиратъ следи отъ две стари долинни дъна, едното отъ Понтиена, а другото отъ Левантиена, следъ което рѣката се е задълбала дълбоко, при което се образували стръмни откоси въ низката часть на пролома (срв. обр. 3 и 10). При селата Ръждавица и Копиловци се намира редица отъ стжпаловидно наредени тераси отъ различна възрасть. Тѣхната височина надъ морското равнище е дадена въ таблица I.

б) Терциерни тераси.

Най-старата отъ тераситѣ въ котловината е Пелатиковската тераса, която заема южната часть на Кюстендилската котловина. Тя пресича дискордантно миоценскитѣ материали, отъ които е по-млада, образувана едва презъ Понтиена. 80 м. високъ откосъ я отдѣля отъ по-низката Згуровска тераса. Последната е наведена постепенно къмъ Струма (срв. обр. 11). Тя е образувана презъ Левантиена, тъй като пресича не само миоценскитѣ, но и понтийскитѣ наслаги. Пакъ по време на Левантиена, вѣроятно, се е образувала около малката Ваксевска котловинка една заравненость, която ние означаваме като Ваксевска тераса.

в) Кватернерни тераси.

Въ Кюстендилската котловина могатъ да се отличатъ две кватернерни седиментационни плоскости. Едната произхожда отъ стария Кватернеръ (наричаме я Коилска тераса), другата — отъ младия Кватернеръ (наричаме я Дрѣновдолска тераса).

г) Котловинно равнище.

Котловинното равнище е най-младата форма въ Кюстендилската котловина. То се простира отъ двете страни на Струма и нейнитѣ притоци и то най-нашироко тамъ, гдето се вливатъ рѣкитѣ Бистрица, Банска и Новоселска. При Кадиинъмостъ котловинното равнище се нарушава отъ единъ диоритенъ хълмъ, преполовенъ епигенетично отъ Струма, която следъ това продължава въ малката Мощанска котловинка.

2. Осогово планина.

а) Северниятъ склонъ на планината.

Той представя разседенъ откосъ, за което свидетелствуватъ не само термалнитѣ извори при Кюстендилъ, но и рѣзкиятъ преходъ отъ стръмния откосъ къмъ денудационнитѣ повръхнини (срв. обр. 13). Северниятъ склонъ е образуванъ презъ Кватернера, за което свидетелствуватъ не само голѣмитѣ каменни блокове въ Сѣнокоската котловинка, западното продължение на Кюстендилската котловина, но и дълбоко врѣзанитѣ въ откоса рѣчни долини.

б) Денудациони повръхнини.

Въ тая часть отъ планината, която се пада въ България, се отличаватъ три добре видими денудационни повръхнини, отдѣлени една отъ друга съ стръмни откоси. Поради издигането на планината, което се е изразило най-силно по посока на главното било, и повръхнинитѣ сѫ били издигнати на различна височина. Отдѣлнитѣ части на най-низката отъ тия повръхнини можемъ да схванемъ съ общото име „Повръхнина на Памука“. Височината ѝ варира отъ 1270 м. въ най-външнитѣ ѝ части до 1600 м. въ срѣднитѣ ѝ части. Нейнитѣ корелатни наслаги сѫ понтийскитѣ. Надъ повръхнината на Памука се намира Църнотравската повръхнина, която се намира само въ срѣднитѣ части на планината. Тя се намира на 1750 до 1970 м. височина. Тя има миоценска възрасть. Въ срѣдата на Църнотравската повръхнина се намира малко по-високо разположената Руенска повръхнина, на 2070 до 2253 м., запазена най-добре по широкитѣ рамене на най-високия връхъ на Осогово-планина — Руенъ (2253 м.). Корелатнитѣ наслаги на тая повръхнина ще да сѫ олигоценскитѣ наслаги въ долината на Брѣгалница. Къмъ всички тия повръхнини трѣбва да причислимъ и неиздигнатитѣ части на повръхнината на Памука, останали низко поради това, че сѫ били пресѣчени отъ тектонски линии, по които е ставало потъване и издигане въ началото и края на Понтиена.

в) Рѣка Бистрица и Кюстендилската котловина

Рѣка Бистрица е текла презъ Терциера презъ Сѣнокоската котловина. Ние привеждаме въ работата си нѣкои доказателства въ полза на това предположение, напримѣръ, обстоятелството, че рѣката образува силна чупка; голѣмата младость на нейната долина преди влизането ѝ въ Каменишката котловина (срв. обр. 15); рѣчнитѣ чакъли, които се намиратъ въ суходолията подъ седловината Дервено; долинниятъ видъ на тая седловина, която е привлѣкла вниманието и на К. Йострайхъ; и старитѣ рѣчни материали при желѣзопѫтната гара на Кюстендилъ.

3. Лисецъ-планина.

Въ тая малка планина се намиратъ само две отъ описанитѣ въ Осогово-планина денудационни повръхнини, именно повръхнината на Памука и Църнотравската повръхнина. И дветѣ иматъ, обаче, тукъ по-малка височина поради по-бавното издигане на Лисецъ. За това говорятъ и подпланинскитѣ стѫпала около планината.

4. Краище.

Ние нѣмахме възможность да изучимъ тая область отъ морфоложка гледна точка, но, като се сѫди по морфологията на съседнитѣ области, изглежда, че и тукъ ще да се намиратъ сѫщитѣ денудационни повръхнини. Изглежда, че найголѣмо разпространение иматъ тия, които сѫ отъ понтийска възрасть.

5. *Коньовска планина.*

Коньовската планина е най-младата въ оградата на Кюстендилската котловина, както отъ морфоложка, така и отъ геоложка гледна точка. Презъ Понтиена по-голѣма часть отъ нея е принадлежала на Радомирската и на Кюстендилската котловина. Върху изолирано издигащитѣ се надъ котловината възвишения сж се образували по онова време заравнености отъ понтийска възрасть. Освенъ това поради трансгресивното разширяване на тия котловини по онова време сж се образували и седиментационни повръхнини. Тѣхнитѣ седименти сж, обаче, до голѣма степень отнесени, поради което се явяватъ споменатитѣ понтийски повръхнини отново на бѣлъ свѣтъ.

V. Заключения.

Въ тоя последенъ дѣлъ ние даваме въ сбита форма поважнитѣ резултати и заключения, които сж дадени и въ настоящето нѣмско резюме.

Десеть рецензии на български трудове въ „Bibliographie géographique internationale 1933“, Paris, 1934, стр. 313—319.

Всесвѣтска международна карта 1: 1.000.000

Известия на Българското географско дружество. Кн. II (1934) София, 1935 г. Стр. 231 — 247. Съ една карта въ текста и Zusammenfassung 1 стр.

Льосътъ въ Северна България

Съ кратъкъ прегледъ на льосовия въпросъ. Известия на Българското географско дружество, кн. III. София, 1935, стр. 16—79, съ 9 фотографии и 7 образци въ текста и 3 карти извънъ текста. (Преводъ отъ нѣмското резюме къмъ статията, направенъ отъ Д. Ярановъ).

Въ увода се изтъква, че северобългарскиятъ льосъ до сега не е билъ почти никакъ изследванъ. На него не е била посветена нито една специална студия. Въ много статии, които се занимаватъ съ льоса въ Европа, не се споменава нищо за льоса въ Северна България, въ най-добрия случай само се споменава, че тукъ се намира льосъ.

Въ първата часть на работата е даденъ кратъкъ прегледъ на днешното положение на льосовия въпросъ. Това бѣ необходимо, защото въ българската научна литература липсва подобно изложение, въ което да се излага съвременната постановка на въпроса.

По-обемистата втора часть е посветена на льоса въ Северна България. Въ първата глава на тая часть се дава прегледъ на старитѣ изучвания, при което е билъ засѣганъ и льосътъ. Първото установяване на льосъ и наричането му съ това име въ Северна България дължимъ на А. Буе на 1836 г. Редица чуждестранни учени (Ф. Фьотерле, Ф. Каницъ, Ф. фонъ Хохщетеръ, Ф. Тоула, Л. дьо Лоне и др.) и български учени (Георги Златарски, Г. Бончевъ, Ст. Бончевъ и др.) даватъ малки сведения за льоса, вмъкнати между другото въ тѣхнитѣ работи.

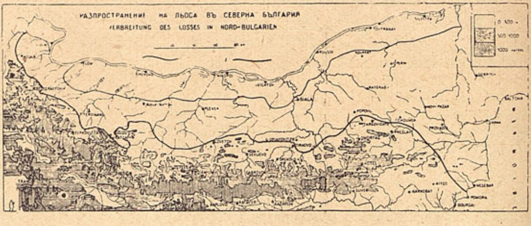
РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ЛЬОСА ВЪ СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ
VERBREITUNG DES LÖSSES IN NORD-BULGARIEN
0 500
500 1000
1000
1
2

1. Южна граница на льоса, споредъ геологическата карта на България отъ Г. Н. Златарски (1906—1910 г.).
2. Южна граница на льоса споредъ новитѣ изучвания.

Въ втората глава се разглежда разпространението на льоса възъ основа на изучванията на автора, както и възъ основа на печатани или устни съобщения на нѣкои български автори. Отъ тия нови данни става явно, че льосътъ има много по-голѣмо разпространение, отколкото е посочено на геоложката карта на Г. Златарски. Грубо очертано, льосътъ достига до склоноветѣ на Стара-планина, а на изтокъ отъ Шуменъ прехвърля дори Източна Стара-планина, и се намира 8 клм. южно отъ Несебъръ.

Въ третата глава е дадена характеристика на българския льосъ. На първо мѣсто е разгледана промѣната, която се забелязва въ северо-южна посока на повръхностьта. Въ южна посока почвитѣ ставатъ все по-глинести и тежки. Следъ това сѫ разгледани промѣнитѣ въ вертикална посока, при което ние се спираме по-подробно на нѣкои отъ профилитѣ, снети отъ насъ въ северобългарския льосъ (ср. фигура 3). Отъ тѣхъ става ясно, че има льосъ отъ три възрасти, отдѣлени единъ отъ другъ съ фосилни почви. Присѫтствието на единъ четвърти, най-старъ льосъ, може да се приеме възъ основа на профилъ VII (фиг. 3), който за жалость не бѣ снетъ съ по необходимия най-прецизенъ начинъ.

По-нататъкъ ние разглеждаме льосовитѣ разновидности и тѣхнитѣ гранулометрични анализи, направени, по искане на автора, отъ Б. Букурещлиевъ. Тѣ показватъ, че въ младия льосъ зърната отъ групата 0.25 — 0·05 мм. (таблица I и II), а въ срѣдния и въ пренаслагания льосъ групата 0·05 — 0·01 (таблица IV и V) преобладаватъ. Деградираниятъ льосъ показва срѣдно положение между групитѣ 0·25—0·05, 0·05—0·01 и 0·01 — 0.005 мм. Отъ 30 анализи за карбонатно съдържание става явно, че нашиятъ льосъ е беденъ на варовикъ. Най-високото установено съдържание е 16·1%. Направената анализа за хумосъ на профилъ III (фиг. 3) показва, че хумосътъ е повече въ глинясалитѣ зони между отдѣлнитѣ льосове, което показва, че тия глинясали зони представятъ фосилни почви. Ние приключваме характеристиката на нашия льосъ съ разглеждането на льосовитѣ кукли, които могатъ да се използуватъ съ успѣхъ за установяване, дали дадена глина или почва произхожда отъ льосъ или не.

Въ четвъртата глава ние се занимаваме съ произхода и възрастьта на нашия льосъ. Следъ като разглеждаме накратко вѣтровитѣ системи презъ Кватернера, ние доказваме, че преносвачи на льосовъ прахъ въ нашия случай сѫ били северни и североизточни вѣтрове. Тоя прахъ произхожда отъ южноруският и украинскитѣ части на моренннитѣ полета на северноевропейското заледяване, а сѫщо така отчасти и отъ тинята на Дунавъ и неговитѣ карпатски притоци. Последното обстоятелство обяснява значителната едрина на зърната на льосовия прахъ, а сѫщо и неговата значителна голѣмина въ съседство съ Дунавъ.

Ние установяваме възрастьта на нашия льосъ чрезъ сравняване съ профили на бесарабски, украински и южноруски льосъ, както и възъ основа на намѣрени въ него кватернерни фауни и палеолитични находки. Ние дойдохме до заключението, че най-младиятъ льосъ е отъ Вюрмъ II, срѣдниятъ отъ Вюрмъ I, а стариятъ — отъ риското заледяване, а извѣтрителнитѣ зони — отъ интерстадиала Вюрмъ I — Вюрмъ II и отъ Рисъ-вюрмското междуледниково време.

Въ следващата глава ние се спираме върху значението на нашия льосъ за днешния релефъ на Северна България. Преди всичко ние разглеждаме геоложкото устройство на повръхнината преди льосонавѣването. Следъ това се спираме на придаденитѣ чрезъ льосонавѣването нови земи. Последнитѣ представятъ изпълнени съ льосъ части на голѣмото кватерзнерно корито на Дунавъ. Почти всички низини въ нашата дунавска область сѫ отъ тоя видъ. Следъ това се занимаваме съ типичното натрупване на льосъ въ видъ на гърбици, успоредни съ течението на Дунавъ, а сжщо и съ изпълненитѣ съ льосъ долини. При тия гърбици льосътъ показва най-голѣма дебелина, като при Орѣхово, споредъ една по-раншна наша работа, достигатъ до 100 м. Отъ старитѣ долини нѣкои сж заети съ льосъ и до днесъ, докато въ други, поради подновена ерозия, той е билъ повече или по-малко отнесенъ. (Сравни фиг. 13).

Въ голѣмитѣ долини, които не сж били повлияни така чувствително отъ льосонавѣването, льосътъ се е натрупалъ върху тераситѣ и склоноветѣ, чрезъ което е създалъ и благоприятни условия за населване на тия долини.

Следъ това ние разглеждаме начинитѣ, по които се свлича льосовата покривка. Може да настжпи стжпаловидно пропадане при стени, които се състоятъ изцѣло отъ льосъ; или общо свличане на льоса заедно съ неговата подлога, ако тя се състои отъ глина; сриване на льоса и образуване на насипъ, обикновено при отвесни льосови стени (особено типични случаи се наблюдаватъ при Никополъ). На много мѣста сжществува, обаче, равновесие между льоса и неговата подлога, особено когато последната е слабо наклонена или водопропусклива. (Сравни фиг. 10).

Въ последната глава ние разглеждаме льоса въ областьта Делиорманъ, въ Североизточна България, поради неговитѣ особени свойства. Тая область представя една обширна, покрита съ льосъ карстова земя. Затрупанитѣ карстови явления се откриватъ само при прокарване на шосета и въ дълбокитѣ долини. Пространнитѣ гори, които сж тъй типични за областьта, сж се появили въ сравнително ново време. За това може да се заключава отъ много обстоятелства, преди всичко, обаче, отъ факта, че много предисторични плоски могили отъ времето 2500 — 1900 г. пр. Хр. се намиратъ днесъ срѣдъ гората. Хидроложката роля на льоса въ Делиорманъ е твърде голѣма. Въ тая безводна область глинясалитѣ партии на льосовата покривка създаватъ локални подпочвени водни нивà, отъ които се черпи вода съ помощьта на много кладенци.

Ние предполагаме, че е възможно, льосътъ да е игралъ известна роля при образуването на каолина въ нѣкои находища, които се срѣщатъ въ тая область.

Десеть рецензии на български трудове въ „Bibliographie géographique internationale 1934“, Paris, 1935, стр. 350—355.

Италианската колониална империя

Какво представлява тя. Възстановяване на старата Римска империя. Мѣстото, което заема сега Италия въ свѣта. — в. „Зора“, год. XVII, бр. 5063 отъ 16 май 1936 г.

Bulgarja

[G. Guncev i An. St. Beszkov] въ сп. „Wiadomosci stuźby geograficznej" zeszyt (cahier) kn. 2, 1936, Warszawa, стр. 169 — 207. Съ фотографии, 3 карти и 1 диаграма въ текста.

Reiseführer der nordbulgarischen Exkurzion.

Geographische Übersicht — IV Congrès des géographes et etnographes slaves Sofia, 1936 г., стр. 9–20.

Водачъ на екскурзията изъ Северна България

Географски прегледъ

(Преводъ направенъ отъ Д-ръ Л. Диневъ).

I. София — Искърски проломъ — Мездра

Като се напустне София — столицата на България, влакътъ върви на северъ къмъ Искърския проломъ. Щомъ се излѣзе отъ гарата, минава се покрай предградието Надежда. Надежда е една самостоятелна община, макаръ и почти вече свързана съ София. Тя е едно младо селище. На 1906 г. е основана отъ приселници изъ околностьта.

Гарата се намира на най-низката тераса на Софийската котловина (547 м.). Почвата, която я покрива, е черна, но не е истински черноземъ. Произлиза отъ рѣчни блатни материали, образувани презъ времето когато тази тераса е била още часть отъ котловинното равнище.

Селата Илиенци и Кумарица, презъ които се преминава, сѫ изгубили много отъ своята типична селска физиономия. Кѫщитѣ иматъ единъ полу-селски полу-градски изгледъ.

Курило е желѣзнопѫтна станция предъ входа на Искърския преломъ. Той е единъ индустриаленъ центъръ — една частица отъ Софийската индустриална область. Тукъ има термоелектрическа централа, чиято енергия се използва отъ София, както и нѣколко малки фабрики за гуменн произведения, за растителни масла и др.

При Искърския проломъ се забелязва, че денудационнитѣ повръхнини на южнитѣ склонове на Стара-планина лежатъ много по-близко една до друга, отколкото въ Витоша. Въ началото на пролома се вижда, че високото котловинно ниво има 60 м. височина. Вилхелми, който го е проследилъ, намира, че неговитѣ останки сѫ конвексно извити, единъ признакъ, който показва, че Искъръ се е задълбалъ въ издигащата се Стара планина.

Искърскиятъ проломъ е дългъ 74 клм. между ж. п. станция Курило и ж. п. станция Мездра. Отъ Курило до Лакатникъ той има южно-северна посока, следъ това западно-източна.

Различни дѣлове отъ пролома сѫ били използувани още отъ старо време за съобщение. Тепърва, обаче, отъ 1897 год., когато е била завършена сегашната желѣзнопѫтна линия, Искърскиятъ проломъ става напълно пригоденъ за това. Желѣзнопѫтната линия има голѣмо държавно и стопанско значение, защото тя е единствената прѣка връзка между Северна България и София. Тя е допринесла много за подобрението на животнитѣ условия на населението въ пролома. При откриването на линията между София и Мездра е имало само три гари: Курило, Своге и Елисейна. На сѫщото растояние днесъ има 13 гари и нѣколко спирки. Въ началото всички гари сѫ се състояли отъ станционнитѣ постройки. Днесъ тѣ представляватъ цѣли селища. Най-много сѫ се развили Своге и Мездра.

Красотата на пролома и прохладната вода на Искъра привличатъ презъ лѣтнитѣ горещи дни много софиянци.

Всѣка часть на пролома си има своитѣ геоложки особености. Между Курило и Церово имаме Палеозойски шисти, между Церово и Оплетня хоризонтално разположенъ Мезозоикумъ, между Елисейна и Звѣрино масивни скали (порфиритъ, диабазъ, диоритъ и др.).

Населението на пролома спада къмъ българската етнографска група на шопитѣ, които населяватъ и Софийската котловина. Тѣ сѫ запазили много отъ своитѣ стари нрави и материална култура. Една часть отъ тѣхъ живѣятъ въ малки купни селища, друга часть въ пръснати единични дворове (държави). При гара Елисейна се намира най-голѣмото индустриално предприятие въ пролома: фабрика за преработване на медната руда, която се свлича отъ мина „Плакалница“ по вѫжена желѣзница. Отъ нѣколко години фабриката не работи, поради низкитѣ цени на медьта на свѣтовния пазаръ.

Мездра. При постройката на централната линия, така наричаме ние желѣзнопѫтната линия, която води отъ София за Варна, Мездра е било едно малко село. На 1893 год. е имало само 68 ж. Скоро следъ това, обаче, се развива бързо като една важна гара и търговски центъръ на Врачанската областъ. На 31. XII. 1934 год. Мездра има 1886 ж. Старата северна часть и сега още има изгледъ на едно земедѣлско село

II. Мездра — Бѣлоградчикъ — Видинъ.

При гара Мездра оставяме централната линия и вземаме желѣзнопѫтната линия за Видинъ. На лѣво привлича вниманието ни грамадниятъ склонъ на Врачанската планина. Недалечъ отъ нея минава желѣзнопѫтната линия, която при Бабино мало се отдалечава отъ планинския склонъ. Нѣколко клм. следъ Мездра се преминива незабелязано вододѣлътъ между Искъра и Огоста.

Първата гара, до която идваме, е Враца, единъ отъ 7-тѣхъ областни градове на България. На сжщото това мѣсто Враца е възникнала презъ 16 вѣкъ като предна крепость на едно срѣднобългарско укрепено селище, разположено югоизточно отъ града въ пролома. Враца е копринарски и лозарски центъръ. Има и нѣколко индустриални предприятия. Враца брои 16,000 ж.

При гара Орѣшецъ се изоставя желѣзопжтната линия, за да се отиде до Бѣлоградчикъ, отдалеченъ на 11 клм. Пжтьтъ се изкачва зигзаговидно по дѣсната страна на долината на р. Башовица. На края на сжщата е имало до 18 вѣкъ едно старо село. Отъ това време сж останали само една черква и нѣколко надгробни камъни.

Малкиятъ градъ Бѣлоградчикъ е известенъ преди всичко съ чудно хубавитѣ форми на скалитѣ си, изградени отъ бунтзандщайнъ. Още първитѣ пжтешественици изъ България, като Ами Буе, Бланки, Каницъ и Тоула сж се възхищавали отъ тѣхъ. При Бѣлоградчикъ има единъ типиченъ случай на инверсенъ релефъ. Градчето лежи на низко, което фактически представлява срѣдата на предбалканската антиклинала.

Бѣлоградчикъ притежава типичното положение на срѣдиземноморскитѣ градове. Надъ него стърчи, като акрополъ, турското укрепление, което е пазило отъ своя страна пжтя отъ Видинъ за долината на р. Морава. Сегашниятъ си видъ получава на 1837 и 1862 год., когато бива основно преправено. Бѣлоградчикъ е билъ на времето си търговски и занаятчийски центъръ. Той загубва своето значение следствие промѣната на съобщенията и близката граница. Населението му намалява (1926 ж. на 1934 г.). Жителитѣ му се занимаватъ съ земедѣлие и лозарство.

Отъ станция Орѣшецъ желѣзопжтната линия пресича нѣколко покрити съ льосъ плата, изградени отъ сарматски и плиоценски материали, за да стигне Видинъ, най-североизточния градъ на България.

Видинъ лежи въ срѣдата на една покрита съ льосъ старо-дилувиална чакълна низина. Той е единъ старъ градъ, който презъ всичкитѣ исторически епохи е игралъ ролята на укрепенъ и административенъ центъръ. Първитѣ исторически жители сж били келтитѣ презъ третия вѣкъ пр. Хр., които сж наричали Видинъ Dunonia. Римлянитѣ наричали Видинъ Bononia. Българитѣ му даватъ името Бдинъ. Презъ течение на различнитѣ епохи укреплението е било твърде много промѣнявано. Сегашното е било започнато на 1689 г. отъ австрийцитѣ и довършено отъ турцитѣ на 1731 г. Най-добре запазени сѫ днесъ Баба-Видинитѣ кули, единъ замъкъ, построенъ върху римски основи.

Стариятъ градъ е билъ ограденъ съ градска стена. Тя се простира сега по най-високитѣ части на днешния Видинъ. Градскитѣ части, които сѫ се създали извънъ крепостната стена, лежатъ сѫщо така по най-високитѣ и най-незаливаеми отъ Дунава мѣста. Поради това градътъ е билъ разпръснатъ и между отдѣлнитѣ квартали е имало по-рано блата. Днесъ тѣзи блата се запълватъ, следствие на което отдѣлнитѣ квартали се свързватъ и въ скоро време градътъ ще представлява едно цѣло.

Малкиятъ, но все пакъ плодороденъ хинтерландъ на Видинъ не показва нѣкакво голѣмо стопанско развитие. Презъ миналия вѣкъ, когато Тимошката долина е влизала въ стопанската область на Видинъ, той е билъ значително по-добре поставенъ. Днесъ е добре развито занаятчийството. Видинъ се развива постепенно като голѣмъ търговски центъръ на добитъкъ. Отъ Дунава се лови риба, между която и такава, отъ която се получава хайверъ. Като пристанищенъ градъ Видинъ нѣма особено голѣмо значение. Градътъ нараства слабо. На 1934 г. е ималъ 18,000 ж.

III. Видинъ — Сомовитъ — Плѣвенъ.

Отъ Видинъ се качваме на малкия параходъ на преди две години откритата локална корабоплавателна служба и се отправяме за Сомовитъ.

Дунавъ е отъ голѣмо значение за България, защото е е единъ по-лекъ и по-евтинъ пѫть за Срѣдна Европа, накѫдето се изнася по-голѣмата часть отъ нашитѣ произведения.

Подъ Видинъ, Дунавъ тече въ южно, а подъ с. Арчаръ — въ източно направление, което се запазва чакъ до Свищовъ. При Видинъ българскиятъ брѣгъ е по-низъкъ, но по-долу се издига и при Орѣхово достига 200 м.

Контрастътъ между нашия и румънския брѣгъ е голѣмъ. Последниятъ по цѣлото протежение на Дунава представлява една алувиална низина, обрасла съ върби. Причината, поради която българскиятъ брѣгъ е по-високъ отъ румънския, е единъ разседъ, по който Влашката низина е пропаднала и Дунавската низина се е издигнала. Истинскиятъ брѣгъ лежи нѣколко клм. навѫтре въ Влашката низина, понеже днешното течение на Дунава е измѣстено на югъ. Този разседъ е отъ постплиоценска възрасть.

Между по-голѣмитѣ български дунавски пристанища, на първо мѣсто стои гр. Ломъ, като пристанище за износъ и на второ мѣсто следъ Русе като пристанище за износъ и вносъ. Ломъ е нашиятъ най-младъ дунавски градъ. Въ края на 17 вѣкъ бива основанъ отъ турцитѣ, които сѫ избѣгали отъ

Унгария. До свързването на София съ желѣзнопжтна линия съ Западна Европа, на 1888 г., Ломското пристанище бѣше твърде оживено, тъй като презъ него е минавалъ цѣлиятъ трафикъ на нашата столица. Въпрѣки това градътъ не запада, понеже е центъръ на богата и гжсто-населена земедѣлска область. Ломъ брои 15,000 ж.

Преди достигането на Ломъ и следъ него чакъ до село Козлодуй се виждатъ по нашия брѣгъ високитѣ льосови стени и дори отъ парахода могатъ да се забележатъ двата различни по старость льоса, раздѣлени съ червено-боядисани фосилни почви.

Следъ Ломъ, Орѣхово е вториятъ дунавски градъ, покрай който ние минаваме. Сегашниятъ градъ е продължение на срѣдновѣковното укрепление Орѣховъ, който се споменува въ старитѣ сведения за прѣвъ пжть въ срѣдата на 13 вѣкъ. Следъ освобождението (1878) и до свѣтовната война, Орѣхово се развива като търговски градъ и износно пристанище на зърнени храни. Днесъ населението се изхранва предимно съ лозарство и занаятчийство. Орѣхово има 6,000 ж.

45 клм. следъ Орѣхово, Дунавътъ приема своя найголѣмъ притокъ отъ българска страна — Искъра. Близу до Искърското устие се намиратъ развалинитѣ на стария римски градъ Ulpia Oescus, който презъ 6 вѣкъ е билъ унищоженъ отъ аваритѣ. Отъ устието на Искъра до това на Витъ, кждето при Сомовитъ ще напустнемъ парахода, се простира Карабоазката алувиална низина, която е предпазена отъ дунавскитѣ разливания съ дига.

Сомовитъ е едно срѣдно голѣмо селище (1,800 ж.). То е крайната станция на желѣзнопжтната линия, която служи за пренасяне на материали отъ сенонскитѣ варовити стени, намиращи се въ негова близость, за строежитѣ по централната желѣзнопжтна линия. Тъй като обслужва Плѣвенъ, Сомовитъ стои по своя трафикъ на четвърто мѣсто между дунавскитѣ пристанища.

Отъ Сомовитъ нататъкъ желѣзнопжтната линия върви по асиметричната долина на Витъ, чиято дѣсна страна се съпровожда отъ варовити стени, а лѣвата — отъ заоблени покрити съ льосъ спускове. Плѣвенъ, най-голѣмиятъ градъ на Дунавска България, е крайната станция на кжсата 40-километрова желѣзнопжтна линия.

Плѣвенъ лежи въ една малка падина, презъ която протича Тученишка бара, единъ малъкъ притокъ на Витъ. Днешниятъ Плѣвенъ е продължение на малкото трако-римско селище Storgosia, сжществувало до идването на славянитѣ на Балканския п-овъ. Сегашнотото име на града се споменува презъ 13 вѣкъ.

Въ началото на турското владичество, Плѣвенъ се е числѣлъ къмъ владенията на приелата исляма фамилия Михалъ-бей. Презъ време на вѫтрешното неспокойствие на Турция къмъ края на 18 вѣкъ (кърджалийска епоха), градътъ е билъ значително по-малъкъ, следъ което Плѣвенъ се развива и става единъ важенъ търговски и занаятчийски центъръ. Въ неговата стопанска область се развъжда най-добрата българска говежда раса, както и добри коне. Интересното е това, че по сведенията и въ древностьта и презъ срѣднитѣ вѣкове е било развито силно въ тази область коневъдството. Едно важно мѣсто въ плѣвенската стопанска область заема лозарството. Градътъ се развива и като индустриаленъ центъръ; има крѫгло 20 фабрики. Плѣвенъ става известенъ презъ време на Освободителната война. За да бѫде принуденъ турскиятъ гарнизонъ да се предаде,руситѣ обсаждатъ града въ продължение на 5 месеци (юний– ноемврий 1877). Като възпоменание за тѣзи боеве въ града сѫ издигнати паметници: мавзолей, паркъ, музей и др. По време на Освобождението Плѣвенъ брои 11,500 ж., отъ които половината турци. Днесъ отъ турцитѣ сѫ останали много малко. Градътъ бързо нараства отъ приселницитѣ изъ околностьта. На 1934 г. брои 32,000 ж.

Отъ Плѣвенъ пѫтуваме по централната линия понататъкъ. И отъ двет̀ѣ страни на линията сѫ разположени голѣми земедѣлски села: Пордимъ (3,200 ж.), Левски (4,400 ж.), Павликени (4,600 ж.), Поликраище (3,900 ж.) и др. Павликени и Левски сѫ още и търговски центрове. Отъ гара Горна-Орѣховица, единъ отъ най-важнитѣ желѣзнопѫтни вѫзли въ България, се отклоняваме за Търново. Гарата се е развила като индустриаленъ центъръ. Тукъ има нѣколко индустриални предприятия, между които и най-голѣмата захарна фабрика въ България. Търново е единъ отъ най-забележителнитѣ исторически градове у насъ. Неговото особено живописно положение по дълбоко изрѣзанитѣ меандри въ предбалканската антиклинала, извиква у всѣки, който е ималъ случай да го посети, особено възхищение.

Днешниятъ градъ се споменува съ това име за пръвъ пѫть презъ 12 вѣкъ. Следъ като въ крепостната височина, Момина крепость, се намѣриха останки отъ тракийско и римско време, както и отъ времето на Първото българско царство, имаме основание да приемаме, че селището отъ 12 вѣкъ е продължение на едно още по-старо селище, запустѣло за известно време.

Богатитѣ съ слава дни на Търново започватъ следъ 1186 г., когато градътъ, поради своето особено благоприятно положение отъ гледна точка на срѣдновѣковното отбранително изкуство, бива избранъ за столица на Второто българско царство (1186–1393). По Царевецъ сѫ се намирали царскитѣ дворци, а по Трапезица — тѣзи на боляритѣ. Тѣзи височини сѫ били оградени съ здрави крепостни стени. Край тѣзи стени сѫ били разположени градскитѣ квартали. Презъ това време Търново е билъ центъръ на културния и политически животъ. Стари и български сведения сѫ пълни съ похвали за града. Следъ като градътъ попада на 17 юлий 1393 г. подъ турско владичество, при което много българи сѫ били избити, а други сѫ избѣгали, въ града сѫ били приселени много турци, както е станало съ много други български крепости. Презъ 19 вѣкъ градътъ се увеличава отъ идващитѣ отъ околноститѣ селяни. Това продължава и до сега още, като старитѣ жители пъкъ се изселватъ въ други градове, най-вече въ София. До Освобождението Търново е билъ важенъ занаятчийски градъ. Най-силно сѫ били развити следнитѣ занаяти: бояджийство, кожухарство, столарство, ковачество, кожарство, златарство и др. Търново се е намиралъ, не само съ различнитѣ области на турската империя, но и съ чужбина, въ търговски връзки. Следъ нашето Освобождение, Търново запада, за което допринасятъ новитѣ граници и новитѣ съобщения. Занаятчиитѣ не сѫ могли да модернизиратъ производственитѣ методи и градътъ стопански запада. Жителитѣ му показватъ едно твърде слабо увеличение (на 1880—11, 247 ж., на 1934—14,000 ж.). Отъ 1878 година въ Търново ставатъ много събития отъ значение за България. На 1908 год. се провъзгласява тамъ независимостьта на България, така сѫщо тамъ сѫ станали и четири Велики народни събрания.

Отъ околноститѣ на Търново ще разгледаме най-напредъ стария Преображенски манастиръ, който добива сегашния си видъ на 1825 г. Следъ манастира ще вървимъ по продължението на пролома на Янтра и ще дойдемъ при с. Самоводене, известната зеленчукова градина на Търново, образувана между селата Дебелецъ и Одаитѣ отъ 2—3 клм. широката долина на Янтра и притока ѝ Росица.

Началото на зеленчуко-отглеждането се поставя презъ 18 вѣкъ отъ жителитѣ на съседния на Търново градъ Лѣсковецъ, които научили тънкоститѣ на този занаятъ въ Цариградъ. Тѣ не сѫ обработвали градини само въ околноститѣ на родния си градъ, но сѫ ходили и въ по-голѣмитѣ гарнизонни градове на тогавашната Турска империя, гдето сѫ намирали по-добри пазари на своитѣ стоки. Въ началото на 19 вѣкъ започватъ да отиватъ и въ чужбина. Най-първо въ Кронщадъ (Брашовъ) въ Седмоградско, а следъ това и въ цѣлата Австро-унгарска империя, Влахия, Молдова, Сърбия (1824), Южна Русия, Франция и др.

Сега се засѣватъ въ зеленчукопроизводителната область на Търново годишно срѣдно 2000 хектара. Първо мѣсто взема Джулюница, после идватъ Поликраище, Темниско, Сергювецъ, Влашица и др. При градинарството се добиватъ до 2—3 жетви годишно. Презъ годинитѣ 1924—1928 добивътъ отъ декаръ е билъ 2,183 лв., докато този отъ зърнени храни — 660 лв. Отъ раннитѣ зеленчуци добивътъ може да се покачи на 10—15,000 лв. отъ декаръ. Въ зеленчукопроизводителното село Джулюница ще останемъ по-дълго време, следъ което ще посетимъ нѣколко модерни лозя принадлежащи на Лѣсковецъ, а сѫщо така и неговитѣ модерно устроени винарски изби. Следъ това презъ гр. Горна-Орѣховица, известенъ съ своя пазаръ за добитъкъ и месни консерви, ще се отправимъ за с. Арбанаси. Това село, чието име означава арнаути (албанци), е било основано въ края на 15 вѣкъ отъ гърцизирани албанци, които сѫ донесли съ себе си единъ особенъ стилъ въ строежа на кѫщитѣ — истински отбранителни постройки. Нѣколко кѫщи сѫ още добре запазени отпреди повече отъ 300 години. Въ края на 18 вѣкъ и началото на 19 вѣкъ първоначалнитѣ жители на това село се изселили въ Свищовъ и Румъния. Всичкитѣ днешни жители сѫ българи. Селото има още петь стари черкви.

Габрово е най-напредничавиятъ градъ между старопланинскитѣ градове, тъй като неговитѣ предприемчиви жители постепенно сѫ успѣли да превърнатъ своитѣ работилници въ модерни фабрики.

Градътъ е попѫтно селище, което обслужва пѫтя, който води отъ Северна България презъ Шипченския проходъ за Казанлъкъ и Южна България, възникнало вѣроятно презъ 15 вѣкъ. Развива се преимуществено като пазаренъ центъръ на гѫсто населената планинска область.

Въ Габрово сѫ били застѫпени въ миналото най-вече следнитѣ занаяти: желѣзарство, ножарство, златарство, медникарство, кожарство, обущарство, гайтанджийство, дърводѣлство и др. На 31. XII. 1934 г. въ Габрово е имало 658 занаятчийски и индустриални предприятия, отъ които 74 покровителствувани отъ държавата. Най-голѣма часть отъ работната рѫка заета въ габровската индустрия сѫ селянкитѣ, които работятъ нѣколко години, следъ което се омѫжватъ и оставатъ на село.

Габрово е играло голѣма роля презъ време на Възраждането. Съ срѣдствата на габровеца Василъ Априловъ, тукъ се основава на 1835 г. първата модерна гимназия въ България. Възпитаницитѣ на тази гимназия сѫ играли една голѣма роля въ културния и политическия животъ на нашето отечество.

Отъ 15 години насамъ градътъ се преобразува. Интереснитѣ кѫщи изградени отъ камъкъ, дърво и плетъ и покрити съ каменни плочи не сѫ вече запазени въ такъвъ голѣмъ брой.

Отъ Габрово по течението на Етъра, единъ отъ първитѣ притоци на Янтра, се отива на Шипченския проходъ. Тамъ се открива единъ великолепенъ изгледъ къмъ Южна и Северна

България. Източно отъ прохода се издига построениятъ преди 2 години паметникъ на загиналитѣ на това мѣсто, по време на Освободителната война (1877—1878), българи и руси.

Въ Габрово се качваме отново на влака и безъ прекжсване се отправяме за Варна, нашето най-хубаво морско лѣтовище. Тукъ биха могли участницитѣ на екскурзията да си починатъ отъ многото впечатления, да се налюбуватъ на синьото море и на топлото слънце и да се наядатъ до насита на извънредно евтинитѣ плодове. . .

Орохидрографски прегледъ на България

въ „Погледъ върху социално-икономическата структура на българското земедѣлско стопанство“ подъ редакцията на Проф. Ян. С. Молловъ. (Трудове на Статистическия институтъ за стопански проучвания при Софийския държавенъ университетъ. № 2—3, 1936 г.), София, 1936 г. Стр. 7—11, съ орохидрографска карта на България.

Orohydrographische Ubersicht Bulgariens

Sonderabdruck aus — Die sozialökonomische Struktur der Bulgarischen Landwirtschaft, herausgegeben von Janaki St. Molloff (Schriften der internationalen Konferenz für Agrarwissenschaft), Berlin, 1936, стр. 1—7, съ Orohydrographische Karte Bulgariens.

България, наблюдавана и преценена отъ чужди учени

Впечатления на участници въ IV конгресъ на славянскитѣ географи и етнографи отъ екскурзиитѣ имъ изъ България. Репортажъ въ в „Зора“, год. XVIII, бр. 5168 отъ 19 септемврий 1936 г., стр. 7.

25 години отъ откриването на южния полюсъ. 16. XII. 1911—16. XII. 1936

В. „Зора“, год. XVIII, бр. 5246 отъ 20 декемврий 1936 год.

† Проф. Д-ръ Анастасъ Т. Иширковъ

Животъ и обществена дейность. „Известия на Българското географско дружество, кн. IV (1936), София, 1937 г., стр. II—IV.

La Bulgarie devant le IV-e Congrès des géographes et etnographes slaves

Aperçu géographique et etnographique, Sofia, 1936, 210 стр. 8^0, съ 72 фотографически снимки и 2 картени скици въ текста, и 6 картени скици и 2 профила извънъ текста. Рецензия печатана въ „Известия на Българското географско дружество“, кн. IV (1936), София, 1937 г. стр. 217—220.

В. Миковъ. Извори за историята и географията на нашитѣ градове и села

Географска библиотека № 5, София, 1935, 8^0, 110 стр. Рецензия печатана въ „Известия на Българското географско дружество“, кн. IV (1936) София, 1937, стр. 220—221.

Шесть рецензии въ „Bibliographie géographique universelle, 1936“, Paris, 1937, стр. 335—337.

Поселищно-географскитѣ проучвания въ България. Постижения и задачи.

Сп. „Архивъ за поселищни проучвания“, год. I. кн. I, 1938, стр. 3—37, съ една карта и Zusammenfassung 3 стр.

Българската география до Освобождението

„Известия на Българското географско дружество“, кн. VI (1938), София, 1938 г. стр. 16—27, съ Zusammenfassung.

Годишнинитѣ, които сме се събрали да чествуваме сега, представятъ първитѣ периоди отъ живота на българската научна география и на организацията на българскитѣ географи.

Тѣзи периоди, така тѣсно свързани съ голѣмата фигура на първомайстора на българската географска наука проф. А. Иширковъ, както и съ неразделния му помощникъ и колега въ продължение на 28 години — проф. Ж. Радевъ, сж напълно закржглени, защото тия най-важни действуващи лица отъ това време, не сж между живитѣ. Но предъ тия, така близки периоди, на които мнозинството отъ насъ сж изцѣло или отчасти съвременници, има редица други, презъ които нашитѣ прадѣди сжщо така сж проявявали интересъ да знаятъ нѣщо повече за своята или чуждитѣ страни, за тѣхнитѣ жители, градове, природа и пр. Азъ именно ще се постарая да привлѣка вниманието Ви къмъ тия по-далечни времена и да се спра на нѣкои по-важни моменти, които характеризиратъ географскитѣ познания презъ съответната епоха, или говорятъ за отношението, което тогава е сжществувало къмъ географията. Нито времето, нито мѣстото, нито моитѣ още незавършени издирвания въ това отношение, ми позволяватъ да бжда много подробенъ. Но все пакъ съ голѣма охота се заехъ да говоря на тази тема, защото ми се дава възможность да изтъкна предъ Васъ голѣмото значение, което презъ епохата на нашето Възраждане се е давало на географията, като единъ отъ най-важнитѣ предмети, който спомага за оформяване на националното съзнание и който дава винаги нуждни и извънредно необходими знания за околния свѣтъ. Презъ последнитѣ години у насъ много се говори за пресъздаване на нашия културенъ и общественъ животъ въ духа на Възраждането. За съжаление, нека ми бжде позволено това нескромно твърдение, малцина отъ тѣзи апологети въ сжщность имаха добра представа за главнитѣ идеи на тази така важна епоха отъ българския исторически животъ. А една отъ тѣзи идеи е безспорно опознаването на родната земя въ цѣлото ѝ етнично, поселищно, стопанско и културно разнообразие. Затова, преди всичко, говори обстоятелството, че редица измежду най-важнитѣ възрожденци сж писали учебници и пособия по география, както е случаятъ съ Неофитъ Бозвели, Константинъ Фотиновъ, Д-ръ Иванъ Богоровъ, Иоакимъ Груевъ и др. Ако си позволявамъ още въ началото да се спра, безъ да следвамъ хронологическия редъ, върху тия въпроси, то е, за да мога да изтъкна, че тази елементарна истина — да познаваме по-добре родната земя — мжчно намира приемъ у ржководителитѣ на нашата учебна политика, предъ които отъ десетина години насамъ сж правени многобройни постжпки, за да се увеличи изучаването на Отечествената география съ още единъ часъ въ гимназиитѣ, защото това, което се дава въ претрупания 8 класъ за срокъ, срокъ и половина, е крайно недостатъчно.

Нашето изложение ще започнемъ съ тая славна епоха, отъ която ни дѣлятъ малко повече отъ хиляда години, епохата на Симеона Велики или още така наречения Златенъ вѣкъ на българската книжнина. Още тогава ние можемъ да намѣримъ известни знания, въ сравнително малкото достигнали до насъ книжовни произведения, които бихме могли да приемемъ, че иматъ географски характеръ. При тоя, както и при последващитѣ случаи, нека сега още да подчертаемъ това, ние ще нагаждаме нашето мѣрило, съобразно епохата. Колкото повече се доближаваме до днешни дни, толкова то ще става по-голѣмо, т. е. ние ще ставаме повзискателни.

Известниятъ книжовникъ отъ Симеоновата епоха Иоанъ Екзархъ, ни дава въ своя Шестодневъ кратко описание на двореца на Царь Симеона, което, съ огледъ на времето, спокойно можемъ да причислимъ къмъ кръга на географскитѣ описания. Въ нѣкои отъ главитѣ на това съчинение, като напримѣръ въ главата „За водитѣ“, намираме редица знания отъ физикогеографско естество, въ които по чуденъ начинъ сѫ примирени библейскитѣ представи за сътворението на свѣта, съ ученията на най-голѣмия старогръцки философъ Аристотелъ, който е билъ използуванъ, както самъ Иоанъ Екзархъ бележи това, за съставянето на Шестоднева.

Въ споменатата глава се говори, че Богъ поставилъ водата върху твърдьта, за да не би тя да изгори отъ топлината, която получава отъ слънцето, месеца и звездитѣ. Моретата получаватъ вода отъ Океана, който е рѣка, която извира отъ рая и има пивка и сладка вода. Тая рѣка обикаля (въ видъ на кръгъ) цѣлата земя. Това обстоятелство показва, че формата на земята се схваща като дискъ, т. е. тя е плоска и кръгла. Водата на моретата е бавна, т. е. не тече, а е застояла. Тя става горчива, защото слънцето постоянно я намалява.

Тѣзи примѣри, а още много такива биха могли да се приведатъ отъ Шестоднева, сочатъ, че тука имаме не само просто описание, но и обяснение на причинитѣ на явленията, което, както това Ви е добре известно, е една отъ предпоставкитѣ на съвременната научна география.

Въ старобългарската литература нѣма какво да е по-специално географско съчинение. Безспорно е, обаче, че старитѣ българи сѫ имали задоволителни за това време представи за областитѣ на тогавашната българска държава, та и за съседнитѣ ѝ страни, добити било по словесенъ било по книжовенъ пѫть. Тѣ сѫ черпили географски знания и отъ византийски книжовни източници, тъй както и ние днесъ още прибѣгваме до чужди помагала при много научни дисциплини. Запазената и до днесъ стара книжнина е предимно съ религиозно-поучителенъ характеръ, не само защото първитѣ писатели сѫ били духовници, но и защото тя, следъ рухването на българското царство, е била укривана главно въ манастиритѣ. На книгитѣ съ свѣтско съдържание се е обръщало по-малко внимание, па и тѣ сѫ били въ много по-малъкъ брой.

Въ отдѣлнитѣ старобългарски произведения се срѣщатъ много имена на области, царства, рѣки, морета, планини и пр. Тия всички податки отъ географски характеръ не сѫ, обаче, събрани и разтълкувани, за да можемъ да знаемъ нѣщо повече за географскитѣ представи на българитѣ отъ миналитѣ вѣкове.

Особено цененъ материалъ се намира въ житията на светиитѣ. Въ тѣхъ, както при всѣка биография, се описва родното мѣсто на светеца, споменуватъ се селищата и областитѣ, въ които се е подвизавалъ и пр. Така напримѣръ, въ краткото житие на Св. Климентъ Охридски отъ Димитрия Хоматиянъ, писано презъ XIII. в., се казва:

„Тоя великъ нашъ отецъ и български свѣтилникъ бѣ отъ рода на европейскитѣ мизи, които повечето хора признаватъ за българи. Изтласкани нѣкога съ силата и властьта на Александра отъ Олимпийската Пруса (б. н. гр. Бруса въ Мала-Азия) къмъ Северния океанъ и Мъртво море, тѣ малко следъ това преминали съ голѣма сила Дунава и завзеха всички съседни земи: Панония и Далмация, Тракия и Илирия и тъй сѫщо и голѣма часть отъ Македония и Тесалия“.¹)

Въ нѣкои отъ тия житиета се намира извънредно много географски материалъ. Такъвъ е случаятъ съ житието на Св. Никола новий софийски, отъ XVI. вѣкъ, съчинено отъ съвременника му Матей Граматикъ.²) Въ него се дава историята на градъ София, описва се мѣстоположението му, споменува се сѫщо така за нѣкои махли и тържища, между които махалата Ючъ-Бунаръ и то съ българското ѝ име Три кладенци, което име за съжаление ние все още не можемъ да усвоимъ. Тая махала се е намирала, по всичко изглежда, отвънъ чертата на тогавашна София. Въ житието има сведения за нѣкои заняти, за народни представления, за софийскитѣ турци и отношението имъ къмъ българитѣ и пр.

Географски материалъ се срѣща и въ старитѣ сборници, гдето покрай религиознитѣ теми (проповѣди, жития на светии, тълкуване на евангелски текстове и пр.) сѫ помѣствани и исторически, географски или природонаучни текстове.

Най-интересенъ, до колкото ние познаваме въпроса, се явява Ловченскиятъ сборникъ. Това е ръкописъ отъ 1618 г., притежание на г. М. Недѣлчевъ, уредникъ на Музея при читалище „Наука“ въ гр. Ловечъ. Тоя важенъ отъ много

---

¹) Срв. Йорд. Ивановъ, Български старини въ Македония, II изд. София, 1931 г., стр. 317,

²) Срв. П. А. Сырку, Житіе Св. Николая новаго софійскаго по единственной рукописи XVI в. Сборникъ отдѣленія рускаго языка и словесности Импер. акад. наукъ, т. LXXI, № 2., Санктпетербургъ 1901.

гледища сборникъ стои и до сега неизданенъ.[1] Въ него се казва: „Ето знайте, че на свѣта има 72 и половина езици (разбирай народи). Правовѣрни езици (народи) сѫ 5: 1. българи, 2. гърци, 3. сирийци, 4. ивери (грузинци), 5. руси. Въ тѣхъ сѫ 3 правовѣрни книги: българска, гръцка и иверска. Полувѣрни езици (народи) сѫ: аламани (германци), фрѫзи (французи), вѫгри (унгарци), арменци, саси, (саксонци), лѣси (поляци), арбанаси (албанци) и пр.

Много интересна е въ тоя сборникъ народностната характеристика, при която народитѣ се оприличаватъ на нѣкое животно. Така напримѣръ: фрѫгъ львъ есть, аламанинь орель есть, тоурчинь зміа есть, арменинь гущерь есть, бльгаринь бікь есть (намекъ за т. н. твърдоглавие на българина), срьбынь вльkь есть, гръкъ лисица есть, влахь котка есть, евреинь іазовецъ есть (отражение на простонародното вѣрвание, че евреитѣ миришатъ лошо, защото не сѫ кръстени), персинь врань есть, лутвинь (литовецъ) тоурь есть, андианинь (индиецъ) голѫбъ есть и пр. Отъ тая характеристика личи, че на автора на сборника сѫ известни не само по-малко или повече близки страни, но и доста далечни като Индия, Персия, Литва и пр.

Тия географски познания на неизвестния православенъ българинъ отъ началото на XVII. в. се явяватъ напълно незадоволителни въ сравнение съ познанията на съвременнитѣ му българи — висши католически духовници. Неможейки да се спустнемъ въ подробности, ние ще споменемъ само за релациитѣ (докладитѣ) на софийския архиепископъ Петъръ Богданъ Бакшичъ, чипровчанецъ по мѣсторождение. Измежду нѣколкото негови писания отъ тоя родъ, които сѫ отпечатани въ Acta bulgariae ecclesiastica, издадени презъ 1888 г. отъ францисканския монахъ Евсебий Ферменджинъ, банатски българинъ, ще се спремъ само на доклада му за обиколката, която е правилъ въ България презъ 1640 г. Тоя докладъ започва съ описание на България, защото както самъ Петъръ Богданъ бележи въ първитѣ още редове, за нея нѣма достатъчно подробни книги. Първомъ се даватъ границитѣ на България, които се съвпадатъ, а това е мѣрило за добритѣ му географски познания, съ границитѣ на етнографска България. Авторътъ намира, че тя е по-голѣма отъ всички съседни ней страни. „Въпросното царство България, казва той, е много хубаво, украсено съ широки равнини, високи планини, отъ очарователни хълмове, гори и горички". Той споменува и за старитѣ столици Охридъ и Търново. Понататъкъ се описва, че българитѣ нѣматъ училища и затова всички сж неграмотни. Който знае малко да чете, става свещеникъ. Много по-подробно се спира Петъръ Богданъ на религиознитѣ отношения и на православнитѣ свещеници и владици. Последнитѣ, придружавани отъ яничари, събирали съ насилие владичината си.

---

[1] Съвсемъ малъкъ откѫсъ отъ него даватъ Б. Ангеловъ и М. Геновъ въ История на българската литература, т. II Стара българска литература (IX.—XVIII. в.) въ примѣри, преводи и библиография. София 1922, стр. 363–364.

Въ втората часть на доклада си той разглежда поотдѣлно посетенитѣ отъ него селища, като започва съ доста дълго изложение за София, пълно съ интересни податки [разположение, управление, население (25,000 схизматици, т. е. православни, 30,000 турци, 15,000 евреи, 1,600 арменци и пр.)] По-нататъкъ следватъ сведения за Пловдивъ, Русе, Провадия, Шуменъ, Търново и др. градове и села.

Този докладъ на Петъръ Богданъ за обиколката му презъ 1640 г. низъ България, който заема 27 печатни страници, скоро ще бжде онародванъ изцѣло на български. Другитѣ негови доклади отъ 1647, 1649 и 1653 г., засѣгатъ главно състоянието на епархията му и сж съ по-малко географски сведения.

Както архиепископъ Петъръ Богданъ, така и марцианополскиятъ архиепископъ Петъръ Парчевъ или Парчевичъ, известенъ главно като деятель за политическото освобождение на България, сж добили образованието си въ славянската колегия въ Лоренто (Италия), въ която извънъ теология се изучавало добре, забележете това обстоятелство, история и география. А при голѣмата дипломатическа дейность на Парчевича въ Римъ, Варшава, Виена и Венеция, която той е развивалъ съ размахъ, който не познаваме при никой другъ българинъ отъ епохата на турското робство, отъ голѣмо значение е било, извънъ общата му култура и доброто владѣене на нѣколко езика, така сжщо и познаването на родната земя.

Ние трѣбва да привършимъ съ тия родолюбиви българи-католици, които, нека не забравяме това обстоятелство, сж много спомогнали за запазването на славянската писменость. Достатъчно е да припомнимъ само, че първото печатно издание на български езикъ отъ 1651 г. е молитвеникътъ, нареченъ Абагаръ, издаденъ съ славянски букви отъ никополския епископъ Филипъ Станиславовъ.

Въ споменатата книга Acta bulgariae ecclesiastica има помѣстени 11 писма отъ българи-католици, написани на български езикъ, съ кирилица. Освенъ това много отъ подписитѣ подъ писма и изложения на латински и италиански езикъ, помѣстени тамъ, сж сжщо съ кирилица.

Географскитѣ познания на челника на нашето Възраждане отецъ Паисий, бѣха разгледани въ специална статия, отъ г. Ан. Сп. Разбойниковъ, въ кн. IV на Известията на Българското географско дружество. Паисий е познавалъ по-добре Югозападна България, гдето е роденъ, и Южна Македония, гдето е много пжтувалъ. Географскитѣ му сведения за чужди страни сж почерпени отчасти отъ древни автори и съдържатъ много отъ грѣшкитѣ имъ. Отъ анализа, който г. Разбойниковъ прави, се разбира добре на какво равнище сж се намирали географскитѣ познания на единъ книжовенъ българинъ отъ срѣдата на XVIII. в.

Като оставяме на страна нѣкои по-дребни податки отъ края на XVIII. в. и началото на XIX. в., ние ще се спремъ на заслугитѣ, които има за българската география единъ отъ най-голѣмитѣ деятели на Възраждането — Неофитъ Хилендарски Бозвели.[1])

До къмъ тридесеттѣхъ години на миналия вѣкъ българскитѣ деца се учили по скованата програма на килийното училище, споредъ която учението се състояло само въ четене на нѣкои църковни книги. Срещу тая програма много видни българи отъ това време сж роптаели (Неофитъ Рилски, Г. Кръстевичъ, Г. С. Раковски, П. Беронъ и др.). Първи пробивъ срещу нея, до голѣма степень, се явява Рибниятъ букваръ на Берона. За да даде на българската младежь нѣщо по-добро отъ учението въ килийното училище, Неофитъ Бозвели съставя, съ помощьта на Емануилъ Васкидовича, Детоводството си, което представя 6 отдѣлни учебници: I. Букваръ, II. Учение за петтѣ чувства и морала, III. Граматика, IV. Аритметика, V. Землеописание и VI. Писмовникъ. Едновременно съ тѣхъ той отпечатва Свещена история и Катехизисъ.

Съ Детоводството си Неофитъ Бозвели цели да повдигне възпитанието и грамотностьта на сънародницитѣ си, както и да ги приучи на обичь къмъ ближния и отечеството. Въ това последно отношение най-голѣма надежда той е възлагалъ на Землеописанието. Тая часть отъ него, която засѣга България, е почти изцѣло оригинална. Тя представя, взета отдѣлно, първото самостойно географско творение на български езикъ. За да попълни знанията си, да добави нови сведения, както и да събере подписчици, Неофитъ Хилендарски Бозвели посещава много български села и градове.

Въ Землеописанието, на което за съжаление не можемъ да се спремъ по-подробно, сж застжпени сжщо така и чуждитѣ страни. Българскитѣ земи сж разгледани сбито въ 16 страници. Въ тоя прегледъ 33 наши града сж представени съ характернитѣ си черти.

Вториятъ по редъ учебникъ по география се издава отъ Константинъ Фотиновъ — Общое землеописаніе (Смирна, 1843 г.). Въ него дѣлътъ, който засѣга Българскитѣ земи, е съставенъ отъ Фотинова, а останалата часть е преведена отъ гръцки. Най-добре е разгледанъ родниятъ градъ на съставителя — Самоковъ, а следъ това Пловдивъ, Пазарджикъ, Стара-Загора, Котелъ, Свищовъ и др.

---

[1]) За подробности срв. голѣмия трудъ на проф. М. Арнаудовъ, Неофитъ Хилендарски Бозвели, София, 1930 г.

Но ако основательтъ на българския периодиченъ печатъ отдѣля време при книжовната си дейность за география, статии съ географски характеръ Фотиновъ печати и въ списанието си „Любословие“, въ още по-голѣма степень това прави основательтъ на българския вестникъ Д-ръ Иванъ Богоровъ. Още въ първия брой на редактирания отъ него вестникъ „Бѫлгарский орелъ“ излѣзълъ на 20 априлъ 1846 г., той помѣства „Описаніе на село Котѣлъ“. По-късно той издава презъ разни времена 3 учебника по география: „Математическа география“, „Всеобща география за деца“ и „Кратка география, математическа, физическа и политическа“. Най-важенъ и напълно самостоятеленъ измежду всичкитѣ негови творби съ географски характеръ е безспорно пѫтеписътъ му „Нѣколко дена расходка по българскітѣ мѣста“. Той има значение като източникъ за описване на миналото на 16 наши градове, които Богоровъ е посетилъ презъ 1865—1866 г., за да види сѫществуватъ ли условия за създаване на индустриални заведения. Важенъ е сѫщо така и като първото отъ тоя родъ литературно произведение въ новобългарската книжнина. 1)

Учебници по география издаватъ и редица други просвѣтители отпреди Освобождението, като Йоакимъ Груевъ, Сава Илиевичъ Панагюрецъ, Георги Икономовъ Дупничанинъ, Д. В. Манчевъ, С. Радуловъ и др.

Подтицитѣ на Юрий Венелинъ и Г. С. Раковски, както и примѣритѣ на Д-ръ Ив. Богоровъ, К. Фотиновъ и други, за описване на отдѣлни градове и села даватъ добри резултати. Въ списания и вестници или въ отдѣлни книжки започватъ да се явяватъ подобни описания: отъ Г. Славчовъ — на каазата Ески-Загра, отъ Хр. Пулековъ — на Копривщица, отъ Киро Петровъ (бачо Киро) на с. Горни Турчета (сега село Бѣла-Черква), отъ В. Чолаковъ — на Панагюрище и пр.

Дѣдо Петко Р. Славейковъ редица години е събиралъ градиво за географски речникъ на Българскитѣ земи. Почти всичко събрано отъ него изгаря, обаче, за голѣмо съжаление, по време на Освободителната война въ Стара-Загора. Отъ този речникъ е запазена и обнародвана малка часть.2)

Презъ последнитѣ 8—10 години преди Освобождението започватъ да се печататъ въ разни вестници, като: Маке-

---

1) Срв. Б. Пеневъ — Пѫтнитѣ бележки на Богорова. Изв. на Народния етнограф. музей, год. VI. (1926). кн 1—4, стр. 48—58 и Г. Гунчевъ, Поселищно географскитѣ проучвания въ България. Постижения и задачи. Архивъ за поселищни проучвания, год. I. (1938), кн. I, стр. 12.

2) Въ Сбор. за народни умотворения, кн. 15 (1899 г.), стр. 282—298.

дония, Дунавъ, Зорница, Право и пр. редица кратки описания на каази, съ много интересни географски материали.

Завършвайки този книжовенъ прегледъ, трѣбва да отбележимъ отдѣлно най-доброто постижение на българската география преди Освобождението, а именно книгата на Стефанъ Захариевъ — Географико-историко-статистическо описаніе на Татарпазарджишкѫ-тѫ каазѫ (Віена 1870 г.)[1]

Но освенъ съ географски описания българи се проявяватъ и въ картографията — най-важната помощница на географската наука. Въ това отношение, както бележи проф. А. Иширковъ, за времето сме били изпреварили съседитѣ си.[2] Въ 1843 година българинътъ Александъръ Хаджи Русетъ издава въ Стразбургъ карта въ 4 листа, озаглавена Карта на сегашная Болгарія, Θракія, Македанія и на прилѣжащитѣ земли. Тя представя намалено копие на картата на Lapie, познатъ френски картографъ отъ началото на миналия вѣкъ, обаче, съ нѣкои поправки и добавки. Тази първа българска карта е преиздадена, съ обяснителни бележки отъ проф. А. Иширковъ, като № 4 отъ Географската библиотека на Българското географско дружество.

Първата карта, която вижда бѣлъ свѣтъ въ границитѣ на България е тая на Димитри Ангелидевъ. Тя е наименувана Карта Профана на Европаическѫ Турціѫ съ надлежащи неы Княжества Унгаровлахіѫ и Сърбіѫ и съ независимо-то Княжество на Чърня горя (Пловдивъ 1862).

Най-голѣми заслуги за издаване и разпространение на географски карти въ предосвободителната епоха има Христо Г. Дановъ. Въ 1861 г. той издава въ Виена стенна карта на Европейска Турция, напечатана на 4 листа. Освенъ това презъ 1865 г. той напечатва, пакъ въ Виена, „Землеописателенъ учебенъ атласъ“ обхващащъ 24 карти, изработенъ по нѣмски първообрази. Отъ него се прави съкратено издание „Малъкъ учебенъ атласъ отъ 9 карти“, изваденъ и напечатанъ на особено за малкитѣ деца.

Спирамъ съ прискърбие вниманието Ви върху този фактъ, защото ние днесъ нѣмаме — 74 години отъ издаването на Дановия атласъ — още подобенъ атласъ за нашитѣ училища.

Освенъ тѣзи картени произведения, по сѫщото време Хр. Г. Дановъ издава и седемь стенни карти, по една за Европа, Азия, Африка, Америка, Австралия, Светитѣ мѣста и една обхващаща двѣтѣ полукълба.

Времето не ми позволява да се спра на програмата на класнитѣ училища презъ последнитѣ 20—30 години преди

---

[1] За нея срв. Г. Гунчевъ, посоч. съч, стр. 11–12.

[2] А. Иширковъ — Географско изучване на Царство България, Училищенъ прегледъ, год. XXIX (1930), кн. 8, стр. 1160.

Освобождението, за да изтъкна какво значение е давано тогава на географията и колко мѣсто тя е заемала въ обучението. Но за това говори единъ много красноречивъ фактъ. Не другъ, а самъ голѣмиятъ проводникъ на географско знание презъ тази епоха — Д-ръ Ив. Богоровъ, се провиква презъ 1868 г. въ поменатия по-горе пѫтеписъ „Нѣколко дена разходка по българскитѣ мѣста“, говорейки за гр. Търново. — „Въ мѫжкитѣ училища ни речь не става за търговия, за занаятъ, за политическа и домашна икономия. Ученицитѣ ся готвятъ да ставатъ географици и историци. Едвамъ се отървахме отъ наустница и псалтиръ, та налетяхме на други денгуби“. Въ този повикъ има нѣщо много съвременно. И сега често се дигатъ гласове у насъ противъ прекомѣрното развитие на общото образование.

Що се отнася за значението на географията за търговията, то се е съзнавало добре презъ миналия вѣкъ. Това личи отъ предисловието на книгата „Тръговско рѫководство за тръгуваніе, промышленность, мореплуваніе и за тръговскы дѣланіѫ“. Прѣведено и печатано съ иждивеніе-то на Хр. Л. Хамамджіевъ. Прѣводъ А. П. Гранитскаго съ нѣколко прибавленіѧ (Цариградъ, 1858 г.). Въ това предисловие се казва: „Въистинѫ всѧкой тръговецъ осѣща колко му е нуждно да знае аритметіκѫ, географіїѫ, тръговскѫ исторіїѫ, статистикѫ, языци-ты и разны-ты произведенїѫ на държавы-ты, съ кои-то има намѣреніе да прави търговіѧ“. Тази елементарна нагледъ истина за значението на географията за търговеца, не се съзнава въ цѣлата ѝ пълнота отъ всички деятели за търговско-стопанско образование у насъ. Ние имаме въ провинцията едно много претенциозно висше търговско училище, въ което тая дисциплина се преподава и сега, почти двадесеть години отъ основаването му, въ много кратъкъ размѣръ и то отъ люде безъ всѣкакво специално образование или школовка.

Отъ краткия прегледъ, който направихме, се вижда, че географията въ миналото, особено въ епохата на Възраждането, е била ценена заради народностното възпитание, общата култура и съвременнитѣ знания, които дава. Ето защо, мисля, че всички можемъ да бѫдемъ съгласни съ това, че велики по дѣла и заслуги сѫ народнитѣ будители, но не по-малко велики сѫ и заради прозрението, което сѫ проявили въ много области на духовния ни и общественъ животъ.

Изчезналитѣ селища въ България

Приложение. Кратъкъ въпросникъ за изследване на изчезналитѣ селища въ България. Сп. „Архивъ за поселищни проучвания“, год. I, кн. 2, 1938, стр. 38—55.

Една страна, отъ която можемъ да почерпимъ поука

Холандия и нейното стопанско дѣло. Международно изложение по водитѣ. Разговоръ съ г. проф. Гунчо Гунчевъ. в. „Зора“, год. XX бр. 5738 отъ вторникъ, 9 августъ 1938 г. стр. 2.

Въ Винга —

културното срѣдище на банатскитѣ българи. Кога е заселено. Външниятъ му видъ. Поминъкъ. Културенъ животъ. Националенъ духъ. в. „Зора“, год. XX, бр. 5743 отъ недѣля, 19 августъ 1938 г. стр. 6.

Връзкитѣ на гр. София съ страната

Die Beziehungen der Stadt Sofia zum Lande

Comptes rendus du Congrès internationale de géographie. Amsterdam 1938, Tome premier Actes du Congrès — Leiden 1938, стр. 269—274, съ 4 картограми

(Пъленъ преводъ отъ нѣмски езикъ, направенъ отъ д-ръ Л. Диневъ).

София, античната Сердика, е единъ отъ най-старитѣ градове въ Европа, съ единъ непрекжснатъ поселищенъ животъ отпреди повече отъ 2000 години. Тя достига степеньта на голѣмъ градъ съ огледъ на населението си едва отъ около тридесеть години. Връзкитѣ на София съ околнитѣ земи се засилватъ отъ 1878 г., когато тя бива избрана за столица на новоосвободена България. Тѣзи връзки се засилватъ непрекжснато, за да се разпрострatъ сега не само върху всички области, включени въ границитѣ на днешната българска държава, но и по отношение на земитѣ останали извънъ тѣхъ. Тѣзи връзки сж отъ демографско, стопанско, социално и културно естество.

Юго-западна България, въ чиято срѣда лежи София, има типична клетъчна структура, съ многобройни, насочени въ всички посоки планини и котловини. Най-голѣмата отъ последнитѣ е Софийската котловина (1,185 кв. клм.). Всѣка отъ тѣзи котловини има по единъ градъ, развилъ се или като административенъ или като пазаренъ центъръ. До края на миналото столѣтие, до когато всички тѣзи градове се развиваха предимно подъ влиянието на своята околность, бихме могли да търсимъ зависимость между голѣмината на котловината и голѣмината на града. Въпрѣки че до тогава София имаше вече едно 22-годишно сжществуване като столица, нейнитѣ нужди едва изкачаха извънъ рамкитѣ на котловината и нейнитѣ оградни части.

Презъ време на своя многовѣковенъ животъ София, преди да стане столица на България, е играла на два пжти една важна роля. Първиятъ пжть — презъ царуването на императоръ Константинъ Велики въ 4 вѣкъ, презъ което време е била единъ голѣмъ и богатъ градъ. Константинъ Велики е възнамѣрявалъ първоначално да премѣсти своята столица отъ Римъ въ София (Сердика), а не въ Цариградъ. За втори пжть — презъ време на турското робство — когато София, въ продължение на четири столѣтия (15—18 в.), е била седалище на Румелийския беглербегъ, който отъ тукъ е управлявалъ вжтрешностьта на Балканския полуостровъ (безъ Босна).

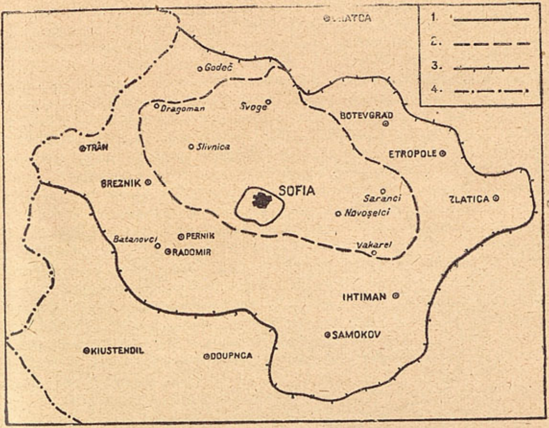
..ATCA
1.
2.
3.
4.
Godeč
Dragoman
Svoge
BOTEVGRAD
TRÂN
Slivnica
ETROPOLE
BREZNIK
SOFIA
Saranci
Novoşelci
ZLATICA
Batanovci
PERNIK
RADOMIR
Vakarel
IHTIMAN
SAMOKOV
KIUSTENDIL
DOUPNCA

1. Граница на Голѣма София. 2. Граница на старата търговска и стопанска область на София. 3. Граница на сегашната търговска и стопанска область на София. 4. Държавна граница между България и Югославия.

На 1880 г., когато се извърши първото преброяване въ България, София броеше 20,856 жители. Тогава тя взема пето мѣсто между градоветѣ на Северна и Южна България (Румелия). По-голѣми отъ София сж били: Пловдивъ, Русе, Варна и Шуменъ. Нарастването на София напредва твърде бързо. На 1892 има 46,600 ж., на 1900—67,000 ж., на 1910—103,000 ж., на 1920 –154,000 ж., на 1926—213,000 ж. и на 1934 г.—287,000 ж. безъ предградията.

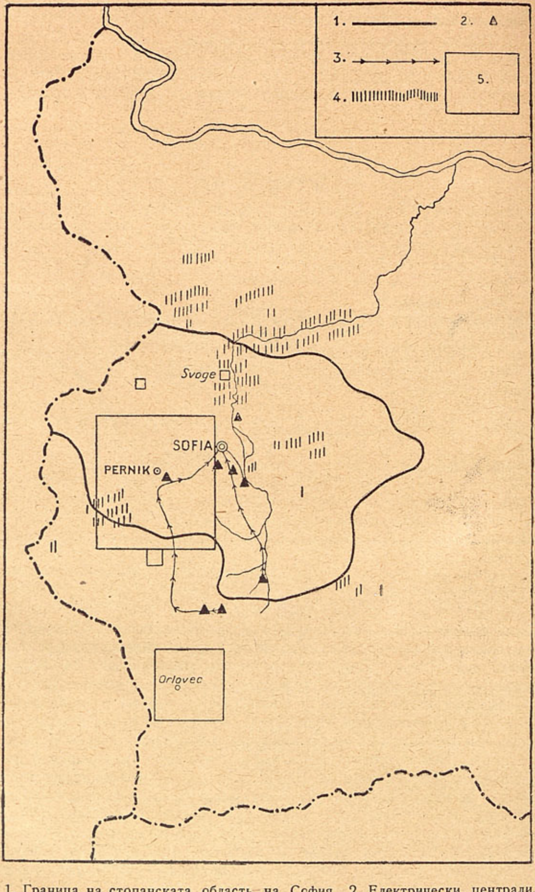
1.
2.
3.
4.
5.
Svoge
SOFIA
PERNIK
Orlovec

1. Граница на стопанската область на София. 2. Електрически централи. 3. Далекопроводи. 4. Добивъ на дървенъ горивенъ материалъ. 5. Добивъ на кафяви каменни вжглища.

Съ нарастването на София, нарастватъ и предградията, както и селищата лежащи по главнитѣ пѫтища, що излизатъ отъ нея. Сѫщо така нараства постоянно и населението на околията ѝ. Отъ 58,000 на 1880 г. то се покачва на 197,000 на 1934. Софийска околия отъ 50 год. насамъ е най-гѫсто населената въ България. Сега има 219 жители на кв. клм. Поради тѣзи причини центърътъ на тежестьта на населението на България показва едно постоянно измѣстване къмъ западъ.

Съ нарастването на София се застроява почти цѣлата общинска мера. Много квартали сѫ разположени дори върху меритѣ на съседнитѣ общини. Тѣзи ненормални отношения сѫ отстранени съ закона отъ 6. априлъ 1938 г. Сега управителнитѣ функции на градъ София сѫ така разширени, щото всички тѣзи общини влизатъ въ състава на Голѣма София.

Пазарната и стопанската область на София обхваща отъ 60 години цѣлата Софийска котловина и оградннитѣ ѝ части, както и съседнитѣ южни дѣлове на Стара-планина по продължението на Искърския проломъ. Тази область обхваща 3000 кв. клм. Но съ постоянното нарастване на София, областьта се така разширява, че днесъ обхваща 10,000 кв. клм., сир. приблизително 10% отъ цѣлата територия на България. Споредъ преброяването отъ 1934 г. въ нея живѣятъ 847,000 ж., т. е. 40% отъ цѣлото население на България. Стопанската область на днешна София обгръща околиитѣ: Годечъ, Ботевградъ, Пирдопъ, Ихтиманъ, Новоселци, Самоковъ, Радомиръ, Брѣзникъ и Трънъ.

Всичко въ тази стопанска область се насочва къмъ София. Тя е главното пазарище. Тя е най-главниятъ притегателенъ центъръ. Отъ жителитѣ на София презъ 1934 г., 57 души, или 20% произхождатъ отъ тази область. Ако разбира се биха могли да се установятъ наследницитѣ на по-старитѣ преселници, тогава този процентъ би се увеличилъ сѫществено. Забележително е, че на мнозина работници, малки чиновници и др., женитѣ и децата оставатъ въ селата, като само въ сѫбота тѣ отиватъ при тѣхъ и се връщатъ въ понедѣлникъ отново въ София. Развива се едно седмично периодично пѫтуване.

Отдѣлнитѣ краища на Софийската стопанска область изпращатъ за града опредѣленъ родъ работници. Отъ Вакарелъ идватъ слугини и желѣзнопѫтни работници, отъ Саранци — Раковица — дребни чиновници, отъ Трънъ — строители и зидари и пр. Въ София се намиратъ седалищата на всички индустриални предприятия, които сѫ създадени въ споменатата вече стопанска область.

Ние само се опитахме да изследваме произхода на всички блага, които сѫ необходими за живота на единъ голѣмъ градъ като София. Тѣзи изследвания показватъ, че Софийската стопанска область играе една особено голѣма роля за снабдяването на София. Всичко, отъ което се нуждае тя, именно вжглища (369 х. тона за 1936 г. отъ Перникъ), електричество, вода (13.3 мил. куб. м. отъ Рила и 4.2 мил. куб. м. отъ Витоша), млѣко (16.5 мил. литри), масло, сирене, циментъ, чакълъ, пѣсъкъ, градивенъ камъкъ, цигли се доставятъ отъ нейната стопанска область. Отъ другитѣ по-важни продукти

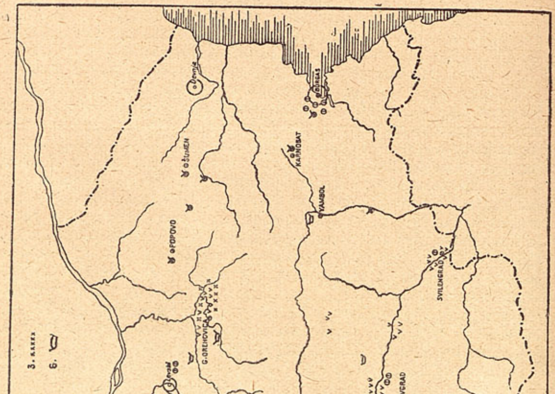
1.
2.
3.
4.
5.
6.
SOFIA
VIDIN
FERDINAND
VRATCA
ČERVEN-BREG
PLEVEN
LOVEČ
G.OREHOVICA
POPOVO
ŠUMEN
BURGAS
KARNOBAT
JAMBOL
SVILENGRAD
ASENOVGRAD
PLOVDIV
PAZARDŽIK
KJUSTENDIL

Продоволствуване на градъ София. 1. Прѣсни зеленчуци. 2. Плодове. 3. Картофи и други хлѣбни растения. 4. Брашно. 5. Дребенъ рогатъ добитъкъ. 6. Едъръ рогатъ добитъкъ.

55% дървени вжглища, 52% брашно, 31% прѣсни зеленчуци, 56% картофи и други зеленчуци и кржгло $^1/_3$ отъ говедата се доставятъ отъ тази область. Отъ плодоветѣ само ягодитѣ играятъ известна роля.

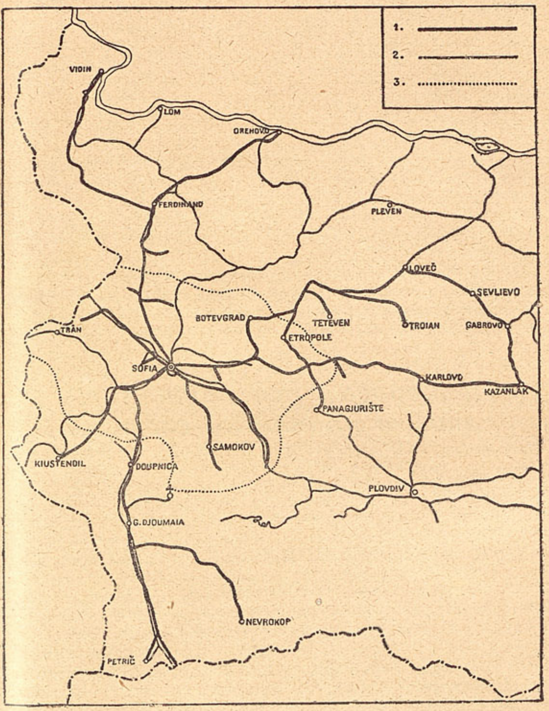
1.
2.
3.
VIDIN
LOM
OREHOVO
FERDINAND
PLEVEN
LOVEČ
SEVLIEVO
BOTEVGRAD
TETEVEN
TROIAN
GABROVO
ETROPOLE
TRAN
SOFIA
KARLOVO
KAZANLAK
PANAGJURIŠTE
SAMOKOV
KIUSTENDIL
DOUPNICA
PLOVDIV
G. DJOUMAIA
NEVROKOP
PETRIČ

1. Софийски автомобилни съобщения. 2. Желѣзопжтни съобщения на София, . Граница на сегашната стопанска область на София.

Влиянието на София за околностьта е многостранно. Нѣколко села сж преобразили почти напълно своя животъ, защото сѫ добили градски характеръ. Стопанството е станало навсѣкѫде по-интензивно. Твърде много сѫ се развили зеленчукопроизводството, птицевъдството, млѣкарството и др. Сѫщо така и въ поселищната картина на Софийската околность сѫ настѫпили голѣми промѣни. На първо мѣсто сѫ се създали напълно нови индустриални селища. Нѣколко отъ по-старитѣ сѫ станали квартали на града (Павлово, Красно-село, Захарна фабрика). Общо днесъ въ околноститѣ на София могатъ да се наброятъ 120 фабрики. Освенъ това въ по-далечната околность на София сѫ възникнали излетни, бански и лѣтовищни части. Нѣколко отъ по-старитѣ бански мѣста, съ развитието на София, показватъ единъ особено голѣмъ напредъкъ.

Развитието на София оживява не само желѣзнопѫтнитѣ съобщения (3.1 мил. пѫтници отъ и за София), но и автомобилнитѣ съобщения (автобуси и камиони). Всѣки день има автомобилни връзки не само съ самата стопанска область, но и съ по-отдалечени градове като Габрово, Казанлъкъ, Троянъ, Орѣхово, Неврокопъ и др.

Накрай бихъ желалъ да изтъкна, че София, макаръ и да е станалъ единъ достатъчно голѣмъ градъ (Голѣма София 370,000 ж.), въпрѣки разнообразието на своята околность, не може да задоволява своитѣ нужди напълно само отъ нея

П. Делирадевъ. Родопитѣ като селища и планинска система

Историко-географски очеркъ. София, 1937, 8⁰. Стр. 128, рецензия, печатана въ „Известия на Българското географско дружество“, кн. V (1937), София, 1938 г. стр. 207—208.

Винга. Едно чипровско селище въ Банатъ

въ сборника „250 години отъ Чипровското въстание. 1688—1938“, стр. 11—14, съ 4 фотографии.

Потушеното съ мечъ и огънь въстание въ Северозападна България, познато въ историята съ името Чипровско въстание, става причина много жители на града Чипровци и околнитѣ католишки и православни села да се разбѣгатъ по близки и далечни краища. Голѣма часть отъ католицитѣ успѣва да прехвърли Дунава и да се засели изъ Влашко, главно въ западната часть — Малко Влашко.

Брoятъ на тия българи — католици още въ края на 17. в. почва постепено да се увеличава чрезъ прииждане на павликяни (покатоличени богомили) отъ Никополско и Свищовско. Тѣ сж били привличани чрезъ скритомъ водената въ роднитѣ имъ села пропаганда за изселване, подбуждана отъ епископъ Никола Станиславовичъ, глава по това време на всички католици-българи въ Малко-Влашко, самъ павликянинъ, роденъ въ с. Орѣшъ (Свищовско).

Отъ всичкитѣ тия преселници само малка часть успѣва да се възмогне отново чрезъ търговия, събиране на държавни налози въ Влашко и др. Другата, по-голѣма часть, се е намирала въ плачевно материално състояние. Най-лошо е било положението на павликянитѣ, които и въ роднитѣ си мѣста сж били сиромаси. Това принуждава епископъ Н. Станиславовичъ и другитѣ български първенци да помислятъ за заселване въ наскоро освободения отъ турцитѣ Темишварски Банатъ. Австрийското правителство, което е заварило тия плодородни земи опустошени и обезлюдени, е давало голѣми улеснения на всички нови преселници. Българитѣ-католици имъ били известни като трудолюбиви земедѣлци (павликянитѣ) и опитни търговци (чипровчанитѣ), затова тѣ благосклонно се отнесли къмъ молбата имъ, убедени, че съ подобни заселници тая область въ скоро време ще се въздигне стопански. Тия имъ надежди се оправдаватъ блестяще само въ нѣколко години.

Първитѣ български заселници въ Банатъ се събиратъ измежду павликянитѣ. Презъ ноемврий 1737 г., тѣ пристигатъ въ тоя край, а презъ януарий 1738., усѣдватъ въ Бешеновъ, сега Стари-Бешеновъ, първото по време на заселване и, понастоящемъ, по голѣмина българско селище. Три години по-късно, т. е. въ 1741 г., се заселва и Винга.

Въ матрикулата на Винганска-енория, която имахме случай да прегледаме презъ м. септемврий 1937 г., като първи жители сж отбелязани 149 семейства, въ отдѣлни списъци, добре разграничени по произходъ. Първиятъ отъ списъцитѣ брои 83 семейства българи-католици (Catalogus Bulgaricarum familiarum), вториятъ — 42 семейства павликяни (Catalogus Pavliyanorum familiarum), третиятъ — 16 нѣмски семейства и четвъртиятъ — 8 новопокръстени семейства (нови католици). Мнозинството отъ основателитѣ е било съставено, следователно, отъ приселници, или питомцитѣ имъ отъ Чипровци, Желѣзна, Копиловци и Клисура, нѣкогашнитѣ български католишки села въ севернитѣ дипли на Западна Стара-планина.

Първитѣ заселници сж имали въ началото за жилища главно уземни кжщи (бордеи). Скоро, обаче, тѣ замогватъ и си построяватъ високи и по-хубави кжщи, разположени, по нашия обичай, въ двора и то по-отдалечени отъ улицата. Още по-късно, подъ влияние на нѣмското селищно устройство, Винга добива сегашната си физиономия, съ едностаични кѫщи съ двустранни покриви и съ обърнатъ къмъ улицата калканъ, съ прозорци. Тоя типъ е подложенъ въ сегашно време подъ влияние на градската кѫща на още нѣкои измѣнения.

Благосъстоянието на заселницитѣ въ Винга бързо се повдига, защото тѣ получаватъ достатъчно земя и то при това извънредно плодородна. Всѣка глава на семейство добива поне единъ пауръ, равенъ на 32 ланца, т. е. на около 190 декара. Тия поземлени отношения отпосле много се измѣнятъ. Малоимотнитѣ българи въ Винга, обаче, и сега сѫ малко.

Още въ първитѣ си стѫпки това далечно българско селище бива особено облагоприятствувано, тъй като му се разрешава да става въ него пазаръ, а сѫщо и три пѫти въ годината — панаиръ. То добива и ново име Терезиополисъ, въ честь на императрица Терезия, която въ специална грамота отъ 1744 г. опредѣля привилегиитѣ му. Можахъ да видя тоя внушителенъ документъ. Той представлява 14 калиграфски написани листа, подвързани съ червено кадифе и сложени въ металическа кутия, украсена съ рѫчно изковани орнаменти. Отъ собственорѫчния подписъ на Мария Терезия личи, че не е била много упражнена въ писане. Той е скроменъ, съ огроменъ восъченъ императорски печатъ, сложенъ въ златна крѫгла кутия, за да не се счупи.

Винга посетихъ въ началото на м. септемврий миналата 1937 г. На малката и спретната Винганска гара моятъ куфаръ бѣ подетъ отъ мѣстенъ житель, не българинъ, говорещъ, обаче, български. По асфалтирана пѫтека, всрѣдъ ливади, той ме заведе въ скромния хотелъ на Винга, намиращъ се на централния площадъ. Въ него азъ не можахъ да остана, тъй като трѣбваше да приема любезното и настойчиво предлагано ми гостоприемство у г. Ив. Ферменджинъ, единъ отъ първитѣ българи на Винга. Моятъ гостоприемецъ е билъ два пѫти кметъ, а сега е касиеръ на общината, която се управлява отъ тричленка. Той е научилъ кирилицата и чете доста свободно българскитѣ книги. Притежава доста книги написани съ латиница на банатско българско наречие. Ферменджинъ е сѫщо така канторъ въ църквата, т. е. органистъ и рѫководитель на черковния хоръ. Кѫщата му, едноетажна постройка, е отъ по-новъ типъ. Построена е въ форма на буква L, като по-кѫсата часть е успоредна на улицата, а по-дългата е въ двора. Отъ вѫтрешната си страна е заета отъ широкичекъ и отворенъ коридоръ, това е стрѣхата или притвора. Следъ него следватъ стаитѣ, които, обаче, сѫ промѣнени и изцѣло модерно мобилирани, съ вкусъ, който прави честь както на Ив. Ферменджинъ, така и на покойната му непрежалима съпруга.

Придруженъ отъ нѣкои млади интелигентни българи главно отъ юриста Антонъ Лебановъ, азъ можахъ да разгледамъ Винга.

Цѣлото село, както и землището му, се намира върху льосъ, образуващъ почва отъ черноземенъ видъ. Подъ льоса се намиратъ младо-терциернитѣ утайки на Панопския басейнъ. Самото село, съ правитѣ си планирани, а нѣкои и шосирани улици, съ широкитѣ си асфалтирани тротоари, прилича особено въ срѣднитѣ си части, на широко разстланъ земедѣлски градъ, каквито познаваме въ Унгарската низина. И наистина, до 1919 г., когато тая часть на Банатъ, наедно съ Винга, преминава въ румънски ржце, това селище е било варошъ, т. е. градска община. Сега, обаче, то е понижено. Общинскиятъ домъ или „селската кжща", както казватъ винганци, е голѣмо едноетажно здание, съ много высокъ заостренъ покривъ, въ срѣдата заетъ отъ мансарденъ етажъ. Отпредъ се намиратъ три голѣми свода, върху крайнитѣ два отъ които е нарисуванъ гербътъ на Винга.

Църквата е гордостьта на винганци. Тя е струвала на времето повече отъ 400,000 златни лева и то изплатени за 3—4 години, безъ заемъ, направо отъ приходитѣ на общината. Никое друго село въ Банатъ нѣма подобна хубава и обширна църква. Тя е, обаче, тѣсна въ празднични дни, толкова се препълва съ богомолци. Въ нея можахъ да видя нѣкои отъ старитѣ златошити църковни дрехи (казула, далматица и др.), донесени отъ България. Между другитѣ църковни вещи се намира златенъ потиръ съ надписъ Matio de Marko Cherin, Матей Марковъ Керинъ, 4 aprile 1714, сребърна кандилница и шесть сребърни свѣщника съ надписъ върху всѣки единъ Padre Giovane de Marko Toderin, т. е. отецъ Иванъ Марковъ Тодоринъ, и годината, съ латински цифри, 1703. Тѣ, както и потирътъ, сж отъ времето, когато тия наши сънародници сж били изъ Влашко.

Посетихъ сжщо така стария културенъ деецъ и бившъ дългогодишенъ учитель Леополдъ Косилковъ. Неговото име ми бѣ отдавна известно отъ трудоветѣ на Милетича, а отъ Банатски български гласникъ, който му бѣ посветилъ специална уводна статия, озаглавена „Наша най-гулемия", знаехъ, че е още живъ и здравъ. И действително намѣрихъ единъ 87-годишенъ старецъ, вече чувствуващъ тежестьта на годинитѣ, но съ бодъръ и бистъръ умъ. Всестранната му дейность, учебницитѣ, книгитѣ, календаритѣ и вестницитѣ, които е издавалъ, го очертаватъ като най-голѣмия духовенъ водачъ на банатскитѣ българи презъ последнитѣ 60 години, сходенъ като образъ съ дейцитѣ отъ епохата на нашето възраждане.

Отъ населението на Винга, което наброява около 5,500 души, мнозинството сж българи, а останалата часть се състои отъ румънци, повечето отъ които сж скоро заселени, маджари и нѣмци. Главното занятие на жителитѣ е земедѣлието. Търговци и занаятчии има толкова на брой, колкото да задоволятъ нуждитѣ на селото и околностьта. Най-богатитѣ земедѣлци иматъ по 750 — 800 декара земя, срѣдното владение е отъ 200 — 300 декари. Садятъ най-много пшеница, кукурузъ и леща, която тукъ става едра и вкусна и затова намира добъръ пазаръ. Презъ 1936 г. сѫ били засѣти съ нея 12,000 декари. Градинарството стои на по-заденъ планъ. Развъждането на добитъка е намалѣло, понеже голѣма часть отъ мерата е взета за оземляване на новозаселенитѣ румъни.

Децата сега се учатъ на румънски езикъ. Преподаването, та ако и 1—2 часа седмично на български, т. е. на източнобългарското наречие съ латинска азбука, съ което си служатъ банатчанитѣ, не се позволява. Въпрѣки това, обаче, българскиятъ езикъ и българскиятъ духъ сѫ добре запазени. Дѣлото на старитѣ ратници, като Рилъ, Косилковъ, Евсевий Ферменджинъ, се подема отъ нова, млада и енергична генерация, която е свършила висши училища (право, земедѣлие, инженерство и пр.), но се занимава съ обработване на земята, тъй като други занятия за сега не сѫ ѝ достѫпни.

Този малъкъ български островъ всрѣдъ морето отъ другородци е неоспоримо доказателство за жилавостьта на българския народъ, който въпрѣки всички превратности на сѫдбата ще пребѫде.

Осемь рецензии въ „Bibliographie géographique universelle, 1937“, Paris, 1938, стр. 335—337.

Крумъ Кънчевъ. Нашето Черноморие

Варна, 1938 г. 8⁰. 216 стр, ц. 50 лв. Рецензия, печатана въ „Известия на българското географско дружество“, кн. VI (1938), София, 1939 г. стр. 215 — 219.

Книги за Чипровци и Чипровското въстание

Рецензия, печатана въ „Известия на българското географско дружество“, кн. VI (1938), София, 1939 г. стр. 219 — 221.

Габрово и Габровско

Сп. „Родина“, год. II. кн. II, София, 1939 год., стр. 95—106

Габрово е, безспорно, единъ отъ най-известнитѣ български градове. Това се дължи, както на значението, което има сега въ стопанския животъ на страната, така и на ролята, която е игралъ презъ времето на духовното ни възраждане и на борбитѣ за политическо освобождение. За да бѫде името му често въ устата на много люде отъ широкитѣ срѣди у насъ, има и друга причина — многобройнитѣ анекдоти, които се разправятъ за габровци. Докато въ миналото почти всѣки нашъ градъ съ по-будно и заможно население се е характеризувалъ съ опредѣленъ анекдотъ или прозвище, съ което се очертаватъ нѣкои особености на населението му, Габрово сега е останалъ едва ли не едничкиятъ градъ, за който сѫ въ непрекѫснато движение подобни разговорки. Нѣколкото първоначални анекдоти съ битописно значение сѫ удавени въ изобилието отъ прехвърлени върху габровци прѣкословки, отнасящи се за други градове, отъ побългарени шотландски и други смѣшки за скѫперници, както и отъ безброй други нарочно измислени разправки. Стигнало се е до тамъ, че често ще чуете въпроса: знаете ли най-новата габровска смѣшка?

Ако още отначало се спираме на тоя привидно несериозенъ въпросъ, то е защото старитѣ, първоначалнитѣ, нека ги кажемъ оригиналнитѣ разправки, разкриватъ много ясно, че габровци могатъ да се характеризуватъ съ редица общи качества, които не бихме могли въ никой случай да кажемъ, че сѫ лоши, защото издаватъ умъ, съобразителность, хитрость, бързо справяне съ неочаквани обстоятелства и пр. Отъ друга страна, тѣ показватъ предимственото положение, което заематъ габровци въ стопанския животъ. Има единъ неписанъ законъ, който можемъ да извлѣчемъ отъ литературната история, а именно, че за виднитѣ люде, видни въ духовния, политическия или стопанския животъ, се разправятъ поименни анекдоти, докато за незначителнитѣ лица — тѣзи разговорки сѫ безименни, анонимни. Анекдотитѣ за габровцитѣ, следователно, указватъ на две нѣща: първо, че тѣзи българи се отличаватъ съ редица общи черти — не всички, разбира се, могатъ да се извлѣкатъ отъ тия насмѣшки, и, второ, че габровцитѣ, сѫдейки само отъ анекдотитѣ, стоятъ на преденъ планъ въ живота на нашата страна, като игратъ една опредѣлена и не малка роля. Тия два сериозни извода, които извличаме отъ нагледъ несериозното, ще се постараемъ да обосновемъ по-нататъкъ. Въ старитѣ габровски анекдоти ще забележимъ, че не се прави разлика между жителя на града и жителя на колибитѣ, между гражданина и селянина. Въ тѣхъ и еднитѣ и другитѣ се наричатъ все габровци. Това обстоятелство, нагледъ направено за да не се претрупва съ излишни подробности разправката, въ сѫщность разкрива една важна страна въ отношенията между града и селото, които сѫществуватъ въ тая малка область на отечеството ни.

Животътъ и развитието на градъ Габрово сѫ били всѣкога тѣсно свързани съ колибарскитѣ селища около него. Колибитѣ сѫ му пращали будното си и предприемчиво население като заселници. Тѣ сѫ давали на града чирацитѣ въ нѣкогашнитѣ многобройни занаятчийски работилници, както днесъ даватъ работницитѣ и работничкитѣ въ фабрикитѣ. Колибаритѣ — като кърджии и кираджии — сѫ разнасяли произведенията на Габрово далечъ изъ предѣлитѣ на нѣкогашната обширна турска империя, та и отвънъ нея, както и до сега още разнасятъ нѣкои отъ тѣхъ въ границитѣ на държавата ни. И до днешния моментъ тѣ снабдяватъ фабрикитѣ съ редица сурови материали, като вълна, кожи и др. За габровския селянинъ или по-точно за габровския колибаринъ, Габрово и Габровско сѫ едно цѣло. Когато го срещнете нѣкѫде по панаиритѣ и съборитѣ изъ Дунавска България или Тракия, съ нераздѣлната си, покрита съ рогозка, каруца, разнасящъ произведенията на габровската рѫчна или полуфабрична индустрия, попитайте го, отъ где е. Съ приветлива усмивка той ще ви каже, че е отъ Габрово. Осведомнитѣ или скептицитѣ обикновено запитватъ допълнително, отъ града или отъ селата, съответно колибитѣ, сѫдейки отъ народната му носия, че не ще да е отъ самия градъ. Тогава, разбира се, той дава исканото допълнително пояснение.

Тази особеность въ обществената структура на Габрово и на селищата около него, не е нѣщо ново. Тя се явява като продължение на тия отношения, които сѫ сѫществували преди освобождението на много мѣста въ България не само въ Габровско, а именно тѣсни връзки и хармонично сътрудничество на граждани и селяни както въ стопанския, така и въ духовния и политическия животъ. Докато при редица наши градове тия връзки сѫ много разхлабени, за да не кажемъ разкѫсани, за което е виновна не толкова още слабо напредналата обществена диференциация, колкото нѣкои лоши страни на нашия политически животъ, при Габрово сътрудничеството между града и селото продължава. Тука именно ние виждаме една отъ най-сигурнитѣ заложби за преуспѣването на тоя край.

Първомъ, ние ще се спремъ на Габровско, сиречь на колибарскитѣ селища, за да дойдемъ и до самия градъ. Това правимъ, защото Габрово е творба на колибитѣ не само хронологически, но и функционално, ако и стопанскиятъ му животъ да е надскочилъ отдавна рамкитѣ на малката область, на която се явява като срѣдище.

Габровско или Габровска околия заема най-горното течение, изворната область на р. Янтра. Последната начева да носи това име въ градъ, следъ като въ така находчиво наречената мѣстность Съединението се съберат началнитѣ ѝ притоци: Етъра и Паничарката рѣка. Въ името на първия, главния притокъ, се е запазило старинното име на рѣката, явление познато ни и при други български рѣки: при Тунджа — въ притока Тѫжа, при Марица въ Ибъръ и пр.

Една часть отъ селищата на Габровско се числятъ къмъ басейна на р. Росица, най-голѣмия и най-дългия притокъ на р. Янтра — по-голѣмъ отъ самата нея. Това сж именно колибитѣ, разположени по течението на р. Лопушница, която само чрезъ низъкъ долиненъ вододѣлъ между Витата стена и Рачковската стена, е разграничена отъ долината на р. Янтра. Въ тия си отдѣли Стара-планина е най-широка, както това е добре известно, и за това р. Янтра и притоцитѣ ѝ, сж се врѣзали дълбоко въ снагата на планината и сж я раздѣлили на многобройни ридове. Презъ младия терциеръ — презъ миоцена и плиоцена — голѣми части отъ тогавашната Стара-планина сж били заравнени, като сж се образували 3-4 денудационни повръхнини. Последващитѣ издигания на планината и врѣзването на рѣкитѣ сж ги разкжсали на по-малки части — това сж многобройнитѣ плоски гърбища, които улесняватъ така много заселването на планината, понеже даватъ известни възможности за земедѣлие. Тази е първата отъ природнитѣ предпоставки за заселването, предпоставка отъ земноповръхно естество. Втората предпоставка е отъ климатично естество, а именно значителнитѣ за България валежи, които падатъ въ Габровско. Още покойниятъ метеорологъ Стайко Стайковъ бѣше обърналъ внимание, че горното порѣчие на Янтра се отличава съ изобилни валежи. Дългогодишнитѣ наблюдения въ метеорологичната станция при Априловската гимназия — тая станция е една отъ най-старитѣ въ България — показватъ, че въ Габрово падатъ срѣдно годишно 900 литри валежъ, сиречь съ 250 литри повече отъ срѣдногодишното количество за цѣла България. Това валежно количество е много благоприятно за горитѣ. Тѣ пъкъ отъ своя страна въ миналото, когато сж заемали по-голѣми пространства, сж затруднявали бързото повръхно изтичане, което е давало като резултатъ единъ по-постояненъ дебитъ на воднитѣ течения, отъ значение за използуването имъ като двигателна сила. Тия валежи сж поддържали пасбищата свежи цѣла година. Въпрѣки че тия пасбища сж заемали сравнително малко пространство, тѣ сж играли значителна роля при заселването на Габровско, защото за около 40 отъ колибитѣ се разправя въ преданията имъ, че първоначалниятъ имъ заселникъ или заселници били овчари.

Третото благоприятно условие за развитието на поселищенъ животъ въ Габровско както отъ природно, така и отъ антропогеографско естество — това е Шипченскиятъ проходъ и пжтищата свързани съ него. Въ Габрово, който е едната отъ крайнитѣ точки на тоя проходъ, се събиратъ три важни пжтя: първиятъ отъ североизтокъ — отъ Търново, вториятъ отъ северозападъ — отъ Севлиево и третиятъ отъ северъ — отъ Свищовъ-Бѣла-Черкова. Последниятъ, ако и най-малко известенъ, е игралъ голѣма роля въ печелбарскитѣ предвижвания и въ разселванията на габровцитѣ. Той е най-краткиятъ пѫть между Дунава, съотв. Свищовъ и Габрово. Стара-планина въ тия ѝ дѣлове нѣма голѣма височина (в. Бузлуджа е 144C м., в. Св. Никола — 1329 м.). Самата проходна седловина е висока около 1300 м., а разстоянието между двата крайни пункта на прохода — Габрово и Шипка — е 23 клм. Този лесенъ за преодоляване проходъ е билъ отъ голѣмо значение при заселването на Габровско следъ турското заробване, както и при разселванията на габровци отъ последното столѣтие насамъ. Редица селища, на първо мѣсто самиятъ градъ, сѫ използували нашироко облагитѣ, които пѫтьтъ имъ е предлагалъ.

Габровско се явява доста добре обособена въ антропогеографски смисълъ покрайнина, съ физикогеографски граници, нарушени само откъмъ страната на рѣка Лопушница. Покрайнината се припокрива и отъ административната единица — Габровската околия. Така е било, съ малки колебания, преди освобождението, така е и отъ тогава насамъ.

Габровска околия, споредъ преброяването отъ 1934 г., включва 203 селища съ едно население отъ 43,379 души. Отъ тѣхъ едно е градъ, 4 административно се считатъ за села [Етъръ, Здравковецъ (старото име — Кая-башъ), Козирогъ и Топлешъ) и останалитѣ 198 селища сѫ колиби. Всички тия 203 селища сѫ сгрупирани, споредъ последната управна реформа, въ седемь общини. Преди това тѣ сѫ били подѣлени на 23 общини. Населението на околията, безъ града е 29,556 души. На селище се пада срѣдно по 146 души. Това обстоятелство показва, че голѣма часть отъ селищата сѫ много малки — 53 отъ колибитѣ сѫ били съ 60 и по-малко жители. А 4 сѫ имали само по една кѫща: Гарвановъ камъкъ (3 ж.), Калинитѣ (4 ж.), Топалитѣ (5 ж.), Савчовци (7 ж.) и пр. Голѣмитѣ колиби, обаче, съ сгѫстенитѣ си кѫщи, съ дюкянитѣ си и пр. представятъ истински села по видъ, ако и да се наричатъ колиби.

Следи отъ човѣшки животъ въ Габровско сѫ намѣрени още въ най-далечното минало — въ предисторическо време. Останкитѣ отъ крепости и стари пѫтища говорятъ, че тоя животъ е продължилъ презъ древностьта и ранното срѣдновѣковие. Ние ще се спремъ, обаче, само върху сегашния поселищенъ периодъ, чието начало се слага съ дохаждането на прадѣдитѣ на сегашното население, или, допускайки, че е имало и малко по-старо население, съ заселването на по-голѣмата часть отъ сегашното население.

Докато самиятъ градъ Габрово е много добре проученъ отъ д-ръ Петъръ Цончевъ въ двата му голѣми тома: „Изъ стопанското минало на Габрово“, София, 1929 г., и „Изъ обществено и културно минало на Габрово“, София, 1934 г., за колибарскитѣ селища е писано много малко, за да не кажемъ нищо. Петъръ Цончевъ дава нѣкои сведения за тѣхъ, но тѣ сѫ преди всичко отъ стопанско естество. Въ поселищно отношение колибитѣ не сѫ изследвани, въпрѣки че криятъ въ себе си разрешението на редица занимливи въпроси. Ние ще дадемъ нѣкои нови изводи за габровскитѣ колибарски селища, почерпени отъ лични наблюдения и разпитвания, както и отъ семинарната работа на бившитѣ ми студентки Евг. Табакова и Цв. Димитрова на тема: „Придвижване на населението въ Габровска околия“, изработена по наши упѫтвания. Тѣзи изводи иматъ характеръ на предварително съобщение.

Въ нашата научна книжнина населението на Габровско, та и на другитѣ близки области — Трѣвненско, Дрѣновско, Еленско и пр., се счита за бѣжанско, избѣгало подъ натиска на турцитѣ въ по-неплодороднитѣ и мѫчнодостѫпни мѣста въ Стара-планина. Въ обикновенитѣ разправки се казва, че то е избѣгало отъ Търново и околностьта му следъ завоюването на тоя градъ отъ турцитѣ. Първи, доколкото ни е известно, заслужилиятъ нашъ книжовникъ Ив. Гюзелевъ, въ статията си „Значението на Балкана“, печатана въ Юбилейния сборникъ по случай 25 години отъ първия випускъ на Габровската априловска гимназия, обърна внимание на общностьта между габровското и южнобългарското (съотв. тракийското) население. Д-ръ П. Цончевъ допуска, че селищата на североизточния край на Габровска околия (бившата Боженска община), поради по-голѣмата интелигентность, предприемчивость и поради запазването на сукая до късно, произхождатъ отъ Търново, а за тия, които се криятъ въ гънкитѣ на Стара-планина, близу до билото ѝ, сегашната Топлешка община, че сѫ отъ Казанлъшко, поради общностьта въ носията, шаркитѣ по домашнитѣ платове и пр. Изследванията на родоветѣ отъ поменатитѣ студентки, колкото и грѣшки да сѫ допустнати при изчисляване на годинитѣ, доказва, че най-стари по отношение дохаждането на първитѣ заселници сѫ колибитѣ: Боженцитѣ, Трапесковци, Бѣленци, Жълтешъ, Лесичарка, Цвѣтковци, Етърътъ и др., сиречь селата въ източната часть на околията. Тѣ сѫ се заселили преди 400 и по-вече години. Останалитѣ части — западната и южната, сѫ се заселили главно преди 150—300 години. Забележително е, че при почти всички селища се знае, че първитѣ заселници сѫ дошли отъ другаде. При много се добавя, че сѫ бѣжанци, като, освенъ това, въ повечето случаи е известно и името на първия заселникъ или заселници. На въпроса, отъ где точно произхождатъ тѣ, за мнозинството отъ колибитѣ не сѫ получени опредѣлени отговори. Все пакъ е отбелязано, че отъ Търново произхождатъ основателитѣ на колибитѣ Боженци, Трапесковци и Цвѣтковци. Отъ Южна България сѫ основателитѣ на Гаревци, Миневци, Славовци, Гачовци, Жълтешъ (дошли отъ с. Мъглижъ) и на Шипчанитѣ, Шипчени, Йовчовци, Балани, Костадинитѣ (всички дошли отъ с. Шипка). Много по-голѣма е групата на заселницитѣ, дошли отъ Севлиевско. Това сѫ селища, разположени въ порѣчието на р. Лопушница, притокъ на р. Росица и по горното течение на р. Паничарка (Враниловци, Стоевци Райновци, Михаловци, Тодорчетата, Петровци и пр.). Най-много сѫ, обаче, колибитѣ, началото на които е сложено отъ заселници, дошли отъ Габрово или отъ другитѣ габровски колиби. Тѣ сѫ изобщо и най-младитѣ по времеобразуване. Тукъ влизатъ колибитѣ Раховци, Илиевци, Бойката, Бичкинята, Златаритѣ и др. Тия значителни мѣстни размѣствания показватъ, че не само Габрово е получавало население отъ колибитѣ, но че и тѣ сѫ получавали заселници отъ него. Размѣната е ставала лесно, защото много габровци, произхождащи отъ колибитѣ, сѫ имали имоти въ землищата имъ, та лесно могли, при нужда, да се заселятъ на тѣхъ.

Извънъ гореспоменатитѣ три групи, десетина колиби сѫ посочили за основатели заселници, дошли отъ по-далечни области: при к. Арменитѣ — отъ Разлогъ, при к. Гърцитѣ — отъ с. Арбанаси, при к. Свинарски долъ — отъ Ломско, при к. Гарванъ — отъ Силистренско, при к. Кметовци — отъ Троянско, при к. Чехлювци — отъ Видинско и пр. Основателитѣ имъ, дошли поединично и презъ разни времена въ тия закѫтани планински краища, сѫ били лица, по всѣка вѣроятность провинени към властьта за нѣкои прстѫпки, поради което сѫ търсили да се укриятъ. Подобни случаи, и то не малобройни, сѫ установени и въ другитѣ изучени български краища съ колибарски селища.

Отъ цѣлия тоя прегледъ се вижда, че въ сѫщность произходътъ на колибарскитѣ селища въ Габрово съвсемъ не е лесна за разрешаване задача. Презъ разни времена и отъ разни области тука сѫ идвали заселници. Въ източната часть имаме една стара преселническа вълна. Населението тамъ се отличава, както бележи д-ръ П. Цончевъ, съ сравнително по-голѣма интелигентность и по-висока материална култура. Това обстоятелство трѣбва да свържемъ съ отношенията около Трѣвна, която въ миналото е имала сѫщо по-висока материална и духовна култура, за което свидетелствува рѣзбарството, иконописството, старитѣ лѣтописи и пр. отъ тоя малъкъ градецъ. Обяснението на тия прояви ние сме наклонни да търсимъ въ влиянието на Търново, като столица. Известно е добре, че всѣки столиченъ градъ, повече или по-малко, тая забележка правимъ съ огледъ на условията около София, оказва влияние върху духовната и материална култура на околното население отъ села и градове. Така че, безъ да виждаме причинитѣ непременно въ прѣки приселвания, които между впрочемъ сѫ напълно допустими, ние можемъ да схванемъ по-голѣмото културно равнище, по-голѣмата възприемчивость на населението около Търново, като далеченъ откликъ отъ културното влияние на столицата на Второто българско царство.

Преданията, които населението пази за произходъ отъ Търново, заслужаватъ внимателно издирване. Напоследъкъ стариятъ и многозаслужилъ габровецъ Станимиръ Ст. Станимировъ, единъ отъ седмината първи преподаватели въ Университета, дългогодишенъ гимназиаленъ директоръ въ София, напечата въ габровския вестникъ „Известия“ (бр. 24 отъ 17. VI. 1939 г.) споменитѣ си отпреди 70 години за разни легенди и вѣрвания отъ Габрово и Габровско. Въ едно отъ тия предания, разправяно му отъ житель на колибитѣ Лютацитѣ, се споменува, между другото, че тѣ били основани отъ три семейства царски хора, избѣгали отъ Търново.

Преселванията отъ Южна България (отъ Тракия) ще трѣбва сѫщо да се раздѣлятъ на стари и нови. При старата тракийска преселническа вълна, точниятъ мѣстопроизходъ на тия отъ селищата, произлѣзли отъ нея, е почти забравенъ, колибитѣ Жълтешъ сѫ едно рѣдко изключение, както е това между впрочемъ и съ старото преселение въ източната часть на областьта, нека го наречемъ „търновско“. Новитѣ преселвания се знаятъ, обаче, по-добре.

Преселванията отъ Севлиевско, както и мѣстнитѣ преселвания въ обсега на самото Габровско, по тази причина, сѫ известни доста подробно на населението. Въ противоположность на Севлиевско, на западната посока, прави впечатление, че нѣмаме нови преселвания откъмъ изтокъ, отъ Дрѣновско, Трѣвненско. Само при колибитѣ Шаранитѣ е дадено, че сѫ основани отъ заселници отъ Дрѣновско. Обяснението се крие преди всичко въ обстоятелството, че въ Севлиевско е имало много турци и, следователно, притѣсненията на българското население тамъ сѫ били много по-голѣми.

Основателитѣ на габровскитѣ колиби сѫ имали най-различни занаяти. При анкетирането е означено занаятието на 64 основатели. Отъ тѣхъ 39 сѫ дадени като овчари, 5 козари, 1 свинарь, 1 джамбазинъ, 5 сѫ кръчмари и ханджии, 3 свещеници (попове), 2 ковачи, 2 чифликчии, по 1 кюмюрджия, самарджия, грънчарь, чехларь, соларь и пр. Отъ това изброяване проличава, че и въ миналото земедѣлието и скотовъдството не сѫ могли да изхранватъ населението на габровскитѣ колиби и то е трѣбвало да си помага, както съ разни занаяти, така и съ търговия. За това свидетелствуватъ, обаче, и семейнитѣ имена, като Табакови, Кожухарови, Бърдаритѣ, Казанджиеви, Тепавичарови, Стругарови, Точиларови и др. Тѣзи отношения, извлѣчени само по косвенъ пѫть — чрезъ разборъ на нѣкои поселищногеографски податки — се съгласуватъ изобщо съ изучванията на стопанското минало на Габрово и Габровско отъ д-ръ П. Цончевъ. Въ едно се явява само посѫществена разлика — докато отъ гореспоменатото личи, че въ началния животъ на около една четвърть отъ габровскитѣ колиби скотовъдството е играло значителна роля, за д-ръ Цончева то е имало второстепенно значение. Това противоречие е само привидно, защото сж различни гледищата, на които се застава. Докато ние разглеждаме нѣщата динамически, сиречь въ тѣхното развитие, той ги разглежда статически, сиречь въ тѣхната даденость. Изводътъ отъ всичко това е, че въ началния периодъ на заселването на отдѣлнитѣ колиби скотовъдството е било отъ значение до тогава, докато населението прояви стопанската си предприемчивость въ други насоки. Следъ това, естествено, скотовъдството остава на позаденъ планъ.

Понеже мѣстото не ни позволява да се спремъ много подробно върху колибарскитѣ селища, ще насочимъ вниманието си върху срѣдищното селище на Габровско, срѣдищно не само функционално, но и геометрически, а именно градъ Габрово.

За основаването на Габрово сжществуватъ доста предания. Най-разпространеното измежду тѣхъ е, че е основано отъ Рачо Ковача, дошелъ да се засели тукъ отъ с. Боженци. По тази причина нему бѣ дигнатъ на бърза ржка нескопосанъ паметникъ на „Грамадата“, надъ р. Янтра въ срѣдата на града, до моста „Подъ игото“, гдето този легендаренъ основатель е представенъ въ ущрърбъ на историческата истина и при пълно непознаване на занаята, съ разголени гърди и престилка, като съвремененъ фабриченъ работникъ. Ако не точно Рачо ковача, то поне нѣкой другъ ковачъ или ковачи, сж сложили началото на селището. Че тѣ сж дошли отъ околнитѣ колиби, по този въпросъ нѣма две мнения Най-старата градска часть въ Габрово се нарича и сега „Ковашката махала“. По втория въпросъ, а именно кога е станало това заселване, не може да се говори съ такава голѣма положителность. Д-ръ П. Цончевъ, позовавайки се на единъ поменикъ, попълванъ отъ 1527 до 1706 г., на лица, които сж посетили Зографския манастиръ, и гдето сж дадени имената на десетина поклонници, между които трима свещеници отъ Габрово, приема, че селището е основано поне въ XIV в., за да може въ XVI в. отъ него да се отлжчатъ трима свещеници на поклонение въ Света-гора. Той се позовава сжщо така и на единъ ходжетъ, даденъ за да се поправи старата, не сжществуваща вече църква „Св. Петка“, гдето се говори, че тя „отъ завоюването и до днесъ е наша“ и пр. Безъ да навлизамъ въ критично разглеждане на тия доказателства, бихъ искалъ да отбележа само, че щомъ като приемемъ, че Габрово е основано отъ преселници дошли отъ колибитѣ, а видѣхме, всички резерви направени, че и най-ситаритѣ измежду тѣхъ сж възникнали следъ поробването на България, то началото му не може да бжде сложено по-рано отъ XV вѣкъ. Този въпросъ, за освѣтлението на който изследването на колибитѣ ще даде още по-положителни податки, не трѣбва да се разглежда, обаче, откжснато. Ние трѣбва да имаме предъ видъ и другитѣ старопланински градове — срѣдища на колибарски селища — като Елена, Дрѣново, Трѣвна, Троянъ и пр., които сѫщо сѫ изминали, до колкото ги познаваме отъ досегашнитѣ изследвания, подобенъ пѫть.

Заселването на ковача или ковачитѣ е станало, за да обслужватъ пѫтницитѣ, които идвали или отивали за Шипченския проходъ. Създаватъ се и мѣста за почивка и пренощувки, възникватъ ханове, за което говори и името „Падало", което носи една градска часть. Това е началниятъ подтикъ. По-нататъшното развитие на града се дължи, обаче, на пазарището, което се създава, за да обслужва околнитѣ колиби, и на занаятитѣ, които се развиватъ въ него. Увеличаването на града става чрезъ прииждане на заселници отъ колибитѣ. Мнозинството отъ габровскитѣ семейства и до сега знаятъ, ако и да сѫ минали нѣколко поколѣния, че произхождатъ отъ тия и тия колиби.

Нарастването на града е ставало по начинъ типиченъ за долиннитѣ и редичнитѣ селища. Първата улица е била въ най-източния край на сегашната градска срѣдина, току подъ Циганския баиръ. Това е така наречената и сега „Ковашка улица". Презъ XVIII вѣкъ като главна улица се налага сегашната улица Опълченска, успоредна на първата. Следъ тридесеттѣхъ години на миналия вѣкъ, когато се образува на мѣстото на стария конакъ сегашниятъ срѣдищенъ площадъ на града, като главни улици, непосрѣдствено продължаващи една следъ друга и успоредни до известна часть на ул. Опълченска, се налагатъ ул. Радецка и ул. Николаевска, което положение тѣ пазятъ и до днесъ. Стане ли улицата главна, презъ нея започва да преминава и самиятъ пѫть къмъ прохода. Главната улица на квартала „Лѫката" (ул. Орловска) и на Грончарската махала (ул. Скобелевска) се оформяватъ следъ направата на стария камененъ мостъ, наричанъ въ миналото „Конашки", а следъ освобождението — „Подъ игото". Напрѣчно на тия надлъжни улици се създаватъ редица по-малки и свързващи ги, така че се образува тая поселищна структура, която наричаме скаровидна, ако и въ нея да отсѫтствува геометрична правилность.

На мѣстото на днешното Габрово не е имало никакво друго по-старо предшествуваще го селище, тъй като никакви останки отъ развалини не се откриватъ при разкопкитѣ. Най-старата отъ днешнитѣ постройки, е по-всѣка вѣроятность, църквата „Св. Иванъ Предчета", за която се знае, че презъ 1798 г. е възобновявана. Отъ другитѣ монументални постройки заслужава да се отбележи градскиятъ часовникъ, чиято четириѫгълна кула се издига въ горния край на днешния доста разширенъ срѣдищенъ площадъ на града. Въ този си видъ тя датува отъ 1835 г. Тя е била предшествувана отъ друга по-стара, построена въ 1812 г. Преди тая последната е имало, изглежда, една още по-стара, съществувала презъ XVIII вѣкъ. Тази настойчивость на старитѣ габровци да иматъ градски часовникъ, който да отброява часоветѣ и да украсява града, не се достатъчно тачи отъ тѣхнитѣ днешни потомци. Тѣ сж забравили оная роля, която той е игралъ въ интимния животъ на нѣкогашното Габрово, презъ тия тежки времена на трудъ и борби за по-голѣми материални блага, а отъ тамъ къмъ по-висока духовна култура. За тѣхъ тази свидна връзка съ отдавна отлетѣлитѣ дни се явява като прѣчка на съобщенията, като че ли десетината градски файтони и автомобили нѣматъ достатъчно мѣсто да се обръщатъ на площада! Нека се надѣваме, че херостратовскитѣ повици за разрушаване нѣма да бждатъ чути и тая останка отъ миналото на Габрово ще остане като връзка между нѣкогашното патриахално и занаятчийско селище и утрешния напълно индустриализуванъ градъ.

Върху културния и общественъ животъ на Габрово ние нѣма да се спираме. Все пакъ не можемъ да не отбележимъ, че тука се слагатъ основитѣ на модерното училищно образование у насъ, чрезъ грижитѣ на многозаслужилия В. Е. Априловъ. Известно е и участието на габровци въ Априлското въстание, чрезъ четата на Цанко Дюстабановъ, единъ отъ най-свѣтлитѣ образи между българскитѣ революционери. Но и преди това габровци сж правили опити за въстание. Презъ 1821 г. тѣ вз	ематъ дейно участие въ подготовката на „завѣрата“, презъ 1856 г., чрезъ четата на капитанъ дѣдо Никола, тѣ изказватъ протестъ за неизпълненитѣ обещания за реформи. Презъ 1862 г. имаме несполучливъ опитъ отъ даскалъ Никола Стефановъ.

Разглеждайки тоя български край, ние не можемъ да не се спремъ и на всестранната стопанска дейность на габровци. Изхождайки отъ тая общность между града и колибитѣ, която споменахме, ние я оставихме най-после, защото и да искаме да я раздѣлимъ между тѣхъ, не можемъ да го направимъ. Ако прегледаме статистиката на занаятията въ България, ще видимъ, че основниятъ поминъкъ на българина — земедѣлието, е въ по-малъкъ процентъ въ Габровско, отколкото е срѣдниятъ процентъ за България. Въ селата и колибитѣ само 62%, сж го посочили като главно занятие, а въ града — 1·8%. Фактически, обаче, значението му е много по-малко, защото почти всички габровски селяни иматъ и нѣкое допълнително занятие. Процентътъ на заетитѣ въ индустрия и занаяти е въ града 56·8%, а въ селата — 29%; на тия заети съ търговия, банки и кредитъ процентътъ въ града е 17·6%, а въ селата — 4·2%. Това сж данни споредъ преброяването отъ 1926 г. Тѣ много опредѣлено сочатъ, че не само градското, но и селското население взима доста живо участие въ индустрията и търговията. Тѣзи отношения, презъ последнитѣ 13 години, естествено, сж се значително промѣнили, въ смисълъ, че се е увеличило населението, което участвува въ търговията и индустрията.

Ние не можемъ да се спремъ по-подробно върху стопанския животъ на Габрово и Габровско Поради това обръщаме отново внимание върху книгата на д-ръ П. Цончевъ, Изъ стопанското минало на Габрово, София, 1929 г., — най-ценната българска монография върху стопанското минало на единъ градъ. Но, въпрѣки това, накратко ще споменемъ нѣкои по-особени прояви изъ стопанския животъ на тази область, за да се добие по-цѣлостна представа за габровци. Измежду важнитѣ занаяти на габровскитѣ колибари на първо мѣсто ще отбележимъ кърджийството (отъ турски кѫръ — поле). Кърджиитѣ сѫ дребни търговци, които купуватъ габровски стоки за своя смѣтка, продаватъ ги и се връщатъ съ други, закупени, за да ги препродадатъ въ Габрово и Габровско. Това е за тоя край извънредно характерна форма на посрѣдничество. Измежду кърджиитѣ най-бърже забогатяватъ вълнаритѣ. Мнозина отъ последнитѣ сѫ станали вече индустриалци, като сѫ закупили фабрики, които сѫ се намирали въ лошо материално положение. Съ кърджийството се занимава главно населението отъ източната часть на околията (Боженци, Жълтешъ, Етъръть). Въ миналото мнозинството отъ мѫжетѣ отъ тоя край на Габровско сѫ пѫтували. Тѣзи пѫтувания се така разпредѣляли, че по време на земедѣлската работа тѣ се завръщали по домоветѣ си. Отивали сѫ и въ чужбина — особено въ Румъния.

Друга категория чужбинари. които се задържатъ, обаче, за по-дълго на едно и сѫщо мѣсто, сѫ зидаритѣ (дюлгеритѣ). Тѣ се пръскатъ изъ цѣла България, та и изъ чужбина (Румъния, Турция). Споредъ Цончева, годишно излизатъ 2—3 хиляди души. Въ миналото много моми и жени сѫ ходили въ Тракия като жетварки (на Руманя).

Измежду заседналитѣ занятия на габровскитѣ колибари много известно е дърводѣлството. То е застѫпено най-много въ селищата близки до билото на Стара-планина. Това е доходно занятие, което показва известенъ застой, за да не кажемъ упадъкъ. Произведенията на дърводѣлството се дѣлятъ на стругарски (гаванки, танури, паралии, чутури, бъклици и др.) и нестругарски (строителни материали, ракли, станове, коли и части за тѣхъ, лопати, паламарки и пр.). Ножарството е най-характерниятъ за сега желѣзарски занаятъ. То е съсрѣдоточено главно въ Новата-махала, но по-рано е било добре застѫпено както въ града, така и по другитѣ колиби. Грънчарството е старо занятие въ тоя край. То е сѫществувало тукъ преди да се развие въ Троянъ и Троянско. Една отъ старитѣ градски части на Габрово се нарича „Грънчеритѣ“ или „Грънчерската махала“. Докато отначало тоя занаятъ е билъ застѫпенъ само въ Габрово, сега много повече грънчари има по колибитѣ. Производството си тѣ продаватъ главно вънъ отъ околията.

На последно мѣсто измежду най-характернитѣ за областьта занятия нарочно оставихме гайтанджийството. Това е занаятъ, при който производството се добива чрезъ машини (чаркове), които се каратъ съ водна сила. По тази причина гайтанджийството представя етапъ между ржчното и машинното производство, звено между занаятитѣ и индустрията. Ето защо, много естествено се явява обстоятелството, че началото на модерната фабрична индустрия и то на текстилната индустрия се слага отъ гайтанджиитѣ. Този преходъ проличава и отъ името на първата фабрика, основана въ 1882 год. отъ гайтанджията Иванъ К. Калпазановъ и наречена „Първа княжеска придворна фабрика за шаеци, сукна и гайтани".

Разцвѣтътъ на гайтанджийството е между тридесеттѣ и осемдесеттѣ години на миналия вѣкъ, когато търговци отъ Мала-Азия, Цариградъ, Босна, Сърбия и др. идватъ да закупуватъ стока на мѣсто. Презъ 1870 г. се наброяватъ 800 чарка за плетене на гайтанъ.

Примѣрътъ на Иванъ К. Калпазановъ бива веднага последванъ, като въ 1883 г. се основава фабрика „Александъръ", въ 1887 г. — фабрика „Фердинандъ", наричана още „Еснафска фабрика", защото се построява отъ гайтанджийското дружество „Успѣхъ", презъ 1892 г. — фабрика Ив. Х. Беровъ и пр. Всѣка последваща година вижда основаването на едно или повече фабрични заведения, съ изключение на времето презъ войнитѣ. Сега въ Габрово и Габровско има 97 индустриални заведения: за вълнени и памучни платове и прежди, за кожи и гьонове, за трикотажъ. пасмантерия, барутъ, копчета, кожухарски издѣлия, тухли, желѣзарска фабрика и пр. Занаятитѣ наброяватъ кржгло 680 заведения.

Отъ тоя кратъкъ прегледъ може да проличи общностьта между града и селото, добре изразена и въ стопанскитѣ отношения на областьта. Габровскитѣ колибари успѣватъ до толкова да се издигнатъ въ стопанския животъ, че да станатъ индустриалци, сиречь да достигнатъ до най-висшата стопанска форма на производство. Завършвамъ съ тоя фактъ, защото той е една отъ най-характернитѣ прояви на тая общность. Въ него именно се крие най-сигурниятъ залогъ за преуспѣването на габровската индустрия, индустрия въ пълния смисълъ на думата демократична. Ако единъ народъ може да излжчи отъ своитѣ недра синове, които, безъ каквото и да е образование, да достигнатъ до върховетѣ на стопанския животъ и да проявяватъ едно широко разбиране къмъ обществената роля на богатството — Габрово е този български градъ, въ който се правятъ най-много дарения за обществени цели, — тоя народъ го очаква, съ пълно право, свѣтло, честито бждеще.

Единадесеть рецензии въ „Bibliographie géographique universelle, 1938“, Paris, 1939, стр. 327—331.

Стоянъ Романски. България въ образитѣ на Феликсъ Каницъ

София, 1939, 8⁰, 195 стр., 8 таблици. Рецензия, печатана въ сп. „Архивъ за поселищни проучвания“, год. II. 1939—40, кн. 1, стр. 117—120.

Финландия

Сп. „Просвѣта“, год. V, кн. 5, януарий 1940, стр. 545—557.

Презъ последнитѣ години нашата интелигенция много често се позовава на севернитѣ европейски държави, като примѣръ за пѫтя, по който трѣбва да върви стопанското и културно развитие на България. Измежду тия държави (Финландия, Дания, Швеция и Норвегия), особено известна стана у насъ Финландия, чрезъ книгата на Григорий Петровъ — „Въ страната на бѣлитѣ лилии“. Бѣлата лилия е цвѣте рѣдко за ония географски ширини. Но тя отдавна е символъ на невинность и чистота и Григорий Петровъ не е могълъ да намѣри по-подходно заглавие за една книга, посветена на борбитѣ и постиженията на единъ народъ, чиято честность, доброта и прямота е поразявала всѣки чужденецъ. Въ финскитѣ народни пѣсни и легенди Финландия е обрисувана съ не помалко поетични образи. Тя е страната на хилядитѣ езера, на обширнитѣ тъмни гори и на безбройнитѣ острови.

Снѣжна покривка е обгърнала сега тая далечна страна. Езерата сѫ вковани въ ледъ. Безкрайнитѣ гори спятъ зименъ сънь. Но вмѣсто веселия звънъ на многобройнитѣ шейни, тамъ се чува тътнежътъ на хиляди пушкала. По обширнитѣ бѣли полета растатъ кървавитѣ цвѣтя на смъртьта. И вмѣсто епизоди отъ народния епосъ Калевала, въ затрупанитѣ селски хижи, край запаленитѣ дънери, старитѣ разправятъ сега за новъ епосъ, който се пише съ кръвьта на хиляди смѣли мѫже.

Днесъ къмъ събитията, които тамъ се разиграватъ, сѫ обърнати очитѣ на цѣлия свѣтъ. Поради това считамъ, че не е излишно да дамъ за тая земя нѣкои най-общи сведения, още повече и за това, че имахъ малко възможностьта да я посетя още въ ученическата си възрасть, когато човѣкъ гледа на свѣта съ широко отворени очи.

Финландия има преходно положение между Русия и Скандинавия. Геоложки, а въ ново време и геополитически, тя е свързана повече съ последната, съ която образува и едно цѣло — Финоскандия.

Ако вземемъ предвидъ какъвъ процентъ отъ територията на Финландия се намира северно отъ полярния крѫгъ, тя, наредъ съ Норвегия, е най-северната държава въ свѣта. Най-голѣмата ѝ дължина е 1160 клм., а най-голѣмата ширина — 600 клм.

Повръхнината на Финландия възлиза на 382,801 кв. клм., наедно съ Аландскитѣ острови. Отъ нея 44,852 кв. клм. сѫ водна повръхнина. Населението ѝ, наедно съ това на поменатитѣ острови, се изчислява презъ 1937 год. на 3,857,000 души. По повръхнина Финландия е седма, а по население — четиринадесета държава въ Европа.

Финландия граничи съ три държави и съ две морета. Най-дълга сухоземна граница тя има съ СССР (1560 клм.), следъ която идватъ границитѣ съ Норвегия (913 клм.) и Швеция (536 клм.). Отъ морскитѣ граници, които възлизатъ на 1646 клм., стотина клм. се падатъ на коридора, съ който Финландия излиза на Северното ледовито море, а останалитѣ — на Балтийско море. Тукъ Финландия е оградена отъ двата най-голѣми залива на това море, отъ Ботническия заливъ — на западъ и отъ Финския заливъ — на югъ.

Финитѣ наричатъ страната си Suomi или Souomen maa (= Страна на водитѣ). Народностното име, което тѣ самитѣ си даватъ, е Suomalaiset Държавата си тѣ означаватъ — Suomen Tasavalta = Финландска република. Finland е шведска дума съ значение — страна на блатата. Името фини, съ което тѣ сѫ известни въ чужбина, е старо. Още Тацитъ и Птоломей знаятъ на тия мѣста за Fenni или Phini.

Финландия, възъ основа на земноповръхнитѣ си отношения и на населението, се дѣли сега на 4 природни области. Най-важна е южната часть, Сѫщинска Финландия, която именно е страната на хилядитѣ езера. Срѣдна Финландия представя преходна земя, задъ която е областьта Лапония. Въ сѫщность Лапония, обитавана отъ финското племе лапи, е много по-обширна. Части отъ нея влизатъ въ териториитѣ на четири държави: Норвегия, Швеция, Финландия и СССР. Лапония се простира отъ Скандинавскитѣ планини до полуостровъ Кола. Източнитѣ дѣлове на Финландия спадатъ къмъ Финландска Карелия, наречена така по името на финското племе Карели. По природни отношения тя не се отличава съ нѣщо сѫществено отъ съседнитѣ съ нея части на Сѫщинска Финландия. И най-после, най-малката, и най-скоро придобита географска область, представятъ Аландскитѣ острови.

Страната на финитѣ е общо взето заравнена земя. Въ нея отсѫтствува тая подчертана смѣна на добре моделирани планини съ обширни равни земи, която познаваме у насъ.

Нейнитѣ височини растатъ, колкото повече отиваме на северъ. На югъ отъ полярния кржгъ височинитѣ надъ 300 м. сж рѣдкость. Около 68^0 паралелъ има вече височини отъ 600 до 850 м. Оттамъ на северъ започва спускане къмъ Северно ледовито море. Изключение въ това отношение прави само най-северозападната часть отъ територията на Финландия, която като ржкавъ се вдава между шведската и норвежката граница. Тамъ височинитѣ сж по-голѣми. На самата норвежка граница се намира и най-високиятъ връхъ Халтия — 1324 м.

По геологическия си строежъ Финландия спада къмъ най-староитѣ части на земната повръхнина. Нейната подпочва се състои главно отъ архаични и прекамбрийски скали, които стоятъ въ основата на дългата таблица на геологическитѣ формации. Въ това отношение тя не е изолирана. Отъ подобни скали е съставенъ полуостровъ Кола и Руска Карелия, а къмъ западъ — цѣлиятъ Скандинавски полуостровъ. Въ срѣдата на тия стари маси се намира по-голѣмата часть отъ Балтийско море. Въ новата научна геоложка литература цѣлата тая обширна область се означава съ името Фиоскандия. Между нейнитѣ стари скали заслужава да отбележимъ червения (порфиренъ) финландски гранитъ, много цененъ за гробници, за паметници, за декоративни фигури и др. Саркофагътъ на Наполеона въ Дома на инвалидитѣ въ Парижъ, както и цокълътъ на паметника на Петъръ Велики въ Ленинградъ, сж направени отъ тоя гранитъ.

Различната твърдость на тия скали се е отразила върху земноповръхнитѣ отношения на Финландия, въпрѣки общото заравняване презъ време на заледяването. Твърдитѣ скали даватъ възвишения, заоблени при гранититѣ, остро очертани при кварцититѣ.

Отъ дългия геологически животъ, който страната минава следъ образуването на най-старитѣ скали, важно е да отбележимъ разкжсване на терена презъ терциера. Тогава сж се образували Финскиятъ заливъ и езерото Ладога.

Днешниятъ пейзажъ на Финландия се оформява следъ голѣмото заледяване презъ четвъртичната епоха. Повръхнината на тази страна е заета главно отъ моренни материали — останки отъ огромния континенталенъ ледникъ, който, съ центъръ Скандинавскитѣ планини, е обхващалъ не само Финландия, но и цѣла Северна Европа. Тѣзи наслаги иматъ на мѣста повече отъ 10 м. дебелина. На действието на тоя ледникъ се дължатъ безбройнитѣ вдлъбнати мѣста, заети отъ днешнитѣ финландски езера, а сжщо тъй и редица тѣсни и дълги ридове, които съ северо-западна посока се виждатъ навредъ въ Южна и Срѣдна Финландия. Тѣ се наричатъ хариу и представятъ материали, уталожени отъ буйнитѣ води на топящия се ледникъ. Сега сж покрити съ иглолистни дървета.

Следъ оттегляне на ледника, както въ Швеция, така и тукъ, на два пѫти нахлувало морето и оставяло глинести почви, най-добритѣ за земедѣлие въ тия страни. По-късно настѫпило бавно повдигане на земната повръхнина, което продължава и сега. Крайбрѣжието на Ботническия заливъ презъ последнитѣ 100 години се е повдигнало съ 1 м., а югозападното крайбрѣжие — съ 45—60 см. Тази промѣна на земното равнище се отразява върху стопанскитѣ и поселищнитѣ отношения, понеже въ недълбокитѣ и безъ това заливи се явяватъ нови плиткости, съ което значително се затруднява влизането на плавателни сѫдове.

Следъ оттеглянето на нѣкогашния голѣмъ ледникъ, образуванитѣ отъ него вдлъбнатости се заематъ отъ вода. Многобройнитѣ езера се задържатъ и до днесъ, поради слабото изпарение въ тая географска ширина, както и поради непропускливата почва.

Споредъ официални сведения, въ Финландия има кръгло 35,000 езера; както казахме, тѣ заематъ 40,852 кв. клм. повръхнина. Мнозинството отъ тѣхъ сѫ малки езера, а най-плиткитѣ и заблатенитѣ се пресушаватъ и обръщатъ въ работна земя или горска площь. Наброяватъ се 43 езера съ повръхнина по-голѣма отъ 100 кв. клм. Отъ тия езера, като оставимъ на страна граничащото съ СССР езеро Ладога, най-голѣмото въ Европа (18,180 кв. клм.), трѣбва да отбележимъ Инари въ Лапония (1,385 кв. клм.), следъ това езерата въ голѣмата срѣдна езерна система, която се разпада на три отдѣлни езерни системи. Въ нея най-голѣми езера сѫ: Пейнене (1,304 кв. клм.), Сайма (1,300 кв. клм.), Оулу (1,002 кв. клм.), Пиелисъ (942 кв. клм.), Кейтеле (526 кв. клм.).

Вододѣлитѣ между разнитѣ езера представятъ най-често моренни възвишения, които не винаги сѫ сигурна граница. Така напримѣръ, на 21 май 1818 г. езерото Суванто пробива източнитѣ си оградни възвишения и нахлува въ езерото Ладога. Сега то се втича въ него съ широкъ протокъ. Езерото Лумене се втича единъ пѫть въ езерото Рейиене, а другъ пѫть въ езерото Вехкай.

Предприемчивитѣ фини отдавна сѫ създали връзка между отдѣлнитѣ езера и между рѣкитѣ. На много мѣста се е наложило да се създадатъ канали съ шлюзи. По този начинъ въ Финландия могатъ да се пропѫтуватъ стотици километри по вода и то въ най-различни посоки. Нѣколко канала свързватъ, сѫщо така, езерата съ моретата. Най-голѣмо значение между тѣхъ има каналътъ Сайма, който свързва едноименното езеро съ Випурския заливъ.

Многобройнитѣ бързеи и водопади по рѣкитѣ на Финландия (близу 2,000 на брой), сѫ станали причина да се развие силно добиването на електрическа енергия. Тя замѣства каменнитѣ вѫглища, съ каквито страната е много бедна. Изчислява се, че ако всички водни падове се използуватъ, могатъ да се получаватъ около 2,500,000 киловата енергия. Най-голѣма електрическа централа се намира при прочутитѣ бързеи Иматра на р. Вуокса, която изнася водитѣ на голѣмото езеро Сайма въ Ладожкото езеро. Тая централа има мощь 154,000 киловата. Тя дава електрическа енергия на Хелзинки и на нѣколко други градове.

Когато се наближи финското крайбрѣжие, параходътъ дълго се движи между малки острови, едни голи, други съ ливади, съ горички и малки лѣтни кѫщички за спортъ и почивка. Тѣзи предвестници на наближаващата суша, предаватъ особена прелесть на пристигането въ тая хубава страна. Островитѣ обикалятъ цѣлото Балтийско крайбрѣжие на Финландия. Най-многобройни сѫ, обаче, при югозападнитѣ ѝ брѣгове, гдето се сливатъ съ Аландския архипелагъ. Тия острови много улесняватъ крайбрѣжното плуване, понеже между тѣхъ морето никога не може да бѫде бурно. Огромниятъ имъ брой, около 75,000, напълно ни обяснява, защо въ финскитѣ народни творения тая страна се нарича и страната на безчисленитѣ острови. Самиятъ фински брѣгъ е на мѣста скалистъ, на мѣста покритъ съ пѣсъци. Последнитѣ образуватъ, особено покрай Ботническия заливъ, високи дюни.

Слабата соленость на водата на Балтийско море е причина щото крайбрѣжнитѣ му зони да замръзватъ всѣка година. Съ ледоразбивачи, обаче, се държатъ отворени широки канали, които водятъ къмъ всички пристанища на южния финландски брѣгъ.

Климатътъ на Финландия, както може да се предположи отъ голѣмото ѝ протежение въ меридианна посока, не е еднакъвъ въ отдѣлнитѣ области. На северъ температурата зиме често спада до -30^0 и -40^0, докато на югъ тя рѣдко е подъ -20^0. Тукъ именно се чувствува умекчаващото влияние на морето. Поради тази причина температурнитѣ отношения не съответствуватъ навсѣкѫде на географската ширина. Така въ Ваза, на Ботническия заливъ, имаме срѣдна февруарска температура (най-студения месецъ на годината) $-7{\cdot}3^0$, докато въ Куопио, въ вѫтрешностьта, тя е $-10{\cdot}5^0$. И двата града се намиратъ почти на сѫщата ширина -63^0. Континенталностьта на климата се изразява преди всичко въ вѫтрешнитѣ части на страната, гдето зимнитѣ температури сѫ по-низки, а лѣтнитѣ — по-високи, отколкото по крайбрѣжието. Ето защо лѣте по западното крайбрѣжие е сравнително хладно (презъ юлий срѣдно 14^0—16^0), а въ вѫтрешностьта, презъ сѫщия месецъ, температуритѣ сѫ надъ 17^0. Все пакъ Финландия е значително по-топла страна, отколкото това ѝ се припада споредъ географската ширина.

Валежитѣ въ нея се движатъ между 700 мм. въ Югозападна Финландия и 400 мм. въ Северна Лапония. Първиятъ снѣгъ пада въ срѣдата на октомврий. Презъ срѣдата на ноемврий цѣлата страна е обхваната отъ снѣжна покривка, която трае до срѣдата на априлъ. Въ севернитѣ и източнитѣ области, въ Лапония и Карелия, снѣжната покривка често достига 1·5 метра.

Финитѣ, господствуващото население въ страната, принадлежатъ къмъ угро-финската народностна група. Къмъ нея се числятъ сѫщо маджаритѣ иеститѣ, както и редица други народи, които стоятъ на по-низко културно стѫпало и обитаватъ главно севернитѣ области на стария свѣтъ. Дългогодишното близко съжителство на финитѣ съ северноевропейскитѣ народи се е отразило върху тѣхнитѣ физически и духовни черти. Все поради тази причина, въ финския езикъ има старогермански и славянски заемки. Расовата близость между фини и монголи не може да се счита за доказана. Съвременнитѣ антрополози причисляватъ финитѣ къмъ източноевропейската (източнобалтийската) раса.

Финитѣ съставятъ днесъ кржгло 90% отъ населението на Финландия, а шведитѣ — 10%. Наброяватъ се и около 2,300 лапи. Отъ останалитѣ народности малко по-многочислени сѫ само руситѣ и нѣмцитѣ.

Финитѣ сѫ единъ отъ най-културнитѣ народи въ Европа, не само по постиженията на интелигенцията имъ, но преди всичко поради високото духовно и материално равнище, на което се намира финскиятъ селянинъ, който съставя 80% отъ цѣлото население на държавата. Въ тази страна, гдето голѣма часть отъ населението живѣе въ отдѣлни дворове, отдалечени съ километри единъ отъ другъ, нѣма неграмотни. Грамотностьта не се изразява у тѣхъ само въ това, че знаятъ да подписватъ името си или да сричатъ нѣкакъвъ напечатанъ текстъ. Голѣмиятъ брой на издаденитѣ книги, както и значителниятъ тиражъ на голѣмитѣ имъ и добре уредени вестници, красноречиво говорятъ, че за този народъ книгата е действителна нужда. Единъ отъ вестницитѣ имъ излиза всѣкидневно въ 300—350,000 броя, което показва, че той се получава отъ всѣки дванадесети житель на страната имъ. Казваме получава, защото една отъ особеноститѣ на финското вестникарство е, че много малко вестници се разпространяватъ чрезъ рѫчна продажба. Високото равнище проличава сѫщо така въ добре уреденото жилище на фина, както и въ голѣмитѣ грижи, които се полагатъ за тѣлесната чистота. Въ отношенията си съ другитѣ люде той е прямъ, честенъ, а поради това и довѣрчивъ. Благодарение на тия качества взаимнопомощьта, социална и стопанска, въ тая страна е развита до най-висока степень. Финскитѣ кооперации сѫ едни отъ най-добритѣ въ свѣта. Всичко това дава на финитѣ голѣмъ мораленъ кредитъ, обстоятелство, което добре проличава въ тежкитѣ дни, които тѣ сега преживяватъ.

По характеръ, тия жители на севера, представятъ пълна противоположность на онова, което наричаме юженъ темпераментъ. Финътъ не е сантименталенъ, нито много любопитенъ. Въ отношенията си съ всички други люде, колкото и близки да му сѫ тѣ, е въздържанъ. Когато говори или се намира на обществено мѣсто, той не вдига шумъ и не търси да обърне внимание върху себе си. Упоритъ е и трудолюбивъ. Само съ тия качества е могълъ да създаде земедѣлие и скотовъдство върху каменистата повърхнина на родината си. Той е съ много развито чувство за собствено достойнство. Силно привързанъ къмъ отечеството си, съ голѣма радость се завръща въ него, ако дълго е билъ на печалба въ чужбина.

Всички тия ценни качества на фина, върху които мѣстото не ни позволява да се спираме повече, не правятъ отъ него човѣкъ, равнодушенъ къмъ общественитѣ и политически въпроси. И той има политически страсти, които проличаха добре въ остритѣ партийни борби, които на нѣколко пѫти поставяха въ трудно положение тая нова държава, а както сега виждаме, той се показа и отличенъ войникъ, готовъ на всѣка жертва за отечеството си.

*

Главнитѣ народи, които и сега обитаватъ Финландия, сѫ се настанили тукъ още въ предисторическо време. Най-старитѣ й жители сѫ лапитѣ, следъ които въ нея идватъ финитѣ. До тѣхъ, по балтийското крайбрѣжие, още преди Христа, живѣели прадѣдитѣ на днешнитѣ шведи. Последнитѣ въ културното си развитие вървѣли успоредно съ сънародницитѣ си отъ самата Швеция, ето защо се явяватъ проводници на по-висока култура въ вѫтрешностьта на страната. Тамъ финитѣ и лапитѣ до срѣдата на XII. вѣкъ сѫ водили напълно патриархаленъ животъ, запазвайки езическитѣ си вѣрвания. По това време шведитѣ предприели първия си кръстоносенъ походъ, за да наложатъ християнството на тия свои съседи. Презъ XIII. в. последватъ още два похода съ сѫщата задача; последицата отъ това била, че цѣла Финландия паднала подъ шведска власть и образувала херцогство начело съ шведския принцъ. Въ първата половина на XVI. вѣкъ тукъ се утвърждава лютеранството, което и днесъ е официалното вѣроизповѣдание въ страната. Презъ тая епоха голѣми заслуги къмъ финския народъ има първиятъ лютерански епископъ Микаелъ Агрикола. Той издава въ 1542 г. единъ букваръ, който е първиятъ писменъ, и едновременно печатанъ, паметникъ на фински езикъ. Презъ следващитѣ вѣкове Финландия е бойно поле между руси и шведи, докато презъ 1809 г. бива завладѣна отъруситѣ. Финландскитѣ съсловия, събрани въ Борго, признаватъ руския императоръ Александъръ I за свой великъ князъ, следъ като той въ единъ манифестъ имъ осигурява запазването на конституцията, религията и всички закони и привилегии.

Макаръ и подъ руско владичество, финитѣ въ началото на XIX. вѣкъ, все още оставали зависими въ културно отношение отъ шведитѣ. Всѣки образованъ финъ говорѣлъ шведски, а финскиятъ езикъ билъ езикъ на народа. Голѣма роля за свѣстяването на пошведената интелигенция изиграва героичниятъ народенъ епосъ Калевала, обнародванъ отъ Лйонротъ въ 1835 г. Презъ последващитѣ нѣколко десетилѣтия финландцитѣ създаватъ голѣма и богата литература. Тя получи всесвѣтско признание презъ миналата 1939 г. съ награждаването на писателя Силанпее съ Нобелевата премия. Както литературата, така и другитѣ изкуства, включително архитектурата, взиматъ още въ началото на народностното финско възраждане самостойно направление. Въ Хелзинки това ще забележите по многобройнитѣ монументални сгради въ фински стилъ, ще го откриете въ картинитѣ на Галенъ—Калела, които илюстриратъ Калевала, ще го почувствувате и въ симфониитѣ на Сибелиусъ.

Следъ смъртьта на Александра I, правдинитѣ, които той бѣ призналъ на финския народъ, биватъ потъпкани. Неговиятъ наследникъ Николай I заедно съ това отнима на финитѣ редица стари свободи. Тогава започнали и опититѣ за порусването, които, обаче, срещнали решителенъ отпоръ. Отново съ конституция финитѣ биватъ надарени отъ Царя Освободитель Александъръ II, който възстановява тѣхната автономия и свиква финландското народно събрание. Ето защо, както и въ нашата столица, на срѣдищния площадъ на Хелзинки сега се издига паметникъ на тоя руски владѣтель.

Презъ 1917 г., следъ руската революция, Финландия се обяви за независима държава. Опититѣ да се въведе въ нея болшевишки режимъ презъ 1918 г. се осуетяватъ отъ новообразуваната финска войска начело съ генералъ Манерхаймъ, комуто се притичатъ на помощь германски войски и шведски доброволци. Финландия бива провъзгласена първомъ за монархия, като за краль се избира принцъ Фридрихъ Карлъ Хесенски, който, обаче, се отказва отъ финската корона, следъ като Германия бѣ провъзгласена за република. На 25 юлий 1918 г. се избира първиятъ председатель на републиката Столбергъ. На 20 октомврий 1920 г. Съветска Русия признава Финландия като независима държава.

*

Основата на стопанския животъ и на тая северна страна е земедѣлието. Кржгло 57% отъ населението й е заето въ него. Презъ миналитѣ вѣкове то е било едва ли не единственото занятие на финитѣ. Тѣ сж били за шведитѣ „орачи и копачи“, така както ние—за гърцитѣ. Днесъ земедѣлието се подпомага всестранно, защото то дава добри приходи и осигурява националната изхрана. Откакъ Финландия е независима държава, положението на земедѣлцитѣ се е много подобрило. Броятъ на собственицитѣ се е увеличилъ $2^1/_2$ пѫти (1910 г. — 125,000 души, 1930 г. — надъ 300,000 души). Числото, обаче, на голѣмитѣ собственици се е намалило. Сега има само 800 земевладѣлци, които притежаватъ обработваема земя по повече отъ 1,000 декара. Общата площь на обработваемитѣ земи е сѫщо показала увеличение; тя възлиза въ днешно време на 2,600,000 хектара (България — 3,600,000 хектара). Производството на зърнени храни, особено на пшеница и ръжь, е много порастнало. Презъ 1937 г. Финландия е произвела 1,338,000 тона картофи; 670,000 т. овесъ; 414,000 т. ръжь; 174,000 т. ечемикъ; 172,000 т. пшеница. Отъ обширнитѣ ливади е добито огромно количество сѣно — 36,000,000 т. презъ сѫщата година. То се използува за изхрана на добитъка, който е принуденъ да прекарва дългата зима въ оборитѣ. Най-важната роля въ финското скотовъдство играе млѣчната крава. Отъ 1,879,000 говеда (1936 г.) 1,299,000 сѫ били млѣчни крави. Тѣ сѫ отъ специални млѣчни раси; отглеждатъ се и използуватъ само за млѣко. Поради тази причина едно сравнение съ България, въ която презъ 1934 г. намираме 457,000 крави и 155,000 биволици, посочени, че между другото се използуватъ и за млѣко, не е подходящо. Отъ млѣкото презъ 1936 г. въ Финландия сѫ добити 27,800,000 кгр. прѣсно масло и 10,000,000 кгр. сирене.

Броятъ на другитѣ домашни животни презъ сѫщата година е билъ: овце — 1,020,000 (България — 8,840,000); домашни птици — 2,888,000 (Б. — 12,773,000); свине — 462,000 (Б. — 902,000); коне — 316,000 (Б. — 532,000). Северни елени, най-важното домашно животно въ севернитѣ земи на стария свѣтъ, въ Финландия е имало — 100,138 глави.

Горитѣ, зеленото злато на Финландия, сѫ едно отъ най-важнитѣ богатства на тая страна. Тѣ заематъ 25,300,000 хектара, което представя 73·5% отъ повръхнината ѝ, безъ воднитѣ пространства. Процентно по горитѣ си, които покриватъ $2^1/_2$ пѫти територията на България, Финландия е първа държава въ Европа. По притежание, половината отъ горитѣ сѫ на частни лица, една трета на държавата, а останалитѣ на анонимни дружества, общини и енории.

Значението на горитѣ за стопанския животъ на страната е много голѣмо. Основитѣ на нейното сегашно стопанско процъвтяване се слагатъ преди нѣколко десетилѣтия, когато започва рационалното имъ стопанисване. Сега тѣ се увеличаватъ по пространство, като всички пресушени блатливи мѣста, които не сѫ пригодени за земедѣлие, се насаждатъ съ гори. Изчислява се, че годишно, вследствие естественото нарастване, кубатурата имъ се увеличава съ 44.4 мил. куб. м.

Въ тѣхъ преобладаватъ иглолистнитѣ дървета. Отъ широколистнитѣ особена прелесть на тукашнитѣ гори придаватъ бѣлокоритѣ брѣзи. Срѣщатъ се още брѣстъ, ясенъ, яворъ, липа и въ най-южнитѣ мѣста — дѫбъ.

Риболовството и ловътъ сѫ най-старитѣ занятия на финитѣ. Въ богатитѣ съ риба езера и въ моретата сега се лови голѣмо количество риба. Презъ 1936 г. добивътъ отъ нея възлиза на 20,780 тона (България — 3,266 т.). Въ Северното ледовито море сѫ били убити презъ сѫщата година 7,600 тюлени.

Най-старата индустрия въ страната е дърводѣлската. Презъ срѣдата на миналия вѣкъ старитѣ дъскорѣзачници се модернизиратъ и финландското дърво започва да се чувствува на свѣтовния пазаръ. Сега Финландия заема второ мѣсто по износъ на дървени трупи (следъ Канада). Презъ 1938 г. тя е изнесла 852,000 стандарта (1 стандартъ = 4.67 м^2.). Значителна часть отъ добития дървенъ материалъ се преработва въ самата страна. Така напримѣръ, Финландия произвежда 80% отъ изнесенитѣ на свѣтовния пазаръ макари и бобини. Още по-ценно е производството на хартия, хартиена каша, картонъ и целулоза, което се развива съ голѣма бързина презъ последнитѣ две десетилѣтия. Презъ 1937 г. Финландия е изнесла за 3,630,000,000 фин. марки отъ тия продукти, а дърво и дървени произведения за 4,157,000,000 фин. марки (1 финска марка = 3.40 лв.). Всички други видове стоки, изнесени презъ сѫщата година, иматъ обща стойность 657,000,000 фин. марки. Тѣзи цифри извънредно краснорѣчиво говорятъ за значението на горитѣ въ стопанския животъ на Финландия. По производство на хартиена каша и целулоза тя е на второ мѣсто въ свѣта (следъ Швеция), и на трето — по износъ на хартия (следъ Швеция и Канада).

Другитѣ фински индустрии произвеждатъ главно за задоволяване нуждитѣ на вѫтрешния пазаръ. Първо мѣсто между тѣхъ се пада на металургията. Финландия не е богата съ метали. Тя добива желѣзо и медь, които не сѫ достатъчни, обаче, за високитѣ ѝ пещи, поради което се внасятъ руди. Голѣми находища на желѣзна руда (магнетитъ) и на никелъ се намиратъ въ Лапония. Тамъ, въ областьта на Петсамо, една англо-канадска компания бѣ започнала добиването на никелъ, металъ съ много ограничени находища въ свѣта (главно Канада и Нова-Каледония). Тия мини, както се научаваме отъ вестницитѣ, сѫ били разрушени още въ началото на руско-финската война.

Добитото желѣзо и стомана се преработватъ главно въ земедѣлски орѫдия и машини, както и въ машини нуждни на дървената и хартиената индустрия. Добре застѫпени сѫ още текстилната, мелничарската, хранителната, тютюневата и други индустрии. Отъ всичкитѣ тия, стоящи на втори планъ индустрии, само порцелановата и стъкларската намиратъ по-голѣмъ пазаръ въ чужбина.

Кооперативното движение е силно развито. Нѣма селище безъ кооперации (млѣкарски, месарски, потрѣбителни, кооперативни каси и пр.). Нѣкои отъ кооперативнитѣ съюзи иматъ въ ржцетѣ си пазаря на известни хранителни продукти. Така напримѣръ, повечето отъ половината изнесено прѣсно масло, произхожда отъ кооперативната централа Валио. Презъ 1938 г. кооперациитѣ сж наброявали 605,000 членове, което значи на всѣки 6.5 жители на страната единъ е билъ членъ въ тѣхъ.

Финската външна търговия, която презъ последнитѣ години завършва винаги съ активенъ балансъ, става главно съ Великобритания, Германия, С. Щати, Швеция, Франция, Белгия, Нидерландия и Норвегия. Участието на Съветска Русия, която преди войнитѣ е поглъщала 30% отъ финския износъ, е сега незначително. Финландия внася главно машини, сурови продукти за индустрията, храни (32%), автомобили и др.

Пжтнитѣ съобщения въ тая страна сж доста добре развити. Презъ 1936 г. тя е имала 5,765 клм. ж. п. линии, найгжсти въ Карелийския провлакъ, 65,456 клм. шосета, всички въ добро състояние и пригодни за автомобиленъ транспортъ и 3,500 клм. водни пжтища. Освенъ това тя разполага съ 388 плавателни сждове (надъ 100 тона), съ общъ тонажъ 580,000 тона (България — 30,400 тона) и съ 42,000 моторни коли (Б. — 5,362).

Финскитѣ селяни живѣятъ главно на отдѣлни дворове, около които сж групирани земитѣ имъ. Кжщитѣ имъ сж обикновено на единъ етажъ, цѣли отъ дърво, съ бѣло боядисани рамки на прозорцитѣ. Близу до всѣка кжща се намира отдѣлна постройка за парна баня, наречена сауна. Изъ другитѣ кжтове на двора сж стопанскитѣ постройки. Както дворътъ, така и кжщата се държатъ въ образцова чистота. Всѣки имотъ е заобиколенъ съ ограда отъ дърва или камъни, които тукъ сж навредъ въ изобилие. И въ сжщинскитѣ села, гдето кжщитѣ сж по-близу една до друга, тѣ пакъ сж отдѣлени съ широкитѣ си дворове, чрезъ което се ограничаватъ пожаритѣ, често явление въ тая страна.

Въ Лапония жилищата се намиратъ главно покрай естественитѣ съобщителни линии — рѣкитѣ, покрай които сега сж прокарани шосета.

Изобщо може да се каже, че въ южнитѣ части на страната селата сж по-събрани а въ севернитѣ — по-разпръснати. На югъ се намиратъ и най-голѣмитѣ градове.

Турку или Або (71 х.), пристанище на югозападния брѣгъ на Финландия съ най-старата крепость и катедрала въ страната, отъ началото на XIII. в., е билъ главниятъ градъ на Финландия презъ шведското владичество. Тукъ се основава първиятъ фински университетъ въ 1640 г., презъ 1828 г. той билъ премѣстенъ въ Хелзинки. Въ 1919 г. се открива отново. Турку, старъ интелектуаленъ центъръ, сега е важенъ търговски и индустриаленъ градъ.

Между него и Хелзинки, който въ 1817 г. става главенъ градъ на Финландия, се простиратъ градчета и села съ замъци на благородници и съ катедрали, които свидетелствуватъ за старата западна култура въ тоя край.

Хелзинки или Хелзингфорсъ (284 х.), сѫщо пристанище на Финския заливъ, е най-модерниятъ градъ на финитѣ, съ който тѣ, съ пълно право, се гордѣятъ. Разположенъ на полуостровъ отъ гранитъ, той е заобиколенъ отъ три страни съ удобни пристанища. Преустроенъ е изцѣло презъ миналия вѣкъ, съ чувство за архитектурна красота, което проличава отъ широкитѣ му и удобни улици (Еспланадата), отъ подреденитѣ му и украсени съ скулптури паркове и градини, отъ великолепнитѣ постройки въ фински стилъ на Саариненъ и други архитекти. Въ Хелзинки, освенъ университета, има редица други културни институти: Народенъ музей, Народенъ театъръ, Художествена галерия, Държавна архива, Народна библиотека и пр. Индустрията тукъ е представена съ производството на металически предмети, захарь, цигари, съ корабостроителници и др. Хелзинки е най-важното вносно пристанище на страната.

Випури или Виборгъ (73 х.), на Карелския провлакъ, между ез. Ладога и Финския заливъ, разположенъ върху морския брѣгъ, е стара шведска крепость, издигната противъ руситѣ. Каналътъ Сайма го прави пристанище на голѣма часть отъ Източна Финландия. По износъ той заема първо мѣсто.

Отъ другитѣ градове на Финския заливъ ще отбележимъ Котка, износно пристанище и важно срѣдище на дървената индустрия, и Ханко, оспорваното сега пристанище, отъ което се пѫтува за Стокхолмъ.

Най-голѣмиятъ отъ вѫтрешнитѣ градове е Тампере или Тамерфорсъ (61 х.), срѣдище на текстилната индустрия. Тукъ се произвеждатъ както прежди, така и платове отъ памукъ, вълна и ленъ. Куопио, единъ отъ най-младитѣ градове на Финландия, поради благоприятното си положение на кръстовище между желѣзни и водни пѫтища, е вѫтрешно пристанище, съ желѣзна и дървена индустрия.

Срѣдище на модерния животъ въ Лапландия е Рованиеми, ж. п. станция и главенъ изходенъ пунктъ на автомобилни пѫтища. Най-важниятъ отъ тѣхъ, гръбнакътъ на Северна Финландия, води къмъ фиорда Петсамо, а оттамъ до единственото пристанище, което тая страна има на Северното ледовито море — Лиинахамари, което не замръзва поради благотворното влияние на единъ рѫкавъ на Голфщрома.

*

Каква ще бѫде сѫдбата на Финландия следъ настоящата война, е мѫчно да се предвиди. Дано тя излѣзе отъ изпитанията поне толкова независима, че нейното бѫдеще културно развитие да не бѫде спънато. Защото нейнитѣ жители — финитѣ, сѫ най-добриятъ примѣръ за това, че и единъ малъкъ народъ чрезъ творчество на чисто национална почва може да внесе ценни дарове въ общокултурната съкровищница на човѣчеството.

СЛЕДСМЪРТНИ ПУБЛИКАЦИИ НА НАМѢРЕНИ РѪКОПИСИ

Значение на географията

Сказка държана предъ Радио София на 16. VII. 1936 година

Една много голѣма часть отъ образованитѣ люде добива представа за главнитѣ клонове на човѣшкото знание още на училищната скамейка. Ако по-късно жизненото имъ поприще ги откѫсне отъ непосрѣдствени научни занимания, тѣ оставатъ обикновено съ тѣзи общи представи, които сѫ усвоили въ младитѣ си години. Тогава именно всѣки човѣкъ опредѣля отношението си къмъ нѣкоя или нѣкои науки, отношение, което мнозина запазватъ презъ цѣлия си животъ. При това опредѣляне, обаче, играе голѣма роля не само разумътъ и вроденитѣ наклонности на учащия се, но и чувствата, както това е свойствено на младежката възрасть. Ако преподавательтъ, който рѫководи първитѣ ни стѫпки въ науката, съчетава въ себе си обичьта къмъ предмета си, съ похвата да ни я предаде, ние съ непрекѫснато внимание го следваме, когато той ни разкрива една следъ друга страницитѣ на тежката книга на неизчерпаемото човѣшко знание. Въ историята на науկитѣ сѫ отбелязани хиляди примѣри, когато срѣдношколски учители сѫ успѣвали да вдъхнатъ такава любовь къмъ науката си у своитѣ ученици, че мнозина отъ тѣхъ, отдали се на нея, сѫ могли да станатъ учени съ свѣтовна известность.

Ако всичко това го казвамъ, то е, защото вѣрвамъ, че при узнаване темата на днешната ми сказка, Вие сте си спомнили за ученическитѣ си години, ако не сте още въ тѣхъ, за преподавателитѣ си по география, които единъ следъ другъ сѫ ви запознавали съ отечеството ни, съ съседнитѣ му и подалечни страни. Тѣ сѫ създали отношението Ви къмъ тая научна дисциплина, ако, разбира се, по-късно Вие не сте имали сами случай чрезъ по-подробни занимания да оформите по свой собственъ пѫть представата си за нея.

За съжаление, въ нашитѣ гимназии дълги години подъ редъ мнозинството отъ преподавателитѣ по география бѣха люде, които нито сѫ следвали тая научна дисциплина, нито пъкъ сѫ хранили особени интереси къмъ нея. За тѣхъ тя се явява като дългъ нанизъ отъ земеписни и мѣстни имена, отъ данни за планини, рѣки, градове, съобщения и видове на производство и то всичко това съ толкова много цифри, поглеждането на които изпълва съ ужасъ младежката душа. По този начинъ мнозина сж си създали представа, че географията е суха и схоластична наука, нѣщо като каталогъ съ данни, засѣгащи земната повръхнина и обитаващитѣ я народи. Вина за това носятъ и самитѣ учебници, които следвайки една остарѣла програма, удавятъ често сжщинско географското въ данни, за чиято преходность, що се отнася до всичко засѣгащо човѣка, нѣма съмнение. А географията може да даде храна за духа на човѣка, не по-лоша, за да не кажемъ по-добра, отъ тая, която му дава историята или литературата.

Цѣлостната постройка на географската наука се сравнява съ пирамида. Въ основата на последната лежи учението за земята като небесно тѣло, т. е. математическата география. Върху нея почива физическата география или учението за въздушната и водна обвивка на земята, както и за твърдата земна повръхнина. Върху тѣхъ е стжпила биогеографията, която има за задача изучване разпространението и условията за животъ на растителния и животински свѣтъ. Като следващо стжпало идва антропогеографията, т. е. учението за взаимнитѣ влияния между географската срѣда и човѣка. Тѣсно свързана съ нея се явява стопанската география. Най-отгоре на пирамидата, като завършекъ и крайна цель на географското знание, се намира областната география или учението за странитѣ, странознанието. Отъ тази подредба се забелязва ясно, че географията е както природонаучна, така и хуманитарна наука. Нейнитѣ дѣлове сж, обаче, тѣсно споени единъ съ другъ въ хармонична постройка, здрави и устойчиви, благодарение на трудоветѣ на редица голѣми умове, като почнемъ отъ Александъръ фонъ Хумболдъ и Карлъ Ритеръ, та стигнемъ до фонъ Рихтхофенъ, Пенкъ, Девисъ, Хетнеръ, Пасарге, Видалъ де ла Блашъ и Жанъ Брюнъ.

Географията не само описва земната повръхнина и населението, което я обитава, но търси да установи взаимнодействията и причиннитѣ връзки между тѣхъ.

Цѣлиятъ многоликъ животъ на човѣчеството е свързанъ съ земната повръхнина: нито единъ народъ, нито една култура, нито една стопанска система не могатъ да бждатъ опознати, безъ да опознаемъ земята, върху която тѣ сж се развивали. Отъ географскитѣ условия зависи до голѣма степень насоката, проявитѣ и успѣха на единъ народъ.

Поради това добре разбранитѣ народностни интереси налагатъ не само стопански дейци, общественици и дипломати да се занимаватъ съ странитѣ, съ които сме въ връзки, но и широкитѣ просвѣтени срѣди. За това странознанието и стопанската география могатъ да ни дадатъ възможность да разберемъ двигателнитѣ сили на народитѣ, особено на тия отъ тѣхъ, съ които сме близки по пространство или стопанска обмѣна. Така ние ще можемъ да се предпазимъ отъ подценяване или надценяване на разнитѣ чужди страни, като по този начинъ много сѫдбоносни грѣшки, съ каквито е богата нашата нова история, биха могли да се избѣгнатъ.

Географията единствено може да ни държи въ течение съ постоянно промѣнящата се картина на свѣта и специално на тая часть отъ него, която е отъ значение за страната ни.

Тя, обаче, изисква, преди всичко да опознаемъ добре своето родно мѣсто, после по-голѣмата область, въ която се намира то, а следъ това и цѣлото ни отечество. Обикновенитѣ топографски познания, които поради силно развития днесъ туризъмъ сѫ често явление, не сѫ достатъчни. Отъ значение е преди всичко вникването въ голѣмитѣ географски проблеми, които господствуватъ върху живота на страната ни.

На първо мѣсто между тѣхъ стои положението, което има тя на най-важния сухоземенъ пѫть между Европа и Азия, близу до изходитѣ на едно голѣмо затворено море, гдето се кръстосватъ отъ вѣкове насамъ интереситѣ на нѣколко голѣми сили. На него се дължатъ много отъ така различнитѣ превратности, които е претърпѣла страната ни, безъ да отиваме много далечъ, отъ миналото столѣтие насамъ. Едно действие отъ тази неизиграна още геополитична драма, се развива понастоящемъ на Женевското езеро, въ малкия швейцарски курортъ Монтрьо.

Но не само тукъ се чувствува тежката рѫка на географскитѣ условия. Ние можемъ да ги разкриемъ въ нашето стопанство, въ живота и развитието на нашитѣ селища, въ новитѣ преселнически движения на народа ни, въ стремежа ни къмъ слънчевитѣ брѣгове на Срѣдиземноморието, стремежъ, който се диктува не отъ завоювателни цели, а отъ върховната държавна повеля да имаме свободенъ и независимъ достѫпъ на единъ отъ голѣмитѣ свѣтовни пѫтища.

Значението на географията при образованието и възпитанието на учащата се младежь е много голѣмо, защото извънъ чисто материалното образователно значение, което тя има поради познанията, които дава чрезъ разкриване на причини и последици, тя посочва на учащитѣ се нови начини за разглеждане на свѣта. Географията спомага много за развиване на духа имъ, тъй като работи въ две посоки, — тая на природонаучнитѣ и въ тая на хуманитарнитѣ науки. Тя обогатява духовния имъ животъ чрезъ естетическитѣ чувства, които развива съ помощьта на картини, художествени природоописания или непосрѣдствени наблюдения въ природата. Тя развива етични чувства, чрезъ примѣритѣ на беззаветна преданость къмъ науката, която много географски изследователи сѫ показали, както и чрезъ реалнитѣ познания за живота на народа въ другитѣ страни, близки или далечни отъ насъ.

Най-важното значение на географията за учащитѣ се е преди всичко въ това, че тя развива у тѣхъ любовь къмъ отечеството и циментира народностното имъ съзнание, стига преподаването да бжде подредено въ това отношение. Естествено е, че трѣбва да се избѣгватъ крайности и преувеличения, които могатъ да доведатъ само злини. Още въ 1871 г., следъ тежкитѣ изпитания на френско-пруската война, въ Франция се признава, че най-доброто срѣдство за национално възстановяване е географията. Това се разбира и въ Германия, но едва презъ последната война, поради което изучването на географията като важенъ предметъ за гражданско възпитание се поставя тамъ на нови основи. Нашата страна, която още не е изживѣла горчивитѣ последици на войнитѣ, може да създаде съ помощьта на географията и историята новъ духъ въ учащата се младежь, бждещето на народа ни, духъ на държавно строителство, духъ на здраво родолюбие, а не на шовинизъмъ, духъ на дългъ и отговорность предъ земята, въ която отъ редица столѣтия насамъ е протичалъ животътъ на българския народъ.

Географията е една отъ най-важнитѣ и всестраннообразователни науки не само за въ училището, но и за въ живота. Тя е наука, съ която трѣбва винаги да бждемъ въ течение, защото човѣкъ дори и върху твърдата земна повърхнина, оформена безъ участието му, успѣва да слага здравъ отпечатъкъ на всестранната си дейность. Географията е наука, както родна така и свѣтовна, наука винаги съвременна, поради което се явява крайно необходима за разбиране на нашето време.

Северната полярна область (Северниятъ полюсъ)

Сказка държана предъ Радио София презъ 1937 год.

Милиони просвѣтени люде отъ всички страни на свѣта следятъ по вестницитѣ хода на Руската полярна експедиция около Северния полюсъ. Интересътъ къмъ севернитѣ полярни краища е пакъ повишенъ, както е ставало това много пжти и въ недалечното минало при подобни случаи. Поради извънредно бързитѣ модерни съобщения и добре уредената разгласа, ние можемъ да научимъ само следъ нѣкой и други часъ за всички преживелици и изследвания, които членоветѣ на експедицията сж направили. Въ миналото, месеци или години сж изтичали, докато узнаемъ за постигнатото. Съ настоящитѣ нѣколко думи, ние имаме за задача да хвърлимъ бѣгълъ погледъ върху най-северната часть на земята, върху Арктичната область, която презъ последнитѣ десетилѣтия привлича вниманието не само на научнитѣ, но и на политическитѣ срѣди на редица държави. Въ една втора сказка ще се спремъ върху сегашната Руска полярна експедиция, като разгледаме значението, която тя има за науката и практическия животъ.

Арктичната областьь се ограничава, споредъ соларноклиматичното разграничение на земната повръхнина, отъ паралелния кржгъ, който минава 66⁰33′ северно отъ екватора. Модерната география не приема, обаче, тая математическа граница, понеже тя не отговаря на природнитѣ отношения. Поради тази причина се прави разлика между северенъ поляренъ поясъ, т. е. тоя поясъ, който се простира отъ 66⁰33′ с. ш. до 90⁰, т. е. до северния полюсъ, и Северна полярна или още Арктична областьь, която се отличава съ засебени климатични и растителни отношения. Северниятъ поляренъ поясъ е по-малъкъ. Той има кржгло 10·5 мил. кв. клм., докато Северната полярна областьь е значително по-голѣма. Тя обхваща части отъ севернитѣ дѣлове на Европа, Азия и Америка, освенъ това голѣмото коритище на Северното полярно море, което само има 14 мил. кв. клм., а сжщо така и многобройни острови като: Северо-американския архипелагъ, Гренландия, най-голѣмия островъ на земята, архипелага Шпицбергенъ, Францъ-Йосифовитѣ острови, Нова-Земля, Ново-Сибирскитѣ острови и др. Повръхнината на всички полярни острови е кржгло 4 мил. кв. клм. Следователно, само Северното ледовито море, съ островитѣ, обхваща 18 мил. кв. клм.

Въпрѣки че Арктичната областьь представя засебенъ свѣтъ, въ географскитѣ ржководства се разглеждатъ като нѣщо отдѣлно само островитѣ и Северното ледовито море, а арктичнитѣ континентални дѣлове, за да се избѣгне разкжсване на единството на континентитѣ, се описватъ наедно съ другитѣ имъ части.

Северното ледовито море, всрѣдъ което се намира северниятъ полюсъ на земята, до неотдавна неправилно се наричаше Северенъ ледовити океанъ. Въ класификацията на моретата, то се означава като срѣдиземно или още междуконтинентално море, понеже се огражда отъ три континента. Северното ледовито море се явява като продължение на Атлантическия океанъ, не само поради връзкитѣ между коритищата имъ, но и поради хидроложкитѣ отношения, които сжществуватъ между тѣхъ.

Отъ тѣсния прагъ между Гренландия и Шпицбергенъ, то се дѣли на две засебени коритища. По-малкиятъ и по-южниятъ отъ тия дѣлове се заключва между Гренландия, Исландия, Ферерскитѣ острови, Скандинавския полуостровъ, Мечия островъ и Шпицбергенъ. Това е Норвежкото море, наричано още Скандинавско море. То обхваща 2,600,000 кв. клм. Въ нѣмскитѣ атласи морето между Норвегия и Великобритания се нарича Европейско северно море или Nordsee.

Въ сѫщинското ледовито море, по отношение на дълбочиннитѣ му отношения, се различаватъ две отдѣлни части. Срѣдата му се заема отъ дълбокъ ровъ, който е обиколенъ отъ всички страни отъ плитката морска плоча на крайбрѣжнитѣ морета. Този морски ровъ, приличащъ на оваль проточенъ отъ Шпицбергенъ къмъ Аляска, има дълбочина между 3000 и 5440 м., споредъ направенитѣ до сега измѣрвания. Нансенъ, който между полярнитѣ изследователи най-подробно се е занимавалъ съ него, изчислява, че той обхваща 7,200,000 кв. клм.

Морската плоча на Северното ледовито море е особено добре развита по крайбрѣжието на Азия. Тя се простира отъ брѣга навѫтре къмъ морето срѣдно 600—650 клм., при една дълбочина между 20 и 50 м., често, обаче, и по-малко. Върху него се намиратъ всички острови. Тя е извънредно заравнена, поради вѣковната изглаждаща дейность на плуващия блоковъ ледъ, който, както е известно, потъва дълбоко и може да стърже дъното, когато то е плитко. Заравненото дъно дава голѣми предимства при крайбрѣжното корабоплуване, тъй като параходитѣ не рискуватъ да се натъкнатъ на подводни скали.

Между многото острови и островни групи, които се намиратъ отстрани на рова на Северното ледовито море и между туловищата на континентитѣ, се заключватъ редица крайбрѣжни морета, всѣко отъ които съ пълно право носи отдѣлно име, понеже съ нѣщо се отличава отъ другитѣ. Отликата се състои било въ формитѣ на дъното, както е случаятъ въ Карското и Барентсовото море, или въ режима на водитѣ, както е случаятъ съ Западното сибирско море, ограничено отъ архипелага Северна земя и континента.

Откъмъ Америка морската плоча е по-тѣсна, особено на северъ отъ Аляска, поради ксето тамъ се срѣща само едно по-засебено море—Бафиновото море или Бафиновиятъ заливъ.

Въ всички дълбоки полярни морета може да се забележи редуване на водни пластове, съ по-голѣма или по-малка дебелина, отличаващи се единъ отъ другъ по соленость и температура. Въ дълбоката часть на Северното ледовито море сѫ установени отъ много изследователи следнитѣ отношения: Отъ 0 до 200 м. малко солени води, съ соленость отъ 21 до 34 на 1000 и температура отъ 0^0 до — $1{\cdot}7^0$; отъ 200 до 900 м. по-топли води, съ температура между + 0·5 до + 2^0 и соленость около 35 на 1000, срѣдната соленость на свѣтското море. По-надолу настѫпва пакъ изстудяване, като температурата стига до — 1^0. Ясно е отъ това, че откриването на топли води при полюса, на дълбочина между 300 и 1000 м., отъ Руската полярна експедиция, е само потвърждение на по-раншнитѣ наблюдения, но не и първото откритие отъ тоя родъ. Нѣма споръ, че тоя срѣденъ топълъ и соленъ слой представя последното издихание на мощното голфщромско течение. То умира въ дълбокитѣ прегръдки на Северното море, тъй като нито континенталната плоча, нито тѣсниятъ и плитъкъ Беринговъ протокъ могатъ да му дадатъ достѫпъ до ширинето на Тихия океанъ.

Почти цѣлото Северно море е заето отъ ледена покривка. Тя не е, обаче, огледалноравна повръхнина, каквато познаваме отъ нашитѣ рѣки или езера, а представя безброй споени ледени блокове, въ различно положение, често натрупани единъ върху другъ и образуващи възвишения високи 20—30 метра. Този ледъ има двоякъ произходъ, по-малката часть е донесена отъ рѣкитѣ или пъкъ въ форма на ледени планини (айсберги) отъ ледницитѣ. По-голѣмата часть, както изследванията на Едуардъ Смитъ, известния началникъ на ледниковия патрулъ, показватъ това, е образувана отъ прѣкото замръзване на морската вода.

Северното ледовито море се заема отъ три пояса различенъ ледъ. Срѣдната и най-голѣма часть на морето е изпълнена отъ голѣми блокове, съ прѣчници достигащи 2—3 клм. и съ дебелина до 60 м. По-нататъкъ къмъ периферията следва поясъ отъ по-малки блокове, а следъ него свързанъ съ брѣга се намира плочестъ ледъ, образуванъ презъ зимата. Всички досегашни наблюдения показватъ, че блоковиятъ ледъ прави околовръстно движение. То започва откъмъ Грантовата земя, западно отъ Гренландия, и минава покрай Северо-американския арктически архипелагъ, покрай Аляска и стига източната часть на Сибиръ. Тукъ това движение на ледоветѣ е по-добре проучено. Отъ Ново-сибирскитѣ острови то продължава къмъ Шпицбергенъ и североизточнитѣ отдѣли на Гренландия, отгдето чрезъ Източно-гренландското течение ледоветѣ достигатъ до Атлантическия океанъ. Отдавна още сѫ намѣрени трупи на сибирски дървета, завлѣчени до брѣговетѣ на Шпицбергенъ, Гренландия и Исландия.

Върху единъ подходящъ леденъ блокъ, избранъ въ съседство съ полюса, сѫ настанени четирмата руски изследователи, които бавно се придвижватъ сега въ посока къмъ Гренландия. Причината за това придвижване на леденитѣ блокове се търси въ преобладаващитѣ северни и северо-източни вѣтрове.

Северниятъ полюсъ се намира, прочее, всрѣдъ море, покрито отъ голѣми и бавнодвижещи се ледени блокове. Това обстоятелство ни показва, че забиването на знамето на полюса, което се прави отъ всѣки изследователь, достигналъ тая найсеверна земна точка, има по-скоро символично значение.

Южниятъ полюсъ на земята, тъкмо обратното, е върху голѣма, висока и напълно необитаема земна часть, която сега се брои като шести континентъ на земята, наричанъ Антарктика или Южния континентъ. По едно забележително съвпадение тоя континентъ е голѣмъ, колкото е голѣмо Северното полярно море, т. е. 14 мил. кв. клм. Самиятъ полюсъ се намира на високо и равно плато на височина 3127 м.

При Северния полюсъ, споредъ измѣрванията на Пири, морето е дълбоко 2743 м. Споредъ съобщенията на вестницитѣ при новитѣ измѣрвания на руситѣ, въ съседство съ полюса, сѫ открити дълбочини по-голѣми отъ 4000 м.

Но какво представятъ въ сѫщность полюситѣ? Известно е, че земното кълбо за 24 часа прави едно обръщане около себе си. При подобно движение на едно кълбо, две срещуположни точки не се движатъ, а оставатъ въ покой. Тѣзи точки се наричатъ полюси на земята. Мислената земна ось, която минава презъ тѣхъ, не стои отвесно къмъ плоскостьта на еклиптиката, по която става годишното движение на земята, а е наклонена подъ жгълъ 23°27′. Това дава като резултатъ едно по-особено положение на слънцето, поради което тукъ имаме и по-особено протичане на денонощнитѣ и годишнитѣ времена. На 21 юний слънцето огрѣва цѣлата околность на полюса до 23°27′ на югъ, т. е. до 66° и 33′ с. ш., или съ други думи казано, до северния поляренъ кржгъ. На тая дата деньтъ въ мѣстата по тоя кржгъ трае 24 часа непрекжснато. Колкото отиваме пò на северъ, толкова слънцето по-дълго време се задържа надъ хоризонта. На 70° паралелъ то грѣе непрекжснато 64 дни, на 80° — 134 дни, а на полюса половинъ година.

Поради тѣзи причини тамъ имаме само две годишни времена — лѣто и зима. Тѣ се отличаватъ съ значително постоянство въ температурата. Споредъ наблюденията, правени на Нансеновия корабъ Фрамъ, презъ четиритѣхъ месеца на зимата на около 80° с. ш. е имало почти непрекжснато — 35°t, докато презъ лѣтото тя никога не се е покачвала на — 1°. По отношение на валежитѣ Арктичната область е една отъ най-сухитѣ. Тукъ падатъ около 200 мм. валежъ на година. Изключение въ това отношение правятъ само атлантическитѣ дѣлове. Зимата въ Арктика се отличава съ ясно и безоблачно време. Въ началото на лѣтото, обаче, често падатъ гжсти мъгли, които могатъ да не се дигнатъ цѣли 15 дни, както това сж преживѣли изследователитѣ Пейе и Вейпрехтъ.

Растителниятъ свѣтъ въ Арктичната область се отличава съ бързото си развитие, за да може да се използува краткото лѣто. Високи дървета нѣма. Низки храсти, треви, бурени, мъхове и лишеи сж характерни за тия земи. Тундрата е найважната растителна формация. Животинскиятъ свѣтъ, ако и да е беденъ на видове, е богатъ на брой, кожитѣ и мастьта на редица сухоземни и морски животни (бѣла мечка, бѣла лисица, севѣренъ еленъ, моржъ, тюленъ, китъ и др.), както и многобройнитѣ птици и изобилното рибно богатство, сж важенъ стопански обектъ.

Обитателитѣ на Северната полярна область нѣматъ възможность да се занимаватъ съ земедѣлие. Тѣ сж ловци, риболовци и въ най-добрия случай — скотовъдци, развъждащи най-често елени. Суровата борба съ природата не имъ е позволила да се издигнатъ до по-високи социални форми и да играятъ нѣкаква роля въ досегашната цивилизация. Всички племена, които живѣятъ въ Арктичната область (ескимоси, лапони, самоеди, остяки, чукчи и пр.) си много приличатъ по материална култура, битъ и начинъ на животъ. Тѣ живѣятъ на малки и разпръснати групи. Изчислява се, че въ Северната полярна область, върху нѣколко милиона кв. клм. суша живѣятъ само 200,000 души.

Стопанскитѣ възможности, които се откриватъ въ Северната полярна область, извънъ лова и риболова, сж отглеждането на животни за разни видове кожи, на северни елени и др., както и експлоатацията на нѣкои минерални богатства, като каменни вжглища, каквито сега се копаятъ отъ норвежцитѣ въ Шпицбергенъ.

Значението, което Северната полярна область има за побързитѣ съобщения между Азия и Америка, ще бжде въ скоро време голѣмо.

Значението й, обаче, за разнитѣ клонове на човѣшкото знание е огромно. Както географи, така и метеоролози, хидролози, геофизици, ботаници, зоолози и др. сж заинтересувани отъ многочислени проблеми, чиито разгадки лежатъ въ далечния северъ. Ние сме дълбоко убедени, че не е далечъ времето, когато неспокойниятъ и вѣчно изследващъ човѣшки духъ ще може да стане господарь на тая толкова негостоприемна природа и да намѣри тамъ отговоръ на редица неуяснени до сега въпроси.

Руската полярна експедиция 1937 г.

Сказка държана предъ Радио София презъ 1937 год.

Презъ посленитѣ десетилѣтия изучването на по[illegible]ѣ области става много интензивно. Докато въ мин[illegible] нитѣ експедиции сж били сравнително рѣдко явл[illegible]ие, дн[illegible] презъ всѣко време на годината, можемъ да наброимъ десятки дружинки отъ корави люде, които оседнали или придвижвайки се, наблюдаватъ и изучаватъ тия сурови земи. Докато проучването на южнитѣ полярни области се извършва понастоящемъ главно отъ съединенощатницитѣ и англичанитѣ, загадкитѣ на севернитѣ полярни области се разкриватъ на първо мѣсто отъ руситѣ, поради това, че севернитѣ окрайнини на огромната имъ държава се числятъ въ тоя студенъ поясъ на земята.

До колко е оживено изучването на севернитѣ полярни земи, показва обстоятелството, че само презъ неспокойния дванадесетгодишенъ периодъ 1912—1924 г. въ евроазиатскитѣ руски полярни земи сѫ работили 130 и то главно руски експедиции. Всѣка една отъ тѣхъ е имала специални задачи били тѣ научни, стопански или съобщителни. Отъ тогава насамъ руситѣ зарегистрираха редица нови постижения. Тѣ успѣха да създадатъ не единици, а стотици люде калени физически и подготвени практически и научно за тая тежка и рискована работа.

Настоящата Руска полюсна експедиция е звено отъ дългата верига руски експедиции. Тя е най-добре разгласена измежду тѣхъ, не само поради безспорно голѣмото ѝ научно и практическо значение, но и поради причини отъ политическо естество.

Идеята и планътъ на тая експедиция се дължатъ на проф. Ото Юлевичъ Шмидъ. Презъ 1935 г. е било вече решено да се достигне полюсътъ съ самолети, като се остане около него цѣла една година. Презъ февруарий т. г. Сталинъ и руското правителство одобряватъ тоя проектъ. Веднага се пристѫпва къмъ подготовка на експедицията. Огромната опитность, която рускитѣ и чуждитѣ полярни изследователи сѫ придобили, е била най-широко използувана за обзавеждане на експедицията. Изработва се специална много топла черна палатка отъ бризенти и пухъ, съ алуминиевъ скелетъ и каучуковъ подъ. За всички участници се ушиватъ топли полярни дрехи. Приготвя се специална, богата съ калории и витамини храна, имаща малъкъ обемъ и тегло. Експедицията бива запасена сѫщо така съ ски, полярни шейни, гориво въ гумени торби, безшумни петролни печки, прибори отъ алуминий, направени така, че да влизатъ единъ въ другъ, аптека и пр. Ленинградскитѣ научни институти отстѫпватъ най-добритѣ си инструменти като теодолити, хигрометри, термометри, разни видове барометри и др.

На о-въ Рудолфъ, отъ Францъ-Йосифовия архипелагъ, който е най-близката до полюса суша, тъй като отстои само 900 клм. отъ него, се устройва специална изходна и помощна станция съ електрическа централа, радиостанция и удобни жилища. Преди експедицията да отлети за полюса биватъ направени разузнавания съ лекъ самолетъ отъ летеца Павелъ Головинъ; той установява, че най-доброто време за кацване на полюса е около обѣдъ или полунощь.

На 21 май т. г., на 11 ч. 35 м. четирмата членове на експедицията, наедно съ проф. Шмидъ, излитатъ отъ о-въ Рудолфъ и слизатъ на леденъ блокъ около полюса, съ самолетъ пилотиранъ отъ Водопяновъ. Другитѣ временни членове на експедицията, съ останалитѣ припаси и снаражения, биватъ успѣшно пренесени съ огромнитѣ четиримоторни самолети на Молоковъ, Алексиевъ и Мазурукъ.

Устройването на станцията на северния полюсъ, почва съ постройка на палатката-кѫща за четирмата постоянни изследователи и съ пристройване къмъ нея на кухня отъ ледени блокчета и снѣгъ. На малъкъ коридоръ се нареждатъ палаткитѣ на временнитѣ обитатели. Построява се специална палатка за метеорологичнитѣ инструменти, както и кѫща отъ ледъ и снѣгъ за радиостанция и машинно отдѣление. Издига се специална вѣтрова електроинсталация, която постоянно пълни акумулаторитѣ съ така необходимата електрическа енергия. Тя е нагласена така, че при вѣтъръ по-силенъ отъ 12 метра въ секунда, автоматично прекѫсва работата си, за да не се повреди. Припаситѣ, опредѣлени да стигнатъ за 18 месеца, се разпредѣлятъ на части, и се поставятъ върху шейни, на разни мѣста изъ леденото поле, за да не се загубятъ всички при евентуалното му разкѫсване. Чрезъ радиото веднага се влиза въ радиотелеграфна и радиотелефонна връзка не само съ полярнитѣ станции по евроазиатското крайбрѣжие, но и съ Москва. Отъ оператора Маркъ Траяновски биватъ снети на филмъ животътъ и организирането на експедицията на о-въ Рудолфъ и на полюса.

Презъ нощьта на 6 юний т. г. проф. Шмидъ и всички други временни членове отлетяватъ обратно за о-въ Рудолфъ, следъ 16-дневенъ престой на ледения блокъ. Върху него оставатъ да зимуватъ само четирма: Папанинъ, шефъ на експедицията, Кренкелъ, радиотелеграфистъ, Федоровъ, геофизикъ и астрономъ и Ширшовъ — хидрологъ. И още едно живо сѫщество остава — едно куче, което да служи като стражъ въ случай на нашествие на бѣли мечки. На островъ Рудолфъ бива оставенъ летецътъ Мазурукъ, съ задача да поддържа постоянна връзка съ станцията на Северния полюсъ чрезъ радиото и да се притече на помощь при нужда.

Така, въ общи черти, е организирана тазгодишната Руска полюсна експедиция.

Научнитѣ и практически задачи, които тя има, сѫ многочислени. Главната ѝ задача е наблюдение на времето на полюса. Тия наблюдения се правятъ четири пѫти презъ денонощието, като веднага се предаватъ по радиото. Това обстоятелство е отъ голѣмо значение за предсказване на времето, тъй като много често подтикъ за придвижване на голѣми въздушни маси, които го промѣнятъ, се дава въ околополюснитѣ области. Самолетитѣ, които се проектира да летятъ презъ полюса за Америка, ще могатъ да се ориентиратъ предварително чрезъ радиосигнали отъ полюсната станция за състоянието на времето. Тя е вече означена върху синоптичнитѣ карти на северното полукълбо.

Втората важна задача е изследване на Северното ледено море. Лотува се, за да се узнае дълбочината и температурнитѣ му наслойки. Чрезъ сонди се взиматъ проби отъ вода, за да се изследватъ за соленость, съдържание на малки организми и на кислородъ. Чрезъ подобни изследвания може да се разясни въ какво количество атлантическитѣ води, т. е. водитѣ на Голфщрома, проникватъ въ Северното ледовито море. Проби се взиматъ следъ всѣки 40—50 клм. изминатъ пжть, презъ голѣма дупка, пробита въ срѣдата на блока. Наблюдава се сжщо така и отражението на приливо-отливнитѣ вълни. Голѣмо внимание се обръща на проучването на посоката и скоростьта, съ която се движатъ леденитѣ блокове. За тая цель се използуватъ специални апарати, които отбелязватъ автоматически презъ денонощието скоростьта и посоката на движението. Това изследване ще посочи, като практична последица, начинитѣ за по-лесно и по-безопасно пжтуване изъ тия северни води.

Проучаватъ се, освенъ това, флората и фауната, особено нисшитѣ обитатели на ледоветѣ и водитѣ, т. е. така нареченийтъ планктонъ, който е отъ голѣмо значение за живота на едритѣ животни.

Между редицата геофизични наблюдения първо мѣсто заема изработване на магнитна карта на околополюснитѣ области, въ които до сега магнитнитѣ аномалии сж представени само по предположение. Независимо отъ научното значение, което има точното географско разпредѣление на земния магнетизъмъ, тази нова карта ще има голѣмо значение както за правилното летене на самолетитѣ на голѣма височина, така и за корабоплаването. Ще се изследва сжщо така силата на земното притегляне. Вълшебнитѣ драперии на северното сияние, една отъ незабравимитѣ гледки на Арктичната область, сжщо ще бждатъ предметъ на наблюдение и изучване.

Ледениятъ блокъ, на който се намиратъ „папаниновцитѣ", както се наричатъ участницитѣ въ тая експедиция по името на шефа си, има повръхнина около 4—5 кв. клм., съ срѣдна дебелина 3 метра. Той тежи, споредъ изчисленията имъ, около 6 милиона тона. Тѣзи му размѣри даватъ голѣми основания да мислимъ, че той ще може да достигне до Гренландското море, както това се предполага, обаче силно намаленъ. Въ Гренландското море не сж наблюдавани до сега ледени блокове съ по-голѣма повръхнина отъ 0.5 кв. клм.

Полярното лѣто, което сега прекарватъ изследователитѣ, се оказва много тежко. Силни вѣтрове, както и голѣми мъгли сж често явление. Подъ влияние на слънцето, повръхнината на ледения блокъ, както и снѣгътъ, натрупанъ върху нея, се стопяватъ и образуватъ цѣли потоци и езера отъ сладка вода, покрити съ слаба ледена кора. Радиостанцията и хранителнитѣ запаси е трѣбвало да бждатъ мѣстени на нѣколко пжти на по-сухи и на по-високи убѣжища. Кѫщитѣ, направени отъ ледъ и снѣгъ, се стопили. Извънъ мокрия снѣгъ, на полюса валѣлъ и дъждъ. Той ги изненадва много, защото до сега не се знаеше, че тамъ пада дъждъ. Членоветѣ на експедицията нѣматъ съответни дрехи и ботуши и затова често сѫ измокрени. Съ пиене на горещъ чай тѣ се борятъ противъ простудата. Блокътъ не е намалѣлъ много, но по него има вече пукнатини до 9 м. широки.

Научнитѣ резултати отъ до сега направенитѣ изследвания сѫ много голѣми и разнообразни. Движението на ледения блокъ е ставало главно въ посоката на вѣтъра, съ малко отклонение на изтокъ, следствие на въртенето на земята. Това показва, че между леденитѣ блокове има незаледени пространства, което имъ позволява да се придвижватъ свободно. За 3 месеца, т. е. отъ 21 май до 21 августъ, блокътъ е изминалъ въ начупена линия 530 клм., а въ въздушна линия 395 клм., съ срѣдна скорость 5 клм. на денонощие. Посоката си той е мѣнилъ на нѣколко пѫти. Общата посока, по която става движението му, е югоизточна, т. е. по направление на Гренландското море, нѣщо, което се очакваше, понеже това движение на леденитѣ блокове бѣ известно отъ по-рано. Той се намира понастоящемъ на около 600 клм. отъ него. Изчислява се, че ще стигне до това море за около 4 месеца.

До преди Руската полярна експедиция се приемаше, че върху Северното полярно море се простира область на високо барометрично налѣгане, много устойчива презъ лѣтото, а промѣнлива презъ зимата. Наблюденията наруситѣ показватъ, че тая теоретична представа е погрѣшна, тъй като презъ лѣтото проникватъ постоянно голѣми топли въздушни маси чакъ до полюса. Тѣхната поява се съпровожда съ дъждъ неочакванъ до сега тамъ.

Отъ редовнитѣ метеорологични наблюдения се вижда, че срѣдната температура презъ месецъ юний е била — 2^0, а презъ юлий + 0.2^0. (Въ София презъ юлий имаме 20.4^0). Най-низката температура презъ тия три месеца е била — 16^0, а най-високата + 1.7^0.

Дълбочината на океана е мѣрена два пѫти. На $88^0 54'$ ширина и 21^0 зап. дължина тя е била 4,290 м., а на $88^0 47'$ ширина и 10^0 зап. дължина — 4,374 м. Това потвърждава предположението, че въ Северното ледовито море, при отдалечаване отъ земната ось, дълбочината се увеличава. Пири, откривательтъ на северния полюсъ, е лотувалъ при него до 2,743 м., безъ да достигне дъното. При тия две лотувания, руситѣ сѫ взели съответни проби отъ дъното на морето.

Сондитѣ сѫ показали, че на дълбочина до 150 м. водата има низка температура отъ — 1.60^0 до 1.70^0 градуса. На 250 м. тя е 0^0, а отъ 275 до 600 м. има положителна температура

(+0.71 до +0.78 стотни отъ градуса). Този топълъ пластъ стои почти неподвиженъ. Следъ него надолу температурата на водата пакъ пада подъ нулата. Тѣзи изследвания ясно сочатъ, че топлитѣ води, открити по̀ на югъ, около Шпицбергенъ, отъ Нансенъ, достигатъ до полюса, като внисатъ голѣмо количество топлина.

Магнитнитѣ изследвания установяватъ отсѫтствие на голѣми аномалии. Магнитниятъ меридианъ е отклоненъ отъ Гринуичкия съ 41°. Отъ гравометричнитѣ наблюдения е установено, че силата на земното привличане въ Северното ледовито море е по-голѣма, въ сравнение съ тая, която теоритически се приемаше до сега.

Руската полярна експедиция доказа, че леденитѣ полета, съставени отъ единъ или повече блокове, сѫ достатъчно устойчиви, за да може да се кацва върху тѣхъ съ самолети тежки по 24.5 тона.

Отъ наблюденията ѝ знаемъ, че и на полюса могатъ да се видятъ животни. Така чайки се прелетѣли на 3 юлий, вѣроятно, на пѫть къмъ Грантовата земя или островитѣ на Американския арктически архипелагъ, нѣкои отъ които не сѫ заледени. Изследователитѣ сѫ били посетени отъ една бѣла мечка, съ две малки мечета родени презъ тая година. Тѣзи наблюдения сѫ важни, защото при по-раншнитѣ изследвания сѫ отбелязвани животни само до 84° с. ш.

Настоящата Руска полярна експедиция е ценна за науката, не само за това, че голѣмото бѣло петно около полюса се намалява, но и заради редицата си изучвания, които допринисатъ за разгатване на тайнитѣ на тоя огромна область на „Бѣлото мълчание“.

Още по-ценни сѫ тия изучвания за самата Русия, тъй като съ тѣхна помощь тя ще може да обладае едно негостоприемно море, което ѝ дава свободенъ и независящъ отъ никого достѫпъ до голѣмитѣ свѣтовни пѫтища. Огромната флота, която тя е струпала въ незамръзващето пристанище Мурманскъ на полуостровъ Кола, може веднага да се озове въ Атлантическия океанъ. Въ скоро време, благодарение на полярнитѣ изучвания, тя ще може, следвайки евроазиатското крайбрѣжие, да се озове въ Тихия океанъ. Съ това една голѣма мечта на Петъръ Велики ще бѫде осѫществена.

Впечатления отъ Румъния

(Сказка държана предъ Българското географско дружество презъ 1937 г.)

Настоящата ми сказка има характеръ на беседа. Азъ ще изложа впечатленията си въ такъвъ редъ, по който сѫ придобити. Изложението ми ще бѫде сбито.

Чрезъ уреденитѣ екскурзии видѣхъ нѣща, които иначе човѣкъ мжчно би могълъ да види, ако пжтува самичъкъ.

Нашата северна съседка има 294,967 кв. клм. съ 19,196,000 население. Тѣзи изчисления сж правени къмъ срѣдата на 1935 год. Значи, тя е около 3 пжти по-голѣма по население и по територия отъ България.

Напускаме нашето най-голѣмо и красиво дунавско пристанище Русе. Пристигаме въ Гюргево (Журжу), първия за насъ по посещение румънски градъ, който е и главната връзка между България и Румъния. Той има 31 хиляди жители, споредъ преброяването отъ 1931 год.

Презъ Гюргево става голѣмъ износъ на петролъ, поради петролопровода, който стига до него и поради близостьта му до Плоещъ, отгдето петрольтъ се изнася съ вагони-цистерни. Градътъ е изпълненъ съ малки кжщички, покрити съ ламарина и оградени съ малки дворчета.

Отъ Гюргево влакътъ ни понася къмъ столицата на Румъния — Букурещъ.

Влизането въ Букурещъ става презъ новата и модерна северна гара (gara de Nord), ако и влакътъ да преминава презъ южната гара Филаретъ, чието име толкова често се срѣща въ споменитѣ на дейцитѣ ни отпреди Освобождението.

Първомъ изпитахъ разочарование, защото очаквахъ да видя единъ модеренъ градъ — модеренъ по планъ, съ широки и прави улици, съ площади, съ еднакво приблизително високи кжщи и пр. Отъ това, което сж ми разправяли наши сънародници за тоя „малъкъ Парижъ", отъ фотографии, както обикновено става подходящо избрани, азъ имахъ такава представа.

Оказа се, обаче, че предъ насъ се намира провинциаленъ балкански градъ, съ тѣсни, многобройни и нерегулирани улици, мнозинството отъ които сж застроени съ нееднакви здания.

Началото на новъ и модеренъ градъ е вече сложено. Построени сж и се строятъ неспирно радиално излизащи улици и голѣми булеварди, като Братияно, Елизабетъ, Каролъ II, Буздуганъ, шосето Киселевъ и др. (Каля Викторіеи е още тѣсна и криволичеща). На много мѣста сж построени отъ двете страни на тѣзи широки улици хубави обществени постройки. Автобуси и трамваи нѣма. Пжтуването става само въ една посока.

Хубави градини и паркове, като Чешмеджиу, Каролъ I, Киселевъ, Ботаническата градина даватъ добра украса на града. Но сравнени съ софийскитѣ градини, тѣ заематъ много помалка повръхнина и сж предназначени за много по-малко население.

Букурещъ, обаче, не е застроенъ на гжсто, както западнитѣ градове. Въ него дворовeтѣ и частнитѣ градини заематъ 4,000 хектара отъ всичко 7,000 хектара, които градътъ е заемалъ презъ 1930 год., т. е. около 67·5 % (Mihailesco, Bucuresti, стр. 7). Ясно е, че Букурещъ още пази, въ крайнитѣ си части, този типъ, който ние наричаме ориенталски, а въ румънската географска литература — „румънски“.

Букурещъ е разположенъ на р. Джмбавица, която тукъ има широко разливно легло. Сега водитѣ протичатъ въ каналъ, който въ срѣдната си часть е покритъ изцѣло, та се образува най-голѣмиятъ площадъ въ Букурещъ Piata Natiunei.

Въ градския музей видѣхъ картини отъ стария Букурещъ съ гръцко-ориенталски строежъ и ханове като нашитѣ.

Днесъ градътъ се развива на северъ, като почва около черквата Radu Voda, на дѣсния брѣгъ на р. Джмбавица, премѣства се въ централния пазаръ, а сега около Военния клубъ. Най-много, обаче, градътъ расте на северъ.

Фабричнитѣ заведения сж застроени главно въ североизточната часть — квартала Оборъ и въ северозападната часть. Тѣ сж главно за преработване на петролни деривати, хранителни произведения и машини.

Букурещъ е голѣмъ административенъ, търговски, банкерски и културенъ центъръ.

Централниятъ пазаръ е съ главна артерия Strada Lipscant, което ще каже продавачъ на лайпцигски стоки, манифактуристъ. Тя много прилича на нашата Леге. Състои се отъ низки сгради, множеството само отъ партеръ, или отъ партеръ и единъ етажъ. Въ тѣхъ се продава манифактура, галантерия, бѣльо, обуща и пр. Една отъ нейнитѣ улички, вече прекръстена, е Strada Gabroveni — Габровска улица, на която сж се намирали ангросиститѣ за шивашки принадлежности, обуща, дребни стоки (игли, копчета, конци и пр.), кожи и пр. Името на габровцитѣ като търговци е било толкова известно между румънцитѣ, че е отбелязано въ румъно-френския речникъ на Константинъ Шъиняну (Bukurest, 1936 год., IV изд.), гдето gabrovean значи габровецъ, но и търговецъ на предмети отъ Габрово.

Около Букурещъ се намиратъ много предградия — типични села, по фотографиитѣ, които видѣхъ. Тѣ се наричатъ mahala. Много наподобяватъ нашитѣ Слатина, Враждебна, Райна княгиня. Освенъ това има махалалеле (mahalalele de odihna) отъ славянския коренъ отдъхвамъ, отпочивамъ си. Въ тѣхъ се намиратъ вили всрѣдъ голѣми градини или палатитѣ, както нѣкои боери наричатъ зданията си.

Потеглихме за Синая. Пжтътъ върви по шосето Киселевъ (презъ 1930 год. губернаторъ на Молдова и Влашко) покрай широката долина на р. Колентина (Colentina). Тази рѣка се изтича мжчно и затова на много мѣста водитѣ ѝ образуватъ цѣли езера. При Бъняса се намиратъ спортни игрища, между които и голѣмъ хиподромъ. Тамъ сѫщо е цивилното аеропристанище на Букурещъ.

Пѫтемъ се отбихме въ една рафинерия за петролъ близу до Плоещъ. Това сѫ огромни заведения, изпълнени съ тръби и пещи, отъ които нищо не разбрахъ.

Самиятъ градъ Плоещъ, презъ който преминахме, е добре устроенъ градъ, съ хубави улици, застроени съ дървета, знакъ за богатство. Презъ 1930 г. той е ималъ 77,000 жители. Периферията му се състои отъ малки кѫщи и улици.

Плоещъ е центъръ на румънското петролно производство, а то, както е известно, не е малко. Румъния заема сега четвърто мѣсто въ свѣта, следъ Съединенитѣ щати, Съветска Русия и Венецуела. Презъ 1934 год. тя е произвела 8·5 милиона тона.

Следъ Плоещъ спрѣхме въ Бряза, село недалечъ отъ Синая. Тамъ разгледахме една здравна съвещателна станция за деца. Взехме участие въ банкетъ съ народни ястия. Ядохме подъ звуцитѣ на румънски народни пѣсни и видѣхме румънски хорà, повечето отъ които сѫ познати въ България, съ изключение на две: едното наподобява чардаша, а другото — валса — модерни влияния.

Разгледахме единъ голѣмъ станъ — нововъведената дума за лагеръ — на стражеритѣ, т. е. стражаритѣ, или другояче казано, пазачитѣ. Тя представя организация за национално възпитание. Членоветѣ носятъ специална униформа. Учатъ се не само да слушатъ, но и да командуватъ. Това пролича отъ демонстрацията имъ. Организацията полага особени грижи за селскитѣ деца.

Напустнахме Подгория, хълмиста область, и навлѣзохме въ Карпатитѣ.

Синая се намира въ долината на р. Прахова, на 127 клм. отъ Букурещъ. Надморската височина при двореца Пелешъ е 800—970 м. Синая прилича много на нашата Чамъкория, но прави впечатление на по-влаженъ курортъ. Въ него има много елегантни вили и хотели. Въ най-голѣмия отъ тѣхъ — Palace-hotel-Sinaia бѣхме на чай. Такива грамадни и луксозни хотели (180 стаи) ние нѣмаме. Забележителенъ е съ кралскитѣ дворци, отъ които най-голѣмъ е дворецътъ Peleş. Въ тѣхъ сега рѣдко пребивава Каролъ II. Около Синая сѫ построени много пѫтища за коли, за коне или само за пешеходци. Тѣ водятъ до всички забележителни мѣста отъ веригата Бучеги (Bucergi). На едно отъ най-високитѣ ѝ мѣста, на 1400 м. височина, се строи хотелъ, който е получилъ вече интересно име „Края на свѣта".

Отъ Синая пристигнахме въ Турну-Северинъ, пристанище на Дунава, съ около 30 х. жители. Разгледахме развалинитѣ на стария градъ Drobeta и останкитѣ отъ началната колона на моста, построенъ нѣкога отъ римския императоръ Траяна.

Мостъ е имало и при Colonia Ulpia Oescus, а днесъ, въ вѣка на бързитѣ съобщения, по цѣлата тая дължина на Дунава нѣма никакъвъ мостъ!

Градътъ е важно износно пристанище на храни. Притежава държавна корабостроителница, въ която е построенъ параходътъ Каролъ II.

Направихме разходка до Желѣзнитѣ врата. Не можахме да се спремъ на острова Ада-кале, населенъ съ турци — кафеджии по параходитѣ, риболовци и контрабандисти. Островътъ е свободна земя, забравена при мирната конференция.

Ходихме и до Херкулесбадъ (на рум. Băia Herculane) въ тектоничната долина на р. Черна, притокъ на Дунава. Курортътъ се посещава много и отъ българи. Банята представя голѣмо, но вече старо здание. Топлитѣ сѣрни води лѣкуватъ сполучливо ревматизъмъ. Друго особно не видѣхме.

Градътъ е добре благоустроенъ. Притежава културенъ домъ съ библиотека, театраленъ салонъ и малъкъ музей.

Нека отворимъ скоби и забележимъ, че румънитѣ иматъ по-голѣма градска култура. Тѣ всѣкога сѫ имали „боери“, малки и голѣми, боери сѫ ставали и всички по-важни административни чиновници.

Селата, обаче, по материална култура сѫ много по-назадъ. Нека вземемъ единъ отъ най-изпъкващитѣ ѝ елементи — кѫщата. Учудва просто еднообразието въ сегашната кѫща!

Vuia различава въ цѣла сегашна Румъния 3 типа кѫщи. Първиятъ типъ има килеръ, одая и притворъ. Въ одаята има огнище, лавица и миндеръ, както и маса. Такива кѫщи се срѣщатъ въ Банатъ, Трансилвания, Влашко и часть отъ Молдова. Вториятъ типъ има килеръ, стая, хашево, която не се отоплява, одая и купторъ. Третиятъ типъ — бордеи — вече сѫ изчезнали.

Когато се събудихъ въ влака, следъ потеглянето отъ Турну-Северинъ за Букурещъ, влакътъ напущаше обширната степна область Барачанъ. Следъ нея той премина презъ Балтата на Дунава. Балта означава буквално блато (славянска дума), но съ нея означаватъ младитѣ алувиални и заливни низини около Дунава, заети отъ зеленина, дървета и пр. и изпъстрени съ малки или по-голѣми блата.

Върху часть отъ Балтата и върху самото течение на р. Дунавъ се простира голѣмиятъ мостъ при Черна вода, 3850 м. дълъгъ. Той свързва Букурещъ съ Кюстенджа. Линията Черна вода — Кюстенджа, построена презъ 1860 год. е първата ж. п. линия на Балканския полуостровъ.

Тренътъ префучава следъ това презъ населения въ мнозинството си съ татари гр. Меджидие, за да пристигне въ Кюстенджа, „бисерътъ на Черно море“, както го наричатъ сега румънцитѣ. Тѣ сѫ въвели и други подобни имена като

„Сребъренъ брѣгъ“, което име даватъ на черноморското крайбрѣжие около Балчикъ.

Кюстенджа е голѣмъ и въ много отношения модернизиранъ градъ. Презъ 1930 год. той е ималъ 58,000 жители. Голѣмо впечатление прави самото пристанище. Въ него на първо мѣсто се натрапва огромната постройка—депо съ силози, които могатъ да поберать 140,000 тона жито, а сѫщо така 36 резервоара за петролъ, които побиратъ 210,000 тона петролъ, докарванъ въ тѣхъ направо съ петролопроводъ отъ Плоещъ. Трафикътъ на Кюстенджа възлиза на повече отъ 1·5 милиона тона, отъ които 1·3 мил. износъ, докато за всички наши черноморски пристанища вносътъ и износътъ не достига 400,000 тона. Интересно е да се отбележи, че въ музея, изпълненъ съ археологически находки отъ Добруджа, се намиратъ скици, изобразяващи проектъ за каналъ между Черна вода и Кюстенджа. Той ще следва по депресията, а презъ Кюстенджа на 13 клм. ще върви подъ височинитѣ западно отъ града съ тунелъ

Мамая има много по-голѣми бани, съ добъръ ресторантъ, планъ и удобства като варненскитѣ. Плажътъ е отъ по-глинестъ пѣсъкъ и не се рони. До Мамая се намира голѣмо аеропристанище и авиационно училище.

Istria е стариненъ градъ, разкопаванъ отъ проф. Lambrino. Той е разкрилъ стени, улици, основи на постройки. Това сѫ варварски строежи между анойзитѣ. Градътъ се намира всрѣдъ льосова повръхнина надъ езерото Синое. Той е построенъ, обаче, на малко по-високо мѣсто, на така нареченитѣ у насъ „градове“, на румънски grinduri, каквито срѣщаме у насъ въ крайдунавскитѣ заливни равнини, напр. въ Карабоазката. Това сѫ естествени диги. На тѣхъ се намиратъ селата Заргаждасъ и Джбованъ (Черчеленъ). Този льосъ по своя видъ и своята влажность ми напомни льоса при Аспарухово (Сесъ-Севмесъ) до Варна, който така ни озадачаваше. Той е пепеляво-кафявъ и почти навсѣкжде влаженъ. Още тогава си поставихъ въпроса, че тукъ имаме заливанъ и стоялъ подъ вода льосъ. Отъ изучванията на румънскитѣ географи, особено на починалия презъ 1935 год. Вълсанъ, е претърпявалъ различни позитивни и негативни движения. При прокопаването на Сулинския каналъ сѫ намѣрени въ източния край на островъ Караорманъ на 3—6 м. дълбочина подъ нивото на водата единъ глинестъ пластъ и льосъ съ останки отъ Elephas primigenius, Rhinoceros antiquitatis и др. Ясно е, че и тука имаме льосъ, който е стоялъ подъ вода, а сега е на сушата. Самиятъ фактъ, че старото пристанище Истрия сега е на суша, говори за това. Това е и причина да не продължи или да се поднови поселищниятъ животъ на това мѣсто. Всички други антични градове по западния брѣгъ на Черно море продължаватъ да живѣятъ и до сега, като напр

Томи — Кюстенджа, Kallatis — Мангалия, Бизоне — Каварна, Крупой или Дионисополисъ — Балчикъ, Одесусъ — Варна, Месемврия, Анхиало — Поморие, Аполония — Созополъ.

На другия день направихме екскурзия на югъ до Кюстенджа и до Мангалия. Минахме край курортнитѣ селища Ефория и Карменъ—Силва, съ доста голѣми и хубави хотели, каквито ние въ нашитѣ малки черноморски курорти нѣмаме. Въ Мангалия сварихме да видимъ само една джамия, малкото музейче, което се намира отвънъ въ двора и мраморния паметникъ на канонира Цоло Николовъ, падналъ убитъ при бомбардировката на Мангалия. Земята представя истинска степь, равна, прашна и безлесна, изгорѣла отъ слънцето. Посетихъ и морската биологична станция — южно отъ Кюстенджа, принадлежаща на Яшкия университетъ и управлявана отъ починалия миналата година проф. Борчя. Показаха ни и аквариума. Нашата станция въ Варна като здание е по-кокетна, но тази е дала добри научни трудове, особено върху рибитѣ.

Посетихме Черновицъ, по изгледъ австрийски градъ, както въ перифернитѣ части на Виена. Наредъ съ румънскитѣ, се срѣщатъ много нѣмски фирми и имена, нѣмски здания. Еврейскиятъ елементъ се чувствува силно — по физиономии, по носии, по имена. Отъ населението $^1/_3$ сѫ украинци, $^1/_3$ — евреи, около 20% нѣмци. Той е третиятъ по голѣмина градъ въ Румъния — 111 х. ж. (1930 год.). Има добре уреденъ университетъ, особено прочутъ богословски факултетъ. Тамъ сѫ учили наши владици (Паисий). Видѣхме голѣмия дворецъ на православния епископъ — 3 пѫти по-голѣмъ отъ нашия въ София. Разгледахме и музеитѣ.

Разгледахме и градчето Хотинъ, което има 16 х. жители, въ мнозинството си евреи. Крепостьта му е много добре запазена. Вижда се добре срещуположния руски брѣгъ. Отъ тамъ почва границата на Русия, която свършва при Великия океанъ — 12,000 клм. въздушна линия. Въ тая часть на Буковина рѣка Днестъръ тече въ обща посока западъ — истокъ, въ добре оформено легло, съ несиметрични брѣгове. Румънскиятъ брѣгъ се издига на около 120 м. надъ нивото на рѣката. Профилътъ ни открива палеозойскитѣ материали на руската плоча, припокрити отъ по-млади креда и миоценъ.

Посетихме манастиритѣ Путна и Драгомирна, гр. Радовицъ (Radauzi) и гр. Suceva. Манастиритѣ по външенъ изгледъ приличатъ на западноевропейскитѣ, но по обрисуване на стенитѣ и по вѫтрешность на черквитѣ — на нашитѣ.

Путна е издигнатъ въ XV в. отъ Стефанъ Велики и въ него се намира гробътъ му, въ самата черква, както е при черквата Св. 40 мѫченици въ В. Търново. Все тамъ се намиратъ и гробоветѣ (3 на брой) на неговия синъ и наследникъ, на другитѣ му синове и дъщери, на женитѣ му. Въ притвора на храма се намиратъ гробоветѣ на много владици.

Манастирътъ притежава хубавъ музей, най-богатия манастирски музей, съ много скжпи черковни одежди, особено ценни надгробни покривки (отъ атласъ и златни нищки, или гоблена тъкань).

Драгомирна е основанъ въ XVI в. Въ него сжщо се намира гробътъ на основателя му митрополитътъ на Молдова Анастасиусъ Гримка, както и други гробове. Манастирътъ е много чистъ, подоветѣ му сж отъ паркетъ. Въ него видѣхме ценни евангелия съ славянски букви.

При Сучява посетихме стара крепость пакъ отъ времето на молдовския владѣтель Стефанъ Велики (1380—1456 год.), сега развалина. Тамъ ни дадоха голѣмъ банкетъ, следъ което заминахме за Клужъ.

Клужъ (Колошваръ, Klausenburg) има 99 х. жители (1930 год.), отъ които 45 х. сж румънци, 30 х. унгарци, 20 х. нѣмци. Въ града е издигнатъ хубавъ паметникъ на Матиасъ Корвинъ. Университетътъ е добре уреденъ, както и географскиятъ институтъ при него.

Въ Холандия

Сказка държана предъ Радио София презъ 1938 година

Въ нашия общественъ животъ, въ широкия смисълъ на думата, винаги е имало нѣкоя отъ по-малкитѣ европейски държави, която поради по-високата си материална и духовна култура или поради обществения си редъ да се ползува съ известни симпатии или предпочитания у насъ. Най-старата фаворитка въ това отношение е Белгия. По нейния образецъ се изработи нашата конституция, тя ни даде девиза си L'Union fait la force, върху който напоследъкъ пакъ се говорй, да оставимъ на страна културнитѣ и стопански връзки. Белгия до миналата година бѣ на първо мѣсто по чужди капитали въ България.

Следъ Белгия и наредъ съ нея, преди войнитѣ, съ голѣма обичь у нашата интелигенция се ползуваше свободолюбивата Швейцария. После Свѣтовата война много се говори и писа у насъ за Финландия, и то преди всичко по поводъ на добре познатата книга на Григорий Петровъ. По-малко шумъ, но за това повече полза нашето земедѣлско стопанство извлича отъ Дания, гдето стотици младежи земедѣлци имаха възможность да се запознаятъ съ данското земедѣлие. Организацията на данскитѣ земедѣлски кооперации бѣ проучвана отъ насъ и много отъ методитѣ ѝ използувани и пр.

Азъ нѣма да се спирамъ и върху другитѣ напреднали малки европейски държави, отъ които много ценни поуки можемъ да извлѣчемъ, като Швеция и Норвегия напримѣръ. Ще премина къмъ Нидерландия или къмъ Холандия, ако обичате, както ние, па и много други народи, сме свикнали да наричаме тая страна по името на главната ѝ провинция. Преди всичко трѣбва да подчертая, че развитието на Нидерландия, която стои най-високо между европейскитѣ държави (за мѣрило вземамъ равнището на животъ на селянитѣ и работницитѣ), е вървѣло при много благоприятни условия, поради което въ тая страна има отъ столѣтия натрупани голѣми материални и духовни богатства. Затова и сравненията, които ще правимъ, ще бѫдатъ нехомогенни, ако се изпуска изъ предвидъ историческото ѝ развитие и обширнитѣ ѝ и богати колонии, върху които до голѣма степень се градятъ и сега голѣмитѣ лични и обществени богатства.

Повръхнината на Холандия е 34,000 кв. клм., а населението ѝ възлиза на 8·5 мил. жители. На квадратенъ километъръ се падатъ по 250 души. Тя е една отъ най-гѫсто населенитѣ страни въ Европа.

Холандия владѣе следнитѣ колонии: 1) Нидерландска Индия (Ява, Суматра, Целебесъ, по-голѣмата часть отъ Борнео, половината отъ Нова Гвинея и пр.) — 1,900,000 кв. клм. съ 63·5 мил. жители; 2) Нидерландска Западна Индия: а) Гвияна — 174,000 кв. клм.: б) Кюрасао и малки островчета въ малкитѣ Антили, южно отъ Порто-Рико — 1130 кв. клм.

Отъ другитѣ владения на холандцитѣ заслужава да се отбележатъ тия въ Южна Африка, въ началото на 17. в., когато започва преселване на холандски селяни, т. н. бури (boers), които сѫ основатели на самостойнитѣ държави Трансвалъ и Оранъ — сега части на доминиона Южна Африка. Презъ 17. в., златния вѣкъ на Нидерландия, тѣ основаватъ и много други колонии, между които и Нови-Амстердамъ, сегашния Ню-Йоркъ. Австралия е открита отъ холандцитѣ и наречена отъ знаменития имъ мораплаватель Абелъ Тасманъ — Нова Холандия. Неговото име пъкъ е дадено на голѣмия островъ Тасмания.

Нидерландия се числи по повръхнина къмъ Северонѣмската низина. Само южната ѝ часть, отъ провинцията Лимбургъ, има по-високи части, които сѫ дѣлъ отъ Рейнскитѣ шифрови планини. Тамъ се намира и най-високата ѝ точка — 322 м. надъ морето, Vaalserberg — на границата съ Германия. Нидерландия напълно заслужава името си, тъй като тя има срѣдна надморска височина 12 м. (България има срѣдна височина 480 м. — повече отъ най-високата ѝ точка). Близу 10,000 клм. отъ земитѣ ѝ се намиратъ подъ морското ниво, като нѣкжде тѣ достигатъ до 5 м. подъ нивото. (Голѣмитѣ езера и воднитѣ течения не се взиматъ предвидъ при повръхнината). Отъ заливането, което при високи води може да достигне 62⁰/⁰ отъ повръхнината, страната се предпазва чрезъ естествена преграда отъ дюни между Hoek van Holland и Helder и отъ диги, нѣкои отъ които сѫ много стари.

Надъ най-старитѣ карбонски пластове, които се откриватъ въ Лимбургъ, много богати съ доброкачествени вѫглища, както е случаятъ и съ съседнитѣ части на Белгия и Германия, следватъ кредни пластове. Надъ тѣхъ, на повръхнината, колкото отиваме по-близу до морето, толкова терциернитѣ, а следъ това дилувиалнитѣ пластове ставатъ по-млади. Презъ младия терциеръ и дилувиума рѣкитѣ, начело съ Рейнъ, образуватъ голѣмъ наносенъ кѫжелъ, който е почвалъ при Бонъ. Отъ северноевропейския континенталенъ ледникъ, който презъ втората половина на кватернера достига тука, тия материали се разбъркватъ, образуватъ се заприщени езера, утайватъ се лепкави глини и пр. Ледникътъ е стигалъ около линията Huizen (радиостанция) — Дюселдорфъ, като е покривалъ приблизително половината отъ страната. Следъ оттеглянето му морето навлиза и заема части отъ сушата. То ги покрива само съ тънъкъ воденъ пластъ. Задъ дюнитѣ на много мѣста се образуватъ обширни заблатени или заети отъ торфища мѣста, които първомъ почватъ да се пресушаватъ.

Главни рѣки тукъ сѫ Рейнъ и Маасъ, които съ по нѣколко разклонения и рѫкави се вливатъ въ Северното море. Въ Нидерландия е и устието на р. Шелда. Презъ историческо време тѣхнитѣ течения тукъ, по природенъ или по изкуственъ начинъ, сѫ претърпѣли много измѣнения. Рѣкитѣ и многобройнитѣ канали се използуватъ за съобщения и за разходки съ лодки (моторни и съ гребла).

Климатътъ на Холандия е океански, съ мека зима, студено сравнително лѣто (юлий — 18°—19° срѣдно), съ голѣма влажность въ въздуха и силна облачность. Поради това топлината мѫчно се понася.

Нидерландцитѣ сѫ произлѣзли отъ смѣсването на нѣмскитѣ етнични групи фризи, франки и сакси. Говорятъ езикъ близъкъ до нѣмски и английски, еднакъвъ съ езика на фламандцитѣ въ Белгия. Въ Ю. Африка буритѣ говорятъ afrikaas — малко стариненъ холандски (отъ 17 в.) съ примѣсъ на думи — английски, нѣмски и френски, заети отъ тамошнитѣ колонисти, както и отъ собствено развитие — нѣщо подобно като езика на нашитѣ банатчани.

Истински, въ политически смисълъ на думата, малцинства Нидерландия, може да се каже, нѣма. Фризитѣ, на брой 200,000, населяващи западнофризийскитѣ острови, сѫ отдѣлна езикова група, но се чувствуватъ като холандци; евреитѣ сѫ около 95,000, има доста чужденци, като фабрични работници, емигранти нѣмци — 55,000, белгийци — 30,000 и пр. Тѣ си оставатъ като чужди поданици. По религия 52% отъ холандцитѣ сѫ протестанти (сѫщо и кралското семейство), 37% сѫ католици и пр.

По занятие жителитѣ на Холандия сѫ заети, както следва: 39·3% съ индустрия и мини, 23·4% съ търговия и съобщения, 20·5% съ земедѣлие, 16·8% — останалитѣ професии.

Най-важнитѣ индустрии сѫ: текстилна, мелничарство, машини и корабостроителство, какао и шоколадъ, хартия. Всички тѣ сѫ стари и съ традиция. Нова и важна е електрическата индустрия. Една отъ известнитѣ фирми и у насъ е Radio Philips. Старъ занаятъ е шлифовката на диаманти, донесенъ тукъ отъ португалски евреи, и се засилилъ презъ 19 в., когато почватъ да се пращатъ диаманти отъ Ю. Африка.

Въ търговия и съобщения сѫ заети толкова много люде, защото се обслужватъ не само вѫтрешнитѣ нужди, но и външната търговия, преди всичко тия тежки стоки, които пристигатъ или отиватъ нагоре по Рейнъ.

Отъ земедѣлието най-голѣма роля има скотовъдството. Половината отъ използуваемата земя, т. е. 13 мил. декара, се заематъ отъ постоянни пасбища, които сѫ вѣчно зелени. Отъ най-голѣмо значение за скотовъдството на Холандия сѫ кравитѣ — главно отъ източно-фризийска раса (съ голѣми черни и бѣли петна, кѫси рога), едри и охранени животни, даващи срѣдно 10—12 клгр. млѣко на день. Въ връзка съ скотовъдството стои и износътъ на сирене и масло, предимно за Англия. Прочутъ пазаръ, много посещаванъ, е Алкмаръ. Сиренето, което е червено и на топки, се приготвя само за износъ.

Втора специалность на холандцитѣ е градинарството — отглеждатъ се много цвѣтя: лалета, зюмбюли, нарциси, луковици и други, които се изнасятъ въ голѣмитѣ градове изъ Европа (та дори и у насъ) съ самолети. Сѫщо се изнасятъ ранни плодове, зеленчуци и др. Сега това производство е въ известна криза, която отчасти се дължи и на нашия износъ на плодове, на ранни зеленчуци и др.

За да привърша тоя малко дългъ географски прегледъ на Нидерландия, трѣбва да спомена, че високитѣ придобивки въ духовно и стопанско отношение стоятъ въ връзка съ миналото. Нидерландското изкуство — познато у насъ повече като фламандско изкуство, фламандска школа, е дало редица свѣтовно известни имена, стигнали до ушитѣ на най-обикновено просвѣтени люде. Това сѫ Rubens, Рембрандъ, Франсъ Халсъ, Ванъ Даикъ и др. Нидерландцитѣ сѫ дали на свѣта хуманиста и философа Еразмъ Ротердамски, авторъ на прочутото съчинение „Похвала на глупостьта“, съ което се бори срещу схоластиката на черквата; философитѣ Спиноза, сротиусъ, изследователи като Абелъ Тасманъ, Вилхелмъ Ба-Гентсъ (поляренъ изследователь), Bansz и др. Изложбата на ртари холандски карти показва на каква висота се е намирала тогава холандската картография. За съжаление, въ нея малко нѣща засѣгатъ България.

Пристигамъ въ Амстердамъ, главния градъ на тази хубава земя, съ самолетъ. Гледамъ отвисоко, страната прилича на голѣми, правилно раздѣлени геометрични кѫсове.

Амстердамъ е най-важниятъ политически и културенъ центъръ на страната. Той има 782 хил. жит. (1935 год.). Амстердамъ е столицата, въ която се коронясватъ и вѣнчаватъ кралетѣ и въ която става приемътъ на държавнитѣ глави. Хага е само резиденция на кралското семейство.

Старата ядка на града — строена съ вѣкове — гледана по картинитѣ въ музея, е съ високи и тѣсни кѫщи. Въ долната часть на кѫщата се намира всѣкидневната, трапезарията и кухнята, а горе сѫ спалнитѣ, до които се отива по стръмни стълби. Въ тази часть на града прониква малко слънце, има много влага и плесень. Това сѫ тѣсни търговски улици. По многобройнитѣ си канали градътъ прилича на Венеция.

Периферията на града е съ широки и хубави улици, великолепни кѫщи, съ малко влага. Кѫщитѣ сѫ голѣми, но не сѫ блокови жилища. Заобиколени сѫ съ хубави паркове.

Амстердамъ е голѣмо пристанище. Съединенъ е презъ 1875 год. чрезъ морски каналъ съ Северно море, като стариятъ пѫть презъ Зюдерзее се изоставя.

Градътъ се раздѣля отъ канали, които приличатъ на полуокрѫжности и радиуси, на около 100 островчета.

Най-важна и монополна се явява диамантената индустрия, въ която сѫ заети 8,500 работници. Сѫщо е развито производството на машини, кораби, спиртни напитки (прочутитѣ холандски ликьори). Търгуватъ главно съ кафе, какао, подправки, оризъ, тютюнъ, което е отъ значение и за насъ.

Прави впечатление, че холандцитѣ иматъ английски начинъ на животъ. Образованието е извънредно много напреднало.

Пѫтищата имъ сѫ превъзходни. По тѣхъ ще срещнете много колоездачи, които съ велосипеди правятъ своитѣ екскурзии. На житель се пада по единъ велосипедъ, може би. Голѣмо разпространение иматъ и автомобилитѣ. На 60 жители се пада по единъ автомобилъ (а у насъ, безъ военнитѣ, на 2,000 жители единъ).

Селскитѣ кѫщи приличатъ на кокетни вили. Всичко е събрано по възможность подъ единъ покривъ или е свързано съ покритъ входъ. Построени сѫ само отъ тухли.

Отъ 13. в. холандцитѣ сѫ почнали да пресушаватъ блатиститѣ мѣстности, които превръщали на плодородни полета, наречени полдери. Най-голѣмото такова поле е Harlemmermer, което има 18,000 хектара.

Сега се пресушава заливътъ Зюдерзее, който вече се нарича Айзелъ-меръ. Отъ него ще се пресушатъ две трети, а останалата една трета ще служи да магазинира водитѣ, когато буритѣ въ морето не позволяватъ изтичането имъ. Работата е започната презъ 1927 год. Презъ 1930 г. полето Wieringermeer е изсушено. То е голѣмо 20,000 хектара. По този начинъ е добита 200,000 декара плодородна земя, годна за обработване. Презъ есеньта на 1930 год. е станало първото засѣване.

Какъ става пресушаването на залива? — Най-напредъ се снима всичко точно картографски, анализира се почвата и се опредѣля за какви култури е (пасища, но главно жито). Почвата се състои отъ груба глина, силикатна глина и ситенъ пѣсъкъ. Правятъ се изследвания, какви подобрения могатъ да се въведатъ.

По механиченъ начинъ се изкопаватъ малкитѣ и голѣмитѣ канали, мѣстата за пѫтища, посипани съ сгурия. Презъ 1931 год. тѣ вече се шосиратъ.

Въ тѣзи земи се заселватъ слабо оземлени млади семейства върху готови кѫщи като наематели. Тѣзи семейства се изучаватъ антропологически, битово, езиково. Изучава се се сѫщо така навлизането на животни, птици, растения. Рибата се замѣня съ сладководна.

Ротердамъ — 595 х. ж. се намира на р. Рейнъ, 30 клм. отъ морето. Той е по-новъ и благоустроенъ градъ. Започва да се развива въ края на 19. в. Сега е едно отъ най-голѣмитѣ европейски пристанища наредъ съ Лондонъ, Хамбургъ и Анверсъ. Има голѣмо пристанище, съ много докове. Тука стигатъ параходитѣ по Рейнъ и става разтоварване на дърва, каменни вѫглища, петролъ, руди и др. Въ него има модеренъ музей-галерия. Видѣхме хубава изложба, направена отъ безработни младежи. Въ Ротердамъ сѫ построени модерни работнически жилища отъ общината.

Търговията на цвѣтя и плодове се дължи на топлицитѣ, които сѫ истински покрити кѫщи. Поради това зеленчуцитѣ сѫ безъ вкусъ, а цвѣтята безъ мирисъ. Навредъ се виждатъ вѣтърни мелници, които изпълняватъ службата на помпи.

Трѣбва по-често да се обръщаме къмъ малкитѣ народи, като холандския, който може да ни служи за примѣръ, поука и вѣра, че и малобройнитѣ, но предприемчиви и трудолюбиви малки народи могатъ много нѣщо да допринесатъ за човѣшката цивилизация.

Българскитѣ селища

Сказка държана на учителска конференция въ гр. Орѣхово презъ 1940 година.

Много често, въ писмени творби или устни разговори ние самитѣ се наричаме или пъкъ чужденцитѣ ни наричатъ младъ народъ. Това окачествяване носи нѣщо прекрасно въ себе си, както е прекрасно почти всичко, което е свързано съ младостьта. Млади народи, обаче, се казва най-често на тия, които се намиратъ понастоящемъ въ материаленъ или културенъ възходъ, които преди това не сж имали по-продължителенъ животъ въ своя собствена държава или не сж сложили ценни дарове въ културната съкровищница на миналото. Такъвъ ли е случаятъ, наистина, съ българския народъ? Вие познавате българската история, за да можете да отговорите на тоя въпросъ

Българитѣ сж старъ културенъ народъ не само защото сж имали голѣми и силни държави, които въпрѣки всички превратности на сждбата сж успѣвали отново да възкръснатъ, но и защото сж дали скжпи приноси на общочовѣшката култура. Та не сж ли тѣ, които създадоха втората по значение азбука въ свѣта, съ която си служатъ 190 милиона души, безъ да смѣтаме народи, като румънския, които сж я замѣнили съ латинската? Нали българитѣ сътвориха първитѣ славянски книги, така важни за сравнителното проучване на славянскитѣ езици и за възстановяване на общия праезикъ, на който нѣкога сж говорили прадѣдитѣ на многобройното сега индоевропейско езиково семейство? Нали въ българскитѣ срѣди се чуха първитѣ тънтежи, които доведоха до създаване на новъ духовенъ редъ въ Европа, до реформацията? Фрескитѣ (стенописитѣ) по старитѣ търновски черкви и въ Боянската черква говорятъ, че ренесансътъ въ изкуството е започналъ въ столицата на II-то българско царство далечъ преди Джото (Giotto) и други челници на италианския ренесансъ. Ще изскоча далечъ отъ задачата си, ако умножа броя на тѣзи примѣри.

Но защо все пакъ ни считатъ за младъ народъ? Отговорътъ не е труденъ. Петвѣковното робство прекжсва свободния ни общественъ животъ и ограничава крайно стопанското ни развитие. Като последица на всичко това идватъ и много ограничени възможности за културна деятелность. Връзкитѣ съ миналото, съ течение на годинитѣ, ставатъ все по-тънки и по-тънки. За народа тѣ се свеждатъ до легенди и пѣсни, чрезъ които се крепи вѣрата за по-добро бждеще.

Българската културна деятелность, обаче, не заглъхва съвсемъ. Ржкописни книги, повечето съ религиозно съдържание, се съчиняватъ, превеждатъ или преписватъ, а такива можемъ да посочимъ едва ли не отъ всѣко десетилѣтие на турското робство. Грамотни българи, най-често духовници, отбелязватъ по тия книги разни събития, а нѣкои водятъ и цѣли лѣтописи. Отъ друга страна българскитѣ селяни отъ началото на 18. вѣкъ, поради разпадането на феодалния строй въ Отоманската империя, започватъ да си връщатъ постепенно обсебенитѣ имъ по-рано земи.

Вследствие на тия обстоятелства, словото на отца Паисия намира добра почва, готова вече да приеме семето на националното събуждане, чийто блестящъ завършекъ бѣ създаването на Третото българско царство.

Турското робство се явява, прочее, като дълга принудителна почивка, поради която българскиятъ народъ се счита за младъ народъ. Това „подмладяване" му даде тия огромни жизнени сили, които той още не е използувалъ достатъчно.

Измежду хилядитѣ невидими нищки, които ни свързватъ съ миналото, за тѣхното сѫществуване множинството отъ насъ нѣматъ ясна идея, една отъ най-важнитѣ представятъ селищата, обитавани отъ българския народъ.

Селищата у насъ дѣлимъ на 4 главни групи: отдѣлни дворове, колиби или махали — това сѫ малки селца отъ по-нѣколко кѫщи, села — по-многобройни по население и по-уредени и градове, които стоятъ на най-горното стѫпало на тая стълбица.

Разглеждането на отдѣлнитѣ български селища, съ изтъкване на нѣкои тѣхни особности, ние ще започнемъ съ найпростия видъ, съ отдѣлния дворъ. Той представлява сравнително рѣдка поселищна форма, поради наклонностьта на българина къмъ по-задруженъ животъ. Отдѣлниятъ дворъ е селище отъ едно домакинство или една кѫща, както казва народътъ, което освенъ постройката за живѣене, има наоколо си нуждтнитѣ му стопански сгради (оборъ, хамбаръ, плѣвникъ), освенъ това харманъ, малка градинка и пр. Така, впрочемъ, е организиранъ всѣки по-типиченъ дворъ отъ кое и да е село. Отликата съ отдѣлния дворъ като поселищенъ видъ е, че последниятъ се намира до или всрѣдъ земитѣ, които принадлежатъ на стопанина му. Отдѣлни дворове има у насъ въ планинскитѣ мѣстности. Най-добре е представенъ въ Западна Стара-планина и по-специално около Искърския проломъ. Тамъ, както и въ Огражденъ планина, гдето процесътъ на разпръсването става и сега, па и другаде, се нарича „държава", отъ държа, притежавамъ, владѣя. „Държава" е народната дума за усамотена кѫща съ имота около нея за имение, за чифликъ. Въ Странджа планина, гдето сѫщо има отдѣлни дворове, тѣ се наричатъ „чифлици", та ако и земята имъ да е само 20 — 30 декара. Презъ последнитѣ години въ селата отъ Северна България, въ които бѣ прокарана комасацията, т. е. събирането на многобройнитѣ малки ниви, които отдѣлното домакинство притежава, въ 1 —2 — 3 голѣми кѫса земя, се забелязва подчертанъ стремежъ къмъ образуване на отдѣлни дворове. Впрочемъ, това разпръсване ми е изестно да е ставало и при с. Вълчедръма (Ломско) — безъ комасация. Въ тоя случай ние имаме поселищно-стопанска форма, която е характерна за много чужди страни, характерна е и за земедѣлското население въ Съединенитѣ Щати, кѫдето се образуватъ чифлици или ферми. Отъ малко по-старитѣ данни, съ които разполагамъ, личи, че въ с. Мокрешъ (Ломско) за периода 1933 година, когато е завършена комасацията и — 1936 година сж построени 138 жилищни и стопански постройки, въ с. Махалата (Плѣвенско — 108, въ с. Крушовене (Орѣх.) — 67; с. Бреница (Бѣлослатинско) — 66 и пр. Бждещата поселищна картина на Дунавска България азъ си представямъ да се състои отъ отдѣлни сгрупирани села, — сегашнитѣ села и много отдѣлни дворове, които ще нарушатъ еднообразието на земегледката, която човѣкъ изпитва пжтувайки особено въ Ломско, Орѣховско и Бѣлослатинско (севернитѣ части) съ бѣлосанитѣ кжщи и дърветата насадени около тѣхъ.

Отдѣлнитѣ дворове сж у насъ, почти безъ изключение, млади селища. Нѣкогашнитѣ дворове сж изчезнали или като сж се увеличили, та отъ тѣхъ сж се образували колиби, респ. село, или пъкъ стопанинътъ при тежки времена е разтурвалъ кжщата си и се е установявалъ въ нѣкое близко селище. Ние знаемъ доста случаи, когато и самата турска власть е принуждавала жителитѣ на отдѣлнитѣ дворове да се сгрупиратъ, за да не подпомагатъ воле или неволе скитащитѣ по планинитѣ размирници, били тѣ хайдути или обикновени разбойници. Такива случаи ни сж познати отъ селищата при Искърския проломъ, отъ Бурела, Краището и други покрайнини.

Къмъ отдѣлния дворъ като селищенъ видъ спадатъ сжщо така усамотенитѣ ханове, воденици, тепавици, стопанитѣ на които живѣятъ при тѣхъ и отъ тамъ изкарватъ прехраната си, сжщо малкитѣ манастири и др.

Поятитѣ или кошаритѣ сж една друга особена форма на отдѣленъ дворъ. Тѣ се срѣщатъ въ планинскитѣ мѣстности, въ които населението има повече добитъкъ. При тѣхъ живѣятъ постоянно нѣкои членове отъ семейството.

Нека отбележимъ, че въ никой кжсъ българска земя населението не живѣе само̀ въ отдѣлни дворове. Последнитѣ навсѣкжде сж въ връзка съ колибитѣ или селата.

Вториятъ видъ селища сж колибитѣ или махалитѣ. Тѣ се състоятъ отъ 2 — 3 до стотина кжщи. Колибарскитѣ селища сж характерни за Стара-планина и то, преди всичко, за севернитѣ ѝ гористи и растлати склонове. Намиратъ се сжщо въ Тузлука и Дели-Ормана, въ Краището, Западна Срѣдна гора и Родопитѣ. Отъ досегашнитѣ изследвания става ясно, че тия селища сж се образували по три различни начина: 1. Отъ население, което е търсило прибѣжище въ планинитѣ и, за да се опази, е предпочитало да живѣе осамотено. Първоначално се е заселвало едно семейство, една кжща, около която после се направятъ нови кжщи отъ синове или внуци. Този процесъ на развитие се отразява въ името на колибитѣ (Миневци, Генчовци, Стойновци, Блъсковци и пр.). Втората причина е нарастване на населението на известно планинско село, поради което то не може да извършва добре стопанската си дейность (да отглежда добитъка, да обработва нивитѣ и пр.), които съ нарастването на землището оставатъ далечъ и пр. Трета причина е разрушаване на старо селище презъ междуособици, войни или отъ разбойници (особено презъ кърджалийската епоха, която е траяла 18 години (1789—1807). Тогава жителитѣ се пръскатъ въ околностьта и заживяватъ въ отдѣлни колиби.

Общо може да се каже, че старитѣ колибарски селища и тия образувани въ области, населени главно съ българи, се наричатъ колиби, новитѣ български колибарски селища, основани презъ последнитѣ 100—200 години, както и тия на турското население, се наричатъ махали. Около $^1/_4$ отъ всички български селища, а именно 1392 сѫ колиби. Ние имаме цѣли околии, които се състоятъ почти само отъ колибарски селища, като Дрѣновска, Троянска, Еленска, Габровска, Смолянска и пр.). Габровска околия, споредъ последното преброяване отъ 1934 г., е имала 203 селища, отъ които 1 градъ, 4 села и 198 колиби. Преди Освобождението, та и до скоро, всички селища въ нея сѫ били колиби. Габрово пъкъ до къмъ 1865 г. е нарицанъ село.

При колибарскитѣ селища отъ Освобождението насамъ може да се проследи стремежъ къмъ сгрупирване. Най-добре растатъ голѣмитѣ колиби, както и тия поставени при добри географски условия; срѣднитѣ по голѣмина колиби не показватъ особено голѣмо нарастване, а малкитѣ колиби постоянно намаляватъ, като населението имъ се преселва въ други селища.

Колибарскитѣ селища винаги иматъ едно срѣдище, где-то е църквата, училището, общинското управление, дюкянитѣ, кръчмитѣ и пр. То често се нарича „селото“, независимо отъ другото му име, поради една много проста причина — това срѣдище представя остатъкъ отъ нѣкогашното събрано село. Много отъ колибитѣ, особено въ Срѣдна Стара-планина (Габровско, Дрѣновско, Еленско), сѫ нарастнали по население, промѣнили сѫ физиономията си (кѫщитѣ сѫ сгрупирани една край друга отъ дветѣ страни на главнитѣ пѫтища, а не сѫ всрѣдъ дворове и пр.), значителна часть отъ населението имъ се е отдала на занаяти и търговия. Поради тѣзи причини тѣ преставатъ сега да се считатъ за колиби, ако и административно да се смѣтатъ все още за такива.

Колибитѣ, въпрѣки че се приематъ за по-нисша категория селища, сѫ населени съ много будно и предприемчиво население. Това важи преди всичко за колибаритѣ отъ Срѣдна Стара-планина. Последнитѣ освенъ съ земедѣлие, овощарство и скотовъдство се занимаватъ и съ разни занаяти: дърводѣлство, грънчарство, зидарство, градинарство (странствуващи градинари въ Еленско), ножарство, търговия и пр. Нѣколко отъ най-голѣмитѣ габровски индустриалци сѫ родомъ отъ Габровскитѣ колиби. Забогатѣли отъ търговия съ вълна или други произведения, тѣ се отдаватъ и то съ голѣмъ успѣхъ на индустрия, като сж закупили стари предприятия или сж основали нови.

Впрочемъ, за качествата на балканджиитѣ, както въ равнинитѣ се наричатъ обикновено старопланинскитѣ колибари, всѣки единъ отъ Васъ има добра представа, ако не отъ другаде, поне отъ наблюдаване на разликата, която сжществува между тѣхъ и по-старото население.

Отдѣлнитѣ дворове и колибитѣ се считатъ за пръснати селища, въ противовесъ на селата и градоветѣ, които сж събрани селища. Имаме освенъ това и единъ междиненъ типъ на селища — една часть отъ селището е събрана на едно мѣсто, а другата часть е пръсната на отдѣлни махали (въ Родопитѣ) или на отдѣлни дворове (държави) въ Огражденъ.

Селата сж по-горна категория селища, която показва значителна поселищна устойчивость и по-продължителенъ исторически животъ. Връщайки се назадъ по пжтекитѣ на миналото, ние можемъ да намѣримъ въ оскжднитѣ исторически извори на българската история сведения за села, които отъ столѣтия насамъ сжществуватъ.

Ще посоча, за да подкрепя по-добре мисъльта си, нѣкои много стари села, за чието отдавнашно сжществуване знаемъ отъ исторически извори. Така село Скрино (Дупнишко) се посочва въ житията на Свети Иванъ Рилски, като родно мѣсто на светеца. То е сжществувало, значи, презъ IX вѣкъ, тъй като годината на раждането на Св. Ивана се опредѣля — 876 г. Въ грамотитѣ на византийския императоръ Василий II, нареченъ отъ самитѣ гърци Българоубиецъ, които той издава въ 1019 г. на Охридската патриаршия, се даватъ имената на редица селища повечето отъ Македония, но между които с. Стобъ (Дупнишко), с. Суково (Царибродско) и пр. Въ борбитѣ, които той е водилъ, се поменуватъ Бояна и Перникъ като крепости. Въ грамотата, която царь Ив. Александъръ дава на манастира Св. Никола при с. Пещера (Радомирско), се споменуватъ много села по р. Струма, Благешница (Радомирско), Скакавица (Кюстендилско), с. Бѣлица и Костинбродъ (Софийско). Въ грамотата, съ която неговиятъ синъ царь Иванъ Шишманъ дарява Драгалевския манастиръ, се споменува и с. Новачене (Ботевградско). Въ едно съчинение отъ 1305 г. на византийския писатель Манулъ Филъ срѣщаме имената на с. Мъглижъ (Казанлъшко) и с. Твърдица (Новозагорско). Въ грамотата, съ която царь Иванъ Шишманъ надарилъ Рилския манастиръ въ 1378 г., се поменуватъ имената на селата Бадино, Бозовая, Пастра (Дупнишко), Добърско (тогава Гнидобърско) — Разложко, Лешко, селище Дрѣново (Г.-Джумайско) и пр.

Времето не ми позволява да се спра на голѣмитѣ поселищни промѣни, които сж ставали въ нашата страна презъ историческо време. Известно е, че зората на историята заварва въ нашитѣ земи тракитѣ — най-голѣмия народъ въ свѣта следъ индуситѣ споредъ Херодотъ. Тѣхнитѣ следи можемъ да проследимъ до къмъ X. в. (въ Родопитѣ). Тракитѣ оставятъ своя белегъ при сегашнитѣ селища, по-специално при кѫщитѣ. Следъ тракитѣ идватъ славянитѣ. Отъ тѣхъ насамъ трѣбва да търсимъ началото на най-старитѣ села у насъ.

Ако и да не сме проучили всички досегашни села, за да можемъ съ по-голѣма положителность да кажемъ, кое или кои сѫ най-старитѣ въ България, все пакъ като знаемъ общитѣ черти на промѣнитѣ на населението презъ вѣковетѣ, тѣ ще бѫдатъ въ Югозападна България или по-точно въ Дупнишко, Разложко, Горноджумайско, Самоковско, Софийско, отчасти Кюстендилско и пр. Много стари сѫ селата въ Македония, дори мнозинството отъ тѣхъ сѫ такива. Стари села има и въ Странджа.

Другитѣ части сѫ претърпѣли голѣми промѣни презъ турското владичество.

Всѣко село, за да се създаде на опредѣлено мѣсто, трѣбва да има нѣкакви причини. На първо мѣсто това е добрата за обработване земя и присѫтствието на вода за нуждитѣ на човѣка и добитъка. Сѫществуватъ ли тия условия, човѣкъ продължава да прави и по-нататъкъ подборъ. Той предпочита присойно, т. е. огрѣвано отъ слънце мѣсто, което да бѫде на заветъ отъ силнитѣ вѣтрове, ако тамъ бушуватъ такива (това е т. н. гнѣздно положение), той подбира мѣсто по-високо отъ рѣката, та кѫщитѣ му да не се заливатъ при високи води. Ако землището на селото граничи съ склонове, били тѣ на планина или на хълмове, предпочита се проходниятъ поясъ между равнината и планината.

Изобщо, предпочита се разположението край рѣкитѣ. Особено характерно е това за Сев. България, гдето се намиратъ най-голѣмитѣ села въ страната ни, като с. Кнежа — 12 х., с. Угърчинъ 8 х., с. Козлодуй – 7·5, с. Вълчидръма 7·5 х. и пр.

Освенъ тия природни фактори, които ние далечъ не изчерпваме, сѫществуватъ редица други, които сѫ отъ антропогеографско и политическо естество. Тѣ самитѣ или пъкъ съчетани съ природнитѣ фактори сѫ причина за възникване на селища.

При изследване на сега сѫществуващитѣ села у насъ ние се натъкваме почти навредъ, но преди всичко въ равнитѣ и плодородни мѣста, на села създадени при голѣми турски имения, при чифлици. Тѣ сѫ възникнали като населението имъ първоначално е работѣло като ратаи въ тѣхъ, а после е откупило земитѣ. Това се отразява и въ имената на селата, като Малки чифликъ (Търновско), Сорумски чифликъ (Горноджумайско), Чифликъ (Кърджалийско), Чифлишка-махала (Айтоско), Беглеръ-чифликъ, сега с. Симеоново (Софийско) и пр.

Много сѫществуващи села сѫ увеличили землищата си чрезъ закупване, а понѣкога и присвояване (по време на Освобождението) на земи отъ чифлицитѣ. Поне една десета отъ сегашнитѣ български села сѫ възникнали на чифлишки имоти. За това сѫдимъ по единъ списъкъ, който постоянно попълваме съ подобни села.

Друга важна категория сѫ тия села, които сѫ възникнали край пѫтищата. Докато въ миналото селата системно сѫ избѣгвали важнитѣ съобщителни артерии, обстоятелство, което се отбелязва отъ много пѫтешественици и изследвачи, следъ Освобождението селищата се стремятъ къмъ тѣхъ, било като нарастватъ въ тая посока, било като жителитѣ имъ построяватъ ханове на самия пѫть (както е въ Троянско), които ставатъ ядка на нови селища. Желѣзопѫтнитѣ линии ставатъ причина за уголѣмяване на сѫществуващитѣ селища (Мездра и Левски) (Мездра 1880–86 ж., 1934 г. — 1,900 ж.). Възникватъ и съвсемъ нови селища, та дори и градове — като гара Бѣлево, гара Сараньово (Пазардж.), гара Каспичанъ (Шуменско). Градъ Червенъ-брѣгъ, до неотдавна гара Червенъ-брѣгъ, е започналъ да се заселва презъ 1899 г. следъ направата на гарата.

При пазари: Панагюрище, Търговище (Ески Джумая), Горна Джумая, Нови-Пазаръ, Омуртагъ (Османъ-Пазаръ). Селища се създаватъ около църква, с. Църква (Соф.), около манастири (с. Манастиръ, Елховско), около топли извори, (Горна-Баня, Банки, Лъджане, Пещерско) и пр. Изобщо, при всѣки по-голѣмъ топълъ изворъ имаме и селище — това отъ предисторическо време до сега. Селища имаме възникнали при рудницитѣ (гр. Самоковъ, с. Маданъ, Фердинандско и Смолянско, „Искроветѣ“ и пр.).

Българскитѣ села по плана си сѫ събрани, купни села, каквито сѫ главно тия по равнитѣ мѣста, и редични села, каквито сѫ тия разположени по рѣчнитѣ долини или пъкъ новитѣ села, разположени край важнитѣ пѫтища. Новитѣ бѣжански села, както и отдѣлнитѣ махали отъ стари села, населени съ бѣжанци, иматъ шахматенъ типъ.

Въ срѣдата на българското село се намира обикновено площадъ, около който е разположена черквата, общинското управление или други учреждения, разнитѣ дюкяни и кръчми. Тамъ или наблизу се намира и училището, помѣщаващо се почти навсѣкѫде въ хубава сграда — гордостьта на селото. Съ най-висока материална култура се отличаватъ селата въ басейна на Янтра, особено Търновско, въ подбалканскитѣ котловини и въ севернитѣ склонове на Западнитѣ и Срѣднитѣ родопи.

Презъ последнитѣ 60 години българското село е промѣнило коренно физиономията си. Старитѣ примитивни постройки сж замѣнени съ нови удобни постройки, всрѣдъ добре уредени дворове.

Освобождението заварва нашата кжща на много низко ниво — такава почти каквато е била въ предисторическо време.

Въ Северна България отъ р. Ломъ до Свищовъ и на югъ — Фердинандъ—Червенъ-брѣгъ—Батакъ (Свищовско) отъ 32,000 кжщи — кржгло 20,0000 т. е. 61% въ 1888 г. сж били уземници (безъ кжщитѣ на околийскитѣ градове).

Около Янтра се срѣща кжща-зимникъ, въ Добруджа — уземни кжщи (Страбонъ I в. около Р. Хр. казва, че тамъ живѣятъ троглодити).

По Стара-планина имаме кжща еднодѣлна съ огнище въ срѣдата безъ коминъ. Въ Краището се срѣщатъ иземници въ форма на кошара. Тѣ стигатъ до Софийската котловина. Има ги и въ Айтоско и Карнобатско. Въ Петричко се срѣщатъ наколни кжщи, за каквито Херодотъ (V в. пр. Хр.) пише, че на Бутковското и Тахинското езеро живѣли тракитѣ.

Между селата и градоветѣ въ чужбина се различава срѣдна категория, която следъ Освобождението у насъ подъ турско влияние се наричаше паланка или градецъ за по-голѣмитѣ и добре обособени села. Сега това наименование се премахна. Сжщо не се означаватъ и пазарнитѣ срѣдища, но не градове, съ нѣкое по-особено име.

Градове сж обикновено по-голѣми селища, застроени добре и нагжсто, чието население си добива прехраната не чрезъ земедѣлие, скотовъдство, риболовъ и пр., т. е. чрезъ добиване на сурови произведения, а чрезъ занаяти, търговия, индустрия, съобщения, администрация и пр. Тѣ сж културни срѣдища съ свой засебенъ духовенъ обликъ. Ако приложимъ това мѣрило, ще видимъ, че мнозинството наши градове не заслужаватъ това наименование.

Отъ 97 града въ сегашна България само 27 отговарятъ напълно на тия условия. Другитѣ сж земедѣлски градове, направени такива заради административни нужди или по исторически причини (Преславъ, Провадия и пр.). И сега има административни, т. е. околийски центрове — села: Кубратъ, Исперихъ, Новоселци, Срѣдецъ, Ардино, Годечъ (временно). Ако вземемъ за мѣрило броя на жителитѣ, както това се прави на западъ, гдето обикновено за градове се броятъ селищата надъ 10,000, ще видимъ, че само около 30 града въ България иматъ съвпадение съ тая цифра.

Като часть отъ срѣдиземноморския културенъ кржгъ България брои много стари градове, основани столѣтия преди Христа, едни отъ най-старитѣ въ Европа.

Сега сжществуващитѣ градове сж отъ нѣколко периода:

1. Тракийски: Пулпудава (Филипъ II въ IV в. пр. Хр. го нарича Филипополисъ — по-късно става Пловдивъ), Кюстендилъ (римско име Пауталия), Бесапара, Месемврия (въ VII в. тука се заселватъ гръцки колонисти и градътъ се погърчва).

2. Старата гръцка колонизация е дала освенъ това Созополъ, основанъ 610 г. пр. Хр., Варна (VI в.). Анхиало (2—3 в. пр. Хр).

Римското владичество създава много градове: Видинъ (Bononia), Serdica или Sardica (София), Pautalia — Кюстендилъ, Веrое или Augusta Traina — Стара-Загора.

Прабългарите сѫ създали града Плиска, който представя воененъ лагеръ, обърнатъ на градско селище — сега развалини.

Следъ основаването на Българската държава много отъ старитѣ градове продължаватъ да сѫществуватъ, други изчезватъ — създаватъ се и нови като Преславъ, Търново, Перникъ, Дупница, Асеновградъ, Шуменъ, Провадия и др. Въ тоя периодъ трѣбва да сложимъ и Орѣхово, който се споменува за първи пѫть, до колкото ни е известно, въ писмени източници отъ XIII в., отнасящи се за войнитѣ между българи и маджари.

Съ идването на турцитѣ много градове загиватъ: гр. Червенъ (25 клм. южно отъ Русе съ митрополитъ), гр. Крънъ (въ Карловското поле), Юленъ градъ въ Новозагорско, Угрешъ въ Странджа-планина и др.

Въ турско време се създаватъ най-голѣмата часть отъ сегашнитѣ градове въ България.

Образуването става по починъ на самитѣ турци, или като естествена последица отъ поселищното развитие, отъ самитѣ българи.

Турцитѣ образуватъ по важнитѣ пѫтища, по които сѫ настѫпвали въ Европа, преди всичко по диагоналния пѫть, градоветѣ: Свиленградъ, Харманли, Хасково, Пазарджикъ, Ихтиманъ.

Следъ това въ гѫсто населенитѣ турски области на Дели-Ормана и Тузлука биватъ основани градоветѣ: Ески-Джумая (Търговище), Османъ-Пазаръ (Омуртагъ), Нови-Пазаръ и др. Турцитѣ заселватъ и старитѣ стратегически градове Никополъ, Шуменъ, Русе, Варна.

Българитѣ, сгѫстени въ планинитѣ, започватъ да създаватъ нови срѣдища отъ XV. в. нататъкъ. Тогава се създаватъ Враца, Тетевенъ, Троянъ, Габрово, Трѣвна, Елена, Калоферъ, Копривщица, Панагюрище, (Чепеларе, Райково, Устово — градовце на будното срѣднородопско население), измежду които повечето сѫ произлѣзли отъ села.

Нови градове сѫ: Ботевградъ—1864 г., с. Самумджиево, Бургасъ — отъ 19 в. насамъ, Брацигово, сѫщо, Борисовградъ, (х. Елесъ, като станция на ж. п. станция), Бѣла, Бѣла-Слатина, Кюстендилъ, Казанлъкъ, отчасти Шуменъ, Русе, и др.

Ако раздѣлимъ нашитѣ градове по времеобразуване, ще получимъ следнитѣ отношения:

Градове основани преди турското владичество — 29.

Градове основани по време на турското владичество — 53.

Градове основани следъ Освобождението — 1 (Червенъ брѣгъ).

Градове, които за сега не може да се опредѣли по-точно времеобразуването имъ — 14.

За да бѫдемъ по-точни, трѣбва да пояснимъ, че следъ Освобождението сѫ провъзгласени 16 села за градове — Банско, Борисовградъ, Брѣзникъ, Бѣла, Бѣла-Слатина, Девинъ, Елхово, Перникъ, Тополовградъ и др.

Тукъ трѣбва да се сложи и категорията — бивши градове, сега села като Чипровци, Крупникъ и др.

Единствено общо разглеждане на въпроса за селищата на български езикъ имаме отъ проф. А. Иширковъ.

По физиономия проф. Иширковъ ги дѣли на:

1. Южноевропейски или романски: Търново, Вароша на Ловечъ, Пловдивъ (тепетата) и пр. Подобенъ е билъ и типътъ на градоветѣ отъ Второто българско царство.

2. Ориенталски, каквито сѫ Кюстендилъ, Казанлъкъ, отчасти Шуменъ и Русе. Тѣ иматъ две-три широки главни улици и други нѣколко малки улички, които често свършватъ съ задънена слѣпа улица или кьоръ-сокакъ. Дворoветѣ сѫ потънали въ зеленина, оградени съ високи огради (кѫщитѣ вѫтре дълбоко въ двора).

3. Модерни: Стара-Загора, София, Бургасъ, Варна и пр.

Изобщо, сега имаме смѣсенъ типъ.

Съ тия набързо нахвърляни бѣгли бележки, ние дадохме представа само за разпредѣлението и историческото развитие на нашитѣ селища. Въ сѫщность проблемата за селищата е далечъ по-сложна. Ние нищо не засегнахме отъ стопанскитѣ имъ отношения, нищо не казахме за землищата имъ, за мѣстоположението имъ, за свързанитѣ съ поселищнитѣ промѣни преселвания, сѫщо така за отношението между градоветѣ и обикалящитѣ ги села, отъ което до голѣма степень зависи развитието имъ и пр. и пр.

Въ всѣки случай азъ се надѣвамъ, че съмъ постигналъ отмалко поне цельта, която си бѣхъ поставилъ, а именно, да обърна вниманието Ви, че хилядитѣ български селища, покрай които ние минаваме, често безъ особно любопитство, криятъ въ себе си частици отъ нашето минало и отразяватъ културната възмѫжалость на нашия народъ. За това и отъ проучването на нашитѣ села и градове ние можемъ да извлѣчемъ ценни заключения и важни поуки за правилно насочване на нашето обществено и културно развитие.

Желѣзодобивната индустрия въ Самоковъ

Рефератъ, четенъ на конференцията на гимназиалнитѣ учители по история и география въ гр. Самоковъ въ края на май 1940 г.

Всѣки отъ насъ много пѫти е ималъ случая да бѫде за единъ, два или повече часа, или пъкъ за единъ день въ нѣкое село или градъ. Отъ това кратко престояване ние получавяме непосрѣдствена представа за състоянието на селището въ момента, въ който се намираме въ него. Значението на едно селище, обаче, особено ако то е градъ отъ рода на Самоковъ, не може да се схване съ една бърза разходка. Тъкмо на насъ, като географи и историци, се налага по-вдълбочено отнасяне къмъ селищата, които все още носятъ белезитѣ на едно разнолико минало, които отражаватъ непрекѫснатитѣ залѣгания на българина къмъ по-добро материално състояние, като прѣка последица на което идва просвѣтното, религиозното и най-после политическото освобождение на българина. Ето защо, следъ като имахме възможность да хвърлимъ погледъ на днешния Самоковъ, въ чиято градска картина, за съжаление, сѫ останали малко свидетели на миналото, нека обърнемъ погледа си назадъ и връщайки се, вѣкъ следъ вѣкъ, да потърсимъ началото на това селище, чиито гости сме днесъ.

По отношение на времеобразуването си, Самоковъ спада въ една дружина, която брои около 30 български града, образуването на които е станало преди турското владичество.

Най-стариятъ паметникъ въ Самоковъ и непосрѣдствената му околность се счита Бельовата църква. Още преди 97 години многозаслужилиятъ възрожденецъ Константинъ Фотиновъ, въ своето „Общое землеописание“ (Смирна, 1843 год.), кѫдето дава по-обширни сведения за родния си градъ Самоковъ, пише: „Една (църква) има вънъ, къмъ южната страна до половинъ часъ разстояние, стара Белйова църква называема Во име Успѣние Пресвѣтая Богородица, въ весело мѣсто, което е още отъ българско време и има при нея единъ сѫщевременний брѣстъ и кладенецъ“. Преданието, че Бельовата църква е отъ българско време, се отбелязва и по-късно, както отъ К. Иречекъ, така и отъ Хр. Семерджиевъ, историографа на Самоковъ. Ние нѣмаме основание да се съмняваме въ това предание. Около самата църква, по разни случаи, сѫ намирани при разкопки останки отъ зидове, между впрочемъ, такива сѫ намирани въ срѣдата на днешния градъ, но тѣ никога не сѫ попадали на опитно око, което да ги прецени. Отъ тѣхъ не сѫ запазени части, нито пъкъ имъ е правено описание или чертежъ.

Бельовата църква, съ новото си изписване презъ 1869 г. е станала, по наше мнение, единъ отъ най-важнитѣ паметници на нашето Възраждане. Като оставимъ настрана, че стенописитѣ и иконитѣ сѫ дѣло на нѣколко различни художници (Николай Ивановъ Образописовъ, Христаки Захариевъ Зографски, Димитъръ Христовъ Дупничанинъ, Василъ П. Радойковъ, Георги Христовъ Клинковъ и др.), съ което само по себе си тя представя малъкъ музей, по-забележителенъ е подборътъ на светцитѣ, обрисувани по стенитѣ. Тѣ сѫ, съ малки изключения, все български светци. Тъкмо това обстоятелство изобразителитѣ при много надписи сѫ отбелязали. Тукъ се намиратъ: св. Ив. Рилски, св. Лука, братанецъ на св. Иванъ Рилски, св. Климентъ Охридски, св. Царь Михаилъ, св. Царь Иоанъ Владимиръ, св. Давидъ, царь български, св. мѫченикъ Ангеларий, войнъ български, св. Сава Охридски, св. Марко Прѣславски, св. Иоакимъ, патриархъ Търновски (българинъ), св. Иоанъ, патриархъ Търновски (българинъ), св. Георги Софийски, св. Никола Софийски, св. Онуфрий и др.

Името на Беля, който, вѣроятно, ще е билъ владѣтель на тия мѣста, срѣщаме и въ други две земеписни имена: Бельова поляна и Бельово маданище. Съ последното име се наричатъ купища отъ сгурия и останки отъ развалини въ тѣснината на Искъра надъ Самоковъ. То, ако и да датува отъ турско време (маданъ е турска дума), може да ни даде указание, че Бельо е билъ притежатель на самоковъ или маданъ.

Предположението, което Иречекъ изказва въ познатото си съчинение „Княжество България“, че Самоковъ се е образувалъ постепенно край самоковитѣ на тукашнитѣ желѣзарници, ни се вижда много правдоподобно. Началото на това малко тогава рударско селище, се е сложило още презъ българско време. Самъ Хаджи Калфа съобщава, че Самоковъ билъ превзетъ отъ Лала Шехинъ паша на 772 г. отъ Хеджра (1370—1371 г.). Подкрепа на това мнение, освенъ известието на Хаджи Калфа, намираме въ самото име. Ако селището бѣше образувано презъ турско време, то, по всѣка вѣроятность, щѣше да получи и да се наложи съ името Маданъ, както въ действителность неофициално турцитѣ сѫ го наричали. По този пѫть сѫ получили имената си селата: Маданъ (Фердинандско) и Маданъ (Смолянско).

Самоковъ е славянска дума, която се употрѣбява сѫщо и отъ чехитѣ, за означение на голѣмия чукъ, движенъ съ вода. По сѫщия пѫть, както и при нашия случай, Самоковъ се е възприелъ като име на мѣстности или малки селища. Това узнаваме отъ неотдавна обнародвания дневникъ на Иречека, въ който той е отбелязалъ огорченията си, за гдето чичо му Херменеглидъ, издигнатъ отъ австрийския императоръ Францъ Иосифъ въ рицарско достойнство, приема титлата баронъ фонъ Самоковъ по единъ отъ многобройнитѣ самокови въ Чехия. По този начинъ чичото искалъ да покаже, че самъ си е изковалъ щастието. Той не е знаелъ, изглежда, че въ нашата страна сѫществува градъ съ име Самоковъ и че съ възприемането на тази титла ще причини огорчение на племенника си, тогава толкова видно лице въ България.

Въ началото на 15 в. Самоковъ е все още малко селище. Ако е ималъ тогава значението, което добива по-късно, по единъ или другъ начинъ името му щѣше да се спомене въ нѣкои отъ източницитѣ, които описватъ сражението, станало въ 1413 г. при с. Чамурлия (Шишманово) между двамата сина на султанъ Баязидъ, Мохамедъ и Муса, при което сражение последниятъ бива разбитъ, а по-късно и убитъ.

Създаденото вече селище при изхода на ущелията на р. Искъръ и Бистрица, се премѣства по-късно, въ по-низкото и малко по-равно мѣсто, гдето се намира сега градътъ. Христо Семерджиевъ, възъ основа на преданията за превземането на града отъ турцитѣ, въ които се говори, че боеветѣ ставали около Дѫбова глава и после около днешната Долна махала, мисли, че градътъ е билъ на сѫщото мѣсто, кѫдето е днесъ. Той се основава, изглежда, на Фотинова, който въ землеописанието си казва: „Самоковъ внутренитѣ старовременни църкви има претворени въ джамии и бани“, за да твърди, че турцитѣ, като превзели града, обърнали всички църкви въ джамии и хамами, значи градътъ билъ на сѫщото си мѣсто, кѫдето е сега.

Ние по-скоро сме наклонни да приемемъ, правейки успоредици съ други градове съ мѣстоположение на долиненъ изходъ (Плѣвенъ, Асеновградъ), че Самоковъ постепенно е слизалъ къмъ северъ. Забележително е, че въ това отношение, следъ мѣстото около Бельовата църква, гдето е била първата часть, следва Горната махала, наричана още Вароша, заселена съ българи, следъ това турската махала, отъ която се обособява по-късно една часть като еврейска махала и най-после Долната махала, която е най-нова по времеобразуване. Тя е заселена главно съ приселци, дошли отъ околнитѣ села. Наименованието Варошъ на градски части е обикновено явление при всички наши, общо взето, по-стари градове, съ което турцитѣ сѫ означавали града извънъ крепостнитѣ стени или само християнската махала. Ако въ града има повече християнски махали, то това име се носи отъ най-старата отъ тѣхъ.

Всички тѣзи обстоятелства показватъ, че най-стари заселници сѫ българитѣ, следъ тѣхъ идватъ турцитѣ, после евреитѣ, следъ които българитѣ наново се заселватъ въ Долната махала. Тя не може да бѫде толкова стара, поради което и достовѣрностьта на преданията става съмнителна. Ние смѣтаме за изключено сѫщо така да е имало при идването на турцитѣ поне три-четири и то голѣми църкви, за да могатъ тѣ да се обърнатъ въ джамии и бани.

Въ началото на XVI. в. (около 1502 г.) пѫтешественикътъ П. Танчичъ отбелязва само, че миналъ презъ Самоковското поле. Това е най-старото сведение, въ което се споменава името на Самоковъ. Той е билъ нарасналъ, обаче, като градецъ, въ който е ставала стопанска обмѣна, защото Курипешичъ бележи, че презъ 1530 г. останалъ цѣлъ день въ Markt Samokouvo. Съ Markt или въ по-ново време съ Marktflecken нѣмцитѣ означаватъ селище, въ което става седмиченъ пазаръ. За този видъ селища у насъ не сѫществува специално наименование. Тѣ отговарятъ на неупотрѣбяванитѣ вече категории паланка или градецъ.

Значението на Самоковъ въ срѣдата на XVI в. е вече значително. Той се нарича добъръ градъ съ желѣзни рудници въ полето и край Искъра. Обстоятелството, че следъ възобновяването на Ипекската патриаршия въ 1557 г. Самоковско, заедно съ Разложко, Дупнишко, Горноджумайско и Ихтиманско се включватъ въ самостойна Самоковска епархия, говори, че Самоковъ е сталъ вече важно срѣдище. Самоковската епархия запазва сѫществуването си и следъ разтурването на Ипекската патриаршия, което е станало въ 1767 г. Тогава тази епархия бива подчинена на Цариградската патриаршия.

Ипекскитѣ патриарси сѫ признавали българския характеръ на подчиненитѣ имъ български епархии и по тази причина това откѫсване отъ Цариградската патриаршия въ продължение на 210 години е било полезно за българската народность. Въ тия краища се запазва и развива славянското богослужение и славянската писменость. Народътъ свикналъ съ тѣхъ и не е могълъ леко да понася богослужението, извършвано на гръцки езикъ по-късно. Не е проста случайность, че отъ Самоковската епархия произхожда Отецъ Паисий и че Самоковъ е единъ отъ първитѣ градове, повели борба срещу гръцкото духовенство.

Възъ основа на едно специално постановление на екзархийския уставъ, Самоковската епархия бѣ закрита на 1. I. 1908 г. следъ смъртьта на последния ѝ митрополитъ Доситей.

Хаджи Калфа, чието описание се отнася къмъ срѣдата на XVI. в., пише за града: „Самоковъ между Кюстендилъ и София, градецъ и кадалъкъ. Водитѣ около Самоковъ по поля и градини, всички съдържатъ желѣзо. Самоковъ по тамошенъ мѣстенъ езикъ е името на уреда, който движи водата съ чиято помощь се обработва желѣзото и името на единъ голѣмъ чукъ, съ който се кове нажеженото желѣзо. Отъ Цариградъ се дохожда за 11 часа“.

Въ XVII. в. въ Самоковъ има малки частни килийни училища въ кѫщитѣ на нѣкои свещеници, както и въ метоситѣ на Рилския манастиръ и на Светогорскитѣ манастири. Това се изрично засвидетелствува отъ съвременни приписки. По-късно, презъ последнитѣ десетилѣтия на XVIII. в., децата почватъ да се учатъ и въ килиитѣ на девическия манастиръ. Тамъ е сложилъ началото на образованието си, при баба си Фота, игуменка на манастира, Константинъ Фотиновъ. Въ края на този вѣкъ, въ Самоковъ вече има общинско училище, което е найстарого, засвидетелствувано досега отъ тоя родъ.

За високото просвѣтно равнище, на което сѫ стояли Самоковъ и Самоковско, говорятъ и много други факти. Отъ тоя край имаме запазени въ общественитѣ библиотеки голѣмъ брой рѫкописни и старопечатни книги, по много отъ които има твърде ценни приписки. Самоковъ се срѣща често въ списъка на спомоществувателитѣ на български книги, особено на тия на х. Иоакимъ Кърчовски и, което е особено характерно, между подписчицитѣ има и самоковки. Ценно свидетелство за грамотностьта въ Самоковско презъ първитѣ две десетилѣтия на миналия вѣкъ сѫ думитѣ на стария кюстендилецъ дѣдо Христо, изнесени въ отчета на Кюстендилското училище за 1897 г. и цитирани отъ проф. Иорд. Ивановъ въ книгата му „Северна Македония“. Старото кюстендилско българско население било сиромашко, неуко и невежо; то нѣмало помежду си и писмени хора, та когато ставало нужда да се проводи писмо въ Пловдивъ или Цариградъ, трѣбвало да се отива въ Самоковъ, гдето се намирали грамотни люде.

Всички тия сведения за насъ сѫ важни, защото тѣ помагатъ да се очертае една културна срѣда, въ която се създаватъ и още по-висши блага, създава се художествената Самоковска школа, една отъ най-блѣскавитѣ страници на българската културна история.

Презъ XVIII. и XIX. в., за които имаме най-много сведения, Самоковъ се очертава, като вземемъ предвидъ поминъка на населението му, като истински градъ, центъръ на занаяти, индустрия и търговия. Освенъ желѣзодобивната индустрия и свързанитѣ съ нея желѣзарски произведения, освенъ различнитѣ занаяти, които ще отбележимъ отдѣлно, часть отъ населението добива прехраната си отъ съобщения. Самоковъ е разположенъ на единъ загубилъ значението си сега важенъ пѫть, който съединява Адриатическо море съ Цариградъ. Пѫтницитѣ, тръгнали отъ Венеция, Дубровникъ и другаде, минавали презъ Босна, затова пѫтьтъ се е наричалъ още и Босненски пѫть, после презъ Скопие, Кюстендилъ, Дупница, Самоковъ, стигали до Пазарджикъ, гдето тоя пѫть се сливалъ съ Цариградския пѫть.

Най-важнитѣ поминъци на самоковскитѣ граждани сѫ били свързани съ скотовъдството и по-специално, съ овцевъдството. Пуквилъ, който е миналъ презъ Самоковъ презъ 1805 г., го характеризира като селище на пастири. Фотиновъ, 38 години по-късно, е по-обстоятелственъ. Той пише: „Има же скотопитателствени мѣста зато има доволна торговия сосъ овцетѣ и съ вълната, която работятъ самоковскитѣ жени да се препитаватъ многажди же и даноко на мѫжетѣ си плащатъ претажокъ сии. Социественій же животъ на самоковцитѣ состоитъ въ неотвежното имъ трудолюбие; женитѣ, каквото рекохъ, работатъ вълната, серечь бала шаяци, гайтяне, а мѫжетѣ ги шиятъ, та така живѣятъ.“ Христо Вакарелски, въ брошурката „Народното творчество въ Самоковско“, издадена по случай етнографската изложба, уредена въ Самоковъ, опредѣля народната култура въ Самоковско въ основата си като пастирска (овчарска), та следъ това земедѣлска.

Нужднитѣ за абаджийството аби, шаеци, гайтани, се работѣли въ самия градъ, въ нѣкои села или били донасяни най-вече отъ Лахъръ челеби. Женитѣ купували вълна и отъ пазара, гдето се намирала отъ цѣла Западна България или Македония. За правителствени порѫчки купували шаеци и отъ подбалканскитѣ градове. Турското правителство е давало порѫчки за войската и жандармерията. Материята, отъ която се кроели дрехитѣ (бѣла, сива, черна аба), или шаекъ, гайтани, се подбирала отъ абаджиитѣ споредъ мѣстната носия на покрайнината, въ която тѣ продавали дрехитѣ. Абаджийството достига най-голѣмъ разцвѣтъ около срѣдата на миналия вѣкъ. Тежки времена започватъ за него съ разпадането на турската държава. Окупирането на Босна и Херцеговина отъ Австро-Унгария презъ 1878 год. лишава самоковскитѣ абаджии отъ важенъ пазаръ, който окончателно се закрива презъ 1882 г., когато се налага 100% мито надъ произведенията имъ. Четири години по-късно, по политически причини, тѣ загубватъ пазара въ Македония и Сърбия. Цвѣтущата нѣкога абаджийска чаршия, започва да затваря единъ следъ другъ петнадесеттѣхъ си дюкяна.

Както въ Габрово гайтанджиитѣ построяватъ първитѣ вълнено-тъкачни фабрики, така и тукъ абаджиитѣ основаватъ първата фабрика въ 1885 г., на мѣстото на последния останалъ маданъ, а следъ нея още две малки. Отъ тѣхъ сега само две работятъ, безъ, обаче, да сѫ могли да се развиятъ въ по-голѣми заведения.

Въ връзка съ абаджийството, били застѫпени тепавичарството, бояджийството, гайтанджийството, както и мутафчийството. То приготвяло чулове за опаковка на абаджийскитѣ произведения.

Докато абаджийството било чисто български занаятъ, кожарството било турски занаятъ. Всички майстори-кожари били турци. На българитѣ се позволявало да работятъ само като чираци и калфи. Кожаритѣ получавали кожи не само отъ тукашното добре развито скотовъдство, но и отъ цѣла България.

По-голѣмата часть отъ произведенията имъ се продавала чрезъ търговци българи или евреи въ Виена. Отъ 35-тѣхъ работилници се давали годишно около 87,000 кожи (овчи, кози и говежди). Следъ Освобождението кожарството минава въ български ржце, подобрява се значително производството, но голѣмото наводнение презъ 1897 г. му нанася значителенъ ударъ. Сега въ града има две по-уредени кожарски фабрички, които изкарватъ само луксозни кожи.

Въ връзка съ скотовъдството стоятъ скотобойнитѣ. Въ Самоковъ е имало 4, въ които се приготвяли пастърми, суджуци (тѣ сж се работѣли до преди войнитѣ), обущарството, сарачеството, сапунджийството и др.

Между другитѣ занаяти отъ миналото, трѣбва да споменемъ медникарството, което пази нѣкои стари традиции и до сега; златарството, което освенъ пръстени, пафти, гривни, колани и пр. е правило и великолепни кандила, предмети отъ сърма, та и накити съ скжпоценни камъни; грънчарството, което все още запазва нѣкои много хубави керамични издѣлия; правенето на стенни часовници и пр.

Обаче, на върха на художественитѣ занаяти стои църковната живопись, която въ Самоковъ създава своя специална школа — най-добрата въ българскитѣ земи. Тя се представя отъ две семейства: това на Христо Димитровъ, което дава и най-личнитѣ представители Захари Зографъ, синъ и Станиславъ Доспевски, внукъ на основателя. Второто семейство живописци сж Образописови. Както едното, така и другото семейство сж имали и много ученици, които сж работѣли въ традициитѣ на основателитѣ. Извънъ свѣтскитѣ елементи, които тѣ сж вмъквали въ религиозната живопись, отъ тѣхъ сж останали и много свѣтски картини, особено портрети, които говорятъ за високитѣ художествени постижения, до които сж се издигнали Захари Зографъ и Станиславъ Доспевски. При тоя случай трѣбва, наистина, да съжаляваме, че поради тежкитѣ си задължения не е между насъ нашиятъ високоуважаванъ колега проф. Богданъ Филовъ, днешниятъ министъръ-председатель на България. Той бѣше обещалъ да говори тукъ въ Самоковъ за Самоковската живописна школа, преди три години, когато за първи пжть се обмисляше настоящата екскурзия.

Въ Самоковъ се създава сжщо и рѣзбарска школа, чието първо творение се счита иконостасътъ въ митрополитската църква. Неговата срѣдна часть е направена отъ майсторъ Антонъ въ Св. Гора и донесена въ Самоковъ въ 1793 г. Дветѣ странични крила сж работа на майсторъ Атанасъ, гръкъ, който ги привършилъ въ 1830 г. Презъ време на работата той изучилъ много ученици, които веднага приложили умѣнието си въ новитѣ постройки на Рилския манастиръ.

Съ иконописство се занимавали и много граждани — търговци, занаятчии, бакали и др., които украсявали кжщитѣ си съ разни картини. Особено забележителенъ е билъ бакалинътъ Христо Иововичъ, който всѣка година измазвалъ кѫщата си, за да я опише наново.

Въ Самоковъ сѫ печатани свети картини (щампи) отъ Николай Карастояновъ и сина му Анастасъ. Ник. Карастояновъ почва тайно да печати съ малка машина отначало по готови дърворѣзби, донесени отъ Св. Гора, после той ги прави самъ, а синъ му почва да работи на медни плочи. Николай Карастояновъ е основатель и на втората, ако не и първата печатница въ българскитѣ земи.

Тази всестранна любовь къмъ изкуствата, която г. Ийнчевъ-Крискарецъ открива и въ домашнитѣ творения на самоковката, правятъ Самоковъ единъ истински български Нюрнбергъ. Но докато въ последния градъ старото ядро е напълно запазено — Самоковъ пази само малки останки отъ архитектурното богатство на миналото. Дано поне въ новия музей, който се строи сега, първата специална постройка за градски музей въ България, ако изключимъ музейното крило на Пловдивската библиотека и музей, се събератъ тия творения, съ които не само самоковци, но и всички българи трѣбва да се гордѣятъ.

Турци въ Самоковската котловина се заселватъ само въ градъ Самоковъ и въ с. Чамурлии — сега преименувано Шишманово. Чамурлии е едничкото село въ Самоковската котловина съ турско име, което турцитѣ, изглежда, сѫ дали, като сѫ превели българското име „Мокри ливади“. Последното име споменува Константинъ Костенечки, говорейки за битката между Муса и Мохамеда (Хр. Сем., стр. 110). Заселенитѣ турци били повече богати хора — притежатели на видни и мадани. Презъ XVIII. вѣкъ се преселили и потомцитѣ отъ ихтиманския клонъ на Михалбеговци. Презъ миналитѣ два вѣка Самоковъ се украсилъ и съ много паметници. Въ града е имало 12 джамии, една градска баня, часовникова кула, както и една хубава чешма, тъй наречената Голѣма чешма, която се намира предъ читалището-паметникъ, въ което сме събрани. Тя се явява сега като символъ на онова изчезнало вече минало.

Броятъ на турцитѣ, презъ срѣдата на миналия вѣкъ, се изчислява между 3,000 и 5,000, на българитѣ отъ 5,000 до 8,500 души, евреи и цигани — отъ 500 до 1,000 души.

Евреитѣ сѫ се заселили, по предание, въ втората половина на XVI. в. По-късно тукъ дошли преселници и отъ други градове — знакъ, че благосъстоянието на Самоковъ е било голѣмо. Отначало тѣ живѣели въ отдѣлна махала, при „Шипочанската капия“, гдето сега се намиратъ старитѣ имъ гробища. Занимавали се съ търговия главно на манифактура, изработвали златни предмети (куюмджилъкъ). Особено много тѣ забогатѣли въ първата половина на миналия вѣкъ, когато нѣкои отъ тѣхъ били станали маданжии, други — банкери или закупчици на беглика. Отъ това време, което съвпада съ забогатяването на българитѣ и съ постепенното осиромашаване на много богатитѣ турци, сѫ синагогата и хубавитѣ кѫщи на евреи-богаташи, които имахме случай да видимъ.

Презъ кърджалийската епоха, за да не бѫде разграбенъ градътъ и за да не стане това, платили откупъ, а градътъ е билъ заграденъ и съ окопи „ендеци“ и съ стена „дуваръ“. Влизало се само презъ 4 врати „капаци“. Нощно време пазѣли както турци, така и българи.

Поради културното значение на Самоковъ и поради здравословния му климатъ, въ него се премѣстватъ отъ Стара-Загора Девическото и Мѫжкото американски училища. Сега тѣ образуватъ Американския колежъ при София. Въ Самоковъ, като противотежесть на по-усилената протестантска пропаганда, която се правѣла чрезъ училищата, особено чрезъ мѫжкото училище, което първоначално било богословско, въ 1876 год. се основава православно богословско училище, което се премѣства по-късно въ София. Сѫщата сѫдба постига Желѣзарското училище — сега Механо-техническо въ София.

Освобождението заварва Самоковъ съ 9,970 жители, отъ които 608 турци, 833 евреи, 323 цигани и пр. Въ 1900 г. населението е 9,642 души, въ 1910 г., обаче, 10,440 души, отъ които 73 турци, 787 евреи, 409 цигани и 101 разни. Презъ последното преброяване (1934 г.) той показва 11,031 жители.

Въ града преди и следъ Освобождението се правятъ опити за стъкларска фабрика, спиртна фабрика, рафинерия за терпентинъ и пр., но тѣзи инициативи не успѣватъ.

Днесъ въ града има военно депо за мулета, краварникъ, свинарникъ, птицевъдна и рибовъдна станция.

Следъ този кратъкъ прегледъ на поселищнитѣ и стопанскитѣ отношения на града, нека спремъ вниманието си на произведението, което е разнесло славата на Самоковъ далечъ изъ обширната нѣкога турска империя, а именно на желѣзото.

„Когато се осведомявахъ при висшия миненъ съветъ въ Цариградъ за рудницитѣ въ Европейска Турция“, пише въ 1870 г. Ферниданъ фонъ Хохщетеръ, професоръ по геология въ Виенската политехника, непрекѫснато ми се хвалѣше Самоковъ и пакъ Самоковъ. („Ausland, бр. 36, 1876 г. стр. 82). Константинъ Фотиновъ, следъ като отбелязва, че Самоковъ е лишенъ отъ всички изобилия, които иматъ съседнитѣ му градове, понеже има такава жестока и тежка зима, каквато е въ Русия, добавя: „Но съвсемъ що нѣма други произходи (разбирай произведения) може обаче да се хвали, защото има единъ произходъ, който е глава и начало на сичкитѣ свѣтски работи, по что има желѣзото, безъ което не може да биде нищо на свѣтатъ и което е предпочетено по премного отъ злато и сребро, почто ако не е желѣзото да го изкопае и да го направи, неще нито името му да се знае и чуе, че е сребро и злато“.

Желѣзодобивната область, на която Самоковъ се явява като срѣдище, въ широкитѣ си размѣри обхваща Самоковската котловина, Плана планина, селата около Витоша, Шипочанския ридъ и Костенско — Долнобанската котловина. Руда най-много се е плавѣла по порѣчието на р. Паликария, селата около която образуватъ покрайнина, наречена сѫщо Паликария (Широки долъ, Райово, Рельово, Алино, Поповяне, Ковачевци и Ярлово), както и другитѣ села по Плана-планина (Горни и Долни Окой, Калфово), по Шипочанския ридъ (Драгошиново, Злокучене, Шишманово). Следъ това идватъ селата въ Костенско — Долнобанската котловина, (Костенецъ, Радуилъ, Махлата, сега Марица), около Витоша (Владая, Кладница, Крапецъ, Сръбски Самоковъ (сега Попово), Чупетлово, Бистрица, Горубляне). Желѣзната руда представя магнетитенъ пѣсъкъ, който се съдържа въ старитѣ еруптивни скали, главно въ диорита, сиенита и габрото. Магнетитниятъ пѣсъкъ съдържа 70% чисто желѣзо. Събирането на рудата ставало по следния начинъ: оруденото мѣсто се изкопавало или разоравало, като така получената пръсть се занасяла на полегато мѣсто, гдето имало прѐбой. Той представлявалъ улей, въ който течала вода. Рудата се хвърляла и преобръщала съ лопати, та по-лекитѣ части се отнасяли отъ водата, а магнетитътъ оставалъ по улея или лопатата. За да се очисти още повече, рудата се плавѣла и втори пѫть въ корита. Следъ това се изсушавала и носѣла на виднитѣ. Начинитѣ за добиване на желѣзото у насъ сѫ проучени отъ технологична гледна точка отъ проф. Ив. Трифоновъ въ труда му „Металургията на желѣзото у насъ“ (София, 1924 год.), къмъ която отправяме вниманието на всички, които желаятъ да се осведомятъ по-подробно.

Виднята или вигнята представя пещь отъ рода на щирийскитѣ Stückofen, т. е. пещи, отъ които желѣзото отъ едно топене се изкарвало въ видъ на кюлче или валякъ, наричанъ у насъ разсовачъ. По тази причина и Трифоновъ нарича тоя видъ пещи разсовачни пещи. Той е билъ въведенъ у насъ отъ турцитѣ презъ XVI. в. и то посрѣдствомъ словенци или словаци рудари, които отчасти сѫ донесли и нѣмскитѣ имена въ българската желѣзодобивна терминология. Преди това у насъ се употрѣбявали още по-първобитни пещи.

За да се направи видня, се избиралъ стръменъ склонъ, при който има или може да се направи воденъ падъ. Той билъ нуженъ, за да кара духалата, два ковашки мѣха. Въ склона се изравялъ паралелопипедъ, който после отвѫтре се изграждалъ съ камъни. Само най-долната часть била затворена, докато горната стояла открита отъ външна страна.

Виднитѣ представяли преходъ къмъ високитѣ пещи. Съ малки подобрения тѣ би могли да станатъ истински високи пещи и да даватъ чугунъ, вмѣсто меко желѣзо. За тогавашнитѣ нужди, обаче, добиването направо на меко желѣзо било за предпочитане.

Топенето продължавало, докато се напълнѣло мѣстото опредѣлено за желѣзото, т. н. щубъ. Тогава се отваряла вратата на пещьта, като разсовачътъ се изваждалъ съ помощьта на голѣми лостове и клещи. Следъ това се разсичалъ на два „коматя“. За да може така полученото желѣзо, примѣсено съ стомана и съ сгурия, да стане годно за преработка въ други ковашки издѣлия, се пращало въ самокови или мадани, гдето чрезъ повторно нажежаване и изковаване, то ставало търговска стока.

Самоковътъ или маданътъ въ сѫщность е представялъ голѣма механизирана ковачница. И той, като всѣка обикновена ковачница, ималъ огнище съ мѣхове и чукъ и наковалня. Маданското огнище представяло отворено отъ две или три страни ковашко огнище, съ вдълбнатина въ срѣдата. Отличавало се съ голѣми размѣри — 2 × 2 м. Надъ огнището се дигалъ голѣмъ коминъ, който при нѣкои мадани достигалъ 15 м. Двата мѣха сѫ духали презъ желѣзно конусообразно кюнче, наречено „форня“. Тѣ били карани съ вода, както и при виднята.

За да се добие кованото желѣзо на прѫти, на огнището се нагорещявали до бѣло два коматя, наедно съ богата съ желѣзо сгурия, отъ самата видня. Сгурията се стопявала наедно съ онази часть отъ коматитѣ, която била по-богата съ вѫглеродъ, та се образувалъ въ дъното трети коматъ, отъ който се получавало най-доброто желѣзо – а именно чиликъ или стомана. Стоманата, както е известно, съдържа повече вѫглеродъ (0·5—1·7%). Нажеженитѣ кѫсове се изваждали съ голѣми клещи и изковавали най-напредъ на четвъртити плочи, а после на дълги 3—4 м. и широки 8—10 см. прѫтове. Чукътъ, наричанъ още самоковъ и млатъ, представялъ дебелъ желѣзенъ пръстенъ, закрепенъ на яко и дебело дърво, съ тежина 300—400 килограма. Той се каралъ съ вода. За да може да се направлява по угода движението му, строялъ се специаленъ резервоаръ, нареченъ „корабъ“, предъ самия улей, като съ просто приспособление се пущало повече или по-малко вода. Вследствие на това чукътъ удрялъ по-силно или по-бавно. Наковалнята представяла тѣсенъ желѣзенъ блокъ, забитъ въ огроменъ дебелъ пънъ, заровенъ въ земята. Нейната височина, както и височината на огнището, била ½ метъръ.

Самоковското желѣзо е било така ценено, че западнитѣ държави, специално нѣмцитѣ, за да могатъ да прокаратъ своето желѣзо въ Турската империя, сѫ били принудени да наподобяватъ прѫтитѣ, на които то се изковавало въ самоковитѣ.

Ако и такава голѣма да е била славата на самоковското желѣзо, неговото производство, въ сравнение съ това, което се получава отъ високитѣ пещи, е незначително. Една видня е изкарвала за едно денонощие три разсовача, отъ които се е добивало срѣдно 60 оки (77 кгр.) желѣзо. Четири видни сж давали работа на единъ маданъ, чието производство за денонощие се изчислява на 920 кгр.

Проф. Ив. Трифоновъ изчислява, че презъ време на найголѣмото процъвтяване на желѣзодобиването, когато въ Самоковския край сж работѣли 85 видни и 21 мадани, дневното производство е било максимумъ 20 тона, т. е. отъ 10 до 25 пжти по-малко, отколко дневното производство на само една висока пещь. Отъ друга страна, като прави смѣтка на каква цена то ще ни струва днесъ, намира, че ако се работи по сжщия начинъ, както въ миналото, цената на кгр. желѣзо ще бжде 1.26 лв. златни за кгр. срещу 0.10 — 0.15 лв. златни за чуждото желѣзо. Той отдава много голѣмо значение на сгурията, която срѣдно съдържа 49.8% желѣзо (кржгло 50%) и отъ която се изчислява, че у насъ се намира около 10 мил. тона, отъ които могатъ да се получатъ 5 мил. тона желѣзо. Тукъ сж взети предъ видъ и всички други желѣзодобивни области (Краището, Неврокопско, Странджа, Етрополско и пр.).

За да закржглимъ образа на самоковската желѣзодобивна область, ние трѣбва да отбележимъ значението на вжглищарството, което е доставяло необходимото гориво на виднитѣ и маданитѣ. Съ горене на вжглища се занимавали не само селата отъ Самоковската котловина, но и отъ цѣлата тогавашна Самоковска кааза. Селищата по Ихтиманска Срѣдна гора (Вакарелъ, Бѣлица, Чукурово, сега с. Габра и др.) сж доставяли сжщо вжглища за Самоковъ. Последнитѣ две села и сега още се занимаватъ съ вжглищарство. Всички българи отъ селата въ Костенско — Долно-банската котловина сж горѣли вжглища за виднитѣ и маданитѣ въ котловината. Пращани сж били вжглищари и по-далечъ да горятъ вжглища, като напримѣръ въ горитѣ на с. Якоруда (Разложко).

Вжглищарството било въ сжщность ангария, която много тежала на населението, защото вжглищата не се заплащали. Заплащани сж били непосрѣдствено заетитѣ въ производството майстори и работници. Срещу вжглищата селянитѣ получавали: храни, соль, царвули, желѣзо и пр. Окончателно се освободили тѣ отъ тази ангария презъ срѣдата на миналия вѣкъ. Тогава вжглищарството станало доходно, но разноскитѣ на виднитѣ и маданитѣ се увеличили, което става една отъ причинитѣ да западне желѣзодобиването.

Понеже освенъ вжглищарство, сжщо така плавенето на рудата, превозътъ ѝ до виднитѣ, както и превозътъ на желѣзото до мѣстни складове, та чакъ до Цариградъ, е било почти ангария, тая така прославена индустрия е представяла цѣла напасть за населението, което не само че не е печелило, но е обеднявало отъ нея. Приходитѣ сж отивали въ ржцетѣ на бейоветѣ — притежатели на мадани, които презъ миналия вѣкъ, отдадени на разпустнатъ животъ, задлъжнявали и ги продавали на българи или евреи.

Въ връзка съ желѣзодобиването въ Самоковъ и въ нѣкои селища отъ областьта му се създаватъ и разни занаяти, които преработватъ желѣзото. Костенецъ и сега е известенъ съ ножарството си. Въ Долна-баня, въ миналото сѫ били добре застѫпени клинчарството и ковачлъка. Въ с. Сестримо — на пѫтя на желѣзото къмъ Пазарджикъ, гдето е било главното му товарище, презъ миналия вѣкъ сѫ правили мотики и лопати.

Въ самия Самоковъ сѫ работили презъ XVII. в. котви, както съобщава Хаджи Калфа. Тукъ сѫ работѣли гвоздеи отъ всички видове, брави, резета, катинари, земедѣлски сѣчива, кѫщни предмети (свѣщници, вериги, триножници за огнища и пр.), желѣзни сандъци — каси и др. Въ Искроветѣ и Радуилъ е имало много ковачници за подкови. Уреждани сѫ били и работилници за пушки, лѣярски фабрики, фабрика за стомана „чиликана“ и др., които, обаче, не се задържали за дълго.

Презъ последнитѣ години у насъ, главно чрезъ училището, системно се насажда култъ къмъ голѣмитѣ заслужили на народа ни люде, особено къмъ голѣмитѣ фигури отъ епохата на нашето Възраждане. Азъ мисля, че всестранното национално значение на тази задача ще бѫде значително по-голѣма, ако ние създадемъ не само всрѣдъ учащитѣ се, но и всрѣдъ по-широкитѣ срѣди, култъ къмъ тия културни и политически срѣдища, отъ които излѣзоха челницитѣ на Възраждането ни. Тия градове, повечето отъ тѣхъ въ лошо стопанско положение, иматъ и сега единъ голѣмъ духовенъ капиталъ въ лицето на гражданитѣ си. Закърмени въ една културна и трудолюбива срѣда, последнитѣ, ако и изселени въ други по-процъвтяващи селища, даватъ голѣмъ % отъ най-проявенитѣ люде въ нашата страна. Това за мене стана особено ясно, като изследвахъ мѣстопроизхода на професоритѣ отъ Софийския университетъ. Затова вѣрвамъ, па и всички ще се съгласимъ, че както отдѣлнитѣ лица, така и разнитѣ организации, начело съ най-голѣмата — нашата държава, трѣбва да полагатъ по-голѣми грижи къмъ най-проявенитѣ културни срѣдища отъ близкото минало. Пренебрегваме ли това, ние пренебрегваме една съкровищница, отъ която още дълго можемъ да черпимъ.

Gountcho St. Gountcheff

(sa vie et son oeuvre)

Gountcho St. Gountcheff, à la mémoire inoubliable duquel est consacré ce recueil, est né à Béla, le 9 mars 1904, le premier fils du D-r St. Gountcheff médecin et de Vélika D-r St. Gountchéva, née Chr. Konkiléva, tous les deux originaires de Gabrovo.

Appartenant à une famille dont les ancêtres étaient des gens d'esprit vif et éveillé, des gens laborieux et de grands patriotes Gountcho St. Gountcheff est une combinaison heureuse de facultés patrimoniales, une des plus nobles illustrations des vertus de sa famille.

Comme élève Gountcho St. Gountcheff, poussé par son énergie inépuisable et son intelligence souveraine, veut étendre ses connaissances et compléter ses études. Histoire, géographie, langues — il dévore tout. Gymnasiste à Schumène il est un touriste fervent et actif. Il commence ses premiers voyages dont le but est de connaître notre beau pays. Les plus grands sont ceux de Schoumène à Kavarna, de Schoumène à Kotel. Tout jeune encore, à peine à l'âge de 15 ans, il tient son journal intime sur lequel le jeune homme note ses impressions des pays visités, des gens vus de la manière inattendue de géographe habile. De même, il n'est pas à côté du mouvement des abstinents. Il prend part à la société des gymnasistes toujours avec la même ardeur et la même abnégation qui lui étaient propres. Ce qui l'entraîne le plus c'est l'étude des langues étrangères: le français, l'allemand et l'espéranto qu'il apprend avec facilité et passion. Il continue ses études, à partir de 1920, à Plevna, au gymnase des garçons. A peine à l'âge de 18 ans, la septième classe du gymnase finie, Gountcho St. Gountcheff va en Finlande comme représentant des espérantistes bulgares pour prendre part au XIV-e congrès international des espérantistes à Helsingfors. A son retour, dans la dernière classe du gymnase, son amour des études détermine sa vocation et il se destine à la géographie. Le 19 octobre 1923 il s'inscrit étudiant en géographie à l'Université de Sofia. L'année suivante il va en France à Grenoble ou il suit les cours du trimestre d'hiver. A Clermont-Ferrand il suit les cours du trimestre d'été. L'année scolaire 1925/1926 il revient terminer ses études à l'Université de Sofia qu'il achève avec la mention parfait.

A son retour de la France Gountcho St. Gountcheff est uniquement absorbé par le souci de la connaissance pure et il s'applique exclusivement à la géographie, prend part à la société des géographes dont il devient bientôt le président. Pendant les vacances d'été de 1926 et 1927 Gountcho St. Gountcheff accompagne Dr. Herbert Louis professeur à l'Université de Berlin qui explorait notre belle montagne Pirine.

En 1928, à la demande de son professeur éminent A. Ichirkoff, le conseil académique à l'Université envoie le jeune géographe à Debreczen, la Hongrie, où il suit les cours d'été. A son retour il accepte la bourse de la fondation Al. de Humboldt — Stuftung, part pour l'Allemagne où il passe une année de travail incessant, apprend tout ce qui l'intéresse, ce qui est nouveau pour lui. Il élargit et complète ses connaissances. En même temps il veut acquérir le titre de docteur en géographie et il se met à travailler à la thèse sur „Vakarel".

L'année suivante 1929 G. St. Gountcheff fait son stage, après lequel il est nommé assistant de géographie à l'Université. Enfin son ambition de cultiver la géographie avec l'indépendance et les possibilités d'un savant est réalisée. Avec son enjouement, sa tendresse, sa croyance dans le beau et dans le pur de la vie et enfin avec la pleine conscience de ce qui l'attend G. St. Gountcheff commence son travail de jeune savant. En 1936 décembre, il devient maître de conférences de géographie à l'Université de Sofia. Alors on peut dire que sa vie devient plus active que jamais. Il édifie le programme particulièrement chargé de son travail futur et de son oeuvre scientifique. De même il réalise l'oeuvre longtemps méditée — la création d'une revue spéciale pour l'étude des établissements humains en Bulgarie. Il voyage en France, en Roumanie, visite Banate, représente Bulgarie au congrès international des géographes à Amsterdam, va en Grèce, fait un court voyage à Constantinople et ses environs.

En 1939 il se prépare à partir pour l'Amérique et il reçoit un conjé d'une année entière pour se spécialiser aux Etats Unis. Cependant la guerre éclatée l'empêche de partir.

Jusqu'au dernier moment de sa vie Gountcho St. Gountcheff s'était voué corps et âme à la géographie avec son habituelle ardeur au travail. Quelques heures avant le moment lugubre il avait travaillé à sa revue. Le 2 juin à 4 heures de l'après midi, à peine à l'âge de 36 ans, il quitta la vie en nous laissant un vide affreux après lui.

Comme géographe Gountcho St. Gountcheff laisse beaucoup d'oeuvres importantes, la plupart desquelles appartiennent au domaine de l'antropogéographie. Son premier ouvrage scientifique est „Plana-planina" — contribution à l'étude du développement historique des noms topographiques slaves. Son plus grand et plus précieux ouvrage est „Vakarel" — études anthropogéographiques. On peut dire que cet ouvrage est une rareté dans notre littérature anthropogéographique et qu'il peut servir de modèle aux explorations de ce genre. De même: „Les habitations souterraines en Bulgarie de Nord", la petite mais l'unique dans son genre étude sur: „Les bonnes qui viennent de Vacarel“ — attachant article qui apporte une contribution précieuse à la géographie du travail en Bulgarie, „Anton Strachimiroff comme géographe“, „Le nom de la Péninsule Balkanique“, „Professeur An. Ichirkoff“ sont des ouvrages qui traitent des sujets antropogéographiques.

Tous ces ouvrages nous montrent que Gountcho St. Gountcheff s'était attaché passionnément à l'anthropogéographie en étudiant spécialement les établissements humains. Il a consacré aux questions anthropogéographiques les ouvrages suivants: „Les établissements disparus en Bulgarie“ — travail unique dans le domaine de la géographie, „Les rapports de la ville de Sofia de ses environs“ — rapport présenté au Congrès international de géographie à Amsterdam, et son dernier ouvrage; savamment approfondi et travaillé avec amour „La ville de Gabrovo et son rayon“.

La courte durée de sa vie était féconde. Pour si peu de temps G. St. Gountcheff nous laissa, comme anthropogéographe des ouvrages nombreux d'autant plus précieux que le jeune géographe marcha sur des chemins nouveaux quoique les conditions du travail pussent insuffisantes et pénibles. Ni l'inclémence du temps, ni les difficultés si souvent rencontrées ne l'empêchaient de partir et de faire ses explorations de géographe. Riche d'ideé il était inépuisable et infatigable.

Mais la courte vie toute de labeur de G. St. Gountcheff ne se borne pas, toutefois, à ce domaine strict de la géographie. Il fit aussi de la géographie physique. „Des études physicogéographiques de la ville d'Orehovo et ses environs“, „Le loess dans la Bulgarie de Nord“, „Le bassin de Kustendil“ — sont des travaux savamment étudiés, quelques uns en sont uniques dans la littérature physicogéographique, surtout l'étude sur le loess est le seul travail qui traite des rapports géomorphologiques de la plaine du Danube.

Sa riche culture, ses larges intérêts, l'approfondissement des questions étudiées le faisaient pénétrer dans les différents domaines de notre vie scientifique et de laisser partout une étude, une découverte. Ainsi il ne resta pas loin de l'histoire et de l'archéologie. Ses travaux géographiques étaient presque toujours intimement unis à l'histoire. Selon lui le géographe doit avoir de larges intérêts historiques. La base historique de ses oeuvres „Gabrovo et son rayons“, „Les établissements disparus en Bulgarie“ est incontestable. Archéologue il l'est aussi. Il a découvert des établissements habités en Bulgarie à l'âge de fer, au Ve—VIIe s. après Jésus Christ.

Son oeuvre est inachevée, mais les traces que le jeune savant laissa dans notre vie scientifique ne s'effaceront jamais. Ses riches idées originales seront élaborées par ses élèves qui continueront son oeuvre.

D. Gountchéva

СЪДЪРЖАНИЕ — CONTENU

Страници
Pages

Сарафовъ, Ив. Вмѣсто предговоръ III—IV
Гунчевъ, Д-ръ Здравко Ст. Гунчо Ст. Гунчевъ. Животописъ, обществена дейность и научно творчество . . . . 1—48
Батаклиевъ, Ив. Гунчо Ст. Гунчевъ като антропогеографъ . . . . 49—59
Ярановъ, Дим. Приноситѣ на Гунчо Ст. Гунчевъ за изучаване геоморфологията на България . 60—63
Дуйчевъ, Ив. Историческитѣ занимания на Гунчо Ст. Гунчевъ . . . . 64—68
Миковъ, В. Гунчо Ст. Гунчевъ като археологъ . 69—70
Пенковъ, Игн. Гунчо Ст. Гунчевъ като преподаватель и наставникъ . . . . 71—73
Мичевъ, Михаилъ Екскурзиитѣ съ Гунчо Ст. Гунчевъ . . . . 74—80
Динековъ, Петъръ Гунчо Ст. Гунчевъ като приятель и човѣкъ . . . . 81—83

ТВОРЧЕСТВОТО НА ГУНЧО СТ. ГУНЧЕВЪ ОТЪ 1920 ДО 1940 ГОД.

Природата като елементъ на щастие . . . . . . 86— 88
Калевала . . . . 88— 92
Унгария и България . . . . 92— 97
Поменъ за единъ младъ ученъ . . . . 97— 99
Колко е високъ в. Мусала . . . . 99—101
За височината на в. Мусала . . . . 101—103
Плана-планина . . . . 103—119
Името на Балканския полуостровъ . . . . 119—123
Антонъ Страшимировъ като географъ и народоведъ 123—127
Стари и нови карти на Пиринъ . . . . 128—133
Слугинството въ Вакарелско . . . . 133—143
Вакарелъ. Антропогеографски проучвания . . . . 144—158
Физикогеографски проучвания въ гр. Орѣхово и околностьта му . . . . 158—159
Проф. Д-ръ Анастасъ Иширковъ . . . . 160—162
Научното дѣло на проф. Ж. Радевъ . . . . . . 163—165
Уземнитѣ кѫщи въ Дунавска България . . . . . 165—171
Кюстендилската котловина и оградннитѣ ѝ части . 172—179
Льосътъ въ Северна България . . . . 179—182
Водачъ на екскурзията изъ Северна България . . 183—191

Българската география до Освобождението . . . 192—201
Връзкитѣ на гр. София съ страната . . . . 202—208
Винга. Едно чипровско селище въ Банатъ . . . . 208—212
Габрово и Габровско . . . . 212—224
Финландия . . . . 225—237

СЛЕДСМЪРТНИ ПУБЛИКАЦИИ НА НАМѢРЕНИ РѪКОПИСИ

Значение на географията . . . . 238—241
Северната полярна область (Северниятъ полюсъ) . 241—246
Руската полярна експедиция . . . . 246—251
Впечатления отъ Румъния . . . . 251—258
Въ Холандия . . . . 258—263
Българскитѣ селища . . . . 263—273
Желѣзодобивната индустрия въ Самоковъ . . . . 274—286

СЪДЪРЖАНИЕ НА ПЪРВАТА ГОДИШНИНА НА СПИСАНИЕТО „АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ“

1. Въ **книга първа** сѫ помѣстени следнитѣ статии:

Г. Гунчевъ — Поселищно-географскитѣ проучвания въ България. Постижения и задачи. Д-ръ Ив. Дуйчевъ — Проучване на миналото на нашитѣ селища. Йорд. Захариевъ — Кюстендилъ. Приносъ къмъ поселищно-географскитѣ проучвания на нашитѣ градове. В. Миковъ — Стари пѫтешествия презъ балканскитѣ земи, преведени на български. Полк. Г. Енехолмъ — Бележки върху градоветѣ оттатъкъ Балкана. Д-ръ П. Миятевъ — Нѣколко турски документи отъ XVI в. по продоволствието на султанската войска съ овце отъ български селища. С. Поповъ Проучване на Севлиево и Севлиевско. Книжовни оценки и др.

2. Въ **книга втора** сѫ помѣстени следнитѣ статии:

Д-ръ Хр. Гандевъ — Преселението на тракийски българи и гърци въ България презъ 1878 79 год. Ст. Станимировъ. — Въ София преди 54 години Г. п. Аяновъ — Привилегировани области въ Североизточна Странджа. Г. Гунчевъ — Изчезналитѣ селища въ България. Приложение. Кратъкъ въпросникъ за изследване на изчезналитѣ селища въ България. В. Шановъ (преводъ) — Единъ турски ферманъ въ връзка съ Чипровското въстание и разрушението на Чипровци. Съ бележки отъ Йорд. Захариевъ. Мустафа Хаджи Калфа — Румелия и Босна. Географско описание. Превелъ и снабдилъ съ обяснителни бележки Стоянъ Аргировъ. Т. Д. Герасимовъ — Градове по Черноморското крайбрѣжие върху една антична карта. А. Разбойниковъ. — † Ст. Н. Шишковъ. Книжовни оценки и др.

3. Въ **книга трета** сѫ помѣстени следнитѣ статии:

Добри Поповъ — Гърцитѣ“ въ Елховско. Петъръ Динековъ — Търговски сношения на софиянци съ Цариградъ презъ XIX вѣкъ. Мустафа Хаджи Калфа — Румелия и Босна. Часть II. Ив. Батаклиевъ — Преименуване на селища въ България. Неправилно преименувани селища. Вести. Книжовни оценки.

4. Въ **книга четвърта** сѫ помѣстени следнитѣ статии:

Хр. Ст. Хинковъ — Проучване на нашето стопанско минало. Игнатъ Пенковъ — Село Казичене. Приносъ къмъ поселищно-географското изучаване на Софийската котловина. Кирилъ Младеновъ — Одринскитѣ гагаузи. Никола Ст. Койчевъ — Два изчезнали града въ Новозагорско. Мустафа Хаджи Калфа — Румелия и Босна. Часть III. Малки приноси. Книжовни оценки.

Редакцията на списанието доставя цѣлата първа годишнина по 150 лв. На лица, които доставятъ 5 или повече течения, се прави 20% отстѫпка. Цена на отдѣлна книжка — 40 лв.

Списанието **Архивъ за поселищни проучвания** има за задача географско, историческо и стопанско проучване на селищата въ българскитѣ земи и въ съседнитѣ имъ области.

То излиза въ четири книги годишно, всѣка отъ по 8–9 печатни коли. Годишенъ абонаментъ 150 лв. Учители, студенти и ученици могатъ да го изплатятъ на два пѫти На лица, които запишатъ 5 или повече абонати, се прави 20% отстѫпка. Цена на отдѣлна книжка — 40 лв.

Суми да се изпращатъ чрезъ пощенска чекова смѣтка № 37-65 за „Архивъ за поселищни проучвания“.

Препечатване изцѣло или отчасти на статии, образи и карти безъ позволение е забранено. За непомѣстени работи обяснения не се даватъ.

Списанието е одобрено и препорѫчано отъ Министерството на народното просвѣщение, отъ Министерството на вѫтрешнитѣ работи и отъ Министерството на войната.

Редакторъ—основатель: † Г. ГУНЧЕВЪ

Редакторъ: Д-ръ Здр. Ст. Гунчевъ

Редакционенъ комитетъ:

Д-ръ ДИМ. ЯРАНОВЪ, изв. професоръ по география при Университета, Д-ръ ИВ. ДУЙЧЕВЪ, редовенъ доцентъ по история при Университета, В. МИКОВЪ, уредникъ при Народния археологически музей въ София и ИВ. САРАФОВЪ, учитель въ София.

Адресъ на редакцията и администрацията:
АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ
Улица Трапезица № 2, I ет., София

La revue „ARCHIVES DES ETABLISSEMENTS HUMAINS“ a pour but l'exploration géographique, historique et économique des villes et des villages bulgares et des régions voisines.

Elle paraît en quatre fascicules chaque année.

Prix de l'abonnement pour l'Etranger: 300 lévas bulgares.

Rédacteur-fondateur: † G. GUNČEV
Rédacteur: Dr. Zdr. Gunčev

Adresse: RUE TRAPESITZA 2. I. — SOFIA (BULGARIE)

Телефонъ на администрацията:
2-54-46

Книга 1 отъ година III на списанието ще излѣзе презъ м. октомврий 1941 година

33 47